

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

EDERBİYAT VE HASTALIK

SELÇUK ÇIKLA

Kapı Yayınları 518
Araştırma-İnceleme 107

Edebiyat ve Hastalık
Selçuk Çıkla

1. Basım: Haziran 2016

ISBN: 978-605-5147-54-9
Sertifika No: 10905

Editör: Cemil Üzen
Kapak Tasarımı: Faruk Baydar
Sayfa Tasarımı: Mürüvet Durna

© 2016; bu kitabın yayın hakları Kapı Yayınları'na aittir.

Kapı Yayınları

Ticarethane Sokak No: 15 Cağaloğlu/İstanbul
Tel: (212) 513 34 20-21 Faks: (212) 512 33 76
e-posta: bilgi@kapiyayinlari.com
www.kapiyayinlari.com

Baskı ve Cilt

Mellaa Matbaacılık

Matbaa Sertifika No: 12088
Çiftehavuzlar Yolu Acar Sanayi Sitesi No: 8 Bayrampaşa/İstanbul
Tel: (212) 674 97 23 Faks: (212) 674 97 29

Genel Dağıtım

Alfa Basım Yayın Dağıtım San. ve Tic. Ltd. Şti.

Ticarethane Sokak No: 15 Cağaloğlu/İstanbul
Tel: (212) 511 53 03 Faks: (212) 519 33 00

Kapı Yayınları, Alfa Yayın Grubu'nun tescilli markasıdır.

EDEBİYAT VE HASTALIK

SELÇUK ÇIKLA

Edebiyat ve hastalık ilişkisi üzerine
çalışma fikrini veren dost
Hayrettin Orhanoglu'na...

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ, 9

SAĞLIK VE HASTALIK, 13

EDEBİYAT VE HASTALIK, 17

Sanatkâr ve Yaratıcı/Yazdırıcı Hastalık	18
Edebiyat Zararlı Mıdır?.....	28
Edebiyat: Kötülük, Suç ve Günah	45
Kötülük	46
Suç ve Günah	56
Günah ve Suç Olarak Cinayet	67
Kötü Edebiyat	70
Edebiyatın Kötüleşmesi	72
Popüler Edebiyat	75
İdeolojik (Devrimci, Gündümlü, Angaje) Edebiyat	76
Zampara Edebiyatı	78
Kötü Eser / Kötü Okur	79
Edebiyat Fetişizmi ya da Hastalığı	82

HASTA TÜRLER, 88

ŞİİR ve HASTALIK.....	88
ROMAN VE HASTALIK	95
Roman-İfşa Hastalığı.....	97
Romanların Tesiri	104
Roman Muzır Mıdır?.....	106
Roman Yasağı.....	124
Romantik ve Hasta	126
Entrika Hastalığı	137

Teessürî Mevzûlar ve Asrın Hastalığı.....	142
Hastalıklı Toplumun Hastalıkları	154

HASTALIKLAR, 164

Freng(i)(leşme) ve Dekadans.....	168
Aşk ve Hastalık: Aşk Hastalığı	178
Verem ve Aşk Veremi.....	190
Haset (Kıskançlık)	198
İntihar Deliliği	201
(H)isteri.....	208
Bovarizm	211
Narsisizm	214
Serbestlik	216
Delilik	223

HASTA MEKÂNLAR, 230

Hastalanan Şehirler	230
Beyoğlu ve Hastalık	233
Kahvehaneler ve Meyhaneler.....	238
Kerhaneler	241
Hastaneler ve Hapishaneler	245

HASTA TİPLER, 248

Züppeler ve Şıklar: Taklit Hastaları	250
Femme Fatale (Erkeklerin Şeytanı).....	259
Male Fatale (Kadınların Şeytanı)	266
Mürebbiye	268

DOKTORLAR, 273

KAYNAKÇA, 277

DİZİN, 297

ÖNSÖZ

"Dünya denilen hastahane"¹

Dünya hastalıklı bir gezegendir.

Niçin mi?

Her gün yaklaşık 50 bin, her yıl ise yaklaşık 20 milyon insanın hastalıklar sebebiyle öldüğü,

Birbirinden küçük farklarla ayrılıyor olsa dahi on binlerce hastalık türünün bulunduğu,²

Binde 1 ile 200 binde bir görüldüğü için nadir hastalık olarak nitelendirilen hastalıkların 6.000 çeşidinin olduğu bu dünya, hasta bir gezegen değilse nedir?

Sonra;

Hastane, sağlık ocağı ve özel muayenehane sayısının 100 bini aştığı,

Hekim, hemşire, hasta bakıcı, ebe, eczacı ve diğer sağlık çalışanı sayısının dünya nüfusunun 100'de 1'ini oluşturduğu, yani yaklaşık 70 milyon gibi bir rakama tekabül ettiği,

1 Abdülhak Hâmid Tarhan, *Abdülhak Hâmid Tarhan Tiyatroları 3: Duh-ter-i Hindû/Finten*, hzl. İnci Enginün, Dergâh Yayınları, İstanbul 1998, s. 249.

2 "Ve eydürler ki; Âdemide üç bin dürlü illet vardır. Tabîb binin bilür ve devâsın dahı bilür. Ve bininün illetin bilürse devâsın bilmez ve devâsın bilürse illetin bilmez. Ve ol bininün ne illetin bilür ne devâsın bilür." Bekir Sarıkaya, *Rüknüddin Ahmed'in Acâibü'l-Mahlûkât Tercümesi (Giriş-Metin-Sözlük)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2010, s. 270-271.

Her gün belki de 100 milyondan fazla insanın bir hastalıktan dolayı hekimlere gittiği bu gezegen hastalıklı değil de Jüpiter mi hastalıklıdır?

Siz bu satırları okurken bütün dünya üzerindeki hastane, sağlık ocağı ve özel muayenehanelerin hastalarla dolu olduğunu gözden uzak tutmayın. Bu, şu an yeryüzünde 100 milyonlarca hasta olduğu anlamına gelmektedir.

* * *

Dünya kötülüklerle dolu bir gezegendir.

Niçin mi?

Her gün dünya üzerinde milyonlarca kötülüğün yapılmakta olduğunu tahmin etmek hiç de zor olmaz. Cinayet, tecavüz, hırsızlık, yolsuzluk; adam kayırma, hakaret, darb darbe, işkence, yalan; fuhuş, iftira, aldatma, entrika, israf; uyuşturucu kaynaklı ölümler, trafik kazası ölümleri; kundaklama, intihar ve terör dolu bir dünya...

Dünyanın her ülkesinde günlük gazeteler, haber bültenleri ve internet sayfaları kötülük haberleriyle doludur. Böyle bir gezegen kötülükler diyarı sayılmayacak da Mars mı kötülüklerle dolu bir gezegen sayılacak?

* * *

Anlaşıldığı üzere *hastalık* ve *kötülük* dünyayı ve insanlığı kuşatan iki temel olgudur. Bu sebeple dünya üzerindeki hastalıkların ve kötülüklerin edebî metinlerin kurucu öğeleri olmaları yadırganmamalıdır. Nitekim –kötülüğü de bir hastalık hâli olarak kabul edersek– hemen hemen bütün öykülerin ya hasta bireyleri ya hastalıklı davranışları ya da hasta toplumları anlattığına şahit oluruz. Bu bakımdan hikâye, roman ve piyesler hep hastalık öykülerinden müteşekkildir aslında.

Yazarlar, hikâye, piyes ve romanlarını çoğunlukla insanların ve toplumun zaaflarından faydalanarak kaleme alırlar. Bu zaafların hepsi bir açıdan bir hastalığa işaret eder. Yani edebiyat âleminde bilhassa kurmaca düzyazı türlerine ait metinler hep hastalık metinleridir: Ya bir bireyin ya bir kurumun ya bir sınıfın ya bir devletin ya da bir hayat anlayışının hastalıklı yansımalarıdır okuduklarımız. Suçlar, günahlar, zaaflar, ihtiraslar, aşırılıklar, entrikalar, şeytanlıklar olmasa roman da olmazdı, diyebiliriz rahatlıkla. Örneğin insanlar arasında köleleştirme olmasa Ahmet Mithat Efendi *Esaret'i* yazamazdı. Zehra gibiler olmasa hasedin romanı *Zehra* yazılabilir miydi hiç? Züppeler bulunmasa *Felatun Bey ile Rakım Efendi*'den ve *Araba Sevdası*'ndan haberimiz olmazdı keza. Diğer taraftan düşmüş kadınlar olmasaydı *Henüz 17 Yaşında* ile *Sefile*'deki gibi düşmüş kadınların hayatları hakkında nasıl öngörü sahibi olabilirdik?

Bir bünyeye dışarıdan gelip giren her şey *yabancı*'dır. Her yabancı cisim ise bünyeyi hasta etme potansiyeli taşır. Namık Kemal'in *Celal Mukaddimesi*'nde edebiyatımıza yeni giren üç türden ikisi olarak saydığı tiyatro ve roman da bu bakımdan bizim bünyemize *yabancı* türlerdi. İşte *Edebiyat ve Hastalık*'ta hikâye, roman ve tiyatronun sahip olduğu hastalık taşıyıcı özellikler, Türk edebiyatının çoğunlukla erken dönem (XIX. yüzyıl sonu) eserlerinden yola çıkılarak araştırılmıştır. Ancak bu noktada şu bilinmelidir ki, dünya edebiyatları bir kenara, sadece Türk edebiyatında bile bir olguyu bütün ayrıntılarıyla ele alabilmek çok zordur. O sebeple bu kitapta incelediğimiz "hastalık" olgusunun genel olarak edebiyat, özel olarak ise Türk edebiyatı evreninde çeşitli görünümüne yer verirken "edebiyat ve hastalık" ilişkisinin bütün boyutlarını görüp gösterebildiğimi asla iddia etmiyo-

rum.³ Ancak belki bu araştırma, ileride yapılacak kapsamlı çalışmalara mütevazı bir katkı sağlayabilir diye ümit ediyorum.

Selçuk Çıkla
Erzincan 2016

³ Söz gelişi yazarların hastalıkları, bu hastalıkların eserlerine yansıması ve bunların metaforik değerleri; doktor yazarlar, doktor yazarların hastalıkları ve bunların eserlerindeki karşılıkları; edebî metinlerin bazı okurlar üzerindeki hasta edici veya iyileştirici tesirleri gibi başlıklar bu kitapta yeterince ele alınamamış, bu sebeple de çeşitli boyutlarıyla araştırılmaya açık konulardır.

SAĞLIK VE HASTALIK

“Birtakım acılar vardır ki hayatın tadı onlarla bilinir yahut bazı hastalıklar vardır ki sıhhat kadar lâzımdır.”⁴

Sağlık... Karşıtı hastalık...⁵

Sağlık; sağ, canlı, diri, sağlıklı olma hâli.

Hastalık; canlılığın yitimi, günlük yaşamda ölüme doğru yaklaşma hâli.

* * *

Hastalık, her türlü bozuluşun adıdır.

Meyve ve sebzelerdeki çürüme, bozulma, kokuşma; bazı cisimlerdeki yanma, patlama, çökme; insan zihninde ve ruh dünyasında görülen cinnet, öfke patlaması, hafıza kaybı, bunaklık, delilik, bağımlılık, sapıklık, ümitsizlik, ileri derecedeki karamsarlık; davranış ve huylardaki yansımalarıyla dedikodu, iftira, cimrilik, fuhuş, haset, hırsızlık, tefecilik, kumar, uyuşturucu, fanatizm gibi tutkuya dönüşmüş olan

⁴ Abdülhak Hâmid Tarhan, *Abdülhak Hâmid Tarhan Tiyatroları 3: Duhter-i Hindû/Finten*, hzl. İnci Enginün, Dergâh Yayınları, İstanbul, s. 320.

⁵ İbn-i Sînâ, *El-Kânûn fi't-Tıbb*'da Galen'in sağlık ve hastalık tanımını şöyle nakleder: “Sağlık, insan vücudunun mizaç ve yapısının bütün fonksiyonlarının doğru ve iyi bir şekilde yerine getirildiği haldir. Hastalık, sağlık karşıtı olan vücut halidir.” İbn-i Sînâ, *El-Kânûn fi't-Tıbb*, 1. Kitap, çev. Esin Kâhya, AKM Yayınları, 3. bs., Ankara 2014, s. 128.

alışkanlıklar ve aşırı-sevgiler; ayrıca bireylerden topluma doğru sirayet eden modalar, izm'ler, taklitçilik, hayranlık, züppelik; toplumları yıkan anarşi, terörizm, ihtilal, savaş, iç savaş; işte bunların hepsi anormal (hastalıklı) hâller ya da eylemlerdir.

Nasıl ki *güzelin güzelliği* tenasüp, intizam, simetri ve denge gibi unsurlardan meydana geliyorsa, *çirkinin çirkinliği* de tenasüpsüzlük, intizamsızlık, dağınıklık gibi unsurlardan doğar. Verem, kanser, lösemi bedende; şizofreni, parano-ya, depresyon ise ruhta oluşan hastalıklardır. Bunların hepsi beden, akıl ve kalbin çalışmasında uyumsuzluk doğurur. Bu uyumsuzluklar da başka olumsuz ve çirkin durumlara götürür insanı.

Hastalıklar nasıl ki insan vücudunun düzeninin bozulmasına yol açıyorlarsa toplumsal hastalıklar da toplum-daki düzenin bozulmasına yol açarlar. Yani sosyal hayatta görülen hastalıkların tesirleri bireysel hayattakinden pek de farklı değildir. Söz gelişi yolsuzluk, rüşvet, hırsızlık, terörizm gibi suçlar birey ve toplum hayatında derin yaralar açan, toplumsal düzeni bozan hastalıklardır.

* * *

Tıp literatüründe hastalıklar kalp hastalıkları, ruhsal hastalıklar, bulaşıcı hastalıklar, cilt hastalıkları, zührevi hastalıklar, enfeksiyon hastalıkları, alerjik hastalıklar, kalıtsal hastalıklar, kadın hastalıkları, çocuk hastalıkları gibi daha birçok başlık altında tasnif edilmektedir. Ancak burada hastalıkları tıp literatüründen farklı olarak sade bir tasnife tabi tutacağız. Şöyle ki:

Hastalıkları temelde ikiye ayırmak mümkündür: 1. Bireysel, 2. Toplumsal.

1. *Bireyle*, yani insan hayatıyla ilgili hastalıklar üç kısımda ele alınabilir: Fiziki (bedenî), ruhsal, manevi hastalıklar.

a) Deride ve iç organlarda ortaya çıkan hastalıklar *fiziki* hastalıklardır.

b) Vehim, takıntı, histeri, sanrı, depresyon, hafıza kaybı, panik atak, cinnet, delilik gibi hastalıklar *ruhi* hastalıklar olarak değerlendirilebilir. Ruh hastalıkları, akıl sağlığının bozulması sonucu meydana geldiğinden bunlara akıl hastalıkları ya da psikolojik hastalıklar adı da verilmektedir.

c) Huy ve inanç dünyasıyla alakalı olan kıskançlık, kibir, hayâsızlık, riya, yalan, iftira, dedikodu, ihtiras, bencilik, zevk düşkünlüğü, cimrilik, kin, ikiyüzlülük, acımasızlık, inançsızlık gibi hastalıklar ise *manevi* marazlardır. Nitekim "Maraz/hastalık kelimesi, *Kur'an*'da fiziksel hastalıklar için de kullanılmakla birlikte, çoğunlukla mecaz olarak *manevi* hastalıklar için kullanılır."⁶

Dünyada en büyük, en çeşitli, en kötü, en yaygın acılar; muhakkak ki hasta kalplerin zulümleri, yani haksızlıkları ve adaletsizlikleri sebebiyle yaşanmaktadır. Bedenî hastalıklar genellikle bireyi ilgilendirirken, manevi hastalıklar insanlar arası ilişkilerde yaşanan en sarsıcı kırılma ve facialara sebep olabilmektedir. Mesela bir insandan bir başka insana geçen nezle –şayet etkili ve ölümcül bir virüs söz konusu değilse– çok yaygın dahi olsa bir zaman sonra etkisini kaybederken bir insanı kuşatmış olan haset (kıskançlık) bazen onlarca insanın, yine bir insanı esir almış olan hırs (mesela siyasi hırs) ise binlerce, on binlerce, hatta milyonlarca insanın hayatını karartabilmektedir. Bu sonuçlar göz önünde bulundurulursa, manevi hastalıkların, fiziki hastalıklardan

⁶ Ahmed Kalkan, *Kur'an Kavramları Ansiklopedik Sözlüğü*, C. 4, Dâvud Emre Yayınevi, İstanbul 2011, s. 950.

daha tehlikeli ve korkunç sonuçları olan hastalıklar olduğu görülecektir.

Manevi hastalıklar genel olarak ahlakla ilgilidir. Ahlak bozukluğuna işaret eden her tür sapma manevi bir hastalık sayılabilir. Dikkat edilirse bütün dünyada tıp doktorları hastaların bedenî ve ruhi hastalıklarını; kutsal kitaplar, peygamberler, veliler, din adamları, erdemli insanlar ve öğretmenler ise insanların manevi hastalıklarını tedavi etmek için çabalayıp dururlar.

2. *Toplumsal* hastalıklara gelince, bunlar da tek tek bireylerin zaaflarından doğup toplumda çürüme/yozlaşma/kokuşma yaratan marazlardır. Haset, entrikacılık, tamahkârlık, adam kayırma, hurafecilik, tefecilik, dolandırıcılık, fuhuş, kumar, ayyaşlık, hırsızlık, zulüm gibi hastalıklar ruhen ve aklen doğruyla yanlışı, güzelle çirkini, iyiyle kötüyü ayırt edemeyen; ham, hastalıklı ruh ve akılların harcıdır. Bunlar bireysel hastalıklara göre toplumu çok daha fazla etkileyen, toplumda kriz, bozulma, yalnızlaşma ve yabancılaşma gibi sosyal hastalıkların gelişmesine ve artmasına sebep olan marazlardır.

EDEBİYAT VE HASTALIK

“Edebiyatın birçok uç eseri fiziksel veya ruhsal acılara daırdır.”⁷

Edebiyatın hastalık ile yakın bir ilişkisi vardır. Zira edebiyat için “mümbit ve davetkâr bir temadır ‘hastalık’. Sağlıklı ve rutin olanın sıkıcı basmakalıplılığına kıyasla nasıl da el eder şaire/yazara... Bir tema olarak hastalık; ürettiği acı, ısırap, düşkünlük, yalnızlık, hayal kırıklığı, ümit, ümitsizlik, merhamet gibi duygularla alabildiğine zengin bir yazın alanı oluşturur.”⁸

İnsan hayatının bir cephesini sağlık, diğerini de hastalık hâllerinin oluşturması gibi, benzer şekilde bazı edebî metinlerde bir taraftan mutluluklar, zaferler ve hayaller, diğer taraftan ise karamsarlıklar, trajediler ve hayal kırıklıkları anlatılmıştır. Bu olguyu Ahmet Mithat şöyle dile getirir: “Halkın gıpta eylediği bahtiyarlıklar içinde büyük büyük bedbahtlıklar olmasa ve halkın yüreğini acıtan bedbahtlıklar içinde büyük büyük bahtiyarlıklar bulunmasa idi romanlılara sermaye mi kalırdı?”⁹

7 Hayriye Ünal, “Sunuş”, *Hece* (Edebiyat ve Hastalık Dosyası), S. 225, Eylül 2015, s. 77.

8 Cem Uraldı, “Edebiyat ve Sağlık”, *Hece* (Edebiyat ve Hastalık Dosyası), S. 225, Eylül 2015, s. 101.

9 Ahmet Mithat Efendi, *Karnaval/Vah*, hzl. Kazım Yetiş, TDK Yayınları, Ankara 2000, s. 32.

Hayat nasıl hastalıklı insanlarla doluysa, hayatın yansı-
malarını içeren edebî metinlerde de çeşit çeşit hastalıklara
müptela insanlarla karşılaşmamız çok normaldir. Söz gelişi
romancılar cehalet, tembellik, aylaklık, züppelik, cimrilik,
haset, bencillik, bedbinlik, ümitsizlik, asabilik, tenperestlik,
inançsızlık, moda ve lüks düşkünlüğü, gösterişçilik, taklit-
çilik, ihtiras gibi fertlerde ve dolayısıyla toplumsal hayatta
görülen kişilik bozukluklarına ve kötü mizaçlara sahip in-
sanların hastalıklarını konu edinmişlerdir. Dolayısıyla nor-
malden ayrılan, ifrat veya tefrite sapan her huy, alışkanlık,
tutku ve aşırılık edebiyatta muhakkak işlenmiştir diyebi-
liriz. Diğer taraftan bir gün içinde dünya üzerinde milyon-
larca kötülük yapılmakta, yani milyonlarca suç ve günah
işlenmektedir. İşte edebiyat, insanoğlunun yapageldikleri
kötülükleri, Yaratıcı'ya ve birbirlerine karşı işleyegeldikleri
günahları anlatan bir sanat alanıdır aynı zamanda. Bu ba-
kımından edebiyat, "hasta uygarlığın hastalıklı sözcüleri"¹⁰
olan insanların hastalıklarına ve problemlerine değinen bir
güzel sanat dalı sayılabilir.

Sanatkâr ve Yaratıcı/Yazdırıcı Hastalık

"Sanat, içinde bulunduğumuz çağda, Slavoj
Zizek'in tanımladığı gibi 'hayal gücünün
bulaşıcı hastalığı'ndan, yaygın bir estetik-
leştirmeden başka neye yarıyor?"¹¹

Sanatın *kim* veya *ne için* olduğu sorusu üzerine ileri sü-
rülen görüşler kabaca "Sanat sanat içindir" ve "Sanat insan/

10 Ahmet Seven, "Herman Merville ve Billy Budd", *Billy Budd*, [Herman Melville], çev. Ahmet Seven, YKY, 3. bs., İstanbul 2011, s. 12.

11 Massimo Fusillo, *Edebiyatta Estetik*, Çev. Fisun Demir, Dost Kitabevi Yayınları, An-
kara 2012, s. 10.

toplum içindir" biçiminde tarif edilmiştir. . Bir bakıma bunların birincisi "sanatın ereği/amacı kendisidir"; ikincisi ise, "nasıl ki yeryüzündeki her şey insan için vardır, o hâlde sanat da insan içindir, dolayısıyla da toplum içindir" anlayışının yansımasıdır.

Güzel sanat dallarından biri olan edebiyata ait eserlerin daima insanı anlattığı rahatlıkla söylenebilir. Yani edebî eserler insan için, insan merkezli, hatta yer yer de "insanlık adına insana karşı" bir içerik ve söyleme sahip olagelmıştır. Malum olduğu üzere kendinden, yakın çevresinden ve hatta dünyadan sorumlu olan insanın bizatihi kendisi sorunludur. İşte edebiyat tam da bu noktada doğar ve var olur. Çünkü sorumlu ve sorunlu insanın sorunlarına değinen bir sorumluluk alanıdır edebiyat. İster kendi için var olsun isterse toplum için...

Edebiyatın ağırlıklı olarak *sorunlu* alanlarla ilgilenişi, sanatkârları doğal olarak anormalle, hastalıklı insanlık hâlleriyle meşguliyete sevk etmiştir. O sebeple, sanat eserlerinin varoluşu ile hastalık arasında yakın bir ilişkiden söz etmek mümkündür. Yüzyılları aşan klasik eserlerin daima hasta insanları ve hasta toplumları konu alması bir anlam taşır. Nitekim "Acı, ıstırap ve kederi işleyen tüm edebî eserler el üstünde tutulurken neşe ve sevinci konu edinen eserler fazla rağbet görme(miştir)."¹² şeklindeki yorum nitelikli edebî eserlerin acılar, problemler ve hastalıklar üzerine inşa edildiğine gönderme yapmaktadır.

İşte tam bu noktada şu iki sorunun kısaca cevaplandırılması yararlı olacaktır:

1. Nitelikli eserler ile hastalık arasındaki ilişki nedir?

2. Sanatkârlar, kendi hastalıklarını mı dışa vururlar? Yani sanatçılar gerçekte hasta kişiler midir?

12 Ali Şeriatî, *Sanat*, Fecr Yayınları, Ankara 2008, s. 79.

1. Sanatkârlar yazma eyleminden önce onları yazmaya sevk eden çeşitli ruhi/psikolojik hâllere maruz kalırlar. Özellikle "büyük yazarların önemli bir kısmı yapıtlarını bir hastalıktan veya hastalıklardan sonra ortaya koy(muştur)."¹³ Bu sebeptendir ki sanatkârlar çeşitli *yaratıcı/yazdırıcı hastalıklara* yakalanmış ve eserlerini bu hastalıkların tesiri altında kaleme almışlardır.¹⁴ Bu konuda John J. Ross'un aktardıkları önemlidir:

"Edebi deha, refah ve hoşnutluktan ziyade, daha çok hayal kırıklığı ve hüsrandan doğar; zengin ve halinden memnun olanların hayal gücüne ihtiyacı yoktur. Çoğu müthiş yazar geçici de olsa maddi ya da manevi zorluklar yaşamıştır. Edebi figürlerdeki ortak özellik, ebeveynlerden birinin erken zamanda ölümü ya da sosyal konumda ciddi bir düşüşe yol açan maddi bir felakettir. Swift, Defoe, Byron, Keats, Coleridge, Hawthorne, Melville, Thackeray, Bronteler, Virginia Woolf ve Sylvia Plath çocukluğunda ebeveynlerinden birini kaybetmiş sanatçılardır. Poe, Tolstoy ve Conrad yetimdi. Byron, Melville, Dickens, Joyce, Yeats ve Shakespeare'in borç batağına saplanmış babaları ve yoksulluktan paylarını almışlıkları vardır. Nabokov imtiyazlı koşullarda doğmuş olsa da, ailesi Rus Devrimi'nde her şeyini kaybetti. Shalley ve Orwell'in yatılı okullarda perişan yıllar geçirmeleri gibi diğer çocukluk travmaları da edebi yaratıcılığı besleyebilir."¹⁵

2. Üstün edebî eserlerin çoğunlukla refah, huzur, keyif hâllerinden uzak bir varoluş sürecinden geçerek yazıldıklarını

13 Cafer Şen, "Edebî Söylemin Düzeninde Bir Yapısöküm Tavrı Olarak 'Yaratıcı/Yaz(dır)ıcı Hastalık'ın Psikanalitik Temelleri Üzerine", *Kurgan Edebiyat*, S. 9, Eylül-Ekim 2012, s. 5.

14 Bu konuda bkz. Haldun Soygür, "Sanat ve Delilik", *Klinik Psikiyatri Der-gisi*, C. 2, S. 2, 1999, s. 124-133.

15 John J. Ross, *Shakespeare'in Titremesi Orwell'in Öksürüğü*, çev. Merve Sevtap İlgin, YKY, İstanbul 2015, s. 150-151.

belirtmek gerekir. Söz gelişi "*Dönüşüm*"ü yazmak Kafka'nın aklına yatakta huzur içinde yatarken değil, 'sefil halde yatarken' gelmiştir."¹⁶ Bu süreçte sanatkârın çektiği sancıdır, huzursuzluktur çoğu zaman. Çünkü sanatçıyı yazmaya iten birinci sebep onu rahatsız eden bir olay veya davranış karşısında tepkisiz kalamayarak yazmak zorunda hissetmesidir. Peyami Safa bu olguyu şöyle dile getirir: "Hangi memleketin, hangi sınıf için yazılmış, hangi çeşit romanına bakarsanız bakınız, orada ya içtimaî adaletsizliğe, ya aileye, ya devlet sıkısına, ya kanunların aczine, ya görenek ve geleneğe, ya iktisadî veya ahlaki düzene karşı, meydanda veya saklı bir başkaldırma göreceksiniz."¹⁷

* * *

Yazma eylemi, zıt kutuplarda yer alan iki farklı işleve sahiptir: *Rahatsızlık verici işlev* ve *rahatlatıcı işlev*. "İnsanların, duygusal iniş-çıkışlarını kelimelere döktüklerinde, fiziksel ve ruhsal sağlıklarında belirgin bir iyileşme görüldüğü genel kabul görmüş bir gerçektir."¹⁸ Yazarlar da kalemlerine sarılıp yazdıklarında rahatlarlar. Ancak onları yazmaya sevk eden saikler çoğunlukla rahatsızlık verici olanlardır. İçinde bulundukları sıkıntı ya da bunalımlardan kurtulmak isteyen yazar ve şairler kaçınılmaz olarak yazmanın dayanılmaz hafifliğine/sağaltıcılığına sığınır.

Sanatçı mutluluktan ziyade mutsuzluğu, güzelden ziyade çirkini, iyiden ziyade kötüyü, tamdan ziyade noksanı

16 Nurdan Gürbilek, *Benden Önce Bir Başkası*, Metis Yayınları, İstanbul 2011, s. 47.

17 Peyami Safa, *Objektif 2: Sanat, Edebiyat, Tenkit*, Ötüken Neşriyat, 5. bs., İstanbul 1990, s. 194.

18 Bahar Dervişcemaloğlu, "Edebiyat İle Tıbbın Buluştuğu Nokta: Anlatısal Tıp", *Yeni Türk Edebiyatı*, S. 6, Ekim 2012, s. 112.

anlatan insandır. Onu yazmaya iten temel güç mutluluklar ve güzellikler içine gark olması, iyi ve tam bir hayat içinde yaşıyor olması değildir ki sanatkâr; daima mutluluğu, iyiliği, güzelliği, tam oluşu anlatsın. O, onu rahatsız eden ve yazmaya sevk eden bir noksanın tamamlanması derdiyle¹⁹ kalemine sarılır. Bunu George Orwell kendisi açısından şöyle ifade eder: “İngiltere’de çok az sayıda kişinin bilebildiği bir şeyi, suçsuz insanların haksız yere suçlandığını, ben biliyordum. Buna öfkelenmemiş olsaydım, bu kitabı hiç yazmazdım.”²⁰ Sait Faik de “Haritada Bir Nokta” adlı hikâyesini şahit olduğu bir haksızlığa dayanamayarak kaleme almıştır. Üstelik yazar, yazmayı bıraktığı bir zamanda onu tekrar yazmaya yönelten haksızlığa isyan edercesine hikâyesini şöyle bitirmiştir: “Yazmasam deli olacaktım.”²¹

Bütün bu örnekler –daha niceleri bulunabilir– sanatçının öfke patlaması, sinir krizi, inanç krizi, idealizm saplantısı, ütöpik halüsinasyon, kendini başka bir bedende yok etme

19 Vefa Taşdelen “dert”, “hastalık” ve “edebiyat” arasında şöyle bir ilişki kurar: “Edebiyatta herkes derdi kadar konuşur; derdi olmayanın söylemek/inlemek için bir nedeni de yoktur... Edebiyat ve hastalık/dert ilişkisi, bu bağlamda, farklı şekillerde kurulabilir: 1-Yazardaki hastalık: Bu, edebiyat eserinin oluşumunda önemli bir faktör olarak ortaya çıkar. Hastalık durumları sözü tetikler ve edebiyat eserinin ortaya çıkışını kolaylaştırır. 2-Edebiyattaki hastalık: Edebiyat eserleri, hayatın çeşitli boyutlarıyla birlikte çeşitli hastalık durumlarından da söz ederler. Hastalığın insan varoluşunda oluşturduğu dalgalanmaları anlatırlar. 3-Okuyucudaki hastalık: Okuyucu, hastalık durumları konusunda farkındalık edinir, hastalığın insanla birlikte var olan bir durum olduğunu öğrenir; onunla baş etmeyi, onunla yaşamayı öğrenir; kendini tanır.” Vefa Taşdelen, “Hastalık Durumları ve Şifa Olarak Söz”, *Hece* (Edebiyat ve Hastalık Dosyası), S. 225, Eylül 2015, s. 100.

20 George Orwell, “Niçin Yazıyorum?”, *Yazıhane*, çev. Nilüfer Birol, hzl. Murathan Mungan, Metis Yayınları, İstanbul 2003, s. 29.

21 Sait Faik Abasıyanık, “Haritada Bir Nokta”, *Son Kuşlar*, YKY, 17. bs., İstanbul 2007, s. 61.

olarak açığa çıkan aşk gibi daha nice hastalıklı ve anormal hâllerinin tesirleriyle eser ürettiğini düşündürüyor. Buna roman dilinden bir örnek verelim. Emile Zola, *Therese Raquin*'in bencil zevkperesti Laurent'in hastalıklı ruh hâli ile sanatçı kişiliği arasında bakın nasıl bir ilişki kuruyor: "Teniyle zihnini altüst eden büyük sarsıntı yüzünden, Laurent nasıl korkak olduysa sanatçı da olmuştu belki... Bütün benliğini sarsan o az çok manevi hastalık, o sinir hastalığı kendisinde acayip berraklıkta bir sanat zevki geliştirmekteydi."²²

Sanatkârların hassas insanlar olduğu bilinir. Sanatçı hassasiyeti, biraz da hastalıkla ilişkili bir olgudur. Zira "Sanatçılar *genius irritabile*'ye (huysuz dehaya) sahiptir. Güzellik duygusunun yanı sıra güçlü bir orantısızlık ya da bozukluk duygusuna da sahiptirler."²³ Söz gelişi Dostoyevski gibi aynı temleri işlediği hâlde onun kadar başarılı olamayan nice romancı vardır ve onları hiç tanımayıp Dostoyevski'ye hayranlık duymamızın temel sebeplerinden birisi romancının dehasıysa diğeri de sarası, muvazenesizliği ve hastalıklarıdır yani onun sanatçı hüviyetinin bu hastalıklı yönüdür aslında.²⁴

Sanatkârların, kendileri bilseler de bilmeseler de, kendilerinde ortaya çıkan birtakım psikolojik hâllerin zuhuruyla eser ürettiklerini söylemek mümkündür. En başta ve en yaygın olanı *ilham*, akılla izahı kolay olmayan bir hâldir. Bazen ilhama eşlik eden *coşku* da kontrolü zor bir başka hâldir. Bazen de eserin doğuşuna şahitlik eden ilham değil, *isyan* hâlidir. İsyân, aklın ve kalbin sınırlarını zorlayan bir hâldir.

²² Emile Zola, *Therese Raquin*, Okuryazar Yayınevi, İstanbul 2012, s. 186.

²³ Vincenzo Ruggiero, *Edebiyat ve Suç*, çev. Berna Kılınçer, Everest Yayınları, İstanbul 2009, s. 4.

²⁴ Ahmet Hamdi Tanpınar, *Edebiyat Üzerine Makaleler*, Dergâh Yayınları, 5. bs., İstanbul 1998, s. 47.

İlham, coşku, isyan; hangi saikle doğarsa doğsun, sanat eserinin temelinde sanatkârın normalin dışına taşan ruh hâlinin yansımaları vardır. Bu durum için şu çarpıcı örnek verilebilir:

"Charles Dickens, William Faulkner, Ernest Hemingway, Virginia Woolf, Sylvia Plath, Edgar Allen Poe... Bu isimlerin ortak özelliği hayatla ilişkilerini kesen rahatsızlıkların onları aynı zamanda dünyanın en başarılı yazarları yapmaları.

Manik depresyon rahatsızlıkları nedeniyle depresyon dönemlerinde altından kalkamadıkları birçok zorlukla karşı karşıya kalan sanatçılar, şöhretlerini hastalıklarının manik evresinde ortaya koydukları başyapıtlarına borçlu."²⁵

Sanatkârın, yaşadığı bir acıyı eserinde işlemesinden doğal bir şey olamaz. Böylece eser, bir bakıma, sanatkârın hâletiruhiyesi hakkında fikir verir. Mesela *Makber*, Abdülhak Hamit'in veremden ölen eşi Fatma Hanım'ın hasta olduğu yıllarda ve ölümünün ardından çektiği acının yansımalarıyla doludur. Bu noktada M. Kayahan Özgül'ün şu soruları önemlidir: "Bir edîbin şizofren, kanserli, ate, kambur, bağımlı, sapık olması, istemese de eserine yansımayacak mı? Metni aydınlatmak için, yazanın kişiliğinden de yararlanmanın mahzûru ne? Yûnus Emre'nin iç dünyasını tanımasak '*Bana seni gerek seni*' mısraını beşerî bir aşkın ifadesi olarak okumayacak mıydık?"²⁶ Aslında bu soruların ortak bir cevabı vardır: Sanatçılar, çoğunlukla ya kendilerini anlatırlar ya

²⁵ "Başarılarının Sırrı Hastalıkları", *Hürriyet*, 22 Ağustos 2011. (<http://www.hurriyet.com.tr/kultur-sanat/haber/18549911.asp>) (Erişim tarihi: 12.09.2015)

²⁶ M. Kayahan Özgül, *Seke Seke Ben Geldim/ Sekmeler-II*, Hece Yayınları, Ankara 2008, s. 104-105.

da kendilerinden bir şeyler anlatırlar. Bunlar da daha çok acılar, huzursuzluklar, krizler, isyanlar, hayal kırıklıkları ve hastalıklardır. Örnekleme olarak Hayriye Ünal'ın şu tespiti-rini verebilirim:

"Veremin ve öteki kalıtsal endişelerin kısa ömürlü Brontë kardeşlerin esin kaynağı olmadığı söylenebilir mi? Milton kördür, Emily Brontë, şair Yeats gibi Asperger sendromundan, Joyce, şair Baudelaire gibi zührevi hastalıklardan, Herman Melville bipolar bozukluktan ve bunun yanı sıra birçok hastalıktan muzdariptir. Peyami Safa, Dostoyevski, Camus, Orwell, Marquez, Thomas Mann hastalığı konu eden eserler yazmışlardır. Proust'un dev eseri hastalığından izlerle ilerler. Savaşların neden olduğu travmalar, fiziksel yaralar ve sakatlıklar da edebiyata sıklıkla konu olmuştur. Bu hususta örnek çoktur; E. M. Remarque, Hemingway, Tolstoy, Kafka, Isaac Babel, Pasternak, Şolohov, Faulkner, Soljenitsin, Sinclair Lewis...

Paul Celan, Arno Schmidt, Wolfgang Borchert, Heinrich Böll gibi örneklerse Alman edebiyatında başka isimlerle birlikte 'Yıkım Edebiyatı'nı oluşturmuştur."²⁷

Sanatkâr ile sanatı ve hastalık arasında ilişki kurmak bazı eleştirmenlerin çok önem verdiği bir yöntemdir. Mesela Sigmund Freud "Dostoyevski ve Baba Katli"²⁸ adlı incelemesinde bir sanatkârın patolojisiyle (hastalıklarıyla) eseri arasındaki ilişkileri detaylı bir şekilde incelemiştir. Sanatkâr ile hastalığı arasında ilişki kurulurken "Milton'un körlüğü, Schiller'in

²⁷ Hayriye Ünal, "Sunuş", *Hece* (Edebiyat ve Hastalık Dosyası), S. 225, Eylül 2015, s. 78.

²⁸ Sigmund Freud, *Sanat ve Sanatçı Üzerine*, çev. Kâmuran Şipal, YKY, 4. bs., İstanbul 2007, s. 219-244. Aynı yazı için bkz. Sigmund Freud, "Dostoyevski ve Baba Katiliği", [Dostoyevski], *Karamazov Kardeşler*, çev. Ergin Altay, İletişim Yayınları, 6. bs., İstanbul 2003, s. 9-24.

veremi, Dostoyevski'nin sarası ile Hölderlin'in, Lenau'nun, Nerval'in, Nietzsche'nin deliliği ve Beethoven'in sağırılığı da başvuru örnekleri arasında yer alır. Verlaine'in, Musset'nin, Poe'nun sırrını alkolde aramak gerektiği öne sürülür. Dehayı uyuşturucu maddelerin fazla alınmasına, hatta çılgınlığa bağlayanlar bile çıkar."²⁹ Mehmet Narlı'nın tespitlerine göre de "Modern dönem boyunca sadece metinler, psikiyatridi ilgilendirmez; metinleri ortaya koyan sanatçının kendisi de konu edilir hatta birçok sanatçı, özgünlüğünden, yaratıcı niteliğinden ve aykırı davranışlarından dolayı psikiyatrik bir vaka olarak kabul görür ve bazı sanatçıların delilik sınırları içinde bulundukları tespit edilir. Örneğin Fretet'e göre Cervantes, Gerard de Nerval ve Rousseau'da melankoli vardı; Mayakovski, Nerval ve Valet manyaktılar; Mallarmé ve Gauguin şizoid idiler; Pascal histerik, Dostoyevski, Flaubert saralıydılar."³⁰

* * *

Hastalık, insanoğlunun sözlü ve yazılı kültürde en fazla sözünü ettiğı olgulardandır. Mesela XIX. yüzyıl Batı edebiyatlarında hastalık anlatılarına çokça rastlanır. Bu konuda Doktor Galip Ata, günümüzden yaklaşık yüz yıl önce *Servet-i Fünûn*'da yayımlanan "Tıp ve Edebiyat" başlıklı yazısında şu dikkat çekici bilgileri vermiştir:

"Zola'nın âsârını işgal eden efkâr-ı tıbbiye arasında en evvel, her asrın etibbâsını düşündürmüş olan, (isti'dâd-ı ırsî) kanununu zikr etmelidir. Zola'nın âsârının en büyük

29 Jean Freville, "Plehanov ve Toplum, Sanat, Estetik, Eleştiri", [Georgi V. Plehanov], *Sosyalist Açıdan Toplum, Sanat, Eleştiri*, çev. Asım Bezirci, Evrensel Basım Yayın, 4. bs., İstanbul 1991, s. 40-41.

30 Mehmet Narlı, "Edebiyat ve Delilik (Osmanlı-İslam ve Avrupa-Hristiyan Edebiyatları Bağlamında Bir Değini)", *Hece* (Edebiyat ve Hastalık Dosyası), S. 225, Eylül 2015, s. 85.

kısmını teşkil eden (Rogon Makar) silsilesi, 'Bir Âilenin Tarih-i Tabiiyesi' sernâme-i sânisinden dahi anlaşılacağı üzere, emrâzın ırsen intikâli nazariyesini edebî bir sûrette izahtan başka bir şey değildir. Hatta müellif eser-i edebîsinin esâsı bir fikr-i tıbbî olduğunu bildirmek için, bu silsilenin en son parçası ve tekmîl eserin hulâsası demek olan, (Doktor Paskal) kitabının ilk sahîfesinde bir şecere-i hayat resm ettirmiş ve bu şecerenin yapraklarının her birine bir isim ile bir maraz-ı ırsî yazmıştır.

...

Tıbbın edebiyat üzerine tesiri yalnız Zola'nın kitaplarında değil, (natüralist) romancıların ekser âsârında görülür. Bu meslek-i edebînin müessisi addolunan (Flober)'in (Madam Bovari) nam eserinde ameliye-i cerrâhiye ve hastalığa dâir güzel tarifler bulunur. (Gonkor) ların kitaplarında kalb hastalıklarına, emrâz-ı asabiye-ye ez-cümle isteri hastalığına ve bilhassa tedern ree'nin tezâhüründen evvel görülen zâtülcenb hastalığının seyri-ne mühim sahîfeler tahsis edilmiştir.

Alfons Dode dahi kalb hastalıklarıyla meşgul olmuş ve bunların ırsen intikâl eylediğini romanlarında göstermiştir.

...

Pol Borj psikoloji romanları yazdığı için o da bi't-tabi tıbbın tesirinden âzâde kalamamıştır. Borj bilhassa hastalıkların seyrini tarif etmeğe merak etmiş ve bunu bihakkın tedkik ederek tarifâtında cidden muvaffak olmuştur...

(Guy dö Mopasan) da bazı romanlarında emrâz-ı asabiye den bahsetmiş ve birçok hastaları pek güzel tarif etlemiştir.

Viktor Hügo'nun (Vilmen) unvanlı parçası âdetâ bir serîriyât dersi kadar vâzıh tıbbî bir sahîfedir. Aleksandır Duma'nın bazı mektublarında birçok tıbbî efkâra tesâdüf olunur.

Tıbbın edebiyat üzerine tesiri tiyatrolarda dahi görülür. Vaktiyle Molyer'in tiyatrolarında tabîbler pek gülünç bir hâlde gösterilirken şimdiki tiyatrolarda tabîblere, efkâr-ı tıbbiyyeye pek mühim mevki veriliyor.

Tiyatroda dahi en ziyade mevki-i bahse, daha doğrusu mevki-i temâşâyâ konulan tıbbî şeyler yine asabî hastalıklardır. Norveçli (İbsen)'in (Lerevonan) nâmındaki eserinde sar'a hastalığı pek güzel tasvîr edilmiştir.

...

Profesör Roje gibi tıbbî edebiyata nakl ve onda dahi temeyyüz eden etibbâ çoktur. (Jan Lahor) nâmiyle iştihâr eden (Doktor Kabanis) en maruflarındandır..."³¹

Yazarlar ile hastalıkları ve dolayısıyla da eserleri arasındaki ilişkilerin açığa çıkarılması için, biyografik bilgiye fazlasıyla ihtiyaç duyulmaktadır. Fiziki veya ruhi herhangi bir hastalığa müptela olmuş her yazarın hem hayatı hem de eserleri bu bakış açısıyla inceden inceye ele alınırsa birçok veriye ve "hastalık-sanatkâr-eser" üçlüsü açısından birçok neticeye ulaşmak mümkündür. Bu çalışmanın hastalık ve edebiyat ilişkileri çerçevesinde böyle bir amacı olmadığından bu konuda başka araştırmacıların gelecekte hazırlayacakları metinleri beklemek durumundayız.

Edebiyat Zararlı Mıdır?

"Roman ve tiyatro önce çocuğu, kadını,
gençleri, hastaları damgalar."³²

Max Nordau

"Edebiyat zararlı mıdır?" sorusunun cevabını aramaya bazı genel ve özel sorularla başlayalım:

³¹ Doktor Galib Ata, "Tıp ve Edebiyat", *Servet-i Fünun*, 3 Temmuz 1324/16 Temmuz 1908, s. 228-229.

³² Cemil Meriç, *Jurnal*, C. 1, İletişim Yayınları, 7. bs., İstanbul 1997, s. 218.

Edebiyat ile hastalık arasında bir ilişki varsa bu ilişkinin boyutları nelerdir?

Edebî eserler okuru dengeli mi yoksa hastalıklı bir ruh hâline mi sevk eder?

Sanatkârın, eserini yaratış sürecinde rol oynayan yoğun duygularının, bizi kendi ruhsal hastalıklarının dışı vuruşu sayılması mümkün müdür?

Eflatun'a Sokrat'la tanıştıktan ve onun öğrencisi olduktan sonra bütün şiirlerini yaktıran ve onu şiire veda ettiren sadece felsefenin şiirden üstün olduğu düşüncesi miydi yoksa aynı zamanda şiirin zararlı olduğu düşüncesi mi?

Cervantes'e *Don Kişot*'u yazdıran sadece bir macera öyküsü yazma dürtüsü müydü yoksa şövalye romanlarının, okurları hakikatten uzaklaştırıp hayalî ve hastalıklı bir dünyaya çeken tarafları mıydı?

Tolstoy'u *Tanrı Hakikati Görür ve Kafkas Mahpusu* dışındaki bütün eserlerini sahte sanat eserleri saymaya götüren, bu iki eseri haricindeki eserlerinin duygu aktarımını yeterince yapamamış olması mıydı yoksa diğer eserlerini ahlaki bakımdan kusurlu bulması mıydı?

Mehmet Akif'i sanatın bir süs olamayacağı, onun yalnızca hakikati anlatması gerektiği düşüncesine sevk eden fikir, sanatın aynı zamanda bozucu bir yapıya sahip olması mıydı?

Necip Fazıl'a "Anladım işi, sanat Allah'ı aramakmış / Marifet bu, gerisi yalnız çelik çomakmış"³³ dedirten saik sanatın hem yıkıcı hem de yapıcı niteliklerini kavramanın neticesi miydi?

* * *

Genelde sanatın, özelde ise edebiyatın zararlı olup olmadığı konusundaki –bilinen– en eski görüşler Eflatun'a

33 Necip Fazıl Kısakürek, *Çile*, YKY, 3. bs., İstanbul 2005, s. 44.

ait olsa gerek. Nitekim İsmet Emre bu konuda "Sanatla ilgili dağınık düşünceleri bir tarafa bırakırsak, ilk belli başlı saptamaların Eflatun tarafından İon, Menon, Phaedrus ve Devlet'te ileri sürüldüğünü görmekteyiz,"³⁴ der.

Eflatun sürekli değişen duyular dünyasına değil, akılla kavranabilen, değişmez formlar dünyasına (idealar âlemine) inanmış; göreliliğe değil, mutlak hakikate, kesin bilgiye yönelmiş bir filozoftu. Onun aradığı ve ulaşmaya çalıştığı gerçeklikler, duyular veya duygularla değil ancak düşünceyle kavranabilir gerçekliklerdi. O "doğru ve ahlaki bir hayat için güçlü ilhamlar verecek felsefeyi öğretmek istiyordu. Onun felsefesi her şeyden önce ruhun dönüşümünü, ikinci olarak da insanlığın hizmetinde olmayı amaçlayan bir felsefeydi."³⁵

Eflatun, yeryüzündeki her şeyin ilk örneği olan ideaların, idealar dünyasındaki ilk şekillerinin yaratıcısının Tanrı olduğuna inanır. Söz gelişi dünyada bir marangoz ilk defa bir sedir yaptığında aslında bu sedir âdeta Tanrı'nın ilmindeki sedir ideasının sanatkâra ilham edilmiş şeklidir ki ortaya çıkan bu şekil veya eser ilk formun/ideanın bir kopyasıdır, onun bir taklididir, yansımasıdır (*mimesis*). Bu ilk eserin resmi ise taklidin taklidi, yani kopyanın kopyası olmuş demektir. Bir de bu resmin suya yansıması söz konusuysa o zaman bu yansıma *eidola* (görüntü, imaj) adını alır ki işte bu görüntü, ideadan en uzak olan bir taklittir. Böylece "sedir ideası-sedir-sedir resmi-sedir resminin sudaki yansıması" şeklindeki sıralamada ideadan sürekli bir uzaklaşma söz konusudur. Bu da gerçeklikten/hakikatten uzaklaşma anlamına gelir. İşte Eflatun'un, resmi olduğu gibi şiiri, tragedyaı,

34 İsmet Emre, "Muzır Edebiyat I", *Kıyıdağılar*, Yeni Kuşak Yayınları, 2. bs., Ankara 1999, s. 94.

35 Ahmet Cevizci, "Platon Hayatı ve Eserleri", [Platon], *İon*, çev. Furkan Akderin, Say Yayınları, İstanbul 2010, s. 13.

yani edebiyatı âdeta gerçeklik derecesi en az olan bu imaj dünyasında doğan birer sanat olarak görmesi, onun özelde edebiyatı, genelde de sanatı zararlı telakki etmesine yol açmıştır.

Eflatun için gerçekliği yansıtmak değil gerçekliği yakalamak, mutlak hakikate ulaşmak esastır. Bize gerçekliği yalamada ancak *akıl* yardımcı olabilir. Oysaki sanat eserleri *duy(g)ular* ve *düş(ünce)ler* dünyasında doğan eserlerdir. Onların bu özellikleri, duyuların ve düşlerin gerçekliğini vermek, insanı mutlak hakikate ulaştırmak konusunda yetersiz olduklarını gösterir. Zira özellikle duyular daima değişkendir. Sürekli değişen bir dünya ise bizi gerçeğe götüremez, tam aksine gerçeklikten uzaklaştırır. İşte sanat, insanı Tanrı katındaki idealardan, yani mutlak formlardan uzaklaştırdığı için Eflatun'un *Devlet*'inden de uzaklaştırılmıştır.

Eflatun edebiyatı bilgi ve ahlak açısından zararlı bulur.³⁶ Eflatun'u edebiyatın *bilgi açısından* zararlı olduğu sonucuna götüren, edebiyatın felsefeyi çıkış noktası olarak dikkate almamasıdır. O, felsefenin edebiyattan üstün olduğu görüşündedir. Çünkü *felsefe* insanı kesin bilgiye götürecektir yegâne araç olan aklın ulaşmaya çalıştığı gerçekliklerle, *edebiyat* ise duyuların çelişik çıkarımlarıyla meşguldür; *felsefe* mutlak gerçekliklere ulaşmaya, *edebiyat* ise yüzeysel/yanılsamalı/taklit gerçekliklerde oyalanmaya dönüktür. Diğer taraftan her zanaatkârın iyi bildiği bir zanaatı varken, sanatçıların yetkin oldukları hiçbir bilgi alanı yoktur. Söz gelişi hekimlik iyileşmemizi sağlarken kaptanlık da denizlerde güven içinde seyahat etmemize yarar. Oysaki sanatçıların ne kanun koyucular ne savaş kazananlar ne öğretmenler ne de zanaatıyla

³⁶ Bu konuda bkz. Berna Moran, *Edebiyat Kuramları ve Eleştirisi*, İletişim Yayınları, 18. bs., İstanbul 2008, s. 23-27.

insanların çeşitli ihtiyaçlarını karşılayanlar kadar faydalıdır. Üstelik onlar ideallardan uzak bir alanda eser ürettikleri için okurları ve seyircileri hakikatlerden de uzaklaştırırlar.

Eflatun, edebiyata karşı çıkarken onun *ahlak bakımından* da birtakım zaafı taşıdığını ileri sürer. Edebî eserlerde örnek alınamayacak kişiler âdeta övülmekte, sevimli gösterilmektedir. Bu durum, böyle örneklerin yer aldığı eserleri okuyan veya bu türden kişilerin bulunduğu oyunları seyredenlerin kişiliğine ve ahlakına zarar verir. Eflatun'un, edebiyatın zararlı olduğuna yönelik görüşlerinden bir diğeri de şiir, komedy, tragedya türünden eserlerin olgun, ideal, dengeli bir insanda bulunması gereken "akılla hareket etme" yetisini törpülemesi; dizginlenmesi gereken coşku, öfke, hırs, bencillik gibi duyguları ise uyanık tutmasıdır.

Eflatun'un bu yöndeki görüşlerini daha çok *Devlet*'te dile getirdiğini görürüz. Söz gelişi *Devlet*'in "İkinci Kitap"ında gençleri yetiştirirken onların eğitiminde güzel masallardan istifade etmek, kötü masalların ise yasaklanması önerilir. O günlerde anlatılan masalların çoğunun dışlanması gerektiğini belirten Eflatun, bu tür masallara Hesiodos ve Homeros'unkileri de dâhil eder. Filozofun, gençleri kötü masalların yanı sıra bazı şiir ve tragedyalardan da korumak istemesinin sebepleri özetle şunlardır: 1. Tanrıları ve kahramanları olduklarından başka türlü gösteren çirkin uydurmalar içermeleri, 2. Tanrılara dair yalanlarla dolu olmaları, 3. Tanrıların sürekli birbirleriyle kavga edip savaştıkları ve birbirlerine kötülük yaptıklarının anlatılmasının; açık ile gizli kapaklıyı ayırt edemeyen çocuklara kin, nefret, haksızlık karşısında haksızlık yapmak gibi olumsuz davranışların günah olduğunun benimsetilmesinde zorluklar çıkaracağı, 4. Tanrılara ait bin bir türlü yalan ve kötü örneklerle dolu olan masal, şiir ve tragedyaların gerçekte dine uygun

ve yararlı olmaması, ayrıca insanı ölçülü/dengeli bir insan yapamayacağı.³⁷

Eflatun, edebî eserlerdeki olumsuz örneklerin atılması gerektiğini *Devlet*'in "Üçüncü Kitap"ında çeşitli misallerle dile getirmeye devam eder. Bu bölümde kötü örneklerin hangi ahlaki saiklerle yasaklanması gerektiğine dair ileri sürdüğü sebepler de şunlardır: 1. Hades'le ilgili anlatılanlar askerleri korkutur, onların iyi birer savaşçı olmasını engeller, devletin bekçilerinin yani yaşatıcılarının gevşemelerine sebep olur. 2. Ünlü kahramanlara söylenen ahlânmalar, vahlanmalar şehrin/devletin kurucusu olarak yetiştirilenleri olumsuz yönde etkiler. 3. Yalan sözler, sahte davranışlar, tanrıların ayyaşlıkları ve fuhuşları gençlerin akıllı uslu olmasını, kendilerini dizginlemesini engeller. 4. Gençler, tanrıların yaptıkları kötülükler ile kahramanların yaptığı dinsizce, ahlaksızca işler sebebiyle tanrılara ve kahramanlara inanmaz ve güvenmez olabilirler. 5. Tragedya ve komedyalarda kötü kişi ve davranışlar ile bunların taklit edilmesi kendilerini sadece devlet işlerine vermesi gereken bekçileri mukallit eder, bu alışkanlık onların âdeta ikinci tabiatı hâline gelir.³⁸

Eflatun, kurulmasını istediği ideal devletin ilkelerini anlattığı *Devlet*'inin "Onuncu Kitap"ında da edebiyatın zararları konusuna tekrar yer vermiştir. Bu bölümün ilk paragrafında şiirle ilgili koyduğu kurala göre kendisini, kurdukları devletin dünyada kurulabilecek devletlerin en iyisi olduğuna inandırmıştır. Söz konusu kural "Şiirde benzetmeye dayanan her şeyi atmak"tır."³⁹ Eflatun'un bu yöndeki düşüncelerini kısaca şöyle özetlemek mümkündür: 1. Tanrı sedir ideasının

37 Eflatun, *Devlet*, çev. Sabahattin Eyüboğlu-M. Ali Cimcoz, Türkiye İş Bankası Yayınları, 2. bs., İstanbul 2006, s. 66-74.

38 Eflatun, *Devlet*, s. 75-86.

39 Eflatun, *Devlet*, s. 335.

yaratıcısı, dölger bu ideanın yapıcısıdır. Ressam ise dölgerin yaptığı ilk sedirin ressamı olarak bir *benzetmeci* olmuş demektir. Bu sedir resmi, ideadan, yani asıldan üç derece uzağa düşen bir benzetmedir. Böylece şairler de tragedya yazarları da birer benzetmecidirler. Bu durumda onların eserleri insanı asla/hakikate yaklaştırmaz, asıldan/hakikatten uzaklaştırır. 2. İçinde benzetme bulunan eserler zararlıdır. Söz gelişi bu tür eserleri seyreden ya da dinleyenler, benzetmeleri anlayamazsa içlerinin düzeni bozulur. 3. Şairler ve tragedya yazarları ne hastaları iyi eden⁴⁰ ne kanun koyanların kendilerine başvurduğu ne bir savaşta önderlik edip işe yarayan ne de bir zanaatta bilgi sahibi olup insanlara faydaları dokunan kişilerdir. 4. Sanatçı bizi dengeye, ölçülü olmaya sevk eden iyi yanımızı değil, coşmaya, taşmaya müsait olan yanımızı harekete geçirir; bir sürü görüntüler, kuruntular yaratır; doğrudan, gerçekten alabildiğine uzak kalmamıza, böylece iyi ve mutlu olmamıza değil, kötü ve mutsuz olmamıza sebep olur.⁴¹

Eflatun'dan sonra, özellikle edebiyatı hem Batı'da hem de Türk edebiyatında olumsuzlayan başka birçok görüş ileri sürülmüştür. Bu görüşlerden birkaçını kısa kısa değerlendirmek sanat ve hastalık arasındaki ilişkilere bakıştaki farklılıkları anlamakta faydalı olacaktır:

1. Platon'dan sonra zamandizimsel bir yol takip edersek ilk önce Müslümanların kutsal kitabı *Kur'an-ı Kerim*'deki bazı ayetler ile son peygamber Muhammed *aleyhisselam*'ın bazı sözlerine bakmak gerekir. Aslında *Kur'an*'da reddedilen genel olarak sanat değildir, şiirdir; o da yalanla ilişkili olan şiirdir.

⁴⁰ Eflatun, Yunan mitolojisinde tıbbın ve sağlığın tanrısı sayılan Asklepios için "Eski, yeni şairlerden hangisi hangi hastaları iyi etmiştir Asklepios gibi?" der. Eflatun, *Devlet*, s. 341.

⁴¹ Eflatun, *Devlet*, s. 335-351.

İslam yalandan, boş sözler ve faydasız işlerden, her türlü ifrat ve tefritten uzak kalınması gerektiğini öğütleyen bir din olduğundan "söz" menzilesinde olan şiir de İslam'da bu bakış açısıyla değerlendirilmiştir. İslamiyet'te değerli ve güzel olan söz; yalan değil doğru, boş değil hikmetli, faydasız kelam değil faydalı kelam, haksızlığa yol açacak söylem değil hakkı ayakta tutacak söylemdir. O bakımdan İslam bu zıt olguların birincilerini reddetmiş, ikincilerine değer vermiştir. Nitekim *Kur'an-ı Kerim*'de ve hadis-i şeriflerde yerilen söz/şiir ile övülen söz/şiir arasında böyle temel bir ayrım vardır. Mesela "şairler" anlamına gelen Şuarâ Suresi'nin 224-227. ayetleri tam da bu ayrıma değinir:

"Şairlere ise haddi aşan azgınlar uyarlar.

Görmez misin ki onlar, her vadide şaşkın şaşkın dolaşırlar.

Ve onlar yapmadıkları şeyleri söylerler.⁴²

Ancak iman edip salih amel işleyen, Allah'ı çok anan ve haksızlığa uğratıldıktan sonra ölçlerini alanlar başka. Zulmedenler hangi akıbete uğrayacaklarını göreceklerdir."

Bu ayetler şiir hakkında değil, yapıp ettikleri ve söyleyip yazdıklarıyla aşırıya giden, taşkınlık yapan ve cahil insanları saptıran şairler hakkındadır. Zira yukarıdaki ayetlerden sonuncusu bu konuda istisna getirmekte, iman edip güzel işler yapan, Allah'ı çok anan ve haksızlığa uğratıldıktan sonra (şiirle) ölçlerini alan şairleri şiir konusunda serbest bırakmaktadır. *Kur'an*'ın yanı sıra; şiirden hoşlanan, şiir dinleyen, şiirle övülen, hakikati dile getiren şairleri teşvik

⁴² Bu ayette, hiciv şiirleri yazarak *Kur'an*'ı ve İslâm'ı karalamaya çalışan müşrik şairler, bir sonraki ayette ise onların bu saldırılarına yine şiir yoluyla cevap veren Müslüman şairler kastedilmektedir. Bkz. *Kur'an-ı Kerim Meali*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayinevi.

edip ödüllendiren bir peygamberin de şiiri tümünden yasaklanmış olduğu söylenemez. Hem *Kur'an*'ın hem de Hz. Muhammed'in kınadığı, yasakladığı şiir ancak çirkin, kötü, yasak amellere yer veren veya bu amelleri öven şiirdir.

Tarih boyunca şiir bazı örnekleriyle hayal, vehim, şüphe, hezeyan, cinnet, yalan, kin, kibir, hurafe, iftira, düşmanlık, haksız hiciv, aşırı övgü, şeref ve haysiyete saldırı, inançsızlık, şirk ve küfrün aracı olarak kullanılmıştır. İşte İslam'ın karşı çıktığı şiirler bu niteliklere sahip olanlardır. Yoksa yaratılış gerçeklerini, fıtri sevgileri, her türlü güzel ahlakı, iyiliği, hakikati ve hikmeti içeren şiir ne *Kur'an* ne de Hz. Peygamber tarafından yasaklanmıştır.⁴³

2. Batı'da, edebiyat ve sanatın felsefi ve teorik anlamda ahlakçı bir yapı arz etmesi gerektiğine dair birçok farklı düşünür ve sanatçı görüşüyle karşılaşıldığı bir gerçektir. Eflatun'dan neo-klasiklere, Tolstoy'dan Sartre'a kadar birçok filozof, şair, yazar ve kuramcının sanat ile fayda/iyi/güzel/hakikat arasında yakın ilişkiler kurdukları biliniyor. Buradan bakınca Batı tarihinde *hazcı sanat* kadar, hatta bazı dönemlerde *hazcı sanattan* daha güçlü bir şekilde *faydacı sanat* yönünde eğilimler ve örnekler de görülür. Bu konuda Iris Murdoch'un şu tespiti önemlidir:

"Tabii ki Yunanlılar, tahminen 1750'ye değin, belli bir dokunulmazlık taşıyan herkes gibi, Bosanquet'in 'belir-

⁴³ Bu konuda Yusuf Sancak'ın *Hiz. Peygamber Devrinde Şiir* adlı kitabı konuyu teferruatlı ve örnekleriyle apaçık bir şekilde ele alması bakımından çok önemlidir. Bkz. Yusuf Sancak, *Hiz. Peygamber Devrinde Şiir*, Şafak Yayınevi, Erzurum 1999. Ayrıca şu makalelere de bakılabilir: İbrahim Sarımsı, "İslam'ın Şiire Bakışı", *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Yıl: 1990, S. 3, s. 133-163; İsmail Güleç, "İslam'da Şiir ve Şair Algısına Dair Kimi Tespitler", *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, S. 13, 2014, s. 1-22.

gin şekilde estetik görüş açısı' adını verdiği şeye sahip değildi. Durum böyle olunca, sanata karşı tutumları biçimci olmaktan çok ahlakçı olabiliyordu. Bu Aristoteles için de geçerlidir. Tolstoy (*Sanat Nedir?* adlı yapıtında) 'Yunanlılar (her yerde herkesin her zaman yaptığı gibi), sanatı (diğer her şey gibi), yalnızca iyiye hizmet ettiğinde iyi olarak görmüştür,' derken durumu pek de abartmış sayılmaz."⁴⁴

Ahlakçı duruşuyla Eflatun'a yaklaşan Tolstoy, sanatı *iyi* ve *kötü* olmak üzere temelde iki zıt kategoride değerlendirir. Bu noktada Eflatun, ağırlığı akıl sağlığına verirken Tolstoy ise ruh sağlığına vermiş görünür. Tabii burada Tolstoy'un hayat boyu verdiği erdem ve ahlak mücadelesinin kaynağının *din* olduğunu belirtmekte fayda vardır. Tolstoy, fert ve toplum hayatında görülen ve sanat eserlerinde aktarılan her türlü iyi ve kötünün belirleyicisi olarak dini merkez alır. Tolstoy'a göre hayatın anlamı insanoğlunun, ona her türlü kötülüğü yaptırmaya sebep olan hayvani duyguların esaretinden kurtulmasıyla ortaya çıktığına göre, o hâlde ruhu yücelten duygu ve düşünceleri başarıyla aktaran sanat *iyi*, nefsanî/şehvî duyguları güçlendirici duygu ve düşünceleri aktaran sanat ise *kötüdür*. Özetle Tolstoy, bütün toplumlar da genel dinî kabullerin iyi olarak nitelediği duygu ve düşünceleri anlatan eserleri *iyi sanat*, kötü olarak nitelediği duygu ve düşünceleri anlatan eserleri ise *kötü sanat* olarak kabul etmiştir.⁴⁵

3. Özellikle Eflatun'un *felsefe* ve *akıl* merkezli sanat ve edebiyat eleştirisi, XIX. yüzyılın sonlarından itibaren bizde

⁴⁴ Iris Murdoch, *Ateş ve Güneş/Platon Sanatçıları Niçin Dışladı?*, çev. Serdar Rifat Kırkoğlu, Ayrıntı Yayınları, 2. bs., İstanbul 2008, s. 15-16.

⁴⁵ Bkz. Tolstoy, *Sanat Nedir?*, çev. Kâbil Demirkıran, Şûle Yayınları, İstanbul 2008, s. 170-171.

de bazı temsilciler bulur. Söz gelişi Beşir Fuad (1852-1887) “şiiir ancak gerçeğe, akla uygun ve fen gibi insanlığa pratik bir hizmeti olduğu ölçüde kabul edilebilir” bulan ve “bende-
niz esasen şiiir aleyhinde değilim, şiiirin mübâlagâta, evhâma, hayalâta hasrolunması aleyhindeyim”⁴⁶ diyen bir filozoftur. Bu bağlamda dönemin bazı yayın organlarında devam eden Beşir Fuad - Menemenlizade Mehmet Tahir arasındaki tartışmada kaleme alınan yazılarda şu konular ele alınmıştır: “Şiiir gerçeğe ne derece sadık kalabilir ve bu gerekli midir; şiiirin gerçekçi olup olmadığı nasıl anlaşılabilir; bir edebiyat akımı olarak romantizm mi yoksa realizm mi toplum için daha yararlıdır; realistlerin savunduğu gibi edebiyat eserlerinin hayatı ve gerçeği olduğu gibi aktarması doğru mudur; edebiyatçının gerçeği değiştirerek aksettirmeye hakkı var mıdır; toplum için şair mi yoksa fen adamı mı daha değerlidir?”⁴⁷

4. Şiiire ve romantizme itirazlarda bulunan Beşir Fuad’dan sonra bizde edebiyatın zararlı olduğunu iddia eden en güçlü isim Baha Tevfik (1884-1914) olmuştur. Baha Tevfik’in bu yöndeki görüşlerini “Edebiyat Katiyyen Muzırdır!” başlıklı yazısında buluruz. Ona göre mutluluk, elem, ümitsizlik, hayret, hayal hep birer hassasiyettir. Her hassasiyet de bir *hâl-i maraziden*, yani hastalıklı bir hâlden ibarettir. Şiiirlerdeki bütün duygular tabii anlarda değil, şairlerin marazi hâllerinde doğmaktadır. Mesela bir şiiirdeki aşırı sevinç veya karamsarlık, şairin gayriiradi, gayritabii ve marîz coşkunluk veya ümitsizlik anlarından neşet eder. O hâlde böyle anları hatırlayıp yazmak tabii değil, anormaldir çünkü hem aşırı mutluluk ve aşırı yeis anları hem de şiiir yazmak için bu

46 Handan İnci, “Şiiir ve Hakikat Üzerine”, [Beşir Fuad], *Şiiir ve Hakikat*, hzl. Handan İnci, YKY, İstanbul 1999, s. 15, 25.

47 Handan İnci, “Şiiir ve Hakikat Üzerine”, s. 19.

anları hatırlamaya çalışmak sağlıklı muhakemeye manidir. İnsanın nefesine bütününüle hâkim olduğu anlarda şiir yazmadığı gerçeği edebiyat ve şiirin kesinlikle hastalık eseri olduğunu açık bir şekilde ispat eder.⁴⁸

Baha Tevfik'e göre edebiyat, umumi ve istilacı/salgın bir akıl hastalığıdır. Edebiyatla uğraşanlarda en fazla görülen hastalık tahayyül hastalığıdır. Bu maraz kendisiyle fazlaca meşgul olanlarda tuhaf bir hezeyan ve bazen de geçici bir cinnet hâli doğurur. İnsanlar şairlerin bu hâllerine *ilham* derler. Onların sürekli hayali genişletmeleri, her şeyin hakikat ve maddeye dayandırıldığı bu son asırda hafıza, muhakeme ve idrak gibi güçlü melekeleri tahrip etmek anlamına gelecektir. Gerçekte bu gibi felçli ve vesveseli/dağınık dimağlardan ciddi bir iş, ticaret, ilmî buluş veya bir vatan hizmeti beklenemez. Öyle ki bir şairin bu anlamda maden kuyusu amelesi kadar bile topluma faydalı olduğu söylenemez. Şairler asla iyi bir memur, tüccar, alim, doktor, gazeteci, kimyacı, asker olamaz. (Son üç cümledeki yargıların Eflatun'un bu yöndeki düşünceleriyle ne kadar uyduğu açıktır.) Şairlik babadan evladına geçen verem veya frengi gibi bir hastalıktır. Bu hastaların tıpkı bir veremli gibi tedavisi mümkün değildir. Edebiyat ve şiirin bu zararlarını düşünerek okullardan edebiyat derslerini kaldırmalıdır.⁴⁹

Baha Tevfik, edebiyat hevesinin özellikle gençlere ne gibi zararlar verebileceğini "Edebiyat Katiyyen Muzırdır!"da kendi hayatından bir örnekle anlatır: "Ben; idâdinin birinci senesinde Naci'nin verdiği heves-i şiirle derslerimi ihmâl ederek iki sene üst üste aynı sıraları bekledim. Bir arkadaşım yine

48 Baha Tevfik, *Teceddüd-i İlmî ve Edebî*, Dersaadet Kütübhânesi, İstanbul, s. 112-119.

49 Baha Tevfik, *Teceddüd-i İlmî ve Edebî*, s. 122-132.

derd-i şiirle hastalanarak mâliyeden koğuldu.”⁵⁰ (Nabizade Nazım’ın “Seyyie-i Tesamüh” adlı hikâyesinde de on yedi ya-şındaki Necib’in roman yazma sevdası sebebiyle sınıfta kal-ması anlatılır. Edebiyat/şiir hevesinin gençlere verdiği za-rara bir diğer örnek ise *Felâtun Bey ile Râkım Efendi*’de şiir tutkusuna yakalanan İngiliz kızı Can’dır. Romanda Ziklas ailesinin Farsça ve Türkçe öğrenen kızı Can’ın âşık ve –ne-redeyse– verem oluşunda Hâfız Divanı’nın tesirine şöyle bir eleştiri yöneltilmiştir: “Ah, işte onu bu hâllere koyan Hoca Hâfız Divanı değil midir? Ben bu dereceye kadar tesiri ola-cağını hesap edememiştim. En yanık beyitleri ne kadar bir sûz-i derun ile dinler ve alırdı. Meğer kendisini zehirlemek içinmiş.”⁵¹ Bu bahiste şiirin hastalık yapıcı olmasa da hasta-lığın şiddetini tetikleyici bir niteliğe sahip olduğu iddiasının roman tadında ve roman dilinde anlatımı için *Araba Sevda-sı*’na bakmak gerekir.⁵²)

* * *

Yukarıda adını anıp sanat ve edebiyat hakkındaki olum-suz görüşlerini kısaca aktardığımız isimlerden Eflatun, Be-şir Fuad ve Baha Tevfik’in dikkat çeken ortak bir özelliği vardır: Felsefeyle meşguliyetleri. Felsefe daima aklı önemser ve önceler, edebiyat ise daima değişken olan duyguları... Fel-sefeyle uğraşanların edebiyata yönelik karşı-duruşlarında öne sürdükleri temel tez, edebiyatın dizginlenmesi gereken duyguları azdırdığıdır, oysaki felsefe insanı güçlü bir irade,

50 Baha Tevfik, *Teceddüd-i İlmî ve Edebi*, s. 130.

51 Ahmed Midhat Efendi, *Felâtun Bey ile Râkım Efendi*, hzl. Tacettin Şim-şek, Akçağ Yayınları, 5. bs., Ankara 2007, s. 177.

52 Recâizade Mahmut Ekrem, *Recaizade Mahmut Ekrem-Bütün Eserleri III*, hzl. İsmail Parlatır-Nurullah Çetin-Hakan Sazyek, MEB Yayınları, İstanbul 1997, s. 30-31.

üstün bir düşünüş kabiliyetine yaklaştırmak isteyen bir anlayıştır.

Felsefecilere göre bazı eserlerin şehvet, karamsarlık, inançsızlık ve diğer marazi duyguları fazlaca barındırması bu tür eserlerle sıklıkla karşılaşan insanların hayatlarında birçok olumsuzluğun doğup yerleşmesine sebep olabilmektedir. Özellikle bazı marazi duygu ve düşüncelerin –*Genç Werther'in İstirapları*’nda olduğu gibi– çağın şartlarının da tetiklemesiyle insanları intihara kadar götürebildiği bilinen bir gerçektir.

* * *

5. Günümüz yazarlarından Iris Murdoch’un *Ateş ve Güneş-Platon Sanatçıları Niçin Dışladı?* adlı kitabında sanatın zararları konusunda çok özlü ve orijinal Eflatunvari yorumlar yer alıyor. Bu yorumları burada kısaltarak vermekte fayda mülahaza ediyorum:

“Platon’a göre sanatın tehlikeli olmasının başlıca nedeni tinsel olanı taklit etmesi ve inceden inceye kılığını değiştirip önemsizleştirmesidir. Sanatçılar dinsel imgelerle sorumsuzca oynarlar... sanat yavan ve önemsiz şeylerden ve anlamsız imgelerin sonsuz çoğalmasından (televizyon) keyif alır. Sanatın oyunbazlığında uğursuz bir yan vardır, kötülüğün çekemezlik dolu (*phthonos*) ve eğlenceli bir kabullenişidir sanat. Üstelik soytarılık ve alay yoluyla, iyiyi kötünden ayırt etme yeteneğimizi de zayıflatır. Sanatçı, iyiyi ne temsil edebilir ne de yüceltebilir; sanatçı yalnızca şeytanî, fantastik ve aşırı olanı temsil edebilir ya da yüceltebilir. Oysa hakikat sessiz, ağırbaşlı ve sınırlıdır. Sanat sofistiktir, sanat en iyi halinde bile sahte ‘doğru sözlülüğü’ erdemin kurnaz bir düşmanı olan, ironik bir *mimesis*’tir... sanat objesi

kendi gevezeliğini sever, hakikati değil, kendini sever ve ortadan kaldırılmaz ve öncesiz-sonrasız olmayı arzular. Sanat, görünüşlerle yetinmemize neden olur ve belli im-gelerle büyülmüş bir şekilde oynayarak dünyanın harika eğiticiğini felsefeden çalar ve gerçekliğe yönelme du-yumuzu ve onu ayırt etme güdümüzü tahrip eder... Çok az iyi sanat vardır ve bu bile (*corruptio optimi pessima*) tehlikelidir. Sanattan alınan zevk iyi insanı bile yanıltır; bunu sağlıklı egoizme dayalı sahte bir kendini tanıma sağlayarak yapar: Mağaradaki ateş güneş zannedilir ve aydınlandığını hayal eden insan huzur içinde mağarada kalmaya devam edebilir... Sanat düzmece bir varlık ve düzmece bir durumdur... Biz iyiye sonsuza değin sahip olmaya çabalarken sanat bize değersiz, sahte bir ölüm-süzlük sunar. Böylelikle tinsel yolculuğu sekteye uğra-tır ve gerçek *katharsis*'in (arınmanın) doğasını gözden saklar. Verdiği hazlar ne saftır ne de belirli; bu hazlar egoizmin gizli işbirlikçileridir.”⁵³

6. Bazı edebî eserlerin, özellikle hassas, duygusal, bir fe-lakete uğramış kişiler üzerinde kötü tesirler yapabildiği bili-nen bir gerçektir. Bunu Mehmet Celal, *Leman* adlı romanın-da şöyle örneklemiştir:

“Ne olurdu güzelim, ne olurdu?

Beraber yaşadık, beraber öldükdük?

Edebiyatın, felâketzede, genç hayatlar üstünde gayr-i kâbil-i inkâr- bir sû-i tesiri vardır! Şu parçanın kırâati, Servet'in müstaid-i eş'ar olan kalbini, bir arzû-yı âteşin-i intihar ile yaktı, kavurdu!

53 Iris Murdoch, *Ateş ve Güneş-Platon Sanatçıları Niçin Dışladı?*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2008 s. 74-76.

Bir aralık, başını mezara dayayarak, elini cebine soktu, ayın şuaı altında bir demir parladı... Sonra, kabristanın boş, kuytu yerlerine bir tabancanın gümleyişi aksetti! İşte şimdi bu çift de beraber yaşadılar, beraber öldüler!"⁵⁴

7. Hüseyin Cahit Yalçın "Romanlara Dâir -3-: Edebiyat ve Ahlak" başlıklı yazısında edebiyattan, ahlakı ıslah etme ve fikirleri aydınlatma hizmeti gibi amaçlar beklemenin çok eskiden beri var olduğunu belirttikten sonra mesela canilerin adalete teslim edildiği, masumların mükâfatlandırıldığı piyeslerin cinayetlerin azalmasına hiç de katkıda bulunmadığını ifade eder. Aksine istatistiklere göre bu tür eserler erbab-ı cinayetin yeni yeni hileler öğrenmelerine, onlara yeni yollar göstermesine bile sebep olabilmektedir.⁵⁵

8. Özellikle anne-babalar, muallimler, yazarlar, ahlakçı düşünürler ve din adamları tarafından bazı kitapların, gençler üzerinde zararlı tesirler uyandırdıkları için yasaklandıklarını görürüz. Bu korumacı tavrın fikrî olarak açığa çıkmış örneklerinden biri Safvetî Ziya'nın *Âdâb-ı Muâşeret Hasbihâlleri*'nde şöyle ifadelendirilmiştir:

"(...) genç kızları büsbütün erkekleştirmek cihetine gidilmek dahi matlûb olsa mütâlaa bahsinde yine sıkı bir mürâkabe şarttır. Dûrendiş olan ebeveyn bu hususta yalnız genç kızlarını değil, hatta erkek evlâtlarını da gözetmeleri lâzımdır. Bir sinde gençlere, bazı muzır kitaplar bir semm-i katil gibi tesir edebilirler, fikren ne derece mütekâmil, muhakemesi ne kadar kavî olursa olsun gençlerin mecrâ-yı tefekkürâtını nezih ve temiz hayat müşahedelerinden çevirerek, sâfiyet ve bekâret-i hissiyyelerini

54 *Mehmet Celal'in Hikâye ve Romanları*, hzl. Nurcan Şen, Kurgan Yayınları, Ankara 2014, s. 357-358.

55 Hüseyin Cahit, "Romanlara Dair-3: Edebiyat ve Ahlâk", *Servet-i Fünûn*, Yıl: 7, nr. 358, 8 Kanun-ı Sani, 1313, s. 309.

ihlâl edebilecek vâdilere sevk eden açık saçık eserlerin, onların harîm-i ismetinde açacağı rahneleri zaman ve hayat kapatmak şöyle dursun, daha ziyade genişleterek, gonce-i hissiyyâtını soldurduğu ve fena yollara olmasa bile fena fikirlere, yanlış telakkîlere yol açtığı inkâr olunamaz hakikatlerdendir.”⁵⁶

9. Yusuf Ziya Ortaç 1930’ların başlarında yazdığı bir fıkrasında şu görüşleri serdedir: Edebiyat dersi her mektep programında vardır, ancak hiçbir baba, çocuğunun bu derse fazla düşkün olmasını istemez. Zira genel kanaate göre çoğu insan edebiyatı, işsizlerin işi olarak görmektedir. Sonra edebiyatı meslek edinenlerin hâlleri de pek iç açıcı değildir. Öyle ki edebiyat sanki içki gibidir. Birinci kadeh yarar, ikinci kadeh sarar, üçüncü kadeh zarardır. O hâlde edebiyattan ancak iki kadeh içmeli, fakat edebiyat ayyaşı olarak Babıali’nin kaldırımlarında sürünmemelidir.⁵⁷

10. Tarihte tutku seviyesine ulaşan edebiyat merak ve iptilasının oğullarına/kızlarına zarar vereceğini düşünen anne-babalar hep olagelmıştır. Mesela Kafka’nın babası oğlunun edebiyat merakını zirzop, kaçık, zıpır ya da züppe bulmuş, Oğuz Atay’ın babası ise “oğlunu ‘uydurma’ bir dünyada ‘deli saçması’ şeylerle uğraştığı için iğnele(miştir).”⁵⁸

56 M. Kayahan Özgül, *Seke Seke Ben Geldim (Sekmeler-II)*, Hece Yayınları, Ankara 2008, s. 294-295.

57 Yusuf Ziya Ortaç, “Edebiyatın Faideleri ve Zararları”, *Cumhuriyet*, 6 Kânunuevvel 1932, s. 3.

58 Nurdan Gürbilek, *Benden Önce Bir Başkası*, Metis Yayınları, İstanbul 2011, s. 68.

Edebiyat: Kötülük, Suç ve Günah

“Edebiyat masum değildir; edebiyat suçludur ve suçlu olduğunu artık kabul etmelidir.”⁵⁹

Garp ve Şark hemen hemen her açıdan apayrı iki dünyadır. İnanç, kültür, gelenek, tarih, dil; kısacası her şey Şark’ta Garb’a nazaran bambaşkadır. Söz gelişi giyim-kuşam ile ilgili aşağıdaki tespitler Garp ile Şark’ın ne kadar ayrı dünyalar olduğunu açıkça göstermektedir.

“Dilimizde giysi için eskiden yaygın olarak kullanılan *libas* kelimesi Arapça’dır ve kelime, köken olarak bedenın hatlarını bakışlardan uzak tutmak, saklamak, bedenın asıl şeklini değiştirmek, onu başka bir şekle çevirmek ve bedenın belirgin yanlarını ortadan kaldırmak manasına gelmektedir. Farsça’da giysi manasına gelen *puşeş* kelimesi de gizlemek, gözleri bakışlardan uzak tutmak anlamındadır. Arapça *libas* ve Farsça *puşeş* kelimelerinin anlamlarının zıddına, İngilizce’de kullanılan *dress* kelimesi düzeltmek, süslemek, süs yapmak anlamlarına gelmekte; giysinin Fransızca karşılığı olan *habit* ise yer tutmak, iskân etmek ve yer yapmak manalarına sahip bulunmaktadır.”⁶⁰

Hayatın pek çok sahasında Şark ve Garp arasında bulunan farklılıkların yansımalarına sanatta da rastlarız. Söz gelişi *ilk günah fikri* bakımından bu iki coğrafya hep ayrı düşünmüş ve ayrı hareket etmiştir. Bu konu Tanpınar’ın *Huzur*’unda İhsan’ın dilinden şöyle aktarılmıştır mesela:

59 Georges Bataille, *Edebiyat ve Kötülük*, Çev. Ayşegül Sönmezay, Ayrıntı Yayınları, 2. bs., İstanbul 2004, s. 12.

60 Gulam Ali Haddadadil, *Çıplaklık Kültürü ve Kültürel Çıplaklık*, çev. Sabah Kara, Kitap Yayınları, 1984, s. 50-52.

"Müslümanlıkta başlangıç günah fikrinin bulunmaması, şu cennetten kovulma hadisesi üzerinde Hristiyanlıkta olduğu gibi durulmaması, bence teolojiden sanata kadar her sahada tesir yapmış bir keyfiyettir."⁶¹

İşte tam bu noktada Garp'la benzeşen bazı yönlerinin aksine Şark'ta, bilhassa da Türk edebiyatında *kötülük, suç ve günahı konu edinen anlatılardaki* hastalıkların görünümüne bakabiliriz.

Kötülük

"... kötülük Batı edebiyatının en temel metinlerinin yaratıcısıdır."⁶²

I

Dünya kötülükler diyarıdır. "Kötülük kol geziyor, hızla kıskacına alıyor"⁶³ der Oliver Goldsmith. Evet, gerçekten de dünyada kötüler ve kötülükler kol gezmektedir. Zira Hz. Âdem ve Havva daha dünyaya indirilmemişken bile insanoğlu hakkında, Yaratıcı ile melekler arasındaki ilk konuşmada Âdemoğullarının suç işleyeceğini işaret eden melekler değil miydi? Hem de nasıl bir suç? Cinayet... *Kur'an-ı Kerim*'de anlatıldığı üzere Allah, meleklerle: "Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım" dediğinde melekler: "Orada bozgunculuk yapacak, *kan dökecek birini* mi yaratacaksın?" (Bakara, 2/30) diye karşılık vermemişler miydi? Demek ki insanoğlundan sâdır

61 Ahmet Hamdi Tanpınar, *Huzur*, Dergâh Yayınları, 23. bs., İstanbul 2014, s. 303.

62 Ahmet Sait Akçay, "Vicdan Aynasında Kötücül: Haz ve Yaratıcılık", *Kıtaplık*, S. 103, Mart 2007, s. 69.

63 Tony Judt, *Kötülük Kol Gezerken*, çev. Dilek Şendil, YKY, İstanbul 2012, s. 7.

olacak günahların en büyüklerinden biri cinayetti. Hakikaten de öyle oldu. Yine *Kur'an*'da Kâbil-Hâbil kıssasından öğrendiğimize göre bugün yeryüzünde her gün öldürülen binlerce insanın karşılaştığı cinayetin ilk müteşebbisi Kâbil olmuştur. O günden bugüne de adam öldürme, Âdemoğullarının hemen hiçbir gününde eksik olmamıştır. Nitekim Thomas de Quincey'in 1827-1854 yılları arasında yazdığı üç denemesinden oluşan *Güzel Sanatların Bir Dalı Olarak Cinayet*'inde geçtiği üzere, zamanımızda da "Yıl boyunca hangi gün bir gazete alsak, açar açmaz bir cinayet başlığı görüyoruz."⁶⁴ Bu sadece İngiltere'ye has değildir elbette. Bugün cinayet, her ülkede ve her gün işlenmektedir.

İnsanoğlunun tarihinde haberdarı olduğumuz *ilk kötülük* şeytanın yaptığı kötülüktür. Araf Suresi'nin 20-21. ayetlerinden öğrendiğimize göre şeytan, Hz. Âdem ile Havva'yı yalan bir yeminle yasağa sürükleyerek kandırmıştır. Bu aldatmacaya kanan insanoğlu artık o günden bugüne ebedî düşmanları şeytanın yeni yeni kötülüklerine muhataptır.

Kötülükler çeşit çeşittir. Kimi insanlar, üstelik düşmanları şeytanla yaptıkları işbirliği sayesinde, on binlerce kötülük çeşidi üretmiş bulunuyor. Kötülük, modernliğin tüm yeryüzüne yayılışıyla beraber –bir metastaz, yani kanserli hücrelerin vücudun diğer bölgelerine sıçraması gibi– bütün dünyaya yayılmış durumdadır. Hırsızlıklar, tecavüzler, cinayetler, terörizm, soykırım, istismar, hak ihlalleri, hoşgörüsüzlük, iletişimsizlik, yabancılaşıma, psikolojik hastalıklar ve başkaca nice kötülük hâli Baudrillard'ın bir "orji sonrası"⁶⁵ dediği modernliğin patladığı ve kötülüğü her yere yaydı-

⁶⁴ Thomas de Quincey, *Güzel Sanatların Bir Dalı Olarak Cinayet*, çev. İsmet Birkan, İletişim Yayınları, 3. bs., İstanbul 2013, s. 79.

⁶⁵ Jean Baudrillard, *Kötülüğün Şeffaflığı-Aşırı Fenomenler Üzerine Bir Deneme*, çev. Işık Ergüden, Ayrıntı Yayınları, 5. bs., İstanbul 2012, s. 9.

ğı bugünün dünyasını esir alan kötülüklerdir. Mesela sadece uyuşturucuyu ele alacak olursak, *Bir İngiliz Afyon Tiryakisinin İtirafı*’nda Thomas de Quincey’in, kitabın yazıldığı 1821’de, yani bugünden iki yüz yıl kadar önce İngiltere’de afyon tiryakilerinin sayısı ile ilgili yazdıkları⁶⁶ çok düşündürücüdür. Bugünlere geçmişten geldiğine göre, günümüzün Batı toplumlarında alkol ve uyuşturucu müptelasına tutulanların oranının yüksekliği insanoğlunun kendi kendine ne kadar büyük kötülükler yapabileceğinin açık göstergesidir.

II

Kötülük, edebî metinlerin yapıcı ögesidir. Kötülük, sadece Batı edebiyatının en temel metinlerinin yaratıcısı değildir. Aslında dünya üzerinde var olan bütün edebiyat eserlerinin çok büyük bir kısmının kaynağı kötülükleredir; insanoğlunun kötülüklerine... Kötülükler olmasa; çeşit çeşit kötü huylar, tutkular, suçlar, günahlar, haksızlıklar, tutarsızlıklar, ahmaklıklar, iğrençlikler olmasa yazarlar bu kadar çok yazmak zorunda kalmazlardı kesinlikle.

Edebiyatın çoğunlukla çıkış noktası *kötü*’dür, *kötülük*’tür. Her türlü suç, zaaf, günah, kötü huy, hayal kırıklıkları, dramatik ve trajik sonlar, ferdî veya toplumsal kötülükler... Bu bağlamda aylaklık, asalaklık, mirasyedilik, züppelik, şehvîlik, cinayet, tecavüz, patavatsızlık, kirli aşk ilişkileri, nankörlük, hırs, öfke, entrika ve bunların dışındaki her türlü şeytanilik çoğu edebî metnin bel kemiğini oluşturur. Niçin böyledir? İnsan *kötü*’dür, yahut da *kötülük*, *iyilikten* daha fazla tesirlidir, herhalde bunun için. Belki de biz okurlar, kendimize isabet etmeyen kötülük hikâyelerinden (sadistçe)

⁶⁶ Thomas de Quincey, *Bir İngiliz Afyon Tiryakisinin İtirafı*, çev. Batu Boran, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2. bs., İstanbul 2013, s. 4-5.

zevk almaktayızdır. Şu hayatta şahidi olduğumuz facialar nasıl da dikkatimizi çekmiş ve onlar hakkında bilgi sahibi oldukça nasıl da –içten içe– zevk almışızdır, değil mi? Demek, insanoğlunun yapısı, kötüye ve kötülüğe meyillidir ve yazarlar da bu sebeple *kötüden*, dem vururlar sürekli. Onlar için de çekici olan budur. Hem kendileri sorunludur hem de hep sorunları anlatırlar.

Genelde sanat, özelde ise sanatın nesir cephesi çoğunlukla olumsuzluklar, sorunlar, yaralar, problemlili insanlar, sıkıntılı ilişkiler, zayıf karakterli ve zaaf sahibi kişiler, kötüler ve kötülükler, hastalıklı toplumsal meseleler üzerine yoğunlaşmıştır. Sanat eserlerinin, sanatkârların his ve düşünce dünyalarındaki patlamaların neticesi olduğu bir vakadır. Birçok estetik eser, sanatkârın huzursuzluğundan doğmuştur. Bu âdeta bir annenin karnında giderek olgunlaşan bebeğin bir eser olarak vücuttan dışarı sancılı bir şekilde çıkışına benzetilebilir. Nasıl ki bir bebek büyük sıkıntı ve sancılarla doğuyorsa, edebî metin de benzer şekilde yazarın huzursuzluklarının bebeğidir aslında.

Genelde edebiyat, özelde ise roman türü bireysel ve toplumsal hastalıkların, sorunların, zaafların, kötülüklerin, suçların ve günahların işlenmesine son derece müsait bir anne rahmidir. Bu türün mutlu ve problemsiz insanların rol aldığı, mutlu sonla biten, hoşça vakit geçirmek için yazılan örnekleri daima unutulmaya mahkum olmuştur. Bu çeşit örnekler daha çok *popüler roman* grubuna girerler. Oysaki yüzyıllar boyunca okunan ve daha nice zaman okunmaya devam edecek olan örnekler *estetik roman* grubuna dahildirler. İşte estetik romanları geleceğe taşıyan en önemli özellikleri bunların *insan problemi* üzerine kurgulanmış olmalarıdır. Dikkat çekici bir örnek olarak *Madam Bovary*'yi verebiliriz: "Madame Bovary'de romana gerçek bir olay kaynaklık etmiştir. Bir gaze-

te haberine göre, Rouen yakınlarındaki bir köyde, bir taşra doktoruyla evli olan Delphine Delamare adında bir kadın, tekdüze yaşamından sıkılarak başka erkeklerle ilişki kurmuş, altından kalkamayacağı borçlar etmiş, sonunda kendisini zehirleyerek yaşamına son vermiştir. Dostlarının tavsiyesi üzerine 'Gerilimli bir güncel konu'yu işlemeye karar veren Flaubert, beş yıla yakın süre çalışarak, bu sıradan olayı bir yazın eserine dönüştürür ve böylece 'Madam Bovary' ortaya çıkar.⁶⁷ Görüldüğü üzere Flaubert öyle neşeli/eğlenceli, problemsiz bir hayatı konu etmemiştir romanına. Seçtiği örnek, tatminsizlikleri sebebiyle giderek daha fazla çıkmaza sürüklenen bir kadının hayatı ve trajik sonu olmuştur.

III

Batıda olduğu kadar⁶⁸ bizde de yazarlar söyleyeceklerini çoğunlukla *kötü* üzerinden anlatmışlardır.⁶⁹ Bu kaçınılmaz

67 Suzan Nur Başarslan, "Emma'dan Bihruz'a... Bovarizm'den Sendroma", <http://www.derindusunce.org/> 2008/11/18/bovary-flaubert/ (Erişim tarihi: 12.09.2015)

68 1895'te yayınlanan "İki Hud'akâr"ının mukaddimesinde Ahmet Mithat Efendi, Fransa'da ahlâkın güzelliği üzerine roman yazma modasının çoktan geçtiğini, artık neredeyse bütün romanların -zımnın- kötü, olumsuz, çirkef zeminler üzerine bina edildiğini belirtirken başta Emile Zola'nın tabii romanlarının hep fahişeleri birçok mübalağa ve ifratlarla anlatan metinler olduğunu ifade etmektedir. Ahmet Mithat Efendi, *Letaif-i Rivayat*, hzl. Fazıl Gökçek-Sabahattin Çağın, Çağrı Yayınları, İstanbul 2001, s. 703.

69 Bizde Ahmet Mithat Efendi'nin natüralizme yönelen eleştirilerinin temelinde Emile Zola'nın romanlarının bütünüyle fuhuş, cinayet, ay-yaşlık gibi kötülükleri anlatması yatar. Mithat Efendi hayatta çirkinliklerin yanı sıra güzelliğin de bulunduğunu, bu sebeple bu ikisini birlikte vermek gerektiğini düşünür. Oysaki natüralist romanlarda neredeyse sadece çirkeflikler, sefahat âlemleri ve ahlâk dışı nice hâller anlatılmaktadır.

olarak böyledir. Zira Mehpeyker gibi dışı güzel, içi kötüler olmasa femme fatale'lerin yakıcılığını gösterip okuru sadelâne bir şekilde uyarmak o günün toplumunda başka nasıl yapılabilirdi ki? Sonra Felâtun Bey olmasa Râkım Efendi yapmacık kalmaz mıydı? Yine Bihruz olmasa, okura züppeliğin ve alafrangalığın mefhum-ı muhaliflerini ustalıkla sezdirmek ya da göstermek nasıl mümkün olurdu?⁷⁰ Dilber olmasa esaretin kötücüllüğünü nasıl derinden kavrayabilirdik? Zehra olmasa kıskançlık hastalığının yıkıcılığının bu derece canlı bir örneğine nerede şahit olurduk? Finten olmasa aşk hırsının ya da aşk hırsızının insanı ne gibi kötülüklerle sevk edebileceğini bu kadar ustalıkla nerede görürdük? *Karabibik* olmasa, XIX. yüzyıl sonu köylerimizin ve köylümüzün iç karartıcı hâline hangi tarih kitabı ışık tutabilirdi?

Romanlardaki kötü kişiler bu eserlerin yapıtaşlarıdır. İlk örnek olarak Mehpeyker üzerinde duralım. Güzin Dino'nun tespitiyle Namık Kemal "Mehpeyker'in kişiliğinde o güne kadar tasarlanmamış bir kadın tipini Türk yazınına getirir."⁷¹ Bu kadın; femme fatale, ikiyezlü, kurnaz ve kötüdür.

Romancının anlattıklarına göre Mehpeyker gayet namussuz, rezailin envaında mürebbilerine üstat olmuş, ekser vakitini meşhur aşüftelerin meclislerinde geçirmiş, neredeyse zekâvet-i dessâsânesi (hileci zekası) ile Haccâc dirayetinde bir İblis kadar mahir olabilecek bir âteşzendir. Ayrıca o, romanda melek kıyafetine girmiş bir şeytan olarak nitelenir ki Ali Bey'in ondan soğuduğu zamana kadar kendini iyi göstermiş, ancak Ali Bey Dilaşup'a meyledince şeytanlığını açığa çıkarmaya başlamıştır.

⁷⁰ Bkz. Selçuk Çıkla, "Erken Dönem Türk Modernleşmesinin Dinamiklerini Araba Sevdası'nın Mefhum-ı Muhalifleri Üzerinden Okumak", *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2013 [VI/2], s. 271-291.

⁷¹ Güzin Dino, *Türk Romanının Doğuşu*, Agora Kitaplığı, İstanbul 2008, s. 83.

Mehpeyker, her ne kadar elinden çok sayıda erkek geçmiş bir femme fatale olsa da, Ali Bey'in yakışıklılığına vurulmuş ve onu elinden kaçırmamak için başlangıçta kendini hep iyi göstermeyi başarmışsa da Ali Bey'in Dilaşup'a meyletmesinin ardından gerçek kimliğini belli edecek bir tabiata bürünmüştür. Bu yapı içinde o; hasetçi, hilece, iftiracı, yalancı, entrikacı, gaddar, katil bir İblis'tir artık. Öncelikle Ali Bey'in artık bir daha kendine dönmeyeceğini anladıktan sonra hasedi kabarmış, bu haset neticesinde Ali Bey'i mahvedecek bir iftira-yalan-entrika şeytan üçgeni yaratmış ve bu üçgende kendisi de yok olup gitmiştir.

Mehpeyker'e, Ali Bey'den öç alma sürecinde en büyük yardım karanlık bir adam olan Suriyeli Abdullah Efendi'den gelir. Bu Abdullah Efendi, Türk romanlarında karşımıza çıkacak olan *kötü adamların* ilk örneklerindendir. O sadece karakterce kötü değil, aynı zamanda simaca da çirkindir. Zaten "ilk romanlarda kötüler daima çirkindir."⁷² Romanda Namık Kemal onun fiziki portresini *çirkin*, ruhi portresini ise *kötü* olarak çizer. Bozuk ahlakla muttasıf aşağılık kimse-lerden olup birkaç tüccarla beraber kurduğu hileler vesile-
siyle zenginleşmiş, kadın düşkünü birisidir Abdullah Efendi. İstanbul'a geldiği zamanlarda Mehpeyker'den istifade eden bu adamla Mehpeyker, Dilaşup'u Ali Bey'den uzaklaştırmak amacıyla birlikte bir tuzak kurarlar. Şeytani fikir Abdullah Efendi'den gelir. Dilaşup'un şüphe edilecek bir hareketini yakalamak veya vücudunda bir nişan bulmak... Abdullah Efendi, Dilaşup'un vücudunda bazı nişanlar bulmak gerektiği yönündeki kendi fikri için "Bin kerre yaptığımız şeyler" derken Mehpeyker de bu fikirle alakalı olarak "Sihir yapan-

⁷² Mehmet Narlı, "Tanzimat Romanında Beden ve Kişilik İlişkileri Üzerine Bir Çözümleme", *Yeni Türk Edebiyatı Araştırmaları*, S. 1, Ocak-Haziran 2009, s. 169.

lar sen dururken niçin şeytandan medet umarlar bilemem” deyiverir. Aranan nişan (iki büyük hâl, yani iki büyük ben) Dilaşup hamamdayken bulunur ve iftira entrikası devreye girer. Ali Bey’in kulağına gelen iddialar onun kıskançlık damarını harekete geçirir ve sonra da olanlar oluverir. Böylece bu hâller Dilaşup’un hal’ine sebep olmuş ve Abdullah Efendi’nin şeytanca oyunu başarıya ulaşmıştır.

Özlem Fedai, “Tanzimat romanlarında en sık karşımıza çıkabilecek bireysel temalar, aşk, ihtiras, kıskançlık, entrika ve ölümdür”⁷³ tespiti yapar ve bütün bu temaların iç içe geçmiş farklı görünümlerine *Zehra’yı* örnek verir. Zehra hastalık derecesinde kıskanç, fettan, entrikacı ve kötü bir kadındır. Kıskançlığının ve entrikalarının neticeleri de çok kötüdür.

Kötülük çoğu zaman bumerang gibi geri-tepicidir; yani kötüler yapıp ettiklerinin karşılığını feci bir şekilde görürler: “Etme bulma dünyası” dediğimiz olgudur bu. Söz gelişi Emile Zola’nın *Therese Raquin* adlı ilk natüralist romanında iki kötü (Therese ve Laurent) işledikleri kötülüğün (cina-yet) ardından tarifi imkansız kötülüklere (ruhi bunalımlara) düşerler. Türk edebiyatından da bir örnek verecek olursak sadist ruhlu Zehra’yı seçebiliriz. Zira “Sadizm, bir yıkımı seyretmekten zevk almaktır ve yıkımların en acısı da insanoğlunun ölümüdür.”⁷⁴ diyen Georges Bataille’nin bu yaklaşımından yola çıkıldığında Nabizade’nin Zehra’sının kesinlikle bir sadik olduğu söylenebilir. Hırçınlığı, huysuzluğu ve kıskançlığı onu entrikalar tertiplemeye yöneltmiş, bu entrikalar neticesinde Sırrı Cemal intihar etmiş, Suphi Ürani’ye

73 Özlem Fedai, “Tanzimat Romanında Lilith’in Ruh İkizi Bir ‘Femme Fatale’ Olarak Zehra”, *Yeni Türk Edebiyatı Araştırmaları*, S. 7, Ocak-Haziran 2012, s. 84.

74 Georges Bataille, *Edebiyat ve Kötülük*, Çev. Ayşegül Sönmezay, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2004, s. 16.

tutulmuş, –âdeta bugünkü bazı dizilerde görüldüğü üzere– Suphi’nin şirketini (mağazasını) ele geçirmiş, kayınvalidesi Münire Hanım’ı kimsesizliğe sürüklemiş ve nihayetinde yaptığı kötülüklerden sonra kendisi de bu kötülükler girdabında boğulup gitmiştir.

Sergüzeşt’te trajik olanı doğuran asıl unsur *kötüdür*, *kötünün* açtığı çığırdır. Dilber’in sonunu ilk önce esircinin kötülüğü, sonra da oğlunu asil birisiyle evlendirmeyi planlayan annenin kötülüğü hazırlar. Ancak unutmamalıdır ki esareti eleştirmek için yazılan bu romanda ilk kötülüğü yapan esircidir. Yazar onu kötülüğün zirvesinde gösterir: “Çerkesle beraber bulunan ve gayet cesimül’l-cüsse olan bu adam Hacı Ömer isminde bir esirciydi ki insan ticaretinin kalbi-bî-hissine verdiği merhametsizlik, kalbinin o büyük yuvarlak gözlerine aksettirdiği bir nevi vahşilik asârından olarak bakışı kaplana benzer.”⁷⁵

Abdülhak Hamit’in *Finten*’indeki Finten, eserin başından sonuna kadar kötü kalan birisi olarak örnek verilebilir. Bir İngiliz asilzadesi olan Lord Dick ile ilişki kurarak asilzadeler sınıfına girmek isteyen Kanadalı Misis Kıros (Finten) doğurduğu gayrimeşru ucube çocuğun Lord Dick’e ait olduğuna inandırır Dick ailesini. Oysaki o ucube çocuk Davalaciro isimli Hintli uşağındandır. Finten, âşığı Lord Dick’e kavuşabilmek için, Davalaciro’nun ona olan zaafından istifade ederek Davalaciro’ya kocası Mister Kıros’u öldürttürür. Piyesin ilerleyen safhalarında ise Davalaciro, Finten uğruna hem Finten’in nedimesi Melvil’i hem de kendi oğlunu (ucube çocuğu) öldürür. En sonunda yavaş yavaş çıldıran Finten de Davalaciro’yu öldürür. Eserde *kötü* Finten, kendi kurdu-

75 Samipaşazade Sezâi, *Sergüzeşt*, hzl. Tacettin Şimşek, Akçağ Yayınları, 5. bs., Ankara 2005, s. 5-6.

ğu entrikaların entrik yapısı içinde ve enteresan bir biçimde kendi *kötü* sonunu hazırlamıştır.

Fatma Aliye'nin *Muhâdarât*'ında Câlîbe, kötülüğü paratoner gibi kendine çekmesi bakımından cazibeli bir *entrika-kadı*ndır. Ali İhsan Kolcu, onun bu yönünü şöyle değerlendirmiştir: "Câlîbe bu romanda vamp karakterdir. İsteddiği birçok şeyi elde ettiği halde bu karakterlerde görülen ve bir hastalık sayılması gereken aşırı 'tutku' ve her istediğini elde etme doğallığına inanan kadın tipinin saçtığı bütün virüsleri bu romanda görürüz."⁷⁶

Romanlarında her türlü kötüye ve kötülüğe yer veren Ahmet Mithat yazarlık sanatında yeni anlayışın, insanlığı hem kabahat (kötülükler) hem de hasenat (iyilikler) ile beraber anlatmak eğiliminde olduğunu belirtir.⁷⁷ O, romanı insanın bilmediklerini öğrenmesine vesile olacak bir tür saydığından, Osmanlılar için öğrenilmesi en faydalı olan şey Avrupa ahvalidir. Avrupa'nın hem hüsnîyyâtını (iyiliklerini) –almak ve taklit etmek için– hem de kubhîyyâtını (kötülüklerini) –red etmek ve uzak durmak mümkün olsun diye– Avrupa ahvalini öğrenmelidir.⁷⁸ Ahmet Mithat *Müşâhedât*'ta da benzer bir şekilde şöyle der: "Evet, inkar edemeyiz ki böyle cemîyyet-i medenîyye ve evsâf-ı insânîyyenin en müstekreh, en fena köşelerini teşrih dahi bir hikmettir. Okuyanlara 'işte bu fenalıkları gör de ona göre tevakkî et' demektir."⁷⁹ O halde Ahmet

⁷⁶ Ali İhsan Kolcu, "Muhâdarât Romanı Üzerine", [Fatma Aliye], *Muhâdarât*, Salkımsöğüt Yayınları, Erzurum 2011, s. 316.

⁷⁷ Ahmet Mithat Efendi, *Yeryüzünde Bir Melek*, hzl. Nuri Sağlam, TDK Yayınları, Ankara 2000, s. 343, 345.

⁷⁸ Ahmet Mithat Efendi, *Eski Mektuplar-Altın Aşıkları-Mesail-i Muğla-ka-Jön Türk*, hzl. Ali Şükrü Çoruk-M. Fatih Andı-Kâzım Yetiş, TDK Yayınları, Ankara 2003, s. 6 , 304

⁷⁹ Ahmet Mithat Efendi, *Müşâhedât*, hzl. Necat Birinci, TDK Yayınları, Ankara 2000, s. 5.

Mithat'ın hikâye ve romanlarında Avrupa'nın kötü ahvaline dair her ne anlatılıyorsa "okuyanlar bilsin de uzak dursun" diye, yani okurları kötülüklerden sakındırmak için anlatılmış demektir.

Suç ve Günah

"Suçun suç olmasıyla yalnızca polisiye tür ilgilenir. Günahlarsa edebiyatın temel konusudur."⁸⁰

I

Suç, yasalara aykırı olup cezai müeyyideyi gerektiren davranıştır. "Hukuk açısından, yasalarda belirtilmeyen hiçbir durum suç olarak tanımlanmaz... Kişinin toplum karşısı bir davranışta bulunması ve bunun da yasalarda tanımlanarak yaptırıma (ceza'ya) bağlanmış olması 'suç'un varlık şartıdır."⁸¹ *Günah* ise dinen yasak sayılan bütün sözlü, yazılı ve fiili işlerdir.

Suç terimi beşerî, *günah* ise ilahi kanunlarla ilgili olarak kullanılır. Böyle olmakla beraber "günah" kavramı için çeşitli ortamlarda "suç" kelimesinin sıklıkla kullanıldığını da görürüz. Ancak *suç* daha çok beşerî kanunlara aykırı eylemler için tercih edilen bir kavramdır. Dinde günah sayılan her şey beşerî kanunlarda "suç" sayılmamaktadır. Diğer taraftan beşerî hukuk sistemlerinde suçlar "günah" olarak nitelendirilmez. "Günah" bütünüyle dinlerle alakalıdır ve insanlar bu kavramı, -beşerî hukuk sistemleri suç saysın veya sayma-

⁸⁰ Sibel K. Türker, "Erkek Olma Hali Çok Zorlayıcı", (Söyleşi: Sibel Oral), *Taraf*, 7 Temmuz 2010. <http://arsiv.taraf.com.tr/haber-erkek-olma-hali-cok-zorlayici-53385/> (Erişim tarihi: 12.09.2015)

⁸¹ Figen Arabacı, "Kim Suçlu?", *Varlık*, S. 1240, Ocak 2011, s. 9.

sın- yalnızca dinin yasak kabul ettiği eylemler için kullanılmaktadır. Zira bazı günahlar hem beşerî hukukta suç kabul edilmemiştir hem de bazı suçların semavi dinlerde günah sayılmadığı görülür. Yalnız yine de halk arasında çoğu zaman günah yerine suç ya da suç yerine günah kelimelerinin kullanıldığına da şahit oluruz.

Yaygın olarak fiziki ve psikolojik olmak üzere iki türlü hastalıktan söz ederiz. Her hastalık sağlıklı ve dengeli oluştan bir miktar *sapmaya* işaret eder. Bir de Hakk ve hukuk nazarında bazı insanların dinî, ahlaki ve hukuki olandan sapan eylemleri ya “suç” ya da “günah” diye adlandırılmaktadır. Nasıl ki bedende görülen fiziki veya zihnî bir rahatsızlık neticesinde insana “hasta” teşhisi konuyorsa, benzer şekilde mesela bir insan sık sık hırsızlık yaptığından artık o kişiyi “hasta” olarak nitelendirmek hiç de garipsenmemelidir. Çünkü hırsızlık yapmadan duramayan birisi için bu bir hastalıktır. Bu tutkulu davranış, Hakk nazarında “günah”, hukuk nazarında ise “suç” olarak değerlendirilir. Öyleyse dinin “günah” olarak nitelendirdiği veya hukukta “suç” olarak kabul edilen her davranışın bir “hastalık” belirtisi olduğunu söyleyebiliriz. Eğer herhangi bir suç/günah çokça işleniyorsa, ondan vazgeçilemiyorsa o artık bir hastalık hâline gelmiş demektir. suçlar ve günahlar ne kadar çok işlenirse hastalığın şiddeti de o kadar artar.

II

Hikâye, roman ve piyeslerde ekseriya insanoğlunun yanlışları, kötülükleri, haksızlıkları, dolayısıyla da günahları ve suçları anlatılmaktadır. Bilindiği üzere insan, suça meylin-den ve sürekli suç işleyişinden dolayı dünyanın en problemli varlığıdır. Yeryüzü serüveninde tarih boyunca hem çok canı

yanmış hem de çok can yakmış bir türdür insan. Bizatihi kendini aldatan insan, kendini anlattığı bir tür olan romanı da aslında bir bakıma *suç ve günah türü* olarak şekillendirmektedir. Zira bireysel zaafılar, aşkın hırslar, taşkın ihtiraslar, şeytani bencillikler, psikolojik hastalıklar, yakıcı fikirler, yıkıcı entrikalar, korkunç tuzaklar, sapkın inançlar ve dramatik trajedilerle dolu insanlık tarihindeki her türlü suç ve günah, romanın tarihini oluşturur bir bakıma. İnsanlıktan uzaklaşan, değerlerinden soyunan, yabancılaşan, yalnızlaşan, bencilleşen, materyalistleşen, aşkı,kadını yahut parayı fetişleştiren insanların çeşit çeşit suça bulaşması çok doğaldır. Çünkü suçların iki temel tetikleyicisi vardır: hırs ve şehvet.⁸² Bu ikisini çok boyutlu olarak ele alıyorum: İdeoloji hırsı, mevki hırsı, kadın/erkek hırsı, para hırsı, zevk ve refah hırsı, "ben" hırsı... Lüks şehveti, süs şehveti, mide şehveti, zevk şehveti, "ben" şehveti, "ten" şehveti...

Romanın ortaya çıktığı mekân, anlattığı insan ve hayat, hitap ettiği kesim hep şehirdir ya da şehirdedir. Sanayileşme ve kozmopolitleşme sürecinde yeni kurulan ve genişleyen kentler suçlarla ve suçlularla dolmaya başlamıştır. Roman türünün işlediği en asli olgulardan birisi muhakkak ki suç ve suçludur.⁸³ Edebî metinler suçlarla doludur. Suç "edebiyatın ken-

82 İlk dönem Türk edebiyatına ait romanların bir kısmında Batı hayranlığı, şehvet düşkünlüğü ve aşırı duygusallık gibi yönelimlerin yazarlarca hastalık olarak nitelendirildiği birçok örneğe sıkça rastlanır. Söz gelişi *Felâtn Bey ile Râkım Efendi*'de şehvetperestlik, hastalık olarak vasıflandırılmıştır: "Bir gaşy ve bihuşiden ibaret olup, devamı dahi birkaç saniyeden ibaret olan ve bir nevi hastalıktan, marazdan başka bir tabir-i muvafıkı olmayan şehvetperestlik..." Ahmed Mithat Efendi, *Felâtn Bey ile Râkım Efendi*, hzl. Tacettin Şimşek, Akçağ Yayınları, 5. bs., Ankara 2007, s. 91.

83 "İnsanın mayasında olan suç eğilimi, kapitalizmde kendini olgu olarak ifade edebilecek sosyo-ekonomik bir sistem bulmuş, hırsızlık, dolandırıcılık, yağma, cinayet, terör toplumun bütün katmanlarını sarmıştır.

dine özgü estetik-hakikat arayışının 'ilgi' alanı içindedir ve edebiyat bu arayışını 'suç' merceğinden yürütmeye eğilimlidir. Suç romanı içinde sayılmayan pek çok romanda 'suç' olgusuna öyle ya da böyle rastlamamızın nedeni belki de budur."⁸⁴

Suç edebiyatı ya da *günah edebiyatının* tarihi çok eskilere kadar gider. "Antik Yunan yapıtlarında, Cervantes'te, Shakespeare'de, Goethe'de ve tekil örneklerde suç ile karşı karşıya kalmamıza rağmen, suç edebiyatının temellerinin 18. yüzyılda atıldığını söylemek, sanırım pek de yanlış olmaz. 1830'da *Kırmızı ve Siyah*, 1831'de *Notre Dame'nin Kamburu*, 1842'de *Ölü Canlar*, 1846'da *Kuzen Bette*, 1862'de *Sefiller*, 1866'da *Suç ve Ceza* yayımlanmıştır. Bu romanlar, suç düşüncesinin toplumsal ahlakla sınıandığı, suç karşısında verili ahlakın da tartışmaya açıldığı metinler olarak dikkat çekmekle kalmazlar, özellikle Cicekov, Raskalnikov gibi suçlu prototipleri ile Jan Valjean gibi masumu temsil eden suçlu prototipini de edebiyata armağan ederler."⁸⁵

Günah ve suç, edebî metinlerde sıklıkla karşılaştığımız kavramlardır. Mesela Dostoyevski'nin *Ölü Bir Evden Anılar*'ında şöyle geçer: "Suçun büyük bir *günah* olduğunu sadece anlamak hiçbir şey ifade etmez. Ondan tümüyle vazgeçmek gerekir."⁸⁶ Burada suç ile günahın özdeş görüldüğü anlaşılmaktadır.

Âdemoğullarını ilk günah'a teşvik eden şeytanın, her günahta bir parmağı vardır. Tabii bütün suçu şeytanın üzerine

Suçun edebiyattaki yansıması polisiye romandır. Suç olaylarının yaygın olarak görüldüğü yerler ise kentlerdir." Ahmet Ümit, "Mistik Cinayet Romanları Yazarı: Dostoyevski", *Cumhuriyet Kitap*, 26 Eylül 1996, s. 1.

⁸⁴ Öykü Didem Aydın, "Edebiyat ve Suç", *Varlık*, S. 1240, Ocak 2011, s. 16.

⁸⁵ Altay Ömer Erdoğan, "Üst Başlık Suç, Alt Başlık Ceza: Edebiyatın Adaneti", *Varlık*, S. 1240, Ocak 2011, s. 4-5.

⁸⁶ İsmail Kılıçoğlu, *Edebiyat ve Suç*, Akabe Yayınları, İstanbul 1988, s. 193. (İtalik vurgular yazara aittir.)

atmıyoruz. Ancak şeytanın, Âdemoğullarının azılı ve peşini bırakmayan düşmanı olmasından dolayı her günahta onun da bir payı olabileceğini düşünmekte bir beis yok. Doğrusu bizler çoğunlukla şeytanı suçlama kolaylığına sığınıyoruz. Zira günahları hep şeytanla ilişkilendirme eğilimindeyiz. Bu, edebiyatta da böyledir. Mesela Finten'in, kendisine yönelik zaafından istifade ederek Davalaciro'yu cinayete sevk ederken Davalaciro'nun kendi kendine "Şeytan... şeytan... şeytan işidir bu!"⁸⁷ şeklinde konuşması bu bağıntının yalnızca bir örneğidir.

III

Bir doçentlik sözlü sınavında adaya "Edebiyatta günah var mıdır?" diye bir soru yöneltildiğini duymuştum. Bu soruya kendimce cevap ararken içimden şöyle dediğimi hatırlıyorum: "Edebiyat baştan sona günah..." Anladığınız üzere kinayeli bir cevaptır bu. (Bu açıklamayı, okurlarımdan bazılarının bu tür yorumlarımı düz bir mantık çerçevesinde ve dar anlayanlar için yapıyorum.) Günümüz edebiyatının neredeyse hepten *dedikodu edebiyatı*⁸⁸ oluşu, bazı yazar ve şairlerin fetişleştirilmesi, ideolojik edebiyat, eserlerde hastalıkların ve hasta tiplerin yaygınlığı, en önemlisi de edebiyata gömülüp hakikatin ıskalanması; bütün bunlar ve burada yazıl(a)mayanlar edebiyatın hiç de masum (suçsuz ve günahsız) olmadığını ima ediyor değil mi?

Günah anlatıları insanlık tarihi kadar kadimdir. Nitekim ilk günahlar olarak bilinen *yasak meyve* ve *ilk cinayet* ha-

⁸⁷ Abdülhak Hâmid Tarhan, *Tiyatroları 3-Duhter-i Hindû/Finten*, hzl. İnci Enginün, Dergâh Yayınları, İstanbul 1998, s. 196.

⁸⁸ Blakey Vermeule, *Edebi Karakterlere Neden Önem Veririz?*, çev. Müge Sözen, Alfa Basım Yayım, İstanbul 2013, s. 28.

diseleri,⁸⁹ işlendikleri günden beri çeşitli formlarda anlatılagelen, insanoğlunun en eski cürümlerindendir. Bunların birincisi insanoğlunun cennetten dünyaya indirilmesine sebep olmuş diğeri ise kıyamete kadar sürecek olan kıyımlara öncülük etmiştir. Birincisi şeytanın iğvası, ikincisi hem şeytanın hem nefsin işbirliğiyle vuku bulmuştur. Birincisinde şeytan, Âdem'i Allah üzerine yemin ederek, yani bir bakıma Allah ile aldatmış, ikincisinde ise Kâbil kurban sunma hadisesinin sonunda hasedinin kurbanı olmuştur.

Günah anlatıları, tarih boyunca günahlar işlendikten sonra ilk önce ve en yaygın olarak sözlü dilde yaşadı ve bazıları günümüze kadar geldi –Tabii birçok eklemeyle beraber-. Ve insanoğlu, yine kendi cinsinin akla durgunluk verecek boyutlardaki yaratıcı(!) günahlarına nice edebî metinde yer verdi. Eğer her milletin edebiyatındaki günah anlatıları araştırılacak olsa kesinlikle çok fazla metne ulaşılır.⁹⁰ Hüseyin Rahmî'nin dediği gibi “Binlerce Moliere gelse, bütün ömürlerini insan garipliklerini yazmakla geçirseler yazılacak şeyler yazılanlardan çok kalır.”⁹¹

Günah ve kötülük olmasaydı, edebiyat da olmazdı, denebilir. Zira edebî eserlerin, en çok da mensur eserlerin, onlar

⁸⁹ Hz. Âdem ile Havva'nın işledikleri ilk günah için bkz. [A'râf, 7/19-25; Tâ-hâ, 20/116-123]. İlk cinayet hadisesi, yani Kâbil ve Hâbil kıssası için bkz. [Mâide, 5/27-30].

⁹⁰ İtiraf etmek gerekir ki bu yargı çok genel bir genellemeyi içermektedir. Bunun delili, kaynağı İslam olan klasik edebî eserlerin “kötülük” üzerine inşa edilmemiş olmasıdır. Söz gelişi *Mantıku't-tayr*, *Leyla ile Mecnun*, *Hüsni ü Aşk* gibi klasik eserler “kötülüğü” anlatmaz. Türk edebiyatı Batı tesirinden sonra “kötülüğü” anlatmak zorunda kalmıştır. Bu, bin yıllık geçmişi Doğu'ya ve İslam'a dayanan bir millet için müthiş bir değişimdir. Bu değişimin Türk milletine yansımaları bir medeniyet sarsıntısına sebep olmuştur.

⁹¹ Hüseyin Rahmî Gürpınar, *Metres*, hzl. Kemal Bek, Özgür Yayınları, 7. bs., İstanbul 1998, s. 270.

içinde de en fazla kurgu metinlerin ana malzemesi gûnahtır, kötûlüktür. Bu tespiti şöyle bir örnek üzerinden izah edebilirim: Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın *Metres* adlı romanında saf bir kadın vardır: Saffet Hanım. Bu kadın, kocası Hâmi'nin, onu bir metresle aldatmasına kızarak bir adama sevdalanmaya karar verir. Tam da kendisine sulanan birine denk gelir: Müştak. İş, mektuplaşma aşamasına kadar gelir ve mektup yazdırılırken yaşanan bir olay Saffet Hanım'a geri adım attırır. Saffet, hoca hanıma giderek olan bitenleri hikâye eder ve hoca hanımla ikisi tövbe duası okurlar, bundan sonraki süreçte Saffet Hanım kötûlüğe bulaşmaz. Romanın bu hadiseden önceki kısmında olduğu gibi sonraki kısmında da Saffet Hanım'ın pozisyonu bir bakıma nötrdür. Ne zaman ki Saffet Hanım bir entrika çevirmeye niyetlenir o zaman romanın birincil kişilerinden olmaya başlar. Tövbe sonrasında ise sahneden çekilir. Böylece sahne Müştak, Reyhan, Hâmi ve Parnas gibi kötûlere/gûnahkârlara kalır. Netice olarak romancılar temiz, iyi ve ahlaki olandan ziyade kötü, gûnah, çirkin, feci ve trajik olanı anlatmayı tercih etmişlerdir çoğunlukla. Belki de insanları romanlara yöneltten bundan başkası da değildir: Gizlilik, gizlenen gûnahlar...

Batı edebiyatı hepten gûnah bataklığında neşvünema bulmuş bir edebiyattır. İlk gûnahın tezahürleri gibi sonraki gûnahların her türlüşünü de Avrupalı ve Amerikalı yazarların romanlarında rahatlıkla bulabilirsiniz. Söz gelişi Daniel Defoe'nun *Moll Flanders*'inde yankesicilik ve fuhuş, Emile Zola'nın *Therese Raquin*'inde cinayet, yine Zola'nın *Meyhane*'sinde içki zaafı, Sartre'ın *Yabancı*'sında ahlaki değerlerin yitimi on binlerce örneği bulunabilecek olan bir yekûnun yalnızca birkaçıdır.

Batı edebiyatlarının hepten gûnah bataklığında neşvünema bulduğunu iddia eden Tolstoy *Sanat Nedir*'de Boccac-

cio'dan Marcel Prevost'a kadar yazılan roman ve şiirlerin hemen hepsinin bir şekilde cinsel aşk, zina, çıplaklık, şehvet düşkünlüğüyle dolu olduğunu belirttikten sonra şu çarpıcı yorumu aktarır:

"Birkaç istisna dışında, Fransız romanlarında durum hep aynıdır. Onların hepsi 'erotik mania'ya yakalanmış insanların yapıtlarıdır. Bu insanlar, besbelli ki hastalıklarının sonucunda, bütün yaşamlarını değişik cinsel iğrençlikleri ayrıntılarıyla anlatmaya odakladıklarından, bütün dünyanın da aynı şeye odaklanacağına kendilerini inandırmışlardır. Erotik mania hastası bu insanlar, Avrupa ve Amerika'nın bütün sanat aleminde örnek alınmak-tadırlar."⁹²

IV

Roman türü günahla yakın ilişkilidir. Bunu Vincenzo Ruggiero şöyle ifade ediyor: "Kadın ve erkek kahramanlar, günah işlemekten 'kahraman' özelliğini yitirecekleri için günah olmadan çoğu roman yavan olacaktır."⁹³

Gerçekten de romanın günahlarla yakın bir bağı vardır. Zaaflar, kötülükler, ahlaksızlıklar romanların vazgeçilmezleri gibidir. Bu bağlamda roman büyük oranda günahların ifşası üzerine kurulu bir *aşağı-dünya türü*'dür aslında.

Roman, *dedikodu edebiyatının*⁹⁴ vazgeçilmez bir türüdür aynı zamanda. Dedikodu caziptir, çekicidir. Merakzedelerin merakını harekete geçirdiğinden olsa gerek roman için

⁹² Tolstoy, *Sanat Nedir?*, çev. Kâbil Demirkıran, Şûle Yayınları, İstanbul 2008, s. 201.

⁹³ Vincenzo Ruggiero, *Edebiyat ve Suç*, çev. Berna Kılınçer, Everest Yayınları, İstanbul 2009, s. 53.

⁹⁴ Blakey Vermeule, *Edebi Karakterlere Neden Önem Veririz?*, çev. Müge Sözen, Alfa Basım Yayım, İstanbul 2013, s. 28.

Cemil Meriç "Oltadaki Yem: Merak"⁹⁵ der. İsmet Özel'in "Üç Frenk Havası" şiirinde geçen

Bize ne başkasının ölümünden demeyiz
çünkü başka insanların ölümü
en gizli mesleğidir hepimizin
başka ölümler çeker bizi ⁹⁶
mısralarını;
Bize ne başkasının hayatından demeyiz
çünkü başka insanların hayatı
en gizli mesleğidir hepimizin
başka hayatlar çeker bizi

şeklinde değiştirdiğimizde insanoğlunun başka hayatlar üzerindeki tecessüsünün çekiciliğinden ve kaçınılmazlığından bahsediyoruz demektir. Gerçekten de –şaşılacak şeydir– insanlar kendilerinden çok başkalarına bakarlar, her açıdan. Sokakta gözümüz de aklımız da başkaları üzerindedir. Gazeteler, dergiler, dizi filmler, sinema filmleri, haberler, afişler, reklamlar hep başkalarından bahseder ve biz sürekli onları görür, onları takip ederiz. Hikâye ve romanlar için de durum pek farklı değildir. Kendimizle ilgilenmekten çok, başka hayatlarla ilgilenişimizin ana sebebi sanki şudur: Başka hayatlar güya bizim monoton hayatımızdan farklı ve renklidir. Önce onları merak eder ve sonra da öğrenmeye can atarız. Zaten bugünkü insanın televizyon dizilerine ve sinema filmlerine düşkünlüğünü başka nasıl izah edebiliriz ki? Dışımızdaki hayatlara duyulan merak...

Türk edebiyatının ilk telif romanlarının çoğu bireysel veya toplumsal zaaf veya günahları ifşa eden bir yapıya sa-

95 Cemil Meriç, *Kırk Ambar*, C. I, İletişim Yayınları, 16. bs., İstanbul 2014, s. 141.

96 İsmet Özel, *Erbain*, Şule Yayınları, 8. bs., İstanbul 1998, s. 201.

hiptir. Söz gelişi daha ilk romanlarımızda bir taraftan insanoğluna yapılabilecek en büyük kötülüklerden biri olan köleliğin farklı boyutları ele alınırken diğer taraftan da giderek Batılılaşan toplumun içindeki bazı bireylerin yabaniilikleri olan özentî, taklit, moda, mirasyedilik, fuhuş, kumar, içki, alafrangalık gibi nice günah veya zaaf “yanlış Batılılaşma” merkezinde ifşa edilmiştir. Bu günahların bizatihi kendileri birer hastalıktır. Zararları bireyin akıl, ruh, inanç ve beden dünyasında görülür. Yakın çevredeki kişilere, mesela aile bireylerine verdiği zararlar da cabasıdır. Bu çalışmada, birkaç yerli ve yabancı metinden örneklemelerle daha çok maddi ve manevi zararlar üzerinde durmaya çalışacağız.

İlk romanlarımızda görülen günahlardan en yakıcı olanı fuhuştur. Söz gelişi *Sefile*’de İkbâl Hanım, İhsan Bey ve Mazlume fuhşun boyunduruğu altına girmiş kişilerdir. Aslında trajik sonlarla biten hemen bütün romanlardaki trajediler çoğunlukla gayrimeşru ilişkiler ağına yakalanan kişilerle alakalıdır. Bu bakımdan Türk romanlarının çoğunda fuhuş bataklığında boğulan çok fazla kişi bulunabilir.

XIX. yüzyılda yaşanan bireysel faciaların, iyice serbestleşen aşk(!) anlayışından sonra bugün, geçmişe nazaran belki de yüzlerce kat daha fazlası yaşanmaktadır. Ne var ki bugünkü hâlin ilk nüveleri de geçmişe aittir. Bunun en basit örneği fuhşa “aşk”denmesidir. *Sefile*’de geçen “Birkaç kuruş mukabilinde satın almış olduğu bu aşk, yadigar olarak kalbinde azim bir nefret bıraktı.”⁹⁷ cümlesi sosyal hayattaki yaygınlaşmanın edebî dünyadaki ilk örneklerinden biridir.

Romanlarımızdaki alkolik kişiler; üretmeyen, aile bağlarını koparan, kendilerine en yakın arkadaş olarak fuhşu

⁹⁷ Halit Ziya Uşaklıgil, *Sefile*, hzl. Ömer Faruk Huyugüzel, Özgür Yayınları, İstanbul 2006 , s. 77.

seenlerdir. *Mai ve Siyah*'ta Raci tam da bu tipin bariz bir örneğidir. Raci'nin bir Alman kadına şık olması sebebiyle ailesini (eşini ve çocuğunu) ihmal ettiğı görülür. *Sefile*'de İhsan nce İkbal'in, sonra da alkolün esiri olmuştur. İçki onu hem kalemden (memuriyetinden) hem de annesinden uzaklaştırmıştır. Alkol düşkünlüğü onu manen düşürmekle kalmamış, bedenene de yıkmıştır. *Mev'ud Hüküm*'de de Süruri'yi mahveden apkınlığının yanı sıra alkol iptilası olmuştur.

Namık Kemal'in *Gülnihal* adlı piyesinde kin, haset, nefret ve hırsla dolu olan Kaplan Paşa zulmleriyle milleti hayatından bezdirmiş bir *kötüdür*. Halk onun için, "canavar" ve "bela" der. Yaptıkları hep keyf ve –hakikatte– suçtur. Babasını zehirlemiş ve annesini de öldürtmüş bir canı olan Kaplan Paşa, valiliğini yaptığı vilayette her gün onlarca insanı ya hapse attırmakta ya da ldrtmektedir. Böylece Kaplan Paşa'nın suçları/kötülükleri piyesin kurucu ögesi olmuştur.

Burada ideolojik hırsların tehlikesine ve yol açtığı ktlklere de bir örnek verebiliriz. Emile Zola'nın *Germinal* adlı romanında sosyalist Souvarine'in eşitlik davası(!) için İmparatorun geçtiğini zannettikleri tren yerine bir yolcu trenini Rusya'da mayınla havaya uçurması ve Fransa Montsou'da maden ocağının su basmasına sebep olarak birçok işçinin boğulmasına yol açısındaki kötülükler, ideoloji uğruna –terrr yoluyla– bazı masum hayatları yok etmenin kolaylığına roman aracılığıyla verilmiş çarpıcı örneklerdir.

Bu şekilde hem yabancı hem de yerli romanlarda çok fazla suç ve günah örneğı bulunabilir. Belki ayrı bir çalışmada bu konu çok fazla örnek üzerinden detaylandırılabilir.

Günah ve Suç Olarak Cinayet

“Bir an bütün diğer suçları unutup, tek suç insan öldürmektir, diyebiliriz.”⁹⁸

Dinî terminolojide günahlar genel çerçevede ikiye ayrılır: Büyük günahlar, küçük günahlar. Yeryüzünde en çok işlenen büyük günahlardan biri romanlarda da sıklıkla karşımıza çıkan cinayettir. İnsanları bu günaha teşvik eden saiklerin başında aşk ve haset gelmektedir. *Kur'an-ı Kerim*'de Kâbil'i ilk cinayete sevk eden sebepler belirtilmemektedir. Doğruluğu kesinlenememekle beraber, tarih boyunca –belki de– İsrailiyat kaynaklı olarak anlatılageldiği üzere Kâbil'in, kardeşi Hâbil'i öldürmesinin sebepleri çeşitli anlatılarda aşk ve hasetle ilişkilendirilmektedir:

“Âdem Aleyhisselam'ın her batında iki olmak üzere birisi kız, diğeri erkek ikiz çocukları olurdu. (O zamanki şeriate göre aynı batından olanların birbiri ile evlenmesi haram olduğundan) evvel gelen sonra gelen ile evlenirdi. Nihayet Âdem Aleyhisselam'ın Kâbil ile Hâbil adlı iki erkek çocuğu dünyaya geldi. Hâbil ziraat, Kâbil ise hayvancılıkla meşgul olurdu. Kâbil yaş itibariyle daha büyüktü. Aynı batında doğan Kâbil'in kız kardeşi, Hâbil'in ikizi olan kız kardeşten daha güzeldi. Hâbil (o zamanki şeriate uygun olarak) Kâbil'in ikizi ile evlenmek istedi. Ancak Kâbil bunu kabul etmedi. 'Aynı batında dünyaya gelen kız kardeşim, senin ikizin olan kız kardeşten daha güzel' dedi. Bunun üzerine babaları onlardan, hangisinin kız kardeşle evlenmeye layık olduğunu anlamak için kurban takdim etmelerini istedi...”⁹⁹

98 Güven Turan, “Nasıl, Neden, Kim?”, *Kitap-lık* (Suç Dosyası), S. 81, Mart 2005, s. 79.

99 et-Taberî, *Câmiu'l-beyân Fî Te'vîli'l-Kur'an*, C. X, thk. Ahmed Muhammed Şakir, neşr. Müessesetü'r-Risale, Beyrut 1420/2000, s. 206 (11715).

Bir kadına “aşk” derecesinde bağlanan birçok erkek çeşitli hadiselerin de tetiklemesiyle tetiğe basmakta, böylece sevdiğini(!), sevgilisinin bazı yakınlarını ve hatta kendisini de öldürmektedir. Aşkın bu yönünü, yani insanın aklını başından alıp cinayete yönlendirebileceğini, Halit Ziya’nın *Nemide*’sindeki “Seni bir cinayet ihtiyar edecek kadar seviyorum.”¹⁰⁰ cümlesi çok özlü bir şekilde anlatır. Nitekim tam da böyle bir örneğe Mehmet Celal’in “Vicdan Azapları Yâhud Bilinmeyen Kıymet” adlı hikâyesinde şahit oluruz. Hikâyede Cevdet, önce kendisini aldatan Jüliet’i ve beraber olduğu Behçet’i öldürür, sonra da denize atlayarak intihar eder.

Edebiyatta *günah ve suç anlatıları* sayılamayacak kadar çoktur. Burada *cinayet anlatısı* olarak ikisi Fransız ikisi de Türk edebiyatından toplam dört örnek verelim:

Emile Zola’nın *Therese Raquin*’inde, yaşadığı aşkın tetiklemesiyle Laurent, kafasında ucuz zevklerle dolu rahat bir hayat; divanlar üzerinde kadınlarla beraber dinlenmeler, yeme içme ile dolu bir yaşam sürmek gibi romantik heveslerini ve narsist kişiliğini tatmin için –Therese ile bareber– bir cinayet işler, Therese’in kocası Camille’i öldürürancak cinayetten bir zaman sonra her akşam sinir buhranları geçirmeye başlar, korkunç bir hastalığın nöbetlerine, cinayetin bir çeşit isterisine yakalanır. Laurent’in korkularına uygun düşen hastalık, –en hafif ifadesiyle– sinir bozukluğudur. Neticede Laurent ilk önce sahip olduğu zevkperestlik hastalığı sebebiyle bir cinayet işlemiş ve ardından da sinir buhranları geçirmeye başlamıştır. Zola *Therese Raquin*’in büyük bir kısmında hem Therese’nin hem de Laurent’in, işledikleri cinayeti müteakip yaşadıkları sinir bozukluğunun belir-

¹⁰⁰ Halit Ziya Uşaklıgil, *Nemide*, hzl. Berna Sağıroğlu, Özgür Yayınları, İstanbul 2005, s. 132.

tilerini âdeta bir ruh hekimi gibi teşrih etmeye çalışmıştır. İşte natüralizmin bu ilk romanında Zola bir günahın/suçun işlenişini, o günaha yönlendiren marazi saikleri ve suçun/kötülüğün ardından gelen başka bir hastalığın belirti ve neticelerini anlatır.

İntihar da bir cinayettir. Nitekim Chateaubriand'ın *Re-ne*'sinde şöyle geçmektedir: "Mutlak kudret sahibinin istediği andan önce ölmeyi istemiştim. Bu, büyük bir cinayetti."¹⁰¹

Zavallı Necdet'te İbrahim Şemsi ile evli olduğu hâlde Necdet'le yasak aşk yaşayan, yani yasak meyveden yiyen Meliha, kocasından boşanma ve Necdet'le evlenme ümidiyle, aralarında engel olmasın diye karnındaki bebeği düşürür. Necdet, bu durumu Meliha'dan öğrenince, bu iş için "cinayet" ve "günah" kelimelerini kullanır.

"Meliha elimi ellerinin içine almış sıkıyordu, ben bir suçlu gibi titriyordum. O, yine sözünü sürdürdü:

– Artık ne yaptığımı bilmiyordum. Sevmediğim, hiçbir zaman sevmeyeceğim bir adamın çocuğunu taşımak istemedim.

– Meliha ne diyorsun? Bu bir *cinayet*.

– Evet, ancak ben onu senin için yaptım. Sevgimizin sürmesi için yaptım.

– Bundan korkmadın mı? *Günahtan* çekinmedin mi?

– Korktum, ancak seni elimden kaçıracağım diye korktum. Başka türlü seninle birlikte olabilmeyi ümit etmiyordum. Onun için bu *cinayet*ten çekinmedim. Bunun nedeni sen değil misin? O hâlde ikimiz de *günahta* ortağız."¹⁰²

¹⁰¹ François Chateaubriand, *Atala-Rene*, çev. Ragıp Rıfkı Özgürel, Ark Kİ-tapları, İstanbul 2002, s. 114.

¹⁰² Safvet Nezihî, *Zavallı Necdet*, İskele Yayıncılık, İstanbul 2007, s. 103.

İnsanın insanı öldürmesine sebep olan saikler ve öldürme yolları çok çeşitlidir. Bunlardan birisi Batılı bir âdet olan düellodur. Edebiyatımızda çok az görülen düello hadiselerinden biri *Metres*'in son bölümünde yer alır. Romanda Fransız metres Parnas, iki âşığına düello önerince Hâmi "Memleketimizde düello yasaktır. Yapanlar adi katil sayılır."¹⁰³ der. Yazarın ifadesiyle romandaki metres Fransız, yaşayış alafranga, sevgi alamoddur. Frenkçe başlayan bir aşkın yine Frenk usulünde bir düelloyla tamamlanması kadar doğal bir şey olmaz.¹⁰⁴ Hakikaten de böyle olur: Hâmi, Reyhan tarafından düelloda öldürülür. Reyhan işlediği cinayet sebebiyle hâkim karşısına çıkar ve cezalandırılır.

Kötü Edebiyat

"Kötü eczacılık olduğu gibi, kötü edebiyat da vardır elbet."¹⁰⁵

Sanatla ilgili zıt cepheleri tabii-gayritabii, normal-anormal, millî-gayrimillî, sağlıklı-marazi (patolojik) gibi kelime kategorileriyle ifade etmek mümkündür. Söz gelişi George Lukacs'ın bir yazısının adı "Sağlıklı ya da Hastalıklı Sanat"tır.¹⁰⁶ Anlaşılacağı üzere sanat, sağlıklı da olabilir hastalıklı da, iyi de kötü de, estetik de popüler de. Nitekim edebî eserlerin halk arasında genellikle iyi, kötü, güzel, pespaye, mükemmel, popüler, estetik, klasik gibi sıfatlarla değerlendirilir.

¹⁰³ Hüseyin Rahmi Gürpınar, *Metres*, Özgür Yayınları, 7. bs., hzl. Kemal Bek, İstanbul 1998, s. 321.

¹⁰⁴ Hüseyin Rahmi Gürpınar, *Metres*, s. 321.

¹⁰⁵ Gustave Flaubert, *Madam Bovary*, çev. Sâmih Tiryakioğlu, İletişim Yayınları, İstanbul 2013, s. 276.

¹⁰⁶ George Lukacs, "Healthy or Sick Art", *Writer and Critic*, Merlin Press, Londra 1970, s. 103-109.

dirildiğine şahit oluruz. Bu sıfatları temelde iki kategoride toplamak mümkündür: *iyi* ve *kötü*. İyileri iyi yapan, kötüleri de kötü kılan nitelikler vardır.

Kötü edebiyatı; kötü olan eser, kötü telakki edilen eser, kötü tesir yapan eser, kötü yazar ve kötü görülen yazar şeklinde alt kategorilerde ele almak mümkün görünmektedir. Kötü edebiyat ürünleri çeşit çeşittir: “bad, worse, kitsch”, yani “kötü, daha kötü, niteliksiz sanat.”¹⁰⁷ Mesela popüler olduğu için kötü bulunan eserler vardır. Ayrıca ideolojik nice eserde sanat silah olarak kullanıldığı için, bu tip eserler dar bir ideolojik çevrede hapsolup kalmıştır. Bir de içerik bakımından kötü olan ve kötü olduğu için tehlike saçtığı düşünülen eserler vardır. Terry Eagleton *Kötülük Üzerine Bir Deneme*’de şöyle bir örnek verir: “Kötülükle ilgili pek çok çalışma vardır ama kötü ruhlulukla suçlanan çalışma azdır. Zamanın genç hanımlarının sadece kapalı kapılar ardında okuduğu ve neticede Paris kraliyet mahkemesinin ‘tehlikeli’ olmakla suçladığı *Les Liaisons Dangereuses* (1782) kötü olmakla suçlanan kitaplardandır yine de.”¹⁰⁸

Bu noktada *kötü sanat* ve *iyi sanat* terimlerinin önemsenmesi gerektiği ortaya çıkmaktadır. Öyle ya, bazı eserler vardır daima okunur, okutulur; fikir, his, inanç bakımından her okuyana birtakım değerler katarak onları zenginleştirir. Bunların en çok dikkat çeken iki vasfı *estetik* ve *klasik* olmalarıdır. Öyle eserler de vardır ki bunlar okura ancak aşk ve macera duygularını tetikleyen anlık hazlar yaşatır. Bu tür eserlerin de en fazla öne çıkan vasıfları *popüler* ve *benzer* oluşlarıdır. Klasikleşen eserler *değerler* üzerine inşa edilen-

107 Jean Baudrillard, *Kötülüğün Şeffaflığı-Aşırı Fenomenler Üzerine Bir Deneme*, çev. Işık Ergüden, Ayrıntı Yayınları, 5. bs., İstanbul 2012, s. 23.

108 Terry Eagleton, *Kötülük Üzerine Bir Deneme*, çev. Şenol Bezci, İletişim Yayınları, İstanbul 2011, s. 84.

lerdir. O hâlde kötü örneklerin gerçekte çoğunlukla yıkıcı, zaman israfçısı, değersizleştirici ve süfli duyguları gıdıklayıcı oldukları görülecektir.

Anlaşılabacağı üzere edebiyatı kötü(rüm)leştiren unsurlar arasında popüler anlatım, ideolojik bağlanım, aşırı cinsellik gibi saf/estetik edebiyatı tehdit eden eğilimler vardır. Şimdi bazı insanlarca “kötü edebiyat” olarak nitelendirilen eğilimlerin çeşitli görünümlerine ve örneklerine bakalım.

Edebiyatın Kötüleşmesi

Osmanlı'nın son döneminde edebiyattaki bozulma, çözülme ve çöküşün birçok sebebi vardır. Bunlar serbestleşme, basite alma, nihilist eğilimlerin artması, kolaycılık, şeheviliğin çoğalması, Batı edebiyatlarının etkileri, müteşairlik gibi sebeplerdir.

Çözülüş sadece bizim edebiyatımızda vuku bulmamıştır. Nitekim ta 1605'te *The Advancement of Learning*'inde Francis Bacon neredeyse evrensel bir tespitte bulunmuştur: “Sanatların, faziletin yükselme çağında askerî, duraklama çağında liberal ve gerileme çağında şehevi oldukları iyice gözlemlendiğinden, korkum odur ki, dünyanın şimdiki dönüşü çarkın iniş yolu boyuncadır.”¹⁰⁹ Bacon'dan Ortega y Gasset'e, yani 1600'lerden 2000'lere bu tespit kendini her zaman ispat ettirmiş görünür. İşte Ortega y Gasset'in bugüne ait tespiti şöyledir: “İnsanlar sanata yöneliyorlarsa bugün, bunun nedeni sanat güldürü olarak tanındığındandır... yeni sanat sanatı gülünçleştiriyor - eh, kurbandsız güldürü olmaz zaten.”¹¹⁰

109 M. Kayahan Özgül, *Divan Yolu'ndan Pera'ya Selâmetle*, Hece Yayınları, Ankara 2006, s. 315.

110 Jose Ortega y Gasset, *Sanatın İnsansızlaştırılması ve Roman Üstüne Düşünceler*, çev. Neyyire Gül Işık, YKY, 2. bs., İstanbul 2013, 51.

Mehmet Akif'in *Safahat*'ta divan şiirine yönelttiği şu eleştiri, onun edebiyata yüklediği yüksek değerın divan şiirinde bulunmadığını düşünmesiyle alakalıdır:

Bu cihan boş, yalnız bir rakı hak, bir de şarab;
Kible: Tezgâh başı, meyhâneci oğlan: Mihrab.
Git o "dîvan" mı ne karn'ağrısıdır, aç da onu,
Kokla bir kerre, kokar mis gibi "Sandıkburnu!" ¹¹¹

Akif bu eleştiriye aynı zamanda eski şiirin, İslam'ın cevaz verdiği hikmetten büyük oranda uzak olmasından dolayı yapmıştır. Zira bu dizelerin hemen ardından şair;

Sâde pek sövme ki, Peygamberimiz şi'ri pek sever.
– Vâkıâ "inne mine's-şi'ri..." ¹¹² büyük bir ni'met;
Dikkat etsen: Yine sevdikleri, lâkin, hikmet.
Ben ki Attâr ile Sa'dî'yi okur, hem severim;
Başka vâdileri tutmuşlara ancak söverim. ¹¹³

der ki buradan anlaşılacağı üzere Akif'e göre sadece hikmet ve hakikate yer veren şiir güzel ve değerlidir. Bunun dışındakiler kötüdür, muzırdır, hastalıklıdır.

Yahya Kemal de "Eski ve Yeni Şiir" başlıklı yazısında Tanzimat ve Servet-i Fünun şiirinin bir düşüşe işaret ettiğini şöyle ifade eder:

"İleride Türk şiirinin yenileşmesi işini tetkik edecek olanlar 1860-1900 arasındaki merhaleye bakarken garîb bir endişeyle dalgın kalacaklardır; bir müddet yeniliğin lehinde kat'î (hüküm) vermekte tereddüd edecekler-

¹¹¹ Mehmet Akif Ersoy, *Safahat*, hzl. M. Ertuğrul Düzdağ, TDV Yayınları, 7. bs., Ankara 2012, s. 323.

¹¹² "Öyle şiir vardır ki hikmettir; öyle beyan vardır ki sihirdir." [Buhârî, Kitâbu'n-Nikâh 48; İbn-i Mâce, Kıtâbü'l-Edeb 41]

¹¹³ Mehmet Akif Ersoy, *Safahat*, s. 324.

dir, çünkü bir yenileşme ve bir ilerleme merhalesinde, Türkler'in asıl şiirden daha pes ve sathî bir şiire geçmiş olduklarını göreceklerdir; hele o devirde yaşayan ve Avrupa tesirlerinin her türlüşünden âzâde, tam Şarklı bir *Yenişehirli Avni Bey*'in mârûf olan şiir târiflerini okurlarsa büsbütün şaşıracaklardır. Çünkü bu Şarklı şâirin, şiiri târif edişî, o aralık hayatta olan en yeni Fransız şâiri *Arthur Rimbaud*'nun târifine mutâbık gelirken, ondan on, on beş sene (sonra) en yeni Türk şâiri sayılan *Tevfik Fikret*'in *François Coppee* gibi, en pes ve içtimâî bir programla söylemiş olduğu Balıkçılar, Nesrin, Hasta Çocuk gibi manzûmelerini okurlarsa Türkler'in iyiden kötüye, derinden sathiye, yüksekte pes gittiklerini zannedeceklerdir."¹¹⁴

Necip Fazıl da *Edebiyat Mahkemeleri*'nde *Tevfik Fikret*'i; "Şiir dilini nesir dili hâline sokmak ve âdi bir tebliğ vasıtası hâline getirmek, şiir ve fikirde sâf kıymet olarak hiçbir derinliğe ulaşmamak ve en cüce Garp san'atkârlarının tesiri altında kalmak; sadeleşen dili en yakası açılmamış lûgat cambazlıkları altında boğmak"¹¹⁵ suçlamalarıyla sanat tarihimize kötülük eden bir kişi olarak gösterir. Nitekim *Fikret*'in *François Coppee* hayranlığı ve taklitçiliği yine *Edebiyat Mahkemeleri*'nde bazı örneklerle anlatılır. Bu konuda yapılan titiz bir araştırmada da *Fikret*'in hangi Batılı şairlerden hangi tesirleri aldığı ve şiirlerindeki taklitle ve yer yer de hırsızlamaya çok sayıda örnek verilmiştir.¹¹⁶

¹¹⁴ Yahya Kemal Beyatlı, "Eski ve Yeni Şiir", *Edebiyata Dair*, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, 5. bs., İstanbul 2005, s. 41-42.

¹¹⁵ Necip Fazıl Kısakürek, *Edebiyat Mahkemeleri*, Büyük Doğu Yayınları, 5. bs., İstanbul 2013, s. 16-17.

¹¹⁶ Hilmi Uçan, *Batı Şiiri ve Tevfik Fikret*, Hece Yayınları, Ankara 2009. Ayrıca bkz. Gül Mete Yuva, *Modern Türk Edebiyatının Fransız Kaynakları*, YKY, İstanbul 2011, s. 166-253.

Popüler Edebiyat

Bütün ülkelerde olduğu gibi Türkiye’de de okurlar, yazarlar, mütercimler ve yayıncıların belli dönemlerde çoğunlukla popüler romanlara daha fazla değer verdiği görülür. Böyle dönemlerde estetik romandan daha çok popüler romanın yayımlandığına şahit oluruz. Bu olgunun edebiyat tarihlerinde birçok örneği vardır:

a) Bizde tercüme romanların çoğu estetik değil popülerdir. 1862-1900 arasında romanları Türkçe’ye en çok çevrilen Xaviere de Montepin, Emile Gaboriau, Eugene Sue, Paul de Kock, Ponson de Terrail, Octave Feuillet, Emile Richebourg, George Ohnet, Hector Malot gibi isimlerin hepsi popüler yazarlardır.

b) XIX. yüzyıl sonlarında tercüme popüler romanların yanı sıra telif popüler romanlar da çokça yazılıp yayımlanmıştır. Söz gelişi Mehmed Celal, Mehmed Vecihî, Hüseyin Rahmi, Ahmet Rasim, Mustafa Reşid gibi isimler çok sayıda popüler roman kaleme almışlardır. Türkiye’de popüler roman furçasının en yoğun olduğu 1930-1950 yılları arasında da Kerime Nadir, Esat Mahmut Karakurt, Mahmut Yesari, Nezihe Muhittin, Oğuz Özdeş, Peride Celâl, Reşat Enis, Mükerrrem Kâmil Su, Güzide Sabri, Muazzez Tahsin Berkant, Server Bedi isimlerine rastlanmaktadır.¹¹⁷

c) Ahmet İhsan Tokgöz *Matbuat Hatıralarım*’da XIX. yüzyılın sonlarında en fazla okunan romanların popüler Batılı yazarların kitapları olduğunu yazar. Bunlar içinde Jules Verne de vardır ki Ahmet İhsan onun birçok romanını çevirmiştir.¹¹⁸

¹¹⁷ M. Fatih Andı, *Roman ve Hayat*, Hat Yayınevi, 4. bs., İstanbul 2013, s. 87, 92.

¹¹⁸ Ahmet İhsan Tokgöz, *Matbuat Hatıralarım*, hzl. Apay Kabacalı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 3. bs., İstanbul 2012, s. 43-44, 59-62.

ç) Hüseyin Cahit Yalçın da *Edebî Hatıralar*'ında her hafta perşembe günleri on altışar sayfalık formalar hâlinde çıkan roman cüzlerinin okurlar tarafından kapışıldığını anlatır.¹¹⁹ Bu romanlar çoğunlukla Xaviere de Montepin, Emile Gaboriau gibi popüler yazarlara aittir.

d) Hüseyin Cahit'in *Hayal İçinde* adlı romanında Nezih hep Montepin, Richebourg, Jules Verne, Gaboriau, Ohnet gibi romantiklerin romanlarını okur ve boş vakitlerinde de Ohnet'in *Dette de Haine* romanını tercüme çalışır.¹²⁰

e) Son örneği *Mai ve Siyah*'tan verelim: Romanda "Ahmet Cemil babasının vefatı üzerine geçim darlığına düşen ailesine bakmak için piyasaya romanlar tercüme etmeye karar verir. Bir hevesle Lamartin'in Rafael romanını tercüme etmeye başlar. Fakat bu iş için görüşmeye gittiği kitapçı kendisine bu tür romanların değil, popüler ve seviyesiz romanların daha çok sattığını söyleyerek, önüne formasını kırk kuruşa çevirmesi için 'Hırsızın Kızı' adlı bir romanı uzatır."¹²¹

İdeolojik (Devrimci, Gündümlü, Angaje) Edebiyat

Devrimle, yani eski bir rejimin devrilmesi ile edebiyatın/sanatın devrilmesi arasında yakın bir ilişki vardır. Dünyada hangi devlet devrim yapmışsa o devrimi müteakip bir süreliğine sanat darbe yemiştir. Söz gelişi Rusya'da 1917 Devrimi sonrasında, XIX. yüzyılda eser vermiş ve dünya edebiyatına damga vurmuş Tolstoy, Dostoyevski, Puşkin, Turgenyev, Gogol, Çehov boyutunda isimler yetişmemiştir. Bu konuda,

119 Hüseyin Cahit Yalçın, *Edebiyat Anıları*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 3. bs., İstanbul 1999, s. 23.

120 Hüseyin Cahit Yalçın, *Hayal İçinde*, hzl. Gökhan Tunç, Orion Kitabevi, Ankara 2012, s. 10, 95, 154.

121 M. Fatih Andı, *Roman ve Hayat*, Hat Yayınevi, İstanbul 2013, s. 85.

genelde ideolojilerin, özelde ise sosyalizmin sanata ve sanatçılara nasıl zarar verdiğini *Sosyalist Ülkelerde Fikir ve Sanatın Kaderi*¹²² adlı kitap yeterince izah etmektedir.

Devletler belli bir ideolojinin güdümünde çeşitli aygıtları kullanarak yeni sistemlerini yerleştirmek istemişlerdir. Bu aygıtlardan biri de sanat olmuştur. İşte devrimleri müteakip ortaya çıkan edebiyatların bir kısmı *güdümlü/angaje* bir yapı arz etmiştir. Bugün dünya edebiyatlarında klasikleşen angaje eserler yok denecek kadar azdır. O sebeple devrimler edebiyatın kötüleşmesine, diğer bir ifadeyle kötü örneklerin revaç bulmasına yol açmıştır hep. Bu konudaki tespitini Cioran "Devrimler kötü edebiyatın yüceltilmesidir"¹²³ diye ortaya koyar ki çok doğrudur. Bu tespitin çok canlı bir örneği Türkiye'de yaşanmıştır. Türkiye'de 1923 sonrasında rejimi ve inkılapları sevdirmek ve benimsetmek için yazılan neredeyse hiçbir hikâye, roman ve piyes bugüne ulaşamamış, yani çok geniş kesimler tarafından estetik birer eser olarak kabul görmemiştir.

Sanatın sanatkârlarca kendi dinî, siyasi, insani ve ideolojik kaygılarının ifade aracı olarak kullanılması bazen içten doğan bir patlamanın bazen de dıştan gelen bir zorlamanın neticesidir. Ahmet Mithat Efendi buna *Müşâhedât*'ın mukaddimesinde özetle şöyle temas eder: Avrupalı ve bilhassa da Fransız romancılarının her biri bir garaza, garazkârâne bir emele hizmet etmektedirler. Zira bu romancıların bazıları sosyalist olduklarından medeni şartları yıkmaya çalışırlar. Romanlarını da bu maksada uygun yazarlar. Diğer bazı romancılar ise ya Hristiyanlık aleyhinde ya da lehinde hare-

¹²² Ahmet Sabri Gökuna, *Sosyalist Ülkelerde Fikir ve Sanatın Kaderi*, Tercüman 1001 Temel Eser: 16, ts.

¹²³ M. Kayahan Özgül, *Divan Yolu'ndan Pera'ya Selâmetle*, Hece Yayınları, Ankara, 2006, s. 253.

ket ederler ki bunların ilki okurlarını Hristiyanlıktan soğutmaya çalışırken ikincisi ise okura Hristiyanlığı sevdirmeye çalışır. Başka bazı romancılar ise ya mevcut hükûmete karşı ya da onun yanında romanlar kaleme alırlar. Bütün bunların dışında kalanlar ise yalnız insanlığın sahip olduğu faziletlerle ve güzelliklere yer verirler ama bunların sayısı hem azdır hem de diğerleri bunlara hayâliyyûn (romantikler) diyerek onlarla alay eder.¹²⁴ Romantiklerle alay edenler realistlerdir. Realist olmak kalemini yalnızca siyasi, dinî ya da ideolojik gayelere hasretmekse, Ahmet Mithat bu tür realizme hiç de sıcak bakmamıştır. Onun realizmi hayatın içinde ve hayatın hem kötü hem iyi, hem güzel hem çirkin taraflarını aynı anda, aynı eser içinde görmek ve göstermekten yana olan bir realizmdir. Yani realizm, sanatı ideolojiye feda etmek değildir ona göre.

Edebiyatın ve doğal olarak edebî eserlerin araç olarak kullanılması çok eskilere dayanır. Belki edebiyatı "saf sanat kaygısıyla yapılan" ve "sırf sanat-dışı gayelerle yapılan" olarak ikiye ayırmak en sade ve sağlıklı ayırım olacaktır. Tam bu noktada Yahya Kemal'in şu cümlesi söz konusu iki taifeyi çok belirgin olarak ayırır: "Asıl şiire târizlerin en keskinleri, öteden beri, şiiri bir müddeâyâ âlet ederek tegannî edenlerden gelir."¹²⁵

Zampara Edebiyatı

Türkiye'de XX. yüzyılın başlarından itibaren müstehcenliğin giderek revaç bulması karşımıza nice kötü edebiyat ör-

¹²⁴ Ahmet Mithat Efendi, *Müşâhedât*, hzl. Necat Birinci, TDK Yayınları, Ankara 2000, s. 6.

¹²⁵ Yahya Kemal, *Edebiyata Dair*, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul 2005, s. 26.

nekleri çıkarmıştır. Mesela *Eylül*'den sonra Mehmet Rauf'u gözden düşüren *Bir Zambağın Hikâyesi* olmuştur. Yine Yusuf Ziya Ortaç'ın da sanatına en büyük darbeyi kendisi; mizah, kadın ve şehvilik merkezli şiire yönelmekle vurmuştur.

Yakup Kadri'nin *Kıralık Konak*'ında Hakkı Celis ferdiyetçi şiire ve edebiyata "kötü" nazarıyla bakan birisidir. Ona göre Garb'ın ve Şark'ın halk ve millet şairleri, mensubu bulundukları milletin inançlarını, savaşlarını, keder ve sevinçlerini terennüm etmiş olmalarından dolayı evliya ve kahraman arasında görülen büyük kişilerdir. Oysaki son zamanın şairleri, bilhassa Edebiyat-ı Cedide ve Fecriâtîciler, kendi ruhlarının ıstırabından bahseden ya da gündelik hayatın hurda intibahlarını, birtakım adi teferruatını anlatan küçük ve hodperest (bencil) adamlardır. Bunların ortaya koyduğu edebiyat yavan, tuzsuz, mayasızdır. Edebiyat-ı Cedide ve Fecriâti ile birlikte son zamanın hece cereyanına kapılmış şairlerinin çoğu da âdeta bir *zampara edebiyatı* meydana getirmişlerdir. İşte bu sebeplerdendir ki son devrin ortaya çıkardığı bu şairler gerçekte cücedirler.¹²⁶ (Bu fikirlerin aynı zamanda yazara da ait olup olmadığını tespit etmenin yeri burası olmamakla beraber, *Kıralık Konak*'ın 1921'de yayımlandığını düşünürsek, yaklaşık on yıllık bir savaşlar ve yıkımlar devresinin sonunda Yakup Kadri'nin şiire ve edebiyata bakışta –konjonktürel olarak– bu noktaya gelmiş olabileceğini varsayabiliriz.)

Kötü Eser / Kötü Okur

Kötülük salgını insanlık tarihinin en yaygın salgınıdır. Çağımızın tıbbi hemen her hastalığa karşı er ya da geç bazı ilaçlar geliştiriyor, ancak onun kötülük salgınına karşı ilaç

¹²⁶ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Kıralık Konak*, İletişim Yayınları, 46. bs., İstanbul 2011, s. 178-180.

retmesi mümkün olmadığı gibi ondan bu görevi yerine getirmesini de bekleyemeyiz. Bu salgına en etkili ilacı Tanrı önermiştir, gönderdiği peygamberler ve indirdiği kitaplar aracılığıyla. Peygamberleri ve kitapları dikkate almayan insanların aslında fert fert ve dolayısıyla topyekn kötü(rm) leştiği ve etrafa/dünyaya kötülük tohumları saçığı aşıkrdır. Hâl böyle olunca, bu gidişatin doğal sonucu olarak kötü eserlerin kitabevlerinin raflarını doldurması da bir başka neticedir ki buna da *kötü eser salgını* adı verilebilir. Zira bugün piyasaya her gün yeni yeni kitaplar çıkmaktadır. Bu kitapların her biri "Kuzguna yavrusu anka görünür" meselindeki gibi yazarına güzel görünen ancak çoğunluğun umursamadığı *kötü metinler*dir.

Bir kişinin kötülüğü, huy veya ahlakındaki bir zafiyetin dış dünyaya kötülük olarak yansıması neticesinde ortaya çıkar. Yani insanın kötülüğü, yaptığı için kötü oluşuyla alakalıdır. Sanatkârlar ve sanat eserleri için de durum az çok böyledir. Kurguyu estetik bir temel üzerine oturtan sanatkâr iyiye, onun estetik eseri de doğal olarak iyidir. Kurguda bir çok kusuru olan eser için de benzer bir netice ortaya çıkar. Yazarın estetizmi kötüyse, eser de kötü olacaktır.

Tabii belli dönemlerde ve bazı kişiler tarafından "kötü" telakki edilen her eser hakikaten de "kötü" olmayabilir ki bu, zaman geçtikçe ortaya çıkar. Mesela Fransa'da *Madam Bovary* (1856), Osmanlı'da ise *Sefile* (1886-1887) kamu ahlakına aykırı bulundukları için kitap olarak yayımlanmasına müsaade edilmeyen iki kötü(!) eser olarak telakki edilmiştir dönemin bazı çevreleri tarafından. Bu sebeple subjektif bakış açılarına ve yorumlara aldanmamalıdır.

Kötü okura gelince; hayali ve romantik eserlerden olumsuz etkilenen okurlar *marazi okurlar*, diğer ifadesiyle *kötü okur-*

lardır. Bunlar Umberto Eco'nun *ampirik okur*¹²⁷ dediği türden kişilerdir. Onları, özellikle ruhlarında olan zayıflık sebebiyle "kötü" etkileyen eserlerden bazısının *kötü eserler* olduğunu iddia eden okurlar olarak tanımlamak mümkündür. Söz gelişi –Jale Parla'ya göre– *Çengi*'de Dâniş Çelebi hep sihir, ilm-i simya, cin ve peri hikâyelerinden oluşan *Muhayyelât-ı Aziz Efendi, Hamzanâme, Ebu Ali Sina* gibi eserleri okuyan yarı meczup bir deliklanlıdır ve o, anne tesirinin yanı sıra bir de takip ettiği bu *kötü edebiyat*'ın kurbanı olmuştur.¹²⁸ Avrupa'da da ilk kötü okur örneklerinden biri olan Don Kişot'un okuyup da olumsuz etkilendiği kötü eserler ise şövalye romanlarıdır.

Iris Murdoch, *Ateş ve Güneş-Platon Sanatçıları Niçin Dışladı?* adlı kitabında edebî eserlerde anlatılan kötünün ve kötülüğün okurlar üzerindeki muhtemel olumsuz tesirlerine şöyle değinir:

"Kötü bir rol oynayarak ya da kötü bir rolden zevk alarak kendimiz de bu kötülüğe bulaşırız. Sanat, bu şekilde, birikerek çoğalan bir psikolojik zarar verebilir insana... Ayrıca, kötü bir adamı kopya etmek iyi bir adamı kopya etmekten daha kolaydır, çünkü iyi adam sessiz ve her zaman aynıyken, kötü adam değişken, eğlendirici ve aşırıdır. Sanatçılar yalın ve iyi olanla değil, bayağı ve karmaşık olanla ilgilenirler. Ruhun daha iyi bölümünün 'gardını indirme'sine neden olurlar. Böylelikle kötülük ve aşırılık imgeleri, iyi insanları bile, gerçek yaşamda beslemekten utanacakları duygulara sanat vasıtasıyla gizliden gizliye teslim olmaya itebilir."¹²⁹

127 Umberto Eco, *Anlatı Ormanlarında Altı Gezinti*, çev. Kemal Atakay, Can Yayınları, 3. bs., İstanbul 1996, s. 15.

128 Jale Parla, "İstanbul'da İki Don Kişot: Meczup Okurdan Saf Okura", *Berna Moran'a Armağan*, İletişim Yayınları, İstanbul 1997, s. 190-191.

129 Iris Murdoch, *Ateş ve Güneş-Platon Sanatçıları Niçin Dışladı?*, çev. Serdar Rifat Kırkoğlu, Ayrıntı Yayınları, 2. bs., İstanbul 2008, s. 14-15.

Kötülüğün çokça ifşa edilmesi, zamanla kötüye alışılmasını ve dolayısıyla da kötülüğün hafife alınmasını sağlayabilir. Özellikle muhafazakâr çevrelerde hem gazete ve televizyonlarda hem de edebî metinlerdeki kötülüğü ifşa eden anlatımlar pek hoş karşılanmaz. O sebeple bu metinlerin genel sıfatı muhafazakâr insanlar nazarında daima *kötüdür*.

Edebiyat Fetişizmi ya da Hastalığı

"Sanatçının yüce, erişilmez bir mevkiye çıkarılması pagan döneminden kalmazdır."¹³⁰

Fetiş'in anlamlarından biri *Türkçe Sözlük*'te şöyle verilmiştir: "Tapınırcasına sevilen şey veya kimse."¹³¹ Fetişizm daha çok "cinsel uyarı oluşturmak için kullanılan cansız nesnelere karşı duyulan uzun süreli kompulsif ilgi"¹³² olarak tanımlanmakla beraber bu kavramın sosyal araştırmalarda da kullanım alanı bulduğu bilinmektedir. Öyle ki fetişin ve fetişizmin yer yer sanat ve edebiyatla da ilişkilendirildiğine rastlamak mümkündür. Buna Besim F. Dellaloğlu'nun *Bir Tanpınar Fetişizmi*¹³³ adlı çalışmasını örnek verebiliriz.

Geçmişten bugüne bazı sanatlar, sanatçılar ve eserleri fetişleştirilmiş, aynı zamanda bunlar bazı fetişlerin anlatımına aracılık da etmiştir. Sanatperestlik, tapma derecesine varan sanatçı hayranlığı ve fetişleştirilen eserler daima sanat dünyasının birer gerçeği olmuştur. Nitekim Adorno'nun,

¹³⁰ Mustafa Kutlu, *Hayat Güzeldir*, Dergâh Yayınları, 6. bs., İstanbul 2014, s. 133.

¹³¹ *Türkçe Sözlük*, TDK Yayınları, 10. bs., Ankara 2005, s. 693.

¹³² Enise Özlem Ada-Emine Yavuz-Gürol Cantürk, "Fetişizm: Bir Olgu Sunumu", *Justice Ministry, Council of Forensic Medicine*, 2001; 15 (3): 30.

¹³³ Besim F. Dellaloğlu, *Bir Tanpınar Fetişizmi*, Ufuk Yayınları, 3. bs., İstanbul 2013.

“Sanat, daha çok fetişlerden doğar ve bunlardan doğduğu için de aynı zamanda fetişistik özellikler taşır”¹³⁴ yargısı tam da bu konuya temas eder.

Hulki Aktunç “Vehim... Ve Roman” başlıklı yazısında şöyle der:

“İnsan birçok aldanış ve yanılsamanın üreticisi olduğu gibi, yanılsama ve aldanışların peşine en çok düşen varlıktır da.

İdeologyalar.

Aşk.

Genelde sanat, özelde de edebiyat ve roman.”¹³⁵

Aktunç’un bu tespiti genelde sanatın, özelde ise edebiyatın fetişleştirilmesinin temelinde bir vehmin yattığını gösterir: *Edebiyat vehmi*. Merakla başlayıp zaman içinde zevke, sonra tutkuya ve en nihayetinde hastalığa dönüşen bir vehim: Edebiyat merakı, edebiyat zevki, edebiyat tutkusu ve en sonunda edebiyat hastalığına dönüşen bir fetişleştirme süreci. Bu sürecin sonu insanı estetizm hastalığına kadar götürebilir. Nitekim bazı sanatseverlerde *estetizm*, tutku olmaktan öte bir nevi hastalık seviyesinde seyreder. Gerçekte “Estetizm, yani estetikten başka değer tanımamak, insanı hayattan koparan bir çeşit hastalıktır.”¹³⁶

Edebiyatın ve bazı edebî eserlerin çok fazla değerli olduğu algısı¹³⁷ çok yaygın ve yanıltıcı bir algıdır. Bu algıya sa-

134 Theodor W. Adorno, *Minima Moralia*’dan aktaran Mazhar Bağlı, *Moder-nizme Direnen Estetik*, Kapı Yayınları, İstanbul 2010, s. 91.

135 Hulki Aktunç, “Vehim... Ve Roman”, Argos, S. 16, Aralık 1989, s. 144.

136 Beşir Ayvazoğlu, *Aşk Estetiği*, Kapı Yayınları, 2. bs., İstanbul 2014, s. X.

137 *Paul ve Virginie*’de edebiyatın ve edebî eserlerin –herhangi bir ayırım yapılmaksızın– çok fazla değerli görüldüğüne dair şu paragraflar dikkat çekicidir:

“Erdem, hiçbir vakit değişmez. Bizi kışkırtan bunca tutku arasında anlayışımız bozulur ve kararır; fakat meş’aleimizi tekrar yakabilmek için

hip olan insanlar hayatları boyunca bir eserden bir diğerine koşarlar. Bu süreçte sıklıkla değerliyle değersiz birbiri-
ne karıştırdıkları görülür. Onlar mutluluk/huzur arayışları-
nı edebî eserler üzerinden devşirmeye çalışırlar çoğunluk-
la. Hakikatin bütüncül bilgisini edebî eserlerde bulacakları
vehmine yenik düşmüştür birçoğu.

Edebî eserlerin yazıldıkları dil ve kültür açısından belli
bir değeri elbette vardır. Yalnız bu noktada ak ile kara birbi-
rine karıştırılmamalıdır. Zira bizatihi "hakikat"ın kendisi ile
"hakikat zannedilen hayaller ve vehimler" asla bir olamazlar.
Mutlak hakikat, ancak Yaratıcı'dan gelir ve O'nun kitabında
yazılıdır. Ne var ki bazı insanlar mutlak hakikati dahi mut-
lak bir yanılsamayla reddedebilmektedir. İşte böyleleri için
ya sanat ve edebiyatın ya paranın ya ideolojinin veya çeşit
çeşit şehvetlerin fetişleştirilmesi kaçınılmazdır. Oysaki on-
lar gerçekte nice büyük hakikatleri yakaladıklarını düşünen
ve oyalandıkça oyalanan insanlardır.

Sanatseverlerin bir kısmı, bazı sanatçıları veya onların
eserlerini –neredeyse– kutsayacak kadar çok severler. Bir ba-
kırma bazı edebî metinler onların kutsallarıdır. Bu metinler
eleştirildiğinde rahatsız olurlar. Çünkü artık bunlar o kişi
için fetişleşmiş nesnelerdir. Özeldir bir metne, genelde ise
edebiyata kutsayıcı bir rol yükleyenler için artık edebiyat ve
söz konusu metin onların fetişidir. Özellikle idealleri ve ide-
olojileri anlatan metinler daha bir böyledir. Bu konu çok su
götürür. Böyle kaypak zeminde, araştırma yapacak bir aykırı

yine ışık bulunur. İşte bunlar da edebî eserlerdir.

Edebiyat, Yüce Tanrı'nın bir lütfu, bir yardımudur. Edebiyat, evreni idare
eden o mutlak kudretin ışığıdır ki, tanrısal bir sanattan esinlenen in-
san, bu nuru üzerine yaymayı öğrenmiştir. Güneş ışınlarına benzeyen
bu ışıklar, her şeyi aydınlatır, şenlendirir ve ısıtır. Edebiyat, tanrısal bir
ateştir." Bernardin de Saint-Pierre, *Paul ve Virginie*, hzl. Öner Kemal,
İnkılâp Kitabevi, İstanbul 2000, s. 97.

kafanın çıkıp en azından Türk edebiyatı evreninde edebiyat fetişizminin boyutlarını sorgulamasında geç kalınmıştır; ancak ümitsiz olmak için de hiçbir sebep yoktur. Burada meselenin şimdilik sadece birkaç cephesine değinerek iktifa edelim.

1. Sözlerimiz inancımızı ele verir. Her söylenen ya da yazılan söz böyledir. Zamanla çeşitli değişmeler de olmuyor değil elbette inançlarımızda. Her ne olursa olsun ağızdan veya kalemden çıkan her söz veya yazı, –bazı mecazi söylemleri dışta tutmak şartıyla– onu söyleyenin/yazanın –en azından söylediği/yazdığı andaki– hayat felsefesinin yansımasıdır bir bakıma. İşte edebî metinler de bu bağlamda bazı ipuçları sunar okurlara. Kimi örneklerden hastalık ve zaaflarını, kimilerinden aşklarını ve ideallerini, kimilerinden üslubunu ve sanat anlayışını, kimilerinden de imanını veya küfrünü bir nebze de olsa öğreniriz yazar ve şairlerin. Hemen bir örnek verelim: Reşat Nuri Güntekin’in *Eski Hastalık* adlı romanının başkişileri Yusuf ve Züleyha adlı karı kocadır. Yazar onların evlilikleri sürecini anlatırken bir yerde şöyle der: “Yusuf ve Züleyha masalı hayalleri tahrik etmişti. Memleket bu izdivacı, hemen hemen mukadder bir aşk izdivacı, bir idil gibi görüyor, hatta yine masalın telkinine uyarak ilk teşebbüsün Züleyha’dan geldiğine inanmaya meylediyordu.”¹³⁸ Burada açıkça görüldüğü üzere *Kur’an*’daki Yusuf kıssasına “masal” denmiştir. Bu, yazarın inancı hakkında açık bir ipucu verir okurlara. Demek ki edebiyat aslında –eğer isabetli tespitler yapılabilirse– bize çok fazla malzeme verir yazar ve şairlerin inançları hakkında. (Bu düşüncelere bakarak, sanatkâr ile eserleri arasında keskin, değişmez, yüzde yüzlük bir uyum olduğunu iddia ettiğimiz sanılmamalıdır.)

¹³⁸ Reşat Nuri Güntekin, *Eski Hastalık*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, ts., s. 114.

2. Bugün roman, diğer bütün edebî türlerden daha fazla revaçtadır. Hemen hemen hiçbir romancı "aşksız" bir roman yazmamaktadır. Roman bir *aşk türü*dür sanki. Öyle ki bu konuda Reşat Nuri, hem aşkı hem de romanı fetişleştirircesine şöyle dedirtir bir roman kişisine: "Aşkın bir mahlûku demek olan romanlar..."¹³⁹

3. Sanatçı fetişizmi, özelleştirirsek şair-yazar fetişizmi, fetişizmin yalnızca bir cephesini teşkil eder. Nitekim edebiyatçılara hayranlık, bazı insanları onlara tapmaya ya da onları peygamber seviyesine çıkarmaya kadar götürmüştür. Bir örnek olarak Şükufe Nihal'i ve "Tevfik Fikret" başlıklı şiirindeki şu mısraları verebiliriz:

Bize uzak bir gökten baktınsa da dünyaya;
Varlığın benziyordu bir sarsılmaz kayaya...
O kayadan çağlayan sesler din oldu bize;
O sesler ulaştırdı bizi en doğru ize...

...

Ruhumuza ilhamın, temizleyen bir seldir;
Rûbabının bir beyti dört kitaba bedeldir...¹⁴⁰

Şahabettin Süleyman da *Nevsali Milli* adlı bir güldeste-
de şunları yazmıştır: "Halit Fahri son kuşağın en çok değer
verdiğim ve taptığım ozanlarından biridir."¹⁴¹ Benzerleri çok-
ça bulunabilecek bu tür nitelendirmelere –M. Kayahan Öz-
gül'ün yorumları eşliğinde– son örnek olarak şunu verelim:

"Nâzım Hikmet'in ilk edebiyat yazısının 'Putları Yıkı-
yoruz' oluşu ilginç değil mi? 1929'a kadar edebiyat hak-
kında tek satır kalem oynatmamış bir şair, ilk yazısında

¹³⁹ Reşat Nuri Güntekin, *Eski Hastalık*, s. 117.

¹⁴⁰ Şükufe Nihal Başar, *Bütün Eserleri I-Şiirler*, hzl. Yaprak Zihnioğlu, Kitap Yayınevi, İstanbul 2008, s. 185.

¹⁴¹ Salâh Birsell, *Kahveler Kitabı*, Sel Yayıncılık, 6. bs., İstanbul 2014, s. 216.

Abdülhak Hâmid'i yerlebir ediyor. Sadece beş yıl sonrası... Nâzım, 'Orhan Selim' müstearıyla yazdığı köşesinde, 'Öptüğüm El...'i yayımlıyor. Hiç el öpmediğini söyleyen şairi, Hâmid'in elini öperken okuyoruz. (Bu hürmet sahnesinin, Hâmid'in şairi Maçka Palas'taki dairesinde yemeğe daveti sonrasında olduğunu Kemal Sülker yazıyor: Nâzım Hikmet'in Polemikleri, İst. 1968, s. 20). Beş yıl önce putunu kırdığı Hâmid için şairin kullandığı sıfatların en aşağısı 'İsa ereni' ('aziz' demek oluyor), en yukarısı ise, 'tanrı-adam'... Kırdığı puttan daha büyük ve daha ihtişamlısını inşa gayretinde olduğu belli."¹⁴²

4. Türkiye'de, Cumhuriyet sonrasında *yeni hayat havari-liği* yapan şiir, hikâye, piyes ve romanlara bakılırsa, bunlara bazı anlayışların kültleştirilmesi veya ikonlaştırılması sürecinde kanonik birer rol-model atfedildiği görülecektir. *Eski*yi daima yeninin, *yeni*yi de daima eskinin aleyhine gören ve gösteren bu eserlerde *edebiyat*, şair ve yazarlarca fetişleştirilen yeni hayat tarzlarının savunusu için bir araç olarak kullanılmıştır. Bu tür kanonik metinlerin en bilineni *Yeşil Gece* olsa gerektir.

¹⁴² M. Kayahan Özgül, *Seke Seke Ben Geldim (Sekmeler-II)*, Hece Yayınları, Ankara 2008, s. 134.

HASTA TÜRLER

Bunların hepsi geçici, muvakkat,
hastalık bâkil.. Bunların hepsi boş;
asıl yahut piç, hoş veyahut nâ-hoş,
hepsi bi-esas.. *Hastalık hakikat!*¹⁴³

ŞİİR ve HASTALIK

Genelde sanat/edebiyat dünyasında, özelde ise şiir evreninde sanatkârların üretimi yaygın bir teşbihî ifadeyle *yaratıcılık* olarak nitelendirilir. Bu eylem, çoğunlukla hayalin ve ilhamın tetiklediği bir süreçte gerçekleşir. Bilinçdışı bir süreçtir yani bu. Gerçekten de “yaratıcılık, genellikle yazarın niyetlerini aşan, dolayısıyla söylenmemişi, bastırılmış bireyi ve toplumu dile getiren karmaşık bir bilinçdışı süreçtir.”¹⁴⁴ Bu sebeple “Şairler çoğun ne dediklerini pek bilmezler, ama bunu ötekilerden önce söylerler, diye yazıyor Jacques Lacan, Rimbaud için.”¹⁴⁵

Şiir; hayal, zan, bilinçdışı, sanrı, saçma ve yalanla iç içe bir türdür. Bu türün örneklerinin çoğu hakikatte şairlerin

¹⁴³ Abdülhak Hâmid Tarhan, *Tiyatroları 3-Duhter-i Hindû/Finten*, hzl. İnci Enginün, Dergâh Yayınları, İstanbul 1998, s. 277. (İtalik vurgular yazara aittir.)

¹⁴⁴ W. Tatarkiewicz'den alıntılanan Massimo Fusillo, *Edebiyatta Estetik*, çev. Fisun Demir, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara 2012, s. 16.

¹⁴⁵ J. Lacan'dan alıntılanan Massimo Fusillo, *Edebiyatta Estetik*, s. 16.

gerçek zannettikleri hayallerinin yansımalarıdır. Yine bu türün örneklerinin birçoğu şairin çok özel hislerine tercümanlık eder.

Şiirin hayal, zan, bilinçdışı, sanrı, saçma ve yalan arasında belki de en özel ilişkisi yalanladır. Şiirin ve şairliğin, ilham ve yalanla ilişkilendirilmesinin tarihi çok eskilere dayanır. Bu ilişkinin tarihsel izdüşümlerinden birkaçını şöyle örnekleyebiliriz:

1. Namık Kemal *Tahrîb-i Harâbât*'ında klasik şiiri eleştirirken arzuladığı şuur-şiirini savunur, yalan-şiiri ise kötüler.

Elvermedi mi Nedim ü Nef'î?
Şi'rin bize var mı hiç nef'î?

En parlağı en büyük *yalan*dır
Doğrusunu bul beni inandır!

...
Makbûl ola mı şu'ûrsuz şi'r?
Bir kâra yarar mı nûrsuz mihr?

Cühhâle de ayb iken *yalan* söz
Her söylediği *yalan* dolan söz

...
Türkî'de kasîde görmedim ben
Beş beyti bile mutâbık-ı fen.

Mazmûnları vehmdir zunûndur
Akla göre âdetâ cünûndur.¹⁴⁶

2. Namık Kemal'den daha eskiye giderek, bu sefer Fransız edebiyatından bir örnek verelim. La Fontaine bir masalında şöyle der:

¹⁴⁶ Namık Kemal, *Tahrîb-i Harâbât*, Matbaa-i Ebuzziya, 2. Tab', İstanbul 1304/1888, s. 4-6.

Esin Perisi Kalliope bana da verseydi
Sevgililerine verdiği şairliği
Ezop'un *yalan*larıyla dolardı şiirim:
Şiirle *yalan* yoldaştır benim bildiğim.¹⁴⁷

3. Üçüncü örnek için daha da eskiye gidelim ve *Kur'an*'ın indirilmeye başlandığı coğrafyada Mekkeli müşriklerin Hz. Peygamber'i yalanlamak için kullandıkları argümanlara bakalım: "Onlar, 'Hayır, bunlar karma karışık yalancı rüyalardır. Hayır, onu kendisi uydurdu; hayır, o bir şairdir. Eğer böyle değilse, önceki peygamberlerin (mucizelerle) gönderdikleri gibi o da bize bir mucize getirsin' dediler." [Enbiya, 21/5]

Görüldüğü üzere müşrikler Peygamber'e vahyolunan *Kur'an* için "yalancı rüyalar", "uydurma sözler" ve "şair sözleri" demişler. Bunlardan ilk ikisi yalanla birebir ilişkili, üçüncüsü ise dolaylı olarak ilişkilidir.

4. Daha da eskiye gittiğimizde Eflatun'un *Phaidros*'unda kâhinler ile şairler arasında bir delilik yakıştırmasıyla karşılaşırız. Bir de *Protagoras*'undan öğrendiğimize göre Eflatun şairler yerine filozoflarla arkadaşlık etmeyi yeğlemiş, çünkü şairlerin neden söz ettiğini ne kendileri ne de başkaları bilirmiş.¹⁴⁸

* * *

Şiir ile *yalan* arasında kurulan ilişkilere başka örnekler bulmak mümkündür. Anlaşılan odur ki şiir her edebiyatta ve kültürde yalan söz'ün mukabili kabul edilmiştir zaman za-

¹⁴⁷ La Fontaine, *Masallar*, çev. Sabahattin Eyüboğlu, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 5. bs., İstanbul 2007, s. 51.

¹⁴⁸ Iris Murdoch, *Ateş ve Güneş-Platon Sanatçıları Niçin Dışladı?*, çev. Serdar Rifat Kırkoğlu, Ayrıntı Yayınları, 2. bs., İstanbul 2008, s. 33.

man. Şiiri, şairler söyleyip yazdığına göre meselenin bir de *yalancı* cephesine bakmak faydalı olacaktır.

Yalancılık bir hastalık olduğuna göre daima hayalle, ilhamla, zanla, şehvetle ve yalanla meşgul olup hakikatten uzaklaşarak yer yer sanrı ve cinnet hâllerine düşmeleri şairlerin çoğunlukla –farklı boyutlarda– hasta ruhlu kişiler olduklarını düşündürebilir. Mademki şiir, –çoğunlukla– *yalancı*dır; o hâlde şairlerin çoğunun yalancı sayılması gerekir. Yalan; doğrudan, güzelden, iyiden sapma olduğuna göre yalancı şairler de sapan, aşırıya giden kişilerdir bir bakıma. Nitekim alkol ve uyuşturucu müptelası, kuruntulu ve saplantılı, hayalperest, narsist, şehvet düşkünü ve sapkın şairlerin sayısı hiç de az değildir dünya edebiyatlarında. Konunun bu yönünü ele alan metinlerden bazı örnekler verilebilir:

1. Ahmet Mithat ile Fatma Aliye'nin birlikte yazdıkları *Hayal ve Hakikat* adlı romanda şöyle denmektedir:

“Ah o şairler, sap yiyip saman savurmak nevinde tatlı, güzel sözleriyle ne kadar biçarelerin harabına sebep olurlar. İnsan kısmı bu dünyada şair olarak yaşamak için yaratılmamıştır. Filozof olarak yaşamak için yaratılmıştır. Şairiyet bir derece-i mutedilesiyle hayata lezzet verir. Yoksa insan evladının nikbaht yahut bedbaht olmasına dair olan gûnagûn mesail-i gâmızadan hiçbirisinin halli, hiçbir zaman, hiçbir yerde şuaradan mürekkep bir konferansa havale olunmamıştır.”¹⁴⁹

Bu cümlelerin Eflatun'un fikirleriyle ne kadar örtüştüğü açıktır.

2. Şiirle hastalık ve şairin ruhuyla hastalık arasında kurulagelen ilişkilerden biri *Mai ve Siyah*'tadır. Burada şiir

149 Bir Kadın (Fatma Aliye Hanım) ve Ahmet Mithat, *Hayal ve Hakikat*, hzl. Hülya Argunşah, Kesit Yayınları, İstanbul 2012, s. 70.

hassasiyeti, şairin hassasiyetinden neşet eden bir nevi hastalıklı bir hâl olarak tavsif edilmiştir. Romanda hülya esiri Ahmet Cemil için söylenen şu ifadeler onun kadar, hemen her şair için de az veya çok geçerli olsa gerek:

“Onda şiir ile uzun iştigal mariz bir hassasiyet husule getirmişti... Öyle bir hassasiyet ki ‘Sev! Bu tabiatı sev!...’ der, bir gün bahtiyar diğer bir gün bedbaht; bu dakikada şad, biraz sonra hazin yapar, yahut bir anda kalbi hem neşe, hem gam ile doldurur; öyle bir hassasiyet ki bir hastalığa benzer de değildir. Ah! Böyle hasta olanlar: Onlara kendilerini sorunuz, marazlarını teşrih etsinler. Emin olunuz ki bu mümkün olmayacaktır, o müphem ve müşevveş ruh, bir lisanın şerhine giremez... O hasta ruh...”¹⁵⁰

3. Son örneği *Kur’an*’dan verelim. *Kur’an-ı Kerim*’de “Şairler” anlamına gelen “Şuarâ” Suresi’nin son yedi ayeti şöyledir:

“(Şeytanlardan bahsediyorlar) şeytanların asıl kime indiğini bildireyim mi?

Onlar yalan ve iftiraya, günaha düşkün kimselere inerler.

Çünkü o iftiracılar şeytanlara kulak verirler, esasen onların çoğu yalancıdır.

Şairler var ya, bunların peşine de sapkınlarla çapkınlar düşer!

Görmez misin onlar her vâdide sözcüklerin, hayallerin peşinde dolaşırlar.

Ve onlar yapmayacakları şeyleri söylerler.

Ancak iman edip, güzel ve makbul işler yapanlar, Allah’ı çok zikredip ananlar ve zulme mâruz kaldıktan son-

¹⁵⁰ Halit Ziya Uşaklıgil, *Mai ve Siyah*, hzl. Enfel Doğan, Özgür Yayınları, 17. bs., İstanbul 2013, s. 65-66.

ra haklarını savunanlar müstesna. Zalimler de nasıl bir inkılab ile devrileceklerini yakında öğrenirler.” [Şuarâ, 26/221-227]

Bu ayetlerde en dikkat çekici noktalardan biri şairlerin “yapmayacakları şeyleri söylemeleri” yani “yalancı” oluşlarına yapılan vurgudur. Yalnız burada bilinmesi gereken çok önemli bir konu vardır. O da şudur: “Bu ayetler şiir söyleyerek, ‘Biz de Muhammed’in dediği gibi der, onun söylediklerinden biz de söyleyebiliriz’ deyip, halktan kendilerine taşkınların uyduğu ve şiirlerini dinlediği kimseler hakkında indirilmiştir ve kınama hedefi, bizzat Hz. Peygamber (a.s.) ve müslümanlara hiciv ve sataşmalarıyla saldıran müşrik şâirlerdir.”¹⁵¹ Diğer taraftan İslam’da *Kur’an*’ın ve Peygamber’in şiiri tümünden yok saymadığı ve yasaklamadığı; bilakis Hz. Peygamber’in hem şiir üzerine söylediği sözlerle hem de bizzat kendisinin şairlere verdiği desteğe bakılacak olursa İslam’da şirkten, küfürden ve zulümden uzak, şeref ve haysiyete saldırmayan, iyiliğe davet eden, hakikati müdafaa eden, nezih, seviyeli şiire ve böyle şiir söyleyen şairlere cevaz verildiği görülecektir.¹⁵²

Anlaşıldığı üzere “*Şairler var ya, bunların peşine de sapkınlarla çapkınlar düşer! / Görmez misin onlar her vâdide sözcüklerin, hayallerin peşinde dolaşır / ve yapmayacakları şeyleri söylerler*” mealindeki ayetler, tefsircilerin ortak kanaatine göre “şairler hakkında genel bir hükümden ziyade, amelin muhtevasına, niyet ve fonksiyonuna göre hüküm vermektedir... Beri taraftan bu ayetler bilvesile cahiliye dö-

151 Yusuf Sancak, *Hz. Peygamber Devrinde Şiir*, Şafak Yayınevi, Erzurum 1999, s. 127.

152 Bu konuda ayrıntılı bilgi ve örnekler için bkz. Yusuf Sancak, *Hz. Peygamber Devrinde Şiir*, Şafak Yayınevi, Erzurum 1999.

nemindeki gibi olmasa bile, her devirdeki bazı şairlere de hitap etmektedir. Ayeti bu çerçeveden değerlendirecek olursak; ‘Şairler(e gelince), onlara sapıklar uyarlar.’ Yani din ve dine ait her şeyi bir kenara itip hislerini, heveslerini put hâline getiren insanlar, şairlere tâbi olurlar. ‘Onların her biri ayrı ayrı vadilerde dolaşır durur.’ Yani nazmın veya nesrin ayrı ayrı vadilerine dalarak, ‘romantizm, realizm, rasyonalizm...’ deyip, esas mevzu ve muhtevayı, mânâ ve gayeyi bir tarafa bırakır, şaşkın şaşkın sağda-solda dolaşırlar. ‘Bunlar yapmadıkları şeyleri söyler.’ Ve tıpkı sürekli yalan söyleyen avcılar gibi edebiyat der, roman der, şiir der ama hep yalan söylerler.”¹⁵³

* * *

Bu kitapta amacımız mensur edebiyat türleri olan, daha çok erken dönemin roman, hikâye ve piyeslerindeki hastalık ilişkilerini ele almak olduğundan şiir, şair ve hastalık arasındaki bağlantılar ve bunların metinlere yansımış örneklerine burada yer vermiyoruz. Bu konudaki eksikliği, umarım çok uzak olmayan bir gelecekte başka bir araştırmacı giderir.

¹⁵³ Ali Osman Dönmez, *Bir Medeniyet Tasavvuru Çerçevesinde Fethullah Gülen ve Edebiyat*, Nil Yayınları, İstanbul 2013, s. 255-257.

ROMAN VE HASTALIK

Edebî metinlerin başat figürü insandır. Zira yazan da hakkında yazılan da insandır. Bu metinlerde her şey insanla ilgili olduğu için *ana temalar* da daima *insan* üzerinedir. Nasıl ki insan hayatının en önemli cephesini sağlık ve hastalık hâlleri oluştuyorsa, benzer şekilde edebî eserlerin hem ontolojik bakımdan estetik veya gayriestetik oluşları hem de eserlerdeki insan ilişkilerinin sağlıklı ya da hastalıklı oluşu bakımından sağlık-hastalık karşıtlığının bu metinlerde çok önemli olduğu görülür. Diğer taraftan hastalık hâlinin sağlık hâline nazaran hayatı daha fazla etkileyici ve hatta sarsıcı oluşu sebebiyle hastalıkla ilgili anlatımlar, imalar ve imgeler edebî metinlerde daima önemli bir yer işgal edegelmiştir. Öyle ki yazarların, eserlerinde kendi hastalıklarının yanı sıra başka insanların ve bazen de toplumun hastalıklarına sağlıklı hâllerinden daha fazla eğildiğine şahit oluruz. Aslında bu çok doğaldır. Zira edebiyat normalin değil anormalin, iyinin değil kötünün, sağlıklılığın değil hastalıklının anlatılmasına daha müsait bir alandır. Bu, biraz da insanoğlu çok problemlili bir varlık olduğu için böyledir. O sebeple sorunları olan, huzursuz, sancılı sanatkârın; sürekli hayatı çekilmez yapan meseleleri ve insanları, dolayısıyla da ferdi ve toplumsal hastalıkları ele almaması düşünülemez.

Edebî metinlerin çoğunlukla *insan problemi* veya *problemlili insanı* merkeze aldığı malumdur. Hastalık da bir insan(lık) problemi olduğuna göre yazarların bu sorunsalı çeşitli boyutlarıyla işlemiş olmalarından daha sağlıklı bir şey

olamaz. “İnsan yaşamının en önemli unsurlarından sağlık ve hastalık kavramları çoğu zaman edebî eserlerin ya ana teması olmuştur ya da yazarın hekim olmasından kaynaklanarak tecrübelerini yansıtmaları şeklinde karşımıza çıkmıştır. Çoğunlukla da tıbbi anlamı dışında sosyal boyutuyla irdelenmiştir.”¹⁵⁴ Bu son cümle çok önemlidir. Zira hakikaten, hastalıklar edebî eserlerde tıbbi boyutlarından ziyade ferdi ve toplumsal ahlak boyutlarıyla dikkat çekmektedir. Öyle ki XIX. yüzyıl Osmanlı’sında yaşanan salgın hastalıkların hemen hiçbir romanda sözü edilmezken,¹⁵⁵ Osmanlı insanını ve toplumunu saran salgın ferdi ve toplumsal hastalıklara hemen her romanda çeşitli vesilelerle değinildiği görülür.

Ana konusu hastalık olan roman sayısı hem dünya edebiyatlarında hem de Türk edebiyatında çok azdır. Dünya edebiyatlarından ilk akla gelen Albert Camus’nün *Veba’sı*, bizde ise Peyami Safa’nın *Dokuzuncu Hariciye Koğuşu*’dur. Böyle olmakla beraber, aslında hemen bütün romanların hastalıkla veya hasta insanlarla en az bir açıdan ilişkili olduğunu söylemek mümkün görünüyor. Zira roman türü hastalıklı çağların marazi bireylerinin hastalıklarını işleyen bir türdür bir bakıma: *Hasta bir tür, hastalık taşıyan bir türdür* yani roman. Popüler romanların unutulup gitmesi, insan problemlerini ve problemleri anlatan romanların ise estetik kategoriye dâhil olup en az birkaç açıdan değerli bulunması bu tezimi doğrular niteliktedir sanırım. Diğer taraftan okurların çoğu belki de kendi hastalıklarının benzerlerini buldukları içindir ki romanları severek okurlar.

¹⁵⁴ Sezer Erer, “Tıp ve Edebiyat: İki Eser İki Hastalık”, *Lokman Hekim Journal*, C. 2, S. 3, 2012, s. 56.

¹⁵⁵ Edebiyatımızda ne Tanzimat ne Servet-i Fünûn ne de sonraki dönemlerde bir salgın hastalığın anlatıldığı herhangi bir roman bilmiyorum. Romanlarımızda salgın hastalıklara değil, daima bireyleri ve toplumu tesiri altına alan ahlâkî zaaf ve hastalıklara rastlanıyor.

Roman-İfşa Hastalığı

“İnşallah bu pazar kiliseye giderek Hristos Efendimizin karşısında mumlar yakıp bir daha tövbe eyledikten maada her günahımı papaza ikrar ederek günahlarımı da çıkaracağım.”¹⁵⁶

Ahmet Hamdi Tanpınar “Romana ve Romancıya Dair Notlar I” başlıklı yazısında Batı romanının Hristiyanlıktaki günah çıkarma geleneğinden türediğini iddia etmemekle birlikte Müslüman Şark’ta çok az tanınan psikolojik tecessüsün, yani içe doğru çevrilmiş araştırmacı gözün günah çıkarma kürsülerinin dibinde geliştiğini ifade eder ve eski Şark hikâyesine böyle bir terbiyenin yardım etmediğini belirtir.¹⁵⁷ Bu terbiyenin yardımına yeni edebiyatın yeni türlerinin yeni örneklerinde başvurulmuştur. Mesela *Şair Evlenmesi*’nde (1862) Müştak Bey’in “Aman sen de günahımı mı çıkarıyorsun nedir bu?”¹⁵⁸ deyişine bakılırsa, günah çıkarma söyleminin yeni edebiyatın yayımlanmış ilk piyesinde görülmesi çok manidardır. Piyenin yanı sıra hikâye ve roman türündeki yeni örnekler de giderek –söylem olarak değilse bile– bizatihi eylem olarak günah çıkarma törenlerine katılırlar. Nitekim binlerce örnekten biri olarak *Sefile*’de (1892), İktbal’in Mazlume’ye “zelilane itiraf-ı cürm eder gibi”¹⁵⁹ ken-

¹⁵⁶ Ahmet Mithat Efendi, *Henüz 17 Yaşında-Acâyib-i Âlem-Dürdane Hanım*, hzl. Nuri Sağlam-Kâzım Yetiş-M. Fatih Andı, TDK Yayınları, Ankara 2000, s. 200.

¹⁵⁷ Ahmet Hamdi Tanpınar, *Edebiyat Üzerine Makaleler*, hzl. Zeynep Kerman, Dergâh Yayınları, 5. bs., İstanbul 1998, s. 58-59.

¹⁵⁸ *Şinâî, Bütün Eserleri*, hzl. İsmail Parlatır-Nurullah Çetin, Ekin Kitabevi, Ankara 2005, s. 89.

¹⁵⁹ Halit Ziya Uşaklıgil, *Sefile*, hzl. Ömer Faruk Huyugüzel, Özgür Yayınları, İstanbul 2006, s. 89.

di fuhuş hayatını anlatması bu cinsten bir günah çıkarma, yani ifşadır.

Tanpınar'ın roman ile günah çıkarma/ifşa geleneği arasında kurduğu yukarıdaki ilişkinin bir benzerine Cemil Meriç'te rastlıyoruz. Meriç, *Bu Ülke*'nin "Divan Edebiyatında Roman" başlıklı alt bölümünde şu önemli tespitleri yapmıştır:

"Divan Edebiyatı'nda roman yok. Niçin olsun?

Batı'nın ilk romanlarından biri 'Topal Şeytan'. Kahraman, evlerin damını açar, bizi yatak odalarına sokar. Roman başlangıcından itibaren bir ifşadır. Osmanlı'nın ne yaraları vardır, ne yaralarını teşhir etme hastalığı...

Roman'ın burjuvaziyle doğduğunu söylerler. Burjuvazi Avrupa'nın imtiyazı, daha doğrusu yüz karası. Bir kelimeyle roman, başka bir dünyanın, başka bir ruh ikliminin, başka bir toplumun eseri. Daha zavallı bir dünya, daha dişi bir manevi iklim, daha geveze bir toplum."¹⁶⁰

Tanpınar ve Meriç'in düşüncelerini destekleyen şu görüşü de yabana atmamak gerekir: Bir topluma ait kültürel veya dinî, hatta lisani herhangi bir unsur bir başka coğrafyaya girdiğinde yerel kültür, din ve lisanda mutlaka birtakım yabancı tesirler doğurur. İşte Batılı edebî türler de böyledir. Yani roman sadece, alelade bir Batılı edebî tür olarak girmemiştir edebiyatımıza; beraberinde Batılı hayatın hemen her unsurunu da taşımıştır topraklarımıza. Bu kaçınılmazdır. Öyle ya, Batılı bir hayat üzerine ifşa yoluyla inşa edilen bir türün kendi coğrafyasında yaşanıp ifşa edilenleri bize taşımasından daha zaruri bir şey olamazdı. Nitekim bu zorunlu/gönüllü ilişkiden doğan nice ifşalar bulunmaktadır yeni edebiyatımızın erken dönem eserlerinde. Mesela bu gerçeğin

¹⁶⁰ Cemil Meriç, *Bu Ülke*, İletişim Yayınları, 35. bs., İstanbul 2010, s. 121.

Topal Şeytan gibi damları açarak değil, kapıdan giren bir örneği vardır ilk romanlarımızdan birinde: Talat (*Taaşşuk-ı Talat ve Fitnat*, 1872). O, Fitnat'la görüşebilmek için kadın kılığına bürünmek ve kızın mahremine girmek gibi türlü hileler yapar. Talat, romanda çok çekingen bir delikanlı olarak tanıtılan bu genç, çekingenliğine rağmen her nasıl oluyorsa, devrin âdetleri gereği kendi anne-babasını, kızı görmeleri ve gördükten sonra ailesinden istemeleri için göndermeyi tercih yerine, *Topal Şeytan*'ın damları açarak girişi gibi hayâsını berhava ederek kız kılığına bürünüp Fitnat'ın nakış dersi aldığı eve girer. Girer ve aylar boyunca namahremi Fitnat'la sohbet etme fırsatı bulur. Diğer bir örnek de ilk telif piyeslerden biri olan *Vatan Yahut Silistre*'dedir (1873). İslam Bey, Zekiye'nin odasına pencereden girerek Topal Şeytanlık yapar. Piyeste İslam Bey'in ayrıca Zekiye'nin evini günlerce dikizlediğini de öğreniriz. Son bir örnek olarak *Metres*'te (1899) Müştak'ın damlara çıkmak, tavan arası kapaklarından evlere girmek konusunda uzman olduğuna şahit oluruz. Nitekim böyle bir denemenin sonunda Müştak, türlü şeytanlıklar yaparak girdiği evde, "Evi şeytan bastı" yaygarasıyla karşılaşmaktan kurtulamaz.

Şeytan nasıl ki insanın içinde, damarlarında dolaşır; roman türünün ilk örneklerinden biri olan *Diable Boiteux*'te (1707), Osmanlı Türkçesine *Topal Şeytan* olarak tercüme edilen (1872) bu romanda Topal Şeytan istediği evin damından içeriye girer veya yine istediği evin damını kaldırarak bütün mahremiyetlere vakıf olur. Vakıf olmakla kalmaz, her şeyi okurlara ifşa eder.

Topal Şeytan'ın roman boyunca dostluk ettiği Akala Mektebi şakirtlerinden Kileyobas Leyandro Zambullo Peres –eserin ilk sayfasından öğrendiğimize göre– yakalanmamak için sevgilisinin evinin tavan arasından kaçır. Kaçarken çatıdan

çatıya geçer ve nihayetinde kendisine bütün çatıları kaldırıp altlarında yaşananları gösterecek ve anlatacak şeytanla tanışır. Şeytanla tanışması, kendisini kovalayanlardan kaçarken tavan içinden girdiği sihirbaz bir müneccimin çalışma odasında gerçekleşir. Adı Azmode olan ve halk arasında kahkahaya alınacak nikahlar tertip eden bu şeytanın lakabı Topal Şeytan'dır. O, aynı zamanda şehvet şeytanıdır ve romanda, roman türünün en fazla başvurduğu alana el atar: şehvet.

Sihirbaz müneccimin çalışma odasında, müneccim tarafından bir şişeye hapsedilmiş olan Topal Şeytan'ı o kapalı camdan kurtaran Zambullo Peres'e şeytanın ikramı bütün damların çatılarını açmak olur. Topal Şeytan'ın, Zambullo Peres'ten, kendisini hapsediği şişeden hürriyete kavuşturması hâlinde ona vaat ettikleri, âdeta roman yazarlarının okurlarına sundukları bazı hayatların ifşasına dair vaatlerdir: "Dünyada neyi bilmek istersen sana bildiririm, dünyada ne dönüyorsa sana gösteririm. İnsanların her kusurlarını sana beyan ederim."¹⁶¹

Hikâye ve roman kılıktan kılığa, çeşit çeşit hayal ve hakikat kılıklarına girebilen türlerdir. Hani bir hikâye vardır:

"Hindden garba geçmiş bir hikâyedir ki: 'Hakikat' bir kız imiş. Fakat çıplak gezermiş, nereye gitti ise kabul etmemişler, nihayet bir kuyuda saklanmağa mecbur olmuş. 'Hikâye' ise dişleri dökülmüş, suratı buruşmuş, elleri çolak, ayakları paytak, beli kanbur, ağzı kokar, burnu akar bir kocakarı imiş. Lâkin yüzünü düzgünler, vücudunu gayet ziynetli libaslarla tezyin ettiğinden daima görenlerin makbulü olurmuş. Akıbet, hakikate bir gün kuyuda

¹⁶¹ Le Sage, *Topal Şeytan Hikâyesi*, Mütercimi: Kadri, İstanbul 1288/1872, s. 8-9.

rastgelmiş. Kendi elbise vesair tezyinatını vermiş. Ondan sonra 'hakikat' de gittiği her yerde kabul olunmağa başlamış."¹⁶²

İşte bu hikâyedeki gibi Topal Şeytan'ın şu sözleri hemen hemen aynı manaya gelir: "Her ayıba zahiren bir hüsn-i sûret vermelidir. Yoksa kimse kabul etmez. Ben her şekil, sûret ve kıyâfetle görünmek istersem elimdedir"¹⁶³ Buradan hareketle hikâye ve bilhassa roman örneklerini, her türlü hastalığı ve çirkinliği insanların ilgisini çekecek bir kıyafetle ifşa etmeye müsait türler olarak değerlendirmek mümkün görünmektedir. Nitekim Ahmet Mithat Efendi *Müşâhedât*'ın bir yerinde Avrupa romancılarının bazı emraza (hastalıklara) hizmetkâr olduklarını beyan etmiştir.¹⁶⁴ Ahmet Mithat'ın burada kastettiği emraz, muhakkak ki ahlaki marazlardan başkası değildir.

Yazarlar romana daha çok hayatın ve hakikatin çeşitli görüntülerini yansıtan bir tür olarak bakmışlardır. Söz gelişi *Jön Türk*'te Ahmet Mithat Efendi kadınların serbest olmasının ve bazı feminist düşüncelerde aşırıya kaçan Ceylan'ın hayat felsefesinin taşıdığı tehlikeye, sağlık-hastalık ve romanın fonksiyonu arasında ilişki kurarak dolaylı bir yolla şöyle değinmiştir:

"Sıhhat-i bedeniye hususunda muzır, müfidi bilmek ne kadar lazım ise sıhhat-i ahlâkiyece dahi tehlike ve selâmet cihetlerini bilmek o kadar lazımdır. Bir sokakta açılan müzahrefat çukurunun üstüne geceleri fener asmak gibi. O çukuru yok farz ederek oraya feneri asmaz-

162 Namık Kemal, "Hürriyet-i Efkar", *Namık Kemal Antolojisi*, hzl. Ahmet Hamdi Tanpınar, Muallim Ahmet Halit Kitabevi, İstanbul 1942, s. 68.

163 Le Sage, *Topal Şeytan Hikâyesi*, Le Sage, *Topal Şeytan Hikâyesi*, Mütercimi: Kadri, İstanbul 1288/1872 s. 12.

164 Ahmet Mithat Efendi, *Müşâhedât*, hzl. Necat Birinci, TDK Yayınları, Ankara 2000, s. 7.

sak, onu âleme gösterip nazar-ı dikkat ve ihtirazlarını davet ve celp eylemezsek erbab-ı gafletten birçoklarını o mühlikeye düşürmüş oluruz.”¹⁶⁵

Mithat Efendi bu cümleleriyle romanlarında –aslında tıpkı Zola gibi– çirkine ve kötüye tuttuğu fenerle, okurlarını he-lak edici fikir ve fiillerden uzak durmaları konusunda uyar-mış olduğunu belirtmektedir. O hâlde ona göre romanlar acı, çirkin, kötü hakikatlerden söz ederek bunları gafletleri se-bebiyle göremeyenlere göstermek için yazılırlar bir bakıma.

Roman; gazete, dergi, televizyon, sinema, internet gibi *ta-şıyıcı ve bulaştırıcıdır*. Gazetenin icadından önce, ulaşım ve iletişimin çok geç ve güç yapılabildiği zamanlarda suçların ve günahların haberleri de yeni icad edilen suç ve günah-lar da geç ve güç yayılıyordu. Böylece dimağlar ve ruhlar topyekûn kirlenmeye bugünkü kadar yaygın şekilde maruz kalmıyordu. Ne var ki gazete, dergi, telefon, televizyon, sine-ma ve internetin yaygın olarak kullanımıyla birlikte insan-lar bin bir türlü suç ve günahla kolay ve hızlı tanış oldular. Böylece bozulma, çözülme, alışma-aşınma ve umursamama süreçlerinden geçen nesiller kanıksadıkları çeşit çeşit ma-zarratla; sigara, alkol, uyuşturucu, kumar, hırsızlık, haksız-lık ve ahlaksızlıklarla dost oldular. Suç çeşitleri alabildiğine arttı, suçlular hapishanelere sığmaz oldu. Gühankârlar ise vicdan hapishanesinin zincirlerini kırıp evlere ve sokaklara, her yere yayıldılar. İşte bazı romanlar da gazete, dergi, tele-vizyon, sinema ve internet gibi okurların duygu ve düşün-ce dünyalarına bazı yeni yeni marazları sirayet ettirmiştir. Bu marazların, insanımızın *yeni bir insana* tahavvülünde önemli roller üstlendiği söylenebilir.

¹⁶⁵ Ahmet Mithat Efendi, *Jön Türk*, hzl. Osman Gündüz, Akçağ Yayınları, Ankara 1999, s. 58.

Batılı hikâye ve romanın taşıyıcı ve bulaştırıcı özelliğinin binlerce yansımalarını ilk telif hikâye, roman ve piyeslerden itibaren görürüz. Somutlama olması açısından sadece birkaç örnek verelim: Ahmet Mithat Efendi'nin "Gençlik" adlı uzun hikâyesinde adı verilmeyen genç günlerini kadın peşinde, gazino, meyhane ve kerhane gibi eğlence mahallerinde geçiren, büt-perestliğine yalnız kadına secde etmesi eksik kalan bir *yeni Osmanlı*'dır. Yazarın *Dürdane Hanım* romanında ise edebiyatımızda ilk telekulak vakasının tertipçisi bir *yeni Osmanlı kadını*yla karşılaşırız. Yani Topal Şeytan burada da devrededir. Romanda, komşusu olan Dürdane'nin macerasını gizlice öğrenmek isteyen Ulviye Hanım'ın Avrupa'da yeni bulunup üretilen telefonu kendi evi ile Dürdane'nin odası arasına çektirerek gece gündüz Dürdane'nin evini dinlediğini görürüz. Buradaki ifşa gönüllüce yapılan bir ifşa değildir artık; bir insanın mahremini öğrenmek isteyen bir şeytanın entrikalarıdır söz konusu ifşayı yaptıran. Sonra romanda sık sık erkek kılığına da giren Ulviye'nin tertiplelediği entrikalar, şeytanlıklar, yalanlar birbirini takip edip durur. Üstelik onun, serbest mizacından neşet eden entrikacılığı sebebiyle roman içinde yazar tarafından "Şeytan Ulviye" şeklinde nitelendirildiği de dikkatlerden kaçmaz.

Türk edebiyatına roman sadece tercüme olarak damdan girip ev içinde kalmamış; yerli hayatın her sahasında her türlü gizli-açık veya ahlaki-gayriahlaki anlatıma da yer vermiştir. Söz gelişi Türk romanının ilk örneklerinden olan *İntibah*'taki (1876) şu tasvir, edebiyat'tan edeb'in sıyrılmaya başladığını gösteren bir numunedir:

"Birkaç dakika afakî sohbetten, bir müddet de bedâyi-i muhabbetten bahsettikten sonra Mehpeyker'in sözleriyle, evzâyıyla teklife yakın birtakım imâlar etmesi üzerine iki âşık birbirine sarıldılar, öpüşmeye başladılar.

(Galiba dudağın cildinde olan rikkat cihetiyle oraya tesadüf eden âsâbın ziyade hassalığından olmak üzere) lezâiz-i visâlin derece-i saniyede bâlâ-teri bulunan bûse-i şehvâniye Ali Bey müddeti ömründe birinci defa olarak nail olunca ezvâk-ı muhabbeti hayal ettiği mertebelerden kat kat bâlâter bulmuştu. Bir yarım saat kollarını maşûkasının belinden, dudaklarını yüzünden, göğsünden ayırmak istemedi. Mehpeyker ise her şevkine bir şive-i diğerle mukabele ettikten dudağını dudağına vererek zevk-i vuslat kadar tatlı, nâz-ı dilber gibi medîd bûse ile Bey'i gaşyolmak derecesine getirdikten sonra nazikâne sıyrılarak işret sofrasının yanında kıyam eyledi."¹⁶⁶

Görüldüğü üzere "hayat", daha ilk örneklerden itibaren ve her yerden romana girmeye başlamıştır. Bu gibi anlatımlar; Batı'da doğup gelişen, Batılı hayatın anlatıldığı, Batılı bir türün yerli örneklerine sirayet eden doğal sonuçlardır. Tabii her şeyiyle Batılı olan bir türün yerli(!) örneklerinin ne kadar yerli kalabildiği ya da kalabileceği ayrı bir tartışmanın konusu olsa gerek.

Romanların Tesiri

"Okursan eğlenirsin, inanırsan hayatın kayar."¹⁶⁷

Dünya edebiyatlarında okudukları kitaplar sebebiyle ya-bancılaştıran, hastalanan ve hatta deliren birçok roman kişisi bulunabilir. Söz gelişi Don Kişot ve Efruz Bey, başta roman olmak üzere çokça kitap okuyan ve bu yüzden delice işler

¹⁶⁶ Namık Kemal, *İntibah*, hzl. Yakup Çelik, Akçağ Yayınları, 7. bs., Ankara 2007, s. 71-72.

¹⁶⁷ Orhan Pamuk, *Yeni Hayat*, İletişim Yayınları, 73. bs., İstanbul 2010, s. 28.

yapan iki roman kahramanıdır.¹⁶⁸ Cervantes, *Don Kişot*'ta bütün yıl boyunca şövalye romanları okuyan, okuma işini, arazisini satıp şövalye romanları alacak kadar ileri götüren, öyle ki neredeyse hiç uyumadan roman okuduğu için beyni sulanan ve aklı sırf okuduklarıyla dolan bir roman delisinin deliliklerini anlatır.

Orhan Pamuk *Yeni Hayat*'ta "insanın hayatını değiştiren kitap" olgusuna değinir. Bu anlatı "Bir gün bir kitap okudum ve bütün hayatım değişti"¹⁶⁹ cümlesiyle başlar. Anlatıcı bir kitap okuyup da hayatı kaymış kişilerin başlarına gelenleri iştirmiştir. Bunlar arasında *Felsefenin Temel İlkeleri*, *İslam ve Yeni Ahlak*, *Batılılaşma İhaneti*, *Aşkın Özgürlüğü*, *Kendimi Tanıdım* gibi kitapları okuduktan sonra kimisi devrimci olup kanunsuz işler çeviren, kimisi İslam'ı yanlış algılayan, kimisi de okuduğu kitabın cazibesine kapılıp kendini bulduğunu zannederken kendini kaybettiğinin farkında olmayanlardır.¹⁷⁰ Peyami Safa da *Bir Tereddüdün Romanı*'nda bir doktorun düşünceleri yoluyla "marazi kitap" olgusuna vurgu yapar. Ona göre marazi bir kitabın mikroptan farkı yoktur, çünkü böyle kitaplar insanı hasta ederler. Bunların başında *Werther* gelmektedir. Zira *Werther*'i okuyup da ne kadar çok insan intihar etmiştir.¹⁷¹ Gerçekten de bazı kitapları okuyup hayatı kökten değişen insanlar olmuştur. Ne var ki etkiden etkiye fark vardır. Nitekim bu bahse temel olan iki farklı bakış açısı söz konusudur. Ahmet Mithat Efendi bu bakış açılarını kısaca şöyle dillendirir:

168 Şaban Sağlık, "Çağlarına Meydan Okuyan İki Parodik Kahraman Efruz Bey ve Don Kişot", *Ömer Seyfettin'i Yeniden Okumak*, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri 2006, s. 179.

169 Orhan Pamuk, *Yeni Hayat*, İletişim Yayınları, İstanbul 2010, s. 7.

170 Orhan Pamuk, *Yeni Hayat*, s. 17.

171 Peyami Safa, *Bir Tereddüdün Romanı*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, ts., s. 23.

"Birtakım adamlar, eğer romanlar yalnız insanların ahlâk-ı hasene ve melekîyesine dair olurlarsa nâfi; insanın ahlâk-ı seyyie ve şeytaniyesine dair olurlarsa muzır olduğuna kanaat etmek istemişlerdir. Birtakımları aks-i kazıyyeyi iltizam ederek ahlâk-ı beşerdeki fenalığı roman suretinde bit-tasvîr insanların gözü önüne koymalıdır ki, beşeriyette görülen birtakım rezâilden tevakki edilsin' demişler(dir)."172

Şimdi aşağıda romanların doğurduğu farklı tesirlere bakalım.

Roman Muzır Mıdır?

"Romanlar öyle mikroplardır ki, hayat üzerinde, velev mevzii ve şahsî olsun, bir te'sir-i ahlâkileri daima görülür."173

Avrupa coğrafyasında doğan romanın oradaki bütün örneklerinde anlatılan hayatlar doğal olarak hep Batılıdır. Bu tür, hem başka coğrafyalara sirayet ettiğinde beraberinde kısmen Avrupai hayatı da götürmüştür, hem de Batılı hayat romanlar aracılığıyla çok geniş kesimleri az veya çok etkilemiştir. Bu konuda şu tespit önemlidir: Romanlarda görülen kadınların bir kısmı Batılı kadın tipinin benzerleridir. Flaubert'in dediği gibi, *Avrupalı kadın örneği bulaşıcıdır* ve ifşa geleneği Batılı hayatı diğer uluslara bulaştırmaktadır:

172 Ahmed Midhat Efendi, "Romancı ve Hayat", *Yeni Türk Edebiyatı Antolojisi III*, hzl. Mehmet Kaplan-İnci Enginün-Birol Emil-Zeynep Kerman, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1979, s. 64.

173 *Tevfik Fikret, Dil ve Edebiyat Yazıları*, hzl. İsmail Parlatır, TDK Yayınları, 3. bs., Ankara 2000, s. 163.

"Fransız Realist romancısı Gustave Flaubert'in 1849-1851 yıllarında Mısır, Filistin, Anadolu ve İstanbul'u içine alan bir Şark seyahati (Voyage en Orient) vardır ki, bu seyahatin notlarını *Voyages* adlı eserinde uzun uzun anlatır.

Kitabının '29 Kasım 1850 Cuma' tarihini düştüğü sayfalarında Sultan Abdülmecid'in Fındıklı Camii'ndeki bir Cuma selâmlığına şahit oluşundan bahsederken, selâmlık resmini seyre gelen kadınlardan hareketle Flaubert ilginç bir tespitte bulunur:

'Yüzyıl içinde Doğu'da *hare*m yok olup gidecek. Avrupalı kadın örneği bulaşıcıdır. Şu günlerden birinde Doğu-lu kadınlar da başlayacaklardır roman okumaya. Haydi artık elveda Türk sakinliği ve huzuru. Her yerde eski çatırdayıp çökmekte'..."¹⁷⁴

Flaubert, Avrupa hayatının olduğu kadar romanlarının da taşıyıcı¹⁷⁵ ve bulaştırıcı olduğunun farkındadır. Bu konuda Osmanlı'da farkındalığı en yüksek olan yazar Ahmet Mithat Efendi'dir. O, *Müşâhedât*'ın mukaddimesinde kadim bir medeniyetin çocukları olan Osmanlıların henüz emraz-ı maneviye-i ecnebiyye ile büsbütün değişime uğramadığını beyandan sonra hakikatte Avrupa romancılarının ne gibi emraza (hastalıklara) hizmet ettiklerini de yeterince bilmediğimizi belirtir. Böyle olduğu içindir ki ecnebi romanların aynen tercümesi kesinlikle doğru değildir ve bunların gerekli tadilata tabi tutularak çevrilmesi şarttır.¹⁷⁶

174 G. Flaubert, *Voyages*, C. II, s. 341'den alıntılan M. Fatih Andı, *Roman ve Hayat*, Hat Yayınevi, 4. bs., İstanbul 2013, s. 39.

175 Flaubert'ten yaklaşık 150 yıl sonra Jean Baudrillard da şöyle der: "Dünyanın geri kalanına yeterince tohum, hastalık, salgın ve ideoloji taşıdık." *Kötülüğün Şeffaflığı-Aşırı Fenomenler Üzerine Bir Deneme*, çev. Işık Ergüden, Ayrıntı Yayınları, 5. bs., İstanbul 2012, s. 83.

176 Ahmet Mithat Efendi, *Müşâhedât*, hzl. Necat Birinci, TDK Yayınları, Ankara 2000 s. 7.

Türkiye’de ilk örnekleri tanınmaya başlandıktan sonra halkımız arasında *kötü romanların* bazı kötü neticeler doğurduğu düşünülmüş olsa gerek ki romana *kötü* nazarıyla bakanlar ve onu genç dimağları ve ruhları hasta eden bir mikrop olarak görenler hep olagelmıştır. XIX. yüzyıl Osmanlı halkının ahlak, inanç ve örflerine aykırı nice ilişkileri ifşa eden Eugene Sue, George Ohnet, Poul de Cock, Xaviere de Montepin, Hector Malot gibi popüler Avrupa yazarlarının tercüme romanlarının, sağlıklı bünyeye dışarıdan giren mikroplar gibi fert ve toplum hayatına yabancı bir diyardan gelen ahlaki, hissî ve fikrî bazı hastalıkları taşıdığına dair görüşler romanın *kötü* olarak damgalanmasında önemli bir sebep teşkil etmiş olmalıdır. Zira XIX. yüzyılda hem tercüme hem de telif romanların ilk örneklerinde Osmanlı okuru pek bilmediği, görmediği, duymadığı cinayetler, flörtler, intiharlar, yeni yeni modalar, gayrimeşru aşk ilişkileri, romantik duygular, entrikalar ve daha nice yabancı hâller, yakıcı ve yıkıcı fikirler, çeşit çeşit suç ve günahlarla tanışmıştır. İşte bunlar bazı ebeveynlerin, muallimlerin, hatta bazı şair ve yazarların romana “karşı tavır” almasına yol açmıştır.

İnsanımız tarafından tanınmaya başlanmasının ardından ebeveynler ile bazı şair ve yazarların romana karşı aldıkları olumsuz tavırlara şu örnekleri verebiliriz:

I

Halk içinde, özellikle anne-babaların, çocuklarını tahsil çağında romanların olumsuz tesirlerinden korumak içgüdü-süyle bu eserleri okumaktan men ettiğine dair birtakım örneklerle karşılaşırız. Bunlardan biri tahsil yıllarında roman okuması engellenen Halit Ziya Uşaklıgil’in babasının tavrıdır. Halit Ziya, babasının, çocukluk yıllarında elinde *Mâ-*

cerâ-yı Aşk, Esrâr-ı Aşk ve *Garîbe-i Aşk* gibi romanları görüp “Ben bunların içinde ‘Mektebe Aşk’ göremiyorum...” diyerek bu kitapları yaktırdığını anlatır.¹⁷⁷

İlk kadın romancılarımız arasında yer alan Fatma Aliye Hanım, kocası Faik Bey tarafından roman okuması yasaklanıyordu. (Ne var ki Fatma Aliye kocasından gizli gizli okumaya devam etmiş, nihayet kocasının yumuşaması üzerine George Ohnet’in *Volente*’sini *Merâm* adıyla Türkçeye çevirebilmiş (1889-1890) ve sonraki yıllarda da beş roman yazmıştır.¹⁷⁸)

Halide Nusret Zorlutuna da *Bir Devrin Romanı* adlı hatıratında annesinin bazı gerekçelerle ona roman okumayı yasakladığını anlatır. Bu gerekçeler arasında şunlar vardır: Evden barktan işten güçten soğuması, vazifelerini ihmal etmesi, küçük kardeşiyle ilgilenmemesi. (Ancak Halide Nusret tavan aralarında, hatta tuvalet aralıklarında saklayarak gizliden gizliye roman okumaya devam etmiştir.)¹⁷⁹

Romana karşı olumsuz bakış XX. yüzyılda da devam etmiştir. Söz gelişi Attilâ İlhan 4 Ağustos 1992 tarihli bir yazısında bu konuda şöyle der:

“Bırakın dar görüşlü bazı anne babaları, nice öğretmenler, çocukları ikide bir uyarırlardı: ‘Roman okuyacağına ders çalışsana!’ Bizim neslin çocukları –özellikle kızlar– bu yarı azar yarı tehdit uyarı altında büyümüşlerdi; roman okumanın, çocuğun ahlâkını bozacağına mı inanılırdı ne?”¹⁸⁰

177 Halit Ziya Uşaklıgil, *Kırk Yıl*, hzl. Nur Özmel Akın, Özgür Yayınları, İstanbul 2008, s. 94.

178 Nüket Esen, *Modern Türk Edebiyatı Üzerine Okumalar*, İletişim Yayınları, 2. bs., İstanbul 2010, s. 88-89.

179 Halide Nusret Zorlutuna, *Bir Devrin Romanı*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2000, s. 76-77, 79.

180 Attilâ İlhan, *Hangi Edebiyat*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2002, s. 258-259.

II

Türkiye’de romanların bazı okurlar üzerinde olumsuz tesirlerinin olduğunu düşünenler arasında halkın yanı sıra –az da olsa– romancılar bile vardır. Bunlardan biri Mehmet Celal’dir. O, *Roman Mütâlaası* adlı on sayfalık kitabında bu konudaki düşüncelerini özetle şöyle paylaşmıştır: Bizde okur-yazar genç erkek ve kızların çoğu –ne yazık ki– tahsil yıllarını bir romancının hayallerine feda ederler. Zira bazı romanlar ahlakın ıslahı hususunda faydalı olmakla beraber bazı romanların da ahlakı bozduğunda şüphe yoktur. Gençliğin hayal devrinin etkisiyle romanların zararları faydalarından daha çok olabilir. O sebeple zararlarından azami ölçüde korunabilmek için şu şartlara dikkat etmelidir: Asabi zamanlarda roman okumamalı, talebeler roman okumamalı, yirmi yaş altında bulunanlar ile iyiyi ve kötüyü birbirinden ayırmaya gücü yetmeyenler roman okumamalıdır. Mesela asabi mizaca sahip olanlar hayalperver, hassas ruhlu olur ve her şeyden çabuk etkilenirler ki okudukları kitaptaki bir hüznü fikir onların asabiyetini daha da artırır. Bu ise *muzırr-ı sıhhattir*. Talebe olanlar ise geleceklemini temin edecek olan ilimler ve fenleri tahsil yerine hikâye okumaya dalarak zamanlarını ziyan ederler. Hatta içlerinde şiir ve roman yazmaya kalkanlar olur ki bunlar kendilerini tahsilden daha fazla uzaklaştırır. Gençlerin tahsille meşgul olacakken roman okuması dehşet vericidir, zira hikâyeler o genç kalbi zehirler; eğer roman okuma alışkanlığına bir de şairlik hevesi eklenirse o zaman bu arzu onlar için helak edici olur. Roman okumak sadece böyle yirmi yaş altında bulunup da hayalat çağında iyiyi kötüyü ayıramayacak olanlar için değil kadınlar için de muzırdır. Zira her romanda mutlaka bir aşk meselesi, bir âşık, bir rakip gibi şeyler

vardır ve kadınlar bunlardan olumsuz yönde etkilenirler.¹⁸¹

Mehmet Celal kadınların roman okumasına karşı olduğunu bazı hikâye ve romanlarında da dile getirmiştir. Mesela "Nedâmet Yahud Bir Şairin Sernüvişti"nde şöyle geçer:

"Her zaman olduğu gibi, şu zamanda da kadınlarımızın –ekseriyet itibariyle– yazı öğrenmesine, roman okumasına mu'teriz idim.

... bugün –birkaç eser-i edebî müstesnâ– hiçbir namuslu kadın yoktur ki romanın ilk sahîfesini çevirirken kızarmasın!"¹⁸²

Yazarın yine aynı hikâyesinde bir de şöyle bir paragraf vardır:

"Roman okumak! Hiçbir şeyde, hattâ hüsn-i terbiye-de tekemmülünü temin edememiş bir kadın için bundan muhlik, bundan fena bir şey olamazdı. Temelsiz mi söyledim. 'Vezâifü'l-inâs'ın daha birçok hükmü, edebî kitaplar kütübhanemde dururken şu açık saçık şeyleri neden okudun? İşte bunların seyyiâtı doğrudan doğruya şimdi sana ait kaldı! Çünkü ahlâkın bütün bütün değişti, bütün bütün bozuldu!"¹⁸³

XIX. yüzyılın son yıllarında Mehmet Celal kadar açık ve yasaklayıcı bir dille değil ama romanların olumsuz tesirlerine –zaman, mekân ve mizacın katkılarını da dikkate alarak– işaret edenlerden biri olarak Tefvik Fikret'i görürüz. Onun *Servet-i Fünûn*'da yayımlanan meşhur bir yazısı vardır: "Romanların Tesiri". Yazar burada "mikrop" ile "söz" arasında

¹⁸¹ Mehmet Celal, *Roman Mütâlaası*, Kasbar Matbaası, İstanbul 1312/1896, s. 3-10.

¹⁸² Mehmet Celal'in *Hikâye ve Romanları*, hzl. Nurcan Şen, Kurgan Yayınları, Ankara 2014, s. 13.

¹⁸³ Mehmet Celal'in *Hikâye ve Romanları*, s. 36.

ilişki kurar ve bazı örnekler verir: Nasıl ki en zararlı ve helak edici mikropların tesiri bile mekândan mekâna, bünyeden bünyeye değişir; aynı şekilde şiir, hikâye ve nutuk gibi sözlerin de hâlden hâle, şahıstan şahsa farklı tesirler uyandırması çok normaldir. Yani sözün tesir kuvveti muhatabının hâl ve mizacına göre değişir. Mesela *Aşk-ı Memnu*'daki Bihter, kocası ihtiyar olan bütün kadınlar üzerinde tesirli olamaz, ancak Bihter mizacında ve onun serbestliğinde bulunan kadınlar için o, ahlaki zaafları sebebiyle pek zehirli bir örnek teşkil edebilir. Burada Tefik Fikret bu tespiti destekleyici olarak şu örneği verir. Edouard Rod (1857-1910)'un bir romanının kahramanı olan Paul Clarence hep âşıkane vakaları anlatmasıyla tanınan bir piyes yazarıdır. *Aşk ve Ölüm* adlı son piyesini okuyan genç bir kız piyesin tesiriyle ve aşkı yüzünden intihar etmiştir. Romanda Clarence bu intiharda tek suçu kendi piyesinde bulmaz. Zira piyesinin hem herkes üzerinde aynı tesiri doğurmadığını hem de bu kızı intihara sürükleyen başka tesirlerin olduğunu bilmektedir. Onun piyesi sadece intiharı tetikleyen aşk acılarına son darbeyi vurmuştur o kadar.¹⁸⁴

Yine XIX. yüzyıl sonlarında Fatma Aliye Hanım, aslında roman okumayı kadınlar için faydalı bulan bir yazar olmakla beraber, *Muhâdarât*'ında romanların kötü tesirlerine değinmekten de geri duramamıştır:

“Roman birtakım zavallı gençleri iğfal ve imhâ ediyor. Hayâlâta düşürüyor. Bunu nasıl inkâr edebilirim ki roman kurbanlarının birkaçını gözümle gördüm. (Decartes) ‘Roman bir zehirdir. Fakat öyle bir zehirdir ki bazı zehirin panzehiri olduğu halde roman ile zehirlenenlere panzehir

¹⁸⁴ Tefik Fikret, *Dil ve Edebiyat Yazıları*, hzl. İsmail Parlatır, TDK Yayınları, Ankara 2000, s. 163-165.

olmaz.' demiş olsa da roman mesmûmları [zehirlenenleri] onu aramazlar. Ta sonuna kadar o semm [zehir] ile telzîz-i dimâğ [akıllarınca zevk etmek] isteyip ondan geçemezler. Ef'âl ve harekâtını romanlardaki hayâlâta uydurmak isterler. Onlar kendilerini oradaki kahramanlara benzeterek yüksele yüksele o kadar yükseklere çıkarlar ki kendilerini oradan aşağıya bıraktıkları vakit, okahramanların düştükleri pamuk şiltelere, kuş tüyü döşeklere tesâdüf etmeyip de başları taşa çarptığı vakit işi anlarlar. Kimi hayâlâttan çıkıp aklını başına devşirirse de iş işten geçmiş bulunur. Kimisi ise ilâ-âhire [sonuna kadar] o hulyâ ile gider."¹⁸⁵

XX. yüzyılın başlarında ise *Leylâk* (1320/1904) ismiyle bir uzun hikâyesi/kısa romanı yayımlanmış olan İskeçeli Mehmed Sıdkı "Hanım Kızlara Roman Mütâlaası ve Tiyatrolar" başlıklı yazısında (1903) kızlara roman okutturulmaması gerektiğine dair düşüncelerini şöyle izah eder:

"Hangi ifade ile yazılmış ve hangi mevzu ile müretteb bulunmuş olursa olsun [kızlara] roman namı altında bir şey okutmamalıdır. Zamanımızda hikâye ve roman diye neşrolunan âsârın kâffesi değilse de kısım-ı a'zamı âşıkâne birtakım fecâyi-i muhabbeti hâvî hâyîde-edâ ve hevâ-perestânedir. Bunlardan bazısı tasvîrât ve ta'bîrâtı itibariyle fesâd-ı ahlâkı mücib olduğu gibi bir kısmı da bu zannı vermese bile o nev-resîde dimağlar üzerinde tecelliyât-ı ma'küse ifâsından hâli kalmaz, safvet ve ma'sümiyetle mâlî olan kalpleri zehirlemeden geçmez... Evet, kızlara roman kat'ıyyen okutmamalıdır diyorum, bu misüllü mütâlaa onların pek zaîf olan kalplerini rencîde eder, derin bir ukde bırakır; âşıklığı, maşukluğu tafsîlâtıyla öğrenir...

185 Fatma Aliye Hanım, *Muhâdarât*, hzl. Emel Aşa, Enderun Kitabevi, İstanbul 1996, s. 99.

Hulâsatü'l-hulâsa kızlara roman yerine dinî, edebî [edebîden maksat şimdiki âsâr-ı şî'riye zannolunmasın] ahlâkî, hikemî şeyler okutmalıdır]."¹⁸⁶

III

Romanların zaman zaman *kötü* örnek de teşkil ettiğini ve *olumsuz* tesirleri olduğunu düşünenlerin görüşlerine yabancı ve yerli bazı romanların içinde dahi değinildiğine şahit oluruz. Okuduğu eserlerden etkilenen kişilerin yer aldığı romanların ilki ve en ünlüsü *Don Kişot*'tur. Rus edebiyatında Puşkin'in *Yevgeni Onegin*'i, Fransız edebiyatında Flaubert'in *Madam Bovary*'si ve Lamartine'in *Graziella*'sı bu özelliğe sahip kişilerin yer aldığı diğer çok ünlü birkaç romandır. Bu metinlerde, okudukları romanların etkisinde kalarak gerçeklikle yanılsamayı karıştıran tipler yer alır. Bilhassa hassas ruhlu ve fazlaca duygusal kişiler sosyal hayatta yaşadıkları sarsıcı hadiselerin son derece tesiri altında kaldıkları gibi bu tipler okudukları duygusal kitaplardan da çokça etkilenebilmektedirler.

Edebî eserlerin, özellikle de romanların insan ruhunda en fazla tesir uyandıranları romantikler olmuştur. Nitekim her kültür ve edebiyatta insanları etkileyerek hayatlarına yön verecek derecede tesirli olmuş bazı romantik eserler tespit edilebilir. Örneğin *Genç Werther'in İstirapları*'nın çağın hastalığı ile birleşerek romantik ruhları nasıl da intihara/ romantik salgına¹⁸⁷ sürüklediği, aynı zamanda yol açtığı *Werther etkisi*, *Werther modası*, *Werther hayranlığı* ve *Werther*

¹⁸⁶ Mehmed Sıdkı (İskeçeli), "Hanım Kızlara Roman Mütâlaası ve Tiyatro-lar", *Terakki*, S. 26, 27 Ağustos 1319/18 Cemaziyelahir 1321, s. 203.

¹⁸⁷ "Romantik salgın" terimi şu yazıdan alınmıştır: Alfred Alvarez, "Yir-minci Yüzyıla Geçişte İntihar", çev. Oğuz Tecimen, *Notos Öykü* (Edebi-yatta İntihar), S. 37, Aralık 2012, s. 45.

salgını ile de çok fazla insana tesir ettiği bilinmektedir.¹⁸⁸

Romantik romanların insanlar üzerindeki etkilerine bizzatı bazı romanların içinde temas edildiği görülmektedir. Söz gelişi Lamartine'in *Graziella*'sında anlatıcı, Graziella'ya *Paul ve Virginie*'yi okur ve bir gün sonra karşılaştıklarında onun "hikâyenin tutkusundan ve acıklı oluşu"sebebiyle geceyi uykusuz geçirdiğini anlar. Bu durum karşısında anlatıcı, "Bir kitabın harikulade gücünün okuma yazma bilmeyen bir kızın kalbinde bıraktığı bir etkiydi bu"¹⁸⁹ yorumunu yapmaktan kendini alamaz.

Bu tür etkilenmeye daha ileri seviyede bir örnek olarak Madam Bovary'yi verebiliriz. Öyle ki onun yakalandığı hastalık daha sonraları *Bovarizm* adıyla anılacak kadar ünlenmiştir. Gerçekten de Madam Bovary okuduğu romanların tesirinde kalmış, kendisini okuduğu aşk hikâyelerinin kucağına atmış ve yakalandığı hastalığın, *Bovarizm*'in pençesinden kurtulamamıştır. "Dönemin trivial romanlarını öylesine aşırı bir şekilde tüketmiştir ki Emma, düşünce ve duygu dünyası tamamıyla illüzyonlara ve hayallere saplanıp kalmıştır. Emma etrafındaki gerçekliği eksik ve aslında olmaması gereken, romanlarda gördüğü hayatı ise asıl olan ve aslında hakettiği hayat olarak gör(ür)."¹⁹⁰ Bu da onu giderek hayallerine kuvvet vermeye ve onları hayal olmaktan çıkarıp hayat yapmaya yöneltir.

Madam Bovary; acıklı iniltilerin, gönül yaralarının, aşk ve sevişme sahnelerinin, gözyaşlarının, güzel giyimli ve ya-

¹⁸⁸ https://tr.wikipedia.org/wiki/Gen%C3%A7_Werther%27in_Ac%C4%B1lar%C4%B1 (Erişim tarihi: 12.09.2015)

¹⁸⁹ Alphonse de Lamartine, *Graziella*, çev. İrem Özkaşıkçı, Babıali Kültür Yayıncılığı, 2. bs., İstanbul 2012, s. 57.

¹⁹⁰ Angelika Arman, "İmge Kavramının Sorunsalı Üzerine –Flaubert ve Kafka– 'Bovarizm' ve 'Kafkaesklik'", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C. 42, S. 1-2, 2002, s. 201.

kışıklı beylerin olduğu romanlar okuya okuya bunlarla hayallerini süslemiş, kendisini Lamartinvari duygulara bırakıvermiştir. Edebiyatı, tutkularını kamçıladığı için seven bu kadın okuduğu romanların satırları arasında hayaller kura kura bu hayalleri kendince gerçeğe dönüştürür. Zira Rodolphe ve Leon'la yaşadığı aşklar, onu gençliğinde uzun uzun kurduğu düşlerin gerçek olduğu fikrine götürmüştür. Artık "Bütün romanlardaki sevdalı kadın, bütün dramların kahramanı, şiir kitaplarında üstü kapalı biçimde adı geçen 'o kadın', hepsi, hepsi o(dur)."¹⁹¹

Roman türünün hemen bütün örneklerinde bir aşk ilişkisi mevcuttur. Bazı yazarlarca aşk olmazsa âdeta roman olmayacaktır. Yani roman türü bir bakıma *aşk türü*dür demek istiyorum. Bir de bazı okurlar açısından başka bir aşk söz konusu olmuştur: *Roman aşkı*. Romansız yapamamak ya da okuduğu romanın tesirinde kalmak hastalığı...

Ahmet Mithat Efendi bazı romanlarında kızların roman okumasıyla ilgili hem bilgi verir hem de yorum yapar. Mesela *Karnaval*'daki bilgi ve yorumlar kısaca şöyledir: Alaf-rangada, yani Avrupa'da kızlara roman okutmak yasaktır. Bu yasağın asıl sebebi, kızların romanlardaki kötü örneklerin tesirinde kalarak zararlı heveslere kapılmalarının önüne geçme isteğidir. Bu yasaktan hiçbir memlekette beklenen fayda elde edilememiştir. Aksine böyle bir yasak kızların piyasada rahatlıkla bulunabilen romanları okumakla yetinmeyerek erkekler için bile çok sakıncalı olan zararlı kitapları ele geçirip hırs ve hevesle okumaları neticesini doğurmuştur. Yine *Karnaval*'da anlatıldığına göre Soeurs de Charite gibi kilise kontrolündeki mekteplerde okuyan kızlar bile

¹⁹¹ Gustave Flaubert, *Madam Bovary*, çev. Sâmih Tiryakioğlu, İletişim Yayınları, İstanbul 2013, s. 324.

ele fırsat geçirdiklerinde türlü türlü romanları, en çok da en açık romanları tercih ederek bunlardaki şahıslarla sanki beraberce yaşamış olmayı hayal ederlermiş. Böylece bu hâlde olan kadınların pek çoğu romanlardan ekseriya kötü tesirler almışlardır. *Karnaval*'da Madame Mirsak'ın sakladığı roman ve tiyatro türünden eserleri, mürebbiyesi olduğu Şehnaz'ın çalıp geceleyin odasında okuduğunu öğreniriz. Bu okumalar Şehnaz'ın romanlardaki şahıslardan etkilenmesine yol açmıştır.¹⁹²

Bazı romanlarda, fikrî kitaplar okuyup da onlardan etkilenenlere de yer verilir. Söz gelişi *Jön Türk*'te Ceylan'ın, Nurullah'ı bira kadehine afyon atarak uyuttuktan sonra onunla ilişkiye girmesi annesi tarafından Frenk kitaplarının (muhtemeldir ki Frenk romanlarının) tesirine bağlanır. Bazı romanlarda da okudukları şiirlerden aşırı derecede etkilenen roman kişilerine az da olsa rastlanır.

Okuduğu romanlardan etkilenen roman kişilerine şu örnekler de verilebilir:

Nabizade Nazım'ın *Zehra* adlı romanında, Zehra'nın hayatında romanların önemli bir yeri vardır. O, kocası Suphi başka bir kadına yöneldiği zaman kocasından intikam almak için romanlara başvurur, Monte Kristo'yu üç defa okuyarak Kont'un düşmanlarından ne yolda intikam aldığını araştırır ve bu araştırmalar, tertipleyeceği entrikalar için hareket noktası olur.

Sergüzeşt'te Paris'te beş-altı senelik tahsili sırasında Fransızca'yı öğrenen Celal Bey'in köşkünde köle Dilber de Fransızca bilmektedir. Dilber'in en çok sevdiği şey yaz günlerinde açık havada roman okuyarak hayaller kurmaktır. Bu

¹⁹² Ahmet Mithat Efendi, *Karnaval-Vah*, hzl. Kâzım Yetiş, TDK Yayınları, Ankara 2000, s. 42, 55-56.

köşkte yaz günleri çoğunlukla öğleüstü Fransız edebiyatından bir eser okumaktadır: *Paul ve Virginie*. Okurken Virginie'nin mutluluğundan mülhem aynı onun gibi âteşin bir muhabbe- te büyük ihtiyaç hisseden Dilber, Paul'ün mahvı ve nevmidî- si üzerine gözyaşlarına engel olamaz. Her hâlükârda aldığı tesir duygusaldır. Bu romantik tesir onun da sonunu, Celâl Bey'le birlikte Paul ve Virginie'nin sonuna yaklaştırmaktadır. Nitekim Dilber, önce romanı okurken gözyaşlarına boğulmuş, sonra da Nil'in sularında –Virginie gibi– boğulmuştur.

Sefile'de İkbâl Hanım'ın okuduğu *Henüz 17 Yaşında*'yı on- dan alıp satır satır mütalaa eden Mazlume'de uyanan şiddetli arzuyu müteakip İkbâl Hanım'dan alınan diğer kitaplar da onu bazı yeni fikirlerle tanıştırır. Bu fikirler daha çok, başlangıç- ta fazlaca çekingen ve hayâlî olan Mazlume'nin eskiden çirkin gördüğü bazı davranışları kanıksamaya başlamasıyla alakalı- dır yer yer. Yine bu fikirlerin, romanın akışından anladığımız kadarıyla, aşk ve serbestlik fikirleri olduğu düşünülebilir.

Nabizade'nin "Sevda" adlı hikâyesinde Fettah, küçük ya- şından beri her şeyden çok hayalî romanlar okumuş, zihnin- de Don Kişot değilse bile Hasan Mellâh olmayı kurmaya baş- lamış fakat neticede sevdanın romanlarda anlatıldığı gibi olmadığını geç de olsa öğrenmiştir.

Kiralık Konak'ta Seniha'nın en çok zevk aldığı kitaplar arasında Gyp'in¹⁹³ romanları da vardır. "Gyp, ona bir ikinci ana, bir ikinci mürebbiye olmuştu(r). Bu muharririn roman- larındaki serbest tavırlı, yarı oğlan, yarı kadın genç kızlar,

¹⁹³ Gyp (1849-1932) popüler ve romantik romanlara ağırlık veren, yüzden fazla romanıyla dönemin en verimli Fransız kadın yazarlarından. Bkz. Hüseyin Yaşar, "Seniha: Uçurumun Dibine Yuvarlanan Bir Genç Kız", *Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 7/1, Winter 2012, p. 2078.

üzerlerinde ruhunu biçtiği modellerdir. Denilebilir ki sabah-tan akşama kadar her gün bütün meşguliyeti bu genç kız tiplerini hayata tatbik etmekten ibarettir.”¹⁹⁴

Çalikuşu’nda Feride okuduğu romanlardaki serbest Amerikan kızlarına öykünerek tek başına seyahate çıkmak ister. “Bir sene evvelki flört masalına bu sene de bir seyahat hikâyesi ilave etmek hoş bir lüks olacaktı. Yalnız, benim iddiam, çantamı elime alarak, romanlarda okuduğum Amerikan kızları gibi, kendi kendime vapura binmekti.”¹⁹⁵

Ömer Seyfettin’in “Bahar ve Kelebekler”inde¹⁹⁶ doksan yedi yaşındaki nine, yeni nesli hep Frenk kitaplarının zehirleyip soldurduğunu ifade eder. Ona göre Frenk mürebbiyeler elinde büyüyen; eşyamızı, esvaplarımızı, evlerimizi ve hatta ruhlarımızı değiştiren hep Frenklidir. İçimize bir veba gibi giren Frenklik her şeyi yalan, sahte ve taklit yapmış, ananelerimizi öldürmüş; her şeyden nefret eden, her şeyi fena ve karanlık gören, şaşkın, mustarip, müteverrim bir hasta-nesil meydana getirmiştir.

Yukarıdaki kişiler dışında kitap/roman okuyan ve çoğu da okuduklarından etkilenen kadınlara “Bahtiyarlık”taki Nusret Hanım’ı, *Jön Türk*’teki Ceylan’ı, *İffet*’teki İffet’i, *Şıpsevdi*’deki Lebibe’yi, *Bir Ölünün Defteri*’ndeki Nigar’ı, *Ferdi ve Şürekası*’ndaki Hacer’i, *Nemide*’deki Nemide’yi, *Yaprak Dökümü*’ndeki Fikret’i, *Genç Kız Kalbi*’ndeki Pervin’i, *Bir Tereddüdün Romanı*’ndaki Vildan’ı ve *Sözde Kızlar*’daki Belma’yı örnek verebiliriz.¹⁹⁷

¹⁹⁴ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Kiralık Konak*, İletişim Yayınları, 46. bs., İstanbul 2011, s. 17.

¹⁹⁵ Reşat Nuri Güntekin, *Çalikuşu*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul ts., s. 62.

¹⁹⁶ Ömer Seyfettin, “Bahar ve Kelebekler”, *Ömer Seyfettin-Bütün Eserleri/Hikâyeler 1*, hzl. Hülya Argunşah, Dergâh Yayınları, 2. bs., İstanbul 2007, s. 165-175.

¹⁹⁷ Bkz. Nurdan Gürbilek, *Kör Ayna, Kayıp Şark*, Metis Yayınları, 4. bs., İstanbul 2014, s. 19-29.

IV

Romanların olumsuz tesirlerine ilişkin aktarılan görüşlerin ve kötü örneklerin aksine roman okumayı, özellikle kızlar için faydalı bulan romancılarımızın da olduğunu belirtelim. Bunların başında Ahmet Mithat Efendi gelir.¹⁹⁸ O, “Bahtiyarlık” adlı hikâyesinde Fransızların kızlarına roman okumayı yasakladıklarını, İngilizlerin ise hayatın acı hakikatlerini tanımsınlar diye kızlarının roman okumalarına engel olmadıklarını belirtir. Hâce-i Evvel burada İngilizlerin yaklaşımını takdir eder. Çünkü İngiliz kızları romanlarda anlatılan fenalıkları ve insanlık hâllerini erken yaşta görüp tanıdıklarından hayata atılınca büyük hatalar yapmazlar, eşlerine ve ailelerine daha sadık olurlar. Oysaki roman okutturulmayan Fransız kızları hayata karıştıktan sonra kocalarını aldatmanın yanı sıra her türlü maddi ve manevi taarruza da cevap vermekte aciz kalırlar.¹⁹⁹ Ahmet Mithat, İngiliz taktiğini taki-

¹⁹⁸ Ahmet Mithat Efendi’nin, özellikle kızların ve kadınların roman okumalarının faydalı olduğu yönündeki görüşleri için bkz. Volkan Gemili, *Ahmet Midhat Efendi’nin Roman ve Hikâyelerinde Roman Hakkındaki Görüşleri*, Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzincan 2015, s. 93-103.

¹⁹⁹ “Şurada bir cümle-i istidrâdiyye olmak üzere arz edelim ki Fransızlar kızlarına asla roman okutmazlar. Kocaya varıncaya kadar kızlarını bir esâret-i külliyye içinde bulundururlar.

İngilizlerse bilâkis kızlarını her türlü romanları okutmaktan menetmedikleri gibi kocaya varıncaya kadar her türlü harekât ve sekenâtta hürriyetlerini asla tehdit etmezler.

Bu hâlin neticesi olmak üzere Fransızlar miyanında şân-ı zevciyyete mutaassıbâne riayet eden zevce pek az bulunarak kadınlardan aglebinin kendi hâllerince birer gönül eğlencesi olur. İngilizlerdeyse nisvanın pek azı bu hâlde bulunup aglebi birer zevce-i sâdika ve lâyika olmaya lâzım gelen hâl ve tavırda bulunur. Bunun hikmeti kızlara dünyayı ve dünyanın fenalıklarını öğretmemekle tamam dünya içine girdikleri zaman her türlü taarruzât-ı maddiyyeye ve maneviyeye karşı müdafaa kudretinden Fransız kızlarının âciz kalarak bir kere bir hata eyledikten

ben roman okutturulan bir kızın hayatta büyük hatalar yapmayacağına bir örnek de vermiştir. Bu örnek “İki Hud’akar”-daki Sesil de Bruyer’dır.

Ahmet Mithat Efendi kadınların kendilerini hayallere kaptırıp da yanlış şeyler yapmalarının önüne geçebilecek yeğâne meşguliyet olarak kitap okumalarını görür: “Obur” adlı hikâyesinde bu konudaki görüşünü kısaca şöyle ifade eder:

“Bir kadını kendi kendisine düşünmeye terk eylemek-ten ise eline bir kitap vermek evlâdır. Zira bu kitap en âşıkane yazılmış bir roman olsa dahi kadın o romanın eşhas-ı vak’asından bazılarını beğenerek ve bazılarına buğz ederek zihnini o kadar meşgul eder ki o meşguliyet kendisini sair meşagilden meneyler.”²⁰⁰

Müşâhedât yazarı, kızların ve kadınların roman okumasının faydalı olduğunu bu romanında Agavni üzerinden şöyle ifade eder:

sonra artık o hataların yekdiğerini takip etmesine mümanaat edememeleri ve İngiliz kızlarınınnsa okuduğu romanlar ve gördüğü adamlarla dünyanın iyisini de fenasını da öğrenerek asıl dünya evine girdikleri zaman kendilerine ilk vaki olacak zilleden tedafüe muktedir olacak kadar vâkıf-ı ahvâl bulunmaları kaziyesinden ibarettir. Yani Fransızlar kızlarını birer hayal adamı olmak üzere terbiye ederek sonra bunlar hakikat âlemine girdikleri zaman o âlemi kendi hayallerine muvafık bulamazlar. İngilizlerse kızlarını evvelden hakikat âleminde terbiye ederek sonra o âleme girdikleri zaman her şeyi evvelden görüp öğrenmiş oldukları surette bulurlar. Doğrusu da aranırsa İngilizlerde bulunur. Zira insanların cihanda gözleri kapalı yaşayabileceklerine ihtimal vermek göz göre göre irtikâb-ı hatâ demek olup bir gün gözleri delilsiz mürşitsiz açılacağına ve o hâlde birden bire cihanı görmekten kamaşan gözleri asıl mehaliki dahi göremeyeceğine bedel olan açık göz bulunmak elbette müreccaktır.” Ahmed Mithat Efendi, *Hayret-Bahtiyarlık*, hzl. Nuri Sağlam, TDK Yayınları, Ankara 2000, s. 49-50 (s. 553-554); Ahmet Mithat Efendi, “Bahtiyarlık”, *Letaif-i Rivayat*, hzl. Fazıl Gökçek-Sabahattin Çağın, Çağrı Yayınları, İstanbul 2001, s. 316-317.

²⁰⁰ Ahmet Mithat Efendi, *Letaif-i Rivayat*, hzl. Fazıl Gökçek-Sabahattin Çağın, Çağrı Yayınları, İstanbul 2001, s. 283.

“Roman okumuştı demedik mi ya? Hem de pek çok roman okumuştı. Okuduklarını da bir dikkat-i mahsûsa ile okumuştı. Her birinden kendi felsefesince birer netice-i ibret istintaç ve istihsal ederek okumuştı. Artık böyle bir kızın kolay kolay kanıp emniyet edebilmesi kâbil mi olur?”²⁰¹

Hâce-i Evvel, kadınların roman okumasının onlar için çok faydalı olduğunu *Dürdane Hanım*’da da vurgular. Ulviye edebiyatın her türüne meraklı; roman, tiyatro, şiir ve inşâ vadisinde her ne çıkarsa alıp okuyan bir kadındır. Ulviye, Dürdane’nin hayatı boyunca hiç roman okumadığını öğrenince ona şöyle der: “Eğer sen romanları okumuş, hem de kemâl-i dikkat ve itina ile okuyarak erkeklerin kadınların ahvâlini lâıykı vechiyle öğrenmiş olsaydın kendini bu vartaya dûçar etmezdin!”²⁰²

Ahmet Mithat’ın bu bahiste en özlü görüşü yine *Müşâhedât*’tadır: “Ahvâl-i beşeriyyenin iyisini de fenasını da romanlar şerh ederler. Romanları okuyanlar pek çok felâketler işitmiş, her birinden bir ibret almış olurlar.”²⁰³ Roman okumanın yararlı olduğuna dair Ahmet Mithat’tan sâdır olan görüşlerden son bir örnek olarak *Felâtun Bey ile Râkım Efendi*’de geçen şu ifadelere bakalım:

“Birader! Zevkine, sefana mâni olmaya gönlüm razı olmaz. Sana nasihat vermeye de hacet yoktur. Bu alafranga denilen âlemin bataak köşelerini sen benden âlâ bilirsin. Bu kadar Fransız romanları okumuşsundur. Bir tiyatro

201 Ahmet Mithat Efendi, *Müşâhedât*, hzl. Necat Birinci, TDK Yayınları, Ankara 2000, s. 122.

202 Ahmet Mithat Efendi, *Dürdane Hanım*, hzl. Hüseyin Alacatlı, Akçağ Yayınları, Ankara 1999, s. 147.

203 Ahmet Mithat Efendi, *Müşâhedât*, hzl. Necat Birinci, TDK Yayınları, Ankara 2000, s. 250.

aktrisine alâka edip de feyiz almış bir kimsenin sergüzeştini okudun mu? Bu hikâyelerin filvaki vuku bulmuş olması lâzım değildir. Muharrirler daima ihtimâlâttan bahsederler. Onları okuyarak hem lezzet almalı, hem de mütenebbih olmalı. Hiç yabanın bir kaltağı sana yâr olur mu?"²⁰⁴

XIX. yüzyıl sonu edebiyatımızda roman okumanın faydalı olduğuna temas eden kadın romancılarımız da vardır. Mesela Fatma Aliye'nin kız kardeşi Emine Semiye, bu konudaki görüşlerini *Sefalet* adlı romanında Sabite'ye söylettirmiştir. "Ben romanların aleyhindeyim" diyen Nasiha Hanım'a Sabite, kadınlara ıslah-ı nefis ettirecek vakaların ve iyilere de iyilikleri sebebiyle ruhen lezzet tattıracak olan anlatımların hep romanlarda mevcut olduğunu, ancak kızlara –iyice olgunlaşıncaya kadar– ahlaki romanlar okutturmak gerektiğini belirtir. Zira dünyayı bilenlerle bilmeyenlerin farkı çoktur. Nasıl ki anadan doğma bir körün gözleri birdenbire açılır da hemen güneşe bakarsa gözleri tekrar kör olabilir işte bunun gibi dünyayı tanımayan kızlara da hiç bilmedikleri yabancı bir dünya –o dünyayı tanıyıncaya kadar– gösterilmemelidir.²⁰⁵ Fatma Aliye ise roman okumayla ilgili olumlu görüşlerini *Muhâdarât*'ta ifade etmiştir. Ona göre roman ahlak dersi verip insanı uyandırır. İnsana öğreteceğini eğlendire eğlendire kavrattır. Ancak yazar şunun da farkındadır: Romanı doğru ya da yanlış yorumlamak, ondan doğru ya da yanlış tesirler almak onu telakki edişle alakalıdır. Zira aynı romanı okudukları hâlde bu roman bir kişiyi ikaz, diğerini ise iffal edebilmektedir. Unutulmamalıdır ki hiçbir roman iyiliği

204 Ahmed Midhat Efendi, *Felâatun Bey ile Râkım Efendi*, hzl. Tacettin Şimşek, Akçağ Yayınları, 5. bs., Ankara 2007, s. 138.

205 Emine Semiye, *Sefalet*, Hazırlayanlar: Kadriye Kaymaz-Zeynep Berktas, Lacivert Yayıncılık, İstanbul 2010, s. 221.

kötülük, kötülüğü de iyilik olarak sunmaz. Kusur onu telakkidedir. Ebeveynler ve muallimler öğrencilerinin okudukları romanları doğru telakki etmeleri için onları eğitmelidirler. Fatma Aliye bu yöndeki görüşlerini şöyle ifade etmiştir:

“Romanı okuyan nev-resîdegâna [gençlere] bitirdikten sonra onun hakkındaki fikrini, mütâlâtını, hükmünü sormalı, imtihan etmeli. Muvaffak ise istihsan [tebrik], değilse tashih etmeli. Ondaki iyilikleri zihnine yerleştirmeli, fenalıklardan tenfir etmeli [nefret ettirmeli]. Evlâdının aklına, zekâvetine itimâdi olanlar evlâtlarının fena yazılmış romanları okumalarından bile havf etmemeli, çünkü o fenalıkları kağıt üzerinde görmeleri daha iyidir. ‘Evlâdım fenalığın ne olduğunu öğrensin!’ demeli. Öğrenmeli ki ondan tevakkî ve teneffür etsin [sakınsın ve nefret etsin].”²⁰⁶

Roman Yasağı

Tarih boyunca her millette halkın ve okur-yazarların romanla ilgili iki farklı tavır geliştirdiğini söyleyebiliriz: *Olumlayıcı* ve *olumsuzlayıcı*. Bu iki karşıt yaklaşıma, Fransızların ve İngilizlerin romana karşı aldıkları tavırları örnek vermek mümkündür. Ahmet Mithat Efendi’nin “Bahtiyarlık”ta anlattığına göre –yukarıda değinildiği üzere– Fransızlar kızlarına asla roman okutmazlar, İngilizler ise kızlarını her türlü romanı okumaktan menetmezlermiş. Bu zıt tavırların neticesinde Fransız kızları dünyanın bin bir hâlini tanıyamadıkları ve evlenmeden önce hayatın hakikatlerini öğrenemediklerinden evlilik sonrasında hata üstüne hata yapmakta oysaki İngiliz kızları okudukları türlü romanlar

²⁰⁶ Fatma Aliye Hanım, *Muhâdarât*, bzl. Emel Aşa, Enderun Kitabevi, İstanbul 1996, s. 99-100.

vesilesiyle dünyanın ve insanların fenalıklarını öğrendiklerinden hayatta maddi ve manevi taarruzlara karşı kendilerini müdafaa edebilmektedirler. (Ahmet Mithat, bunlar içinde –57 nolu dipnottan anlaşılacağı üzere– İngilizlerin tavrının doğru olduğunu beyan eder.)²⁰⁷

İnsanları genelde edebiyatın, özelde ise romanın zararlarından korumak gerektiği düşüncesi roman türünün bizdeki ilk örneklerinden itibaren yazarlarca daima gündeme getirilmiştir. Mesela Evangelinos Misailidis’in Rumca harflerle Türkçe olarak 1872 yılında yayımladığı *Temâşa-i Dünyâ ve Cefâkâr u Cefâkeş*’inde şöyle bir uyarıyla karşılaşırız: “Nisâ tâifesi dâimâ dişehlilerin²⁰⁸ hüsn-i terbiyesine dair kitaplar mütâlâa ederek edebi ihlâl edici fenâ hikâyelerden (mithistorima’dan) sakınmalıdır.”²⁰⁹

Dünya edebiyatlarında “Okuduğu roman ve kitapların etkisiyle yaşadığı hayattan uzaklaşma ve yeni yaşamlar kurma arayışı, romancılık geleneğinin ta başından beri vardır.”²¹⁰ Bu arayış ve etkilenmenin Tanzimat sonrası edebiyatımızda görülen bazı örneklerine yukarıda değinilmişti. Şimdi ise bazı romanlarda özellikle genç kızların *kötü* tesirler alacakları korkusuyla onlara yasak getirildiğine dair birkaç örneğe kısa kısa değinelim.

Geçmişte Fransa’da kilise okullarında ve terbiyehânelerde kızlara roman okutturmak yasaktı. Osmanlı toprakların-

²⁰⁷ Ahmed Mithat Efendi, *Hayret-Bahtiyarlık*, hzl. Nuri Sağlam, TDK Yayınları, Ankara 2000, s. 49-50 (s. 553-554); Ahmet Mithat Efendi, “Bahtiyarlık”, *Letaif-i Rivayat*, hzl. Fazıl Gökçek-Sabahattin Çağın, Çağrı Yayınları, İstanbul 2001, s. 316-317.

²⁰⁸ dişehli: kadın

²⁰⁹ M. Kayahan Özgül, *Seke Seke Ben Geldim (Sekmeler-III)*, Hece Yayınları, Ankara 2008, s. 292.

²¹⁰ Ferhat Korkmaz, “Türk Romanının İlk Boverist Tipleri”, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 10, S. 35, Kış 2011, s. 322.

daki Fransızların müesseselerinde de durum aynıydı. Mesela *Müşâhedât*'ta Madam C... mektebinde kızlara roman okumanın kesinlikle memnu olduğu belirtilir. *Aşk-ı Memnu*'da mürebbiye Mademoiselle de Courton, kendisi Alexandre Dumas'ın hikâyelerine meftun olduğu hâlde olumsuz etkilenir düşüncesiyle genç kızlara roman okutmamak itiyadından dolayı Nihal'in roman okumasına izin vermez.²¹¹ *Şipsevdi*'de Meftun zaman zaman zihnini aydınlatmak için okuduğu romanlardan etkilenmiş olan kız kardeşine romanlardaki tehlikeli hayalleri hayatına tatbik etmesinden dolayı sitem eder. *Genç Kız Kalbi*'nde de babası Nigar'a "Bırak şu kitabı elinden be... Ulan sen bilmez misin ki ben sana roman falan okutmam..."²¹² der. Son örnek olarak *Dokuzuncu Hariciye Koşuşu*'nda hasta çocuğa doktoru "Ha... Sen roman okumayı seviyorsun. Fakat onu da okuma, heyecan senin için iyi değil. Sinirlerine dikkat et"²¹³ dediğine şahit oluruz.

Romantik ve Hasta

"Veremli, *romantikler* için ortak bir kültürel figürdü."²¹⁴

Batıda ve bizde romantizm aleyhtarları, bu aleyhtarlıklarını *hastalık* ile de ilişkilendirmişlerdir. Mesela Cemil Meriç "Klasik Dedikleri" başlıklı yazısında Geothe'nin klasik ile romantik arasında şöyle bir ayrım yaptığını yazıyor:

211 Halit Ziya Uşaklıgil, *Aşk-ı Memnu*, hzl. Muharrem Kaya, Özgür Yayınları, 11. bs., İstanbul 2008, s. 103.

212 Mehmet Rauf, *Genç Kız Kalbi*, Günümüz Türkçesine Uyarlayan: Mustafa Özbacı, İlya Yayınevi, İzmir 2004, s. 93.

213 Peyami Safa, *Dokuzuncu Hariciye Koşuşu*, Ötügen Neşriyat, İstanbul, ts., s. 95.

214 Ahmet Oktay, "Derdime Verem Diyorlar", *Kitaplık*, S. 61, Mayıs 2003, s. 47.

“Yeni bir formül buldum, klasikle romantik münasebetini aydınlatan bir formül: Sıhhatli olan klasiktir, hasta olan romantik. *Nibelungenler* de Homer gibi klasik, çünkü ikisi de sağlam ve güçlü. Yeni eserlerin çoğu, yeni olduğu için değil, cılız, sakat ve hastalıklı olduğu için romantik. Peki antik eserler eskidir diye mi klasik? Hayır! Gürbüz, taze, şen ve sıhhatli oldukları için.”²¹⁵

Romantizm ile hastalık arasında ilişki kuran Batılı yazarlardan bir diğeri kendisi de romantik olan Alfred de Musset’tir. Şöyle diyor Musset: “Romantizm ağlayan bir yıldızdır, Romantizm inleyen rüzgârdır, Romantizm ürperen gecedir... Romantizm beklenmeyen bir parıltı, hasta bir sermestîdir.”²¹⁶

Beşir Fuad’ın *Victor Hugo*’sunda geçen, Fransız akademi azası Duvergier’in şu yorumu yine bu yöndedir:

“Romantizm şâyân-ı hande değildir; seyr-fi’l-menâm [uyurgezerlik] ve sar’a gibi bir nevi hastalıktır. Bir romantik şuuruna halel târî olmaya [şuurunu kaybetmeye] başlamış bir adamdır. Ona acımalı, nasihat etmeli, yavaş yavaş aklını başına getirmeli. Lâkin bu zemin üzerine bir mudhike [komedi] yazılamaz. Olsa olsa ilm-i tıbbâ ait bir makale kaleme alınabilir.”²¹⁷

Romantik eserler çoğunlukla düşe, hayale, rüyaya, tesadüfe, santimentalizme yer verir. Bunlarda hüznü duyulara (melankoliye) çokça meyil görülür. Bu durum romantik eserlerin, okurları olumsuz yönde etkileme potansiyeli taşıdığına işaret eder. Nitekim romantik metinlerin okurları

²¹⁵ Cemil Meriç, *Kırk Ambar*, C. I, İletişim Yayınları, 16. bs., İstanbul 2014, s. 81.

²¹⁶ Cevdet Perin, *Fransız Romantizmi*, Uzluk Basımevi, Ankara 1942, s. 10.

²¹⁷ Beşir Fuad, *Şiir ve Hakikat*, hzl. Handan İnci, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1999, s. 61. (Köşeli [] araç içindeki açıklamalar bana aittir. S.Ç.)

duygusal olarak olumsuz etkilediklerine yönelik hem Batı'da hem de bizde; romanların içinde, olay örgüleri arasında çeşitli eleştiri ve göndermelerle karşılaşırız. Aşağıda bunlara bazı örnekler verilmiştir.

Edebî eserin "hayal, yalan, uydurma, kurgu" ile yakından ilgisi vardır. "Edebiyat, doğru söylediğini iddia eden kurgudur. Biz de onun hakikatlerine bel bağlarız."²¹⁸ Kurmaca metinler; kişileri, zamanı, mekânı uydurma dahi olsa yine de hayattan kopamaz. Zira yazan insandır, hakkında yazılan da insandır. İnsan ise hayatın ayrılmaz bir parçasıdır. O hâlde hayal ile hakikat, yani kurgu ile hayat birbirinden kes(k)in çizgilerle ayıramazlar. Böyle olmakla birlikte bazı insanlar okudukları –özellikle– romantik eserlerin olumsuz etkisinde kalırlar.

Romantizmin aşırı hassasiyet ve ileri seviyede duygusallıkla ilişkilendirilmesinin tarihi çok eskidir. Aşırı ya da ileri romantik duygu ve düşünceler insanoğlunun başını daima sıkıntıya sokmuştur. Zira duygusallığın aşırılığı aklı ve sağduyuyu hep geri plana itmiştir. Bu da hayallerin ve hislerin, hırsların ve hasetlerin hâkimiyetini, bunlar da doğal olarak bozucu ve yıkıcı sonuçları getirmiştir. Öyle ki –mesela– aklın dengeleyici ve kontrol edici fonksiyonunun dışına romantik düşünce, duygu, hayal, davranış ve tepkilerle çıkan nice lider, milyonlarca insanı felakete sürüklemiştir.

Romanlar, bazı okurları romanesk yapar. Romanesk "Kendisini roman kahramanları gibi düşünen (kimse)"²¹⁹ demektir. Ahmet Mithat'ın "Emanetçi Sıtkı" adlı hikâyesinde Ayşe Şeref Hanım *Âşık Kerem*, *Leyla İle Mecnun*, *Şah İsmail*, *Arzu İle Kanber*, *Ferhat İle Şirin* hikâyelerini okuyarak Rıza'nın te-

218 Gregory Jusdanis, *Kurgu Hedef Tahtasında-Edebiyatın Savunusu*, çev. Çiçek Öztekin, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2012, s. 13.

219 Burhan Toprak, *Din ve Sanat*, Hece Yayınları, 2. bs., Ankara 2006, s. 33.

siriyle "romanesk (yani romanlardaki âşık kızların hâli gibi) bir hâle girmiş(tir)."²²⁰

Bazı romanlar, santimental ruhlu okurları romanesk taşkınlıklara sevk etme kapasitesi taşır. Şu hadise, romantik romanların özellikle kişilikleri olgunlaşmamış çocuklar ve gençler üzerinde ne kadar etkili olabildiğine örnektir: "14 Kasım 1994 tarihli Milliyet gazetesinde, İngiltere'de, okudukları duygusal ve etkileyici bir romanın etkisinde kalarak, aynen romandaki biçimde, bir adamın boğazını kesen 14 yaşındaki iki çocuğun haberi yer almaktaydı."²²¹

Romantik romanların tesirlerinin çoğu *olumsuz* olduğundan, tarih içinde, ta Eflatun'dan beri bazı yazarlar ve düşünürler bu olumsuz etkiler sebebiyle romantik eserlere eleştiri yöneltmişlerdir.²²² Bu yöndeki dolaylı ve dolaysız eleştirilere aşağıda önce yabancı, sonra da yerli romanlardan örnekler verilmiştir:

I

Don Kişot, çokça şövalye romanı okuyup da o romanların tesiriyle tuhaflıklar sergileyen bir meczuptur. Cervantes'in, bu romanı yazmaktaki amaçlarından birinin bununla alakalı olduğu söylenir: *Hayalî/romantik eserlerin tesirinin eleştirisi*.

Madam Bovary'de Emma Bovary'nin ilk gençlik yıllarında duyulu yaratılışını kamçılayan en önemli unsur okudu-

220 Ahmet Mithat Efendi, *Letaif-i Rivayat*, hzl. Fazıl Gökçek-Sabahattin Çağın, Çağrı Yayınları, İstanbul 2001, s. 744.

221 M. Fatih Andı, *Roman ve Hayat*, Hat Yayınevi, 4. bs., İstanbul 2013, s. 16.

222 Bu eleştiriler arasında hayalperest âşık tipini ve romantik edebiyat anlayışını tenkit eden bir piyes örneği olarak "İstiğrâk-ı Seherî" önemlidir. Bkz. Hatice Harika Durgun, "Romantik Edebiyatın Eleştirisi Bağlamında Hüseyin Rahmî'nin 'İstiğrâk-ı Seherî'si", *Yeni Türk Edebiyatı*, S. 5, Nisan 2012, s. 29-40.

ğu romantik kitaplar olmuştur. Yazar, Emma'nın intiharla sonuçlanacak olan tutkularını besleyen romantik eserlerde neler olduğunu şöyle anlatır:

"Bu kitaplarda yalnız sevişmeler, kız-erkek sevgililer, ücra köşklere işkence gören hanımlar, her konakta öldürülen seyisler, her sayfada çatlatılan atlar, gönül yaraları, yeminler, hıçkırıklarla gözyaşları, öpüşmeler, ay ışığında sandallar, korulardaki bülbüller, aslan gibi yiğit, kız gibi yumuşak, görülmedik biçimde erdemli, hep iyi giyinen, zırl zırl ağlayan beyefendiler anlatılıyordu. Emma on beş yaşındayken tam altı ay, kiralık roman veren köhne okuma odalarında görülen türden bu kitapları harıl harıl okudu."²²³

Emma'nın, okuduğu *Paul ve Virginie*'den yola çıkarak bazı hayaller kurması, Eugene Sue'nün romanlarındaki mobilya tasvirlerinden etkilenmesi, Balzac'ın ve George Sand'ın eserlerinde kendi özlemlerini giderecek çareler araması, Marki d'Andervilliers ile romanlardaki uydurma kişiler arasında yakınlıklar ve benzerlikler kurmaya çalışması; bunların hepsi okuduklarından etkilendiğini açıkça gösterir. Bu aslında kurguyla gerçeği, hayalle hakikati karıştırma tehlikesine işarettir. Nitekim bu tehlikeyi gören Charles'ın annesi, Emma'nın sürekli romanlar ve kötü kitaplar okumasına karşı çıkar. Bunun üzerine Charles ve annesi, Emma'nın roman okumasına engel olmayı kararlaştırırlar. Charles, Rouen'a yolu düştüğü zaman Emma'nın abone olduğu kiralık roman veren kitapçıya giderek Emma'nın artık kitap istemediğini söyledikten sonra, kitapçı bu zehirleyici zanaatını sürdürecektir olursa polise gitmeyi bile düşünür. Ne var ki Emma,

²²³ Gustave Flaubert, *Madam Bovary*, çev. Sâmih Tiryakioğlu, İletişim Yayınları, İstanbul 2013, s. 87.

kendisine roman okumaması yönünde yapılan hiçbir telkini dikkate almaz ve okumalarını sürdürür. En sonunda yıllardır okuduğu romantik romanlardaki hevesli, tutkulu, aşk ve eğlence düşkünü düşmüş kadınlardan birisi olup çıkar.

Lamartine'in romantik romanı *Graziella*'da adı geçen romantik eser *Jacopo Ortis'in Mektupları*'nda iki tutkunun; ülkesine yönelik özgürlük tutkusunun ve güzel bir Venedikli kıza duyduğu tutkunun ifadesi şu şekildedir: "Bu tutku Ortis'in ruhunu öyle bir alevlendirir ki, hassas ve hastalıklı bir erkek böylesi kuvvetli bir nöbete dayanamaz ve intihar eder."²²⁴ Demek ki hassas ruhlu kişiler bir de okudukları romantik eserler sebebiyle hassas bir duygusallığa kapılır ve sağlıklı bir yola giremezlerse sonları trajik romantizmle sonuçlanabilir.

Emile Zola'nın *Therese Raquin*'de iki hastalıklı romantığı (Therese ve Laurent), narsist kişiliklerinden yola çıkarak işledikleri cinayetin ardından bunalıma sokup intihar ettirdiği görülür. *Therese Raquin* Zola'nın ilk natüralist denemesidir ve sanki romanı, bu iki romantik kişi aracılığıyla hislerine yenik düşenlerin akılsızca işler yapacaklarını ve böylelerinin sonlarının felaket olacağını belirtmek için yazmış gibidir.

Zola *Therese Raquin*'de romantik eserleri, okurlar üzerindeki tesirlerinden yola çıkarak olumsuzlamaktadır. Therese, âşığıyla birlikte kocası Camille'i öldürdükten bir zaman sonra pencereden çevreyi gözetlerken bir delikanlı görür ve ona âşık olur. Sadece delikanlıyı görmekten ibaret kalan bu aşk onu romantik romanlara yönlendirir. Bu gelişmeyi yazar şöyle anlatır:

²²⁴ Alphonse de Lamartine, *Graziella*, çev. İrem Özkaşıkçı, Babıali Kültür Yayıncılığı, 2. bs., İstanbul 2012, s. 46.

"Romanlar okudu, delikanlıyı (âşığı) Laurent'le kıyaslayınca, onu çok şişman, çok hantal buldu. Kitaplar okudukça önünde yaşama dair henüz bilmediği, romantik ufuklar açıldı. O zamana dek yalnız kanıyla, sinirleriyle sevmişti. Artık kafasıyla da sevmeye başlamıştı. Derken, günün birinde delikanlı ortadan kayboldu. Taşınmıştı herhalde. Therese de kısa sürede unuttu onu.

Sonra romanlar kiralayan bir okuma odasına abone oldu. Okuduğu romanlarda karşılaştığı, kafasında canlandırdığı kurnaz kahramanlara âşık oldu.

Bu ani okuma sevgisi, mizacı üzerinde de derin bir etki yaptı. Kendisini nedensiz yere güldürüp ağlatan sinirli bir duyarlılık edindi. İçinde yer etmek üzere olan denge bozuldu. Bir çeşit dalgın hayalciliğe kaptırdı kendini."²²⁵

Son paragraf Zola'nın romantikleri kurnazca eleştirisini içeriyor. Böylece romantik romanlar, okurunun mizacını onu aşırı duyarlılıklara sevk ederek bozan, ruh-his-akıl dengesini şaşırtan, hayalciliğe sevk eden romanlardır, demek istiyor Zola.

II

Cervantes'in *Don Kişot*'ta yaptığıнын bir benzerini bizde Ahmet Mithat Efendi *Çengi*'de yapmıştır. Üstelik Efendi, romanına "İstanbul'da Don Kişot" başlıklı bir bölümle başlamıştır. Yani ne yaptığını çok iyi bilmektedir. Birlikte okuyalım:

"Cervantes'in tasvir ve tahririne göre, güya bu Don Kişot, oldukça söz anlar takımından iken şövalye hikâyelerini okuya okuya bunların sıhhatine inanmağa başla-

²²⁵ Emile Zola, *Therese Raquin*, hzl. Suat Hayri Küçük, Okuryazar Yayınevi, İstanbul 2012, s. 106-107.

mış ve nihayet aklını zıvanasından çıkarıp kendisi dahi bir şövalye olabilmek hulyasıyla meydana atılmışmış.”²²⁶

Çengi’de daha beşikte iken cin ve peri hikâyeleri dinleyerek büyüyen Dâniş Çelebi’nin bir de gençlik yıllarında okudukları *Hamzanâme*, *Elfû’l-Leyl (Binbir Gece)*, *Muhayyelât-ı Aziz Efendi* ve *Ebu Ali Sina* gibi eserler hep sihir, ilm-i simya, cin ve peri hikâyeleri ile dolu olduğundan, bunlar Dâniş Çelebi’nin evham ve hayalatına kuvvet vermişler ve bu hayat tarzı onu zamanla iyice marizleştirmiş ve cinler-periler-vehimler-hayaller dünyasında en sonunda maraz-ı cinnete yakalatmıştır. Tıpkı Don Kişot’un şövalye romanlarını okuyarak vehimlerinin peşinden gitmesi gibi Daniş Çelebi de okuduğu *Muhayyelât-ı Aziz Efendi*’deki Şehzade Asil ve Şehzade Nesil hikâyelerinin tesiriyle bazı delilikler yapar. Böylece bu iki eserin de, kendilerinden önce yazılmış bazı hastalıklı metinlerin parodisini yaptıkları söylenebilir. İki yazar da, etkisinde kalınması hâlinde ruh ve sinir hastalıklarına sebep olacaklarını ima ettikleri hayalî ve romantik metinlerin maraziliklerine vurgu yaparken hasta tiplere yer verirler. Bu çok doğaldır. Zira aksi durumda, yani sağlıklı kişilerin başkışı olması hâlinde yazarların bu yönde amaçlarına ulaşmaları söz konusu olamazdı.

Tanpınar’ın “bütün bir romantik edebiyatı, dolayısıyla olsa bile, itham ettiği aşikârdır.”²²⁷ dediği *Araba Sevdası*’nda Bihruz’un okuduğu *Pol ve Virjini*, *Kamelyalı Kadın*, *Ihlamurlar Altında*, *Genç Werther’in İstirapları*, *Manon Lescaut*, *Nuovelle Heloise*, *Secretaire des Amants (Âşıkların Sırdaşı)*,

226 Ahmet Midhat Efendi, *Çengi-Kafkas-Süleyman Musli*, hzl. Erol Ülgen-Fatih Andı, TDK Yayınları, Ankara 2000, s. 6.

227 Ahmet Hamdi Tanpınar, *19’uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, Çağlayan Kitabevi, 8. bs., İstanbul 1997, s. 494.

Graziella, Lezavantür dü Şövalye dö Koblas (Şövalye Koblas'ın Maceraları)'nın hep romantik romanlar oluşu bize yazarın bilinçli bir şekilde romantizmi ve romantik eserleri eleştirdiğini düşündürür. Çünkü söz konusu eserler Bihruz'u etkisi altına almış ve onun için *Bihruz sendromu*²²⁸ adı verilen hastalıklı hâli hazırlamıştır.

Türk edebiyatından, romantik okumaların olumsuz tesirlerini destekleyici bir diğer örnek olarak *Hayal ve Hakikat*'i verebiliriz. Bu romanda Vedat adlı kızın tek taraflı olarak âşık olduğu Vefa'ya tutkusu, gelişen hadiseler üzerine Vedat'ın isteriye yakalanarak vefatıyla neticelenir. İşte bu şekilde, aşırı santimental ruhlu kişilerle kurulu romantik romanlar hep trajik-romantik sonlarla doludur.

Bu bahsi biraz açmakta yarar var. *Hayal ve Hakikat*'in Türk edebiyatında romantizm ile hastalık arasındaki ilişkiyi açıklarken değinilmesi gereken önemli birkaç yönü daha vardır:

a) Romanın adı, sanki romantizmle realizmi karşılaştırmak için konmuş olduğu izlenimini vermektedir. Gerçi iki yazarlı romanın ikinci bölümünü kaleme alan Ahmet Mithat Efendi'nin, yaşadığı dönemde romantizm, realizm, natüralizm gibi eğilimlerin hepsini denemiş bir aydın olduğu unutulmamalıdır.

b) *Hayal ve Hakikat*'te âdeta kadın duyarlılığına karşı erkek akılcılığı, romantizme karşı da realizmin savunusu yapılmış gibidir. Şöyle: Romanda birinci bölüm bir kadın tarafından (Fatma Aliye Hanım) yazılmış ve bir kadının (Vedat) hayalleri, duygusallığı, hastalıklı aşk tutkusu romantik ve sanatkârâne bir üslupla; ikinci bölüm ise bir erkek tarafın-

²²⁸ Şerif Mardin, *Türk Modernleşmesi*'nden aktaran Nurdan Gürbilek, *Kör Ayna, Kayıp Şark*, Metis Yayınları, 4. bs., İstanbul 2014, s. 54.

dan (Ahmet Mithat Efendi) yazılmış ve bir erkeğin (Vefa) akli, mantıki, hakikatlere uygun düşünüşleri realist ve sade bir üslupla verilmiştir. Bu tespit eserin yazarlarınca böyle bir ayırımın bilinçli yapıldığını düşünmemizi gerektirir.

c) Romanda Vedat'ın, vaktinin çoğunu okumayla geçirmesi onun hayal dünyasını oldukça süslemiştir. Bu okumalar, kitaplarda gördüğü hayatlara inanan insanların gelecekte karşılaşılacakları birçok hayal/hayat kırıklığının başlangıcını oluşturmuştur: Romantik bir kalp + romantik okumalar = santimentalizmin artışı + hayal/hayat kırıklığı.

Netice olarak *Hayal ve Hakikat*, "hayalin hakikate yenik düşüşünü",²²⁹ yani bir bakıma romantizmin realizme yenik düşüşünü anlatmaktadır. Zira bu romanın yayımlandığı yıllar romantizmin tahtından indirilip realizmin iyice gündem oluşturmaya başladığı yıllardır. Ahmet Mithat da hayâliyun-hakîkiyun (romantizm-realizm) tartışmalarında duygusal olarak romantizme bağlı kalsa da akli olarak realizmden yana tavır almaya yakındır artık. Nitekim onun natüralist roman denemesi olan *Müşâhedât*'ının, *Hayal ve Hakikat*'le aynı yıl yazılıp yayımlandığı dikkate alınırsa Mithat Efendi'nin, sanatını kısmen realizm-natüralizm çizgisine kaydırmaya başladığı dahi düşünülebilir.

* * *

Türk edebiyatında Batı'dan yapılan ilk tercüme romanların çoğu romantizmin güçlü izlerini taşır: *Telemak*, *Sefiller*, *Robinson Crusoe*, *Monte Kristo*, *Atala*, *Pol ve Virjini*... Romantizm, Avrupa'da realizmin yaygınlık kazandığı yıllarda

²²⁹ Hülya Argunşah, "Fatma Aliye Hanım ve Hayal ve Hakikat Üzerine", [Bir Kadın (Fatma Aliye Hanım) ve Ahmet Mithat], *Hayal ve Hakikat*, hzl. Hülya Argunşah, Kesit Yayınları, İstanbul 2012, s. 31.

Fransa'da hâlâ revaçtadır ve yazarlarımızın okuyup etkilendikleri ilk eserler de ağırlıklı olarak hep romantiklerdir. Bu, onları romantik eserler yazmaya sevk eden saiklerden biri olmalıdır. İlk romancılarımızın romantik nitelikte eserler yazmalarındaki en önemli etkenlerden bir diğeri de kişisel olarak romantik mizaçlı olmalarıdır muhakkak ki. Bu arada yazarlarımızın bu yönelimlerinin sebepleri arasında dönemin sosyal havasının ve biraz da halk hikâyelerinden gelen romantik tasarrufların olduğunu da unutmamak gerekir. Bu bakımdan bizde Namık Kemal, Ziya Paşa, Ahmet Mithat Efendi, Recâizade Ekrem, Abdülhak Hamit, Şemsettin Sami, Muallim Naci, Fatma Aliye ile hemen bütün mutavassıtın (ara nesil) grubundan şair ve yazarların romantik mizaçlı şahıslar ve eserlerinin de çoğunlukla romantik karakterde olduğunu belirtmekte yarar vardır. Durum böyledir, ancak bazı romanlarımızda –zamanla tanınmaya başlanan realizmin güçlü tesiriyle olsa gerek– romantik roman kişilerinin ve dolayısıyla da romantizmin eleştirildiği görülür.

Tanzimat ve ara nesil yazarların romanlarında hep Batılı romantik romanların adları geçer. Söz gelişi Mehmet Celal'in romanlarında bazı kişilerin *Manon Lescaut*, *Dalilla*, *Atala*, *Pol ve Virjini*, *Rafael*, *Graziella*, *Genevieve*, *Kamelyalı Kadın*, *Sefiller* gibi romantik romanları okuduklarını görürüz.²³⁰ "Esaret"te Fitnat'ın beşer-onar defa okuduğu *Afife Anjelik*, *Jöneviye*, *Leyla İle Mecnun*; *Araba Sevdası*'nda Bihruz'un okuduğu *Pol ve Virjini*, *Kamelyalı Kadın*, *Ihlamurlar Altında*, *Genç Werther'in İstirapları*, *Manon Lescaut*, *Nuovelle Heloise*, *Secretaire des Amants (Âşıkların Sırdaşı)*, *Graziella*, *Lezavantür dü Şövalye dö Koblas (Şövalye Koblas'ın Mace-*

230 Himmet Uç, *Hikâye ve Romancı Mehmet Celâl*, Bizim Büro Basımevi, 3. bs., Ankara 2007, s. 168-170.

raları) hep romantik romanlardır. Bunlar onda zaten potansiyel olarak var olan romantizmi pekiştirmişler, Bihruz bu romantiklerin tesiriyle daha fazla duygusallaşarak akılsızca işler yapmıştır.

Entrika Hastalığı

“İnsan, insanın şeytanıdır.”²³¹

Entrika demek *kötülük* demektir. Zira her entrikada aldatmaya ve zulme götüren birtakım kötülükler tasarlanır ve gerçekleştirilir. Diğer taraftan entrika merkezli metinlerde hilelerin hep hâilelere (facialara) sebep olması da *entrika*=*kötülük* özdeşliğinin bir sonucudur. Bütün entrikalarda taraflardan biri düzen²³² kurar, diğerinin bu düzenden çoğunlukla haberi dahi olmaz. Böylece entrikacının müfsit kalbinden doğan fitneler/hastalıklar, bireylere ve bazen de toplumsal yapıya yönelik yıkıcı rol oynar. (Sosyal hayatta yaşanan iflasların, cinayetlerin ve intiharların çoğunun arka planında birtakım entrikalar yok mudur?)

Romanın edebiyatımıza sadece bir *tür* olarak girmediğini, Avrupalı hayatın her unsurunun bize biraz da bu yeni türün örnekleriyle birlikte geldiğini belirtmiştik. İşte roman; Batıda giderek palazlanan burjuvazi ile kozmopolitleşen “yeni insan” ve “yeni şehir hayatı”nın bir formu olarak doğup

²³¹ Ahmet Mithat Efendi, *Yeryüzünde Bir Melek*, hzl. Nuri Sağlam, TDK Yayınları, Ankara 2000, s. 116.

²³² Romanlarda bazen entrika kelimesinin karşılığı olarak *oyun*, *dolap*, *tertip*, *düzen* kelimeleri de kullanılır. Bu kelimelerden birisi olan düzendeki, “dü” ve “zen” hecelerini ayırdığımızda kelime Farsça “dü-zen”, yani “iki-kadın” anlamına gelmektedir. Malum olduğu üzere hem hayatta hem de romanlarda iki kadının birden aynı düzen içinde yer aldığı entrikalar hiç de az değildir.

geliştiğinde, bu *yeni hayat* içinde görülen her çeşit anormal ve hastalıklı kişi veya durumun yansımalarını sunan bir tür olarak var olagelmıştır. Bu noktada *entrika*'nın, romanın vazgeçilmez bir yapı taşı olduğu görülecektir. Yani bu yeni türle birlikte hırs, ihtiras, kıskançlık, garaz, yalan, dolandırıcılık, ten-merkezcilik gibi hastalıklardan doğan bin bir çeşit entrikanın hem Batılı hem de yerli hikâye ve romanlarda kendine yer bulduğuna şahit oluruz. Hatta, ilgi çekici bir örnektir, *Zehra*'da muhabbeti yani aşkı sadece okuduğu kitapların sayfalarında gören Zehra gün gelir Suphi'den nasıl intikam alacağını düşünürken romanlara başvurur. Bu yolda *Monte Kristo*'yu üçüncü defa okuyarak Kont'un, düşmanlarından nasıl intikam aldığını araştırır. Yani *roman* onun *entrika hocası* olmuştur bir bakıma.

Entrika, kurmaca türlerinin vazgeçemediği bir kurgu yöntemidir. Batı'da olduğu gibi bizde de çoğu romanın ana kurgusu hep entrika üzerine oturtulmuştur. Söz gelişi Ahmet Mithat'ın "Bir Fitnekâr" adlı hikâyesinde Beyoğlu Frenklerinden bile daha alafranga ve daha süslü gezen Mansur'un entrikaları sonucu Mümtaz Bey balkondan atlayarak intihar eder, kızı Münevver bu hadise üzerine bir günde/aynı günde *bi't-teessür* hastalanarak ölür, Münevver'in validesi ise çıldırarak hâl-i cinnetle sokaklarda dilenmeye başlar.

İlk romancılarımız içinde entrikaya en fazla başvuran Ahmet Mithat Efendi'nin *Yeryüzünde Bir Melek, Vah, Dürdane Hanım* gibi daha birçok romanında entrik yapıyı hep entrikalar oluşturmaktadır. İntikam, hırs, haset veya eğlence kaynaklı şeytani duygu ve düşüncelerin esiri olan roman kişileri yalanlara, iftiralara, dalaverelere başvurmak suretiyle tasarladıkları entrikaları hayata geçirerek romanların aynı zamanda *en kötü kişisi* olurlar. Söz gelişi Fatma Aliye'nin *Muhâdarât*'ındaki Câlibe, çevirdiği entrikalar sebebiyle

uzun bir süre Fâzıla'nın hayatını karartır ama romanın sonunda Fâzıla mutlu bir aile yuvası kurarken Câlîbe hayatını perişan bir şekilde devam ettirmek zorunda kalır.

Entrika, sadece hikâye ve romanların değil aynı zamanda piyeslerin de kurgusal yapıtaşlarındandır. Söz gelişi Ahmet Mithat'ın *Açıkbaş* adlı komedisindeki Fettân adlı genç; hilekâr, entrikacı, aklı şeytanlıklara şeytanca çalışan birisidir. Bu isim, Fettân, Tanzimat dönemi yazarlarının çokça başvurageldikleri *isim sembolizasyonu* örneklerinden biridir. "Fitne çıkaran, fesatlık ve fenalık yapan (kimse)" anlamındaki Fettân, piyeste *isim-müsemma uyumu* bakımından kusursuz bir entrikacıdır. Erken dönem eserleri içinde entrikanın bütün entrik yapıyı peşinden sürüklediği bir başka piyes örneği de *Finten*'dir. Piyeste gayrimeşru ilişkiler, bu ilişkilerden doğan ucube bir çocuğun herkesten gizlenmesi, hasetleri ve hırsları takip eden cinayetler hep Finten'in kurduğu entrikaların neticesidir ki Finten en sonunda kendi entrikalarının kurbanı olarak can vermiştir.

Ahmet Mithat'ın *Dürdane Hanım* adlı romanında Ulviye Hanım'ın, sadece Dürdane'nin evine gizli bir telefon hattı çekerek edebiyatımızda ilk telekulak vakasının tertipçisi olduğunu değil, aynı zamanda erkek kılığına girerek metni *entrik(a)nlatıya* dönüştüren bir figür olduğunu da görürüz. Aynı yazarın *Vah* adlı romanında ise Behçet Bey fotoğrafçılık sanatında uzmanlaşmış ve bu uzmanlık entrika/komplo şeytanlığına inkılap etmiştir. Ahmet Mithat'ın "Para" adlı uzun hikâyesinde de çevirdiği türlü entrikalarla bir aileyi perişan eden kişi –yazarın ifadesiyle– şeytan Sulhi'dir. Bu iki eserde Ahmet Mithat tarafından "şeytan" sıfatıyla nitelendirilen Ulviye ve Sulhi'nin yapıp ettiklerine bakılırsa *entrikacılık* ile *şeytanlık* arasında yakın bir akrabalık ilişkisi olduğu anlaşılır.

Fransızca *diable* "şeytan", *diablerie* ise "entrika, şeytanlık" demektir. Nitekim romanlarda kimler için "şeytan" denmişse bunlar hep fitnekâr yani entrikacıdırlar. Söz gelişi *Jön Türk*'te Ceylan için hem "firnekâr" hem de "şeytan kız" denmesi onun İblislere ders-i mel'anet verebilecek kadar entrikacı olması sebebiyledir. Ahmet Mithat'ın *Yeryüzünde Bir Melek*'indeki entrikacı Arife "şeytan" olarak nitelendirildiği gibi, onun hakkından gelen Şahbaz Efendi de "cin oğlu cin, şeytan oğlu şeytan" şeklinde adlandırılmıştır. Ahmet Mithat'ın *Vah*'ında Behçet Bey'in entrikaları için "Ne şeytanlık!" anlamında "Ne şeytanet!" ifadesi kullanılmıştır. Fatma Aliye'nin *Muhâdarât*'ında ise Câlibe için "İblis" dendiği görülür. Bütün bu örnekler entrikacılığın şeytanlıktan pek farklı bir şey olmadığını açık göstergeleridir.

Entrika ile *merak* arasında yakın bir ilişkinin olduğu dikkatlerden kaçmaz. Zira entrika çevirmek *aşırı-merak hastalığına* yakalanan insanlarda çokça görülür. Çünkü bu hastalık insanı merak ettiği konuyu araştırmaya sevk eder ama bu sevk bazen aşırıya kaçarak merakın entrika çevirmek suretiyle giderilmesi neticesini doğurur. Söz gelişi Ahmet Mithat'ın *Vah* adlı romanında Behçet Bey vapurda gördüğü kadının kim olduğunu merakla başladığı araştırmasının sonrasında entrikalara başvuran bir şıktır: "Merak bu ya şu kadının etvârını, ahvâlini öğrenmek ve daima ondan haberdar bulunmak isterim."²³³

Entrika ile *haset* arasında da yakın bir ilişki vardır. Nabizade Nazım'ın *Zehra*'sı hasetle doğup ihtirasla devam eden entrikalar açısından zengindir. Suphi'nin Sırrı Cemale beslediği muhabbetin ortaya çıkması üzerine Zehra

²³³ Ahmet Mithat Efendi, *Karnaval-Vah*, hzl. Kâzım Yetiş, TDK Yayınları, Ankara 2000, s. 127

türlü türlü entrikalar peşine düşer. Sihir yaptırır, Nazikter'i Sırrı Cemal'in aleyhine öfkelenendirir, intikam planları yapar, Sırrı Cemal'in hamile olduğunun anlaşılmasından sonra bebeğin ortadan kaldırılması çarelerini arar. Suphi ile Sırrı Cemal başka bir eve geçtikten sonra Zehra, Suphi'nin mağazasına bir *femme fatale* olan Urani'yi gönderir. Bu tanışma, şıpsevdi Suphi'yi Urani'ye tutsak eder. İş gücü bırakıp Urani'yle birlikte olan ve servetini ona harcayan Suphi'yi bir gün gelir Urani de terk eder. Bir zaman sonra çocuğunu düşüren Sırrı Cemal intihar eder. Böylece intikam planlarında başarılı olmaya başlayan Zehra, Suphi'nin çırağı Muhsin'le evlenerek bu sefer de Suphi'yi ekonomik olarak çökertir. Zehra, bir gün Suphi'nin annesi Münire Hanım'ın kimsesizlikten sokak ortasında öldüğünü görmesi üzerine teessürle yatağa serilir. Bir zaman sonra vicdan azapları içinde ölür.

Entrika ile *aşk* arasındaki ilişkiyi de yabana atmamak gerekir. Sevgilisine kavuşamayan her erkek veya kadının aklına mutlaka bazı şeytanca fikirler gelir. Söz gelişi *Jön Türk*'te Nurullah'a bir cinnet-i âşıkâne ile esir olan Ceylan, onu konuşarak elde edemeyince bir tertibe/oyuna yani entrikaya başvurur. Nurullah'ın bira kadehine afyon katarak onu uyuşturup ırzına geçer(!) Kendine gelince durumu anlayan Nurullah, Ceylan'ın kendisine göre bir kadın olmadığına karar verip ondan uzaklaşınca bu sefer Ceylan öfkesinden ve intikam almak için yeni entrikalara başvurur. Bir başka örnek olarak Fazlı Necip'in *Dilâver* adlı romanının belkemiğini hem Hüseyin'in hem de Binnaz'ın entrikalarının kurduğunu belirtelim. Romanda her iki entrikacıyı harekete geçiren asli unsur aşktır.

Teessürî Mevzûlar ve Asrın Hastalığı

"Romantik yazar ve şairlerin yapıtları acıyla, hüznle, sıkıntı ve endişeyle doludur. 'Çağın Ağrısı', 'Çağın Sızısı' deniyordu buna."²³⁴

I

XIX. yüzyıl, Avrupa'nın *hasta adam* dediği Osmanlı için bir *marazlar yüzyılı* gibidir: Zatürre, verem, kolera, veba, sıtma gibi fert bünyesini yiyip bitiren hastalıkların yanı sıra adam kayırma, rüşvet, israf, suiistimal, yabancılaşıma, Batılılaşma gibi devlet ve toplum bünyesini sarsan hastalıklar yüzyılı... 1900'lere yaklaşıldıkça altı yüzyıllık bir saltanat; isyanlar, savaşlar, istikrarsızlık ve siyasi-ekonomik kayıplarla sürekli erirken Avrupa'dan gelen yeni fikirler, modalar ve her türlü yaşam tarzı da fertten topluma bütün bir milleti hasta etmeye başlamıştı. Üstünlük Avrupa'ya geçmiş, dönemin Osmanlı insanına hayranlık ve eziklik kalmıştı. Zafiyete, geri çekilmeye, çöküşe işaret eden her türlü gelişme sokaktaki insandan aydınlara kadar çok geniş bir kesimde moral bozukluğu, karamsarlık ve marazi duyguları iyice artırmıştı.

Tanpınar, böyle bir yüzyılda, Tanzimat döneminde Türk romanının asıl örgüsünü *teessürî mevzuların* yaptığını yazıyor. Mesela o yılların İstanbul'unun karşı karşıya olduğu en zorlu hastalıklardan biri olan verem, dönemin çoğu edebî eserinin âdeta yardımcısı gibidir. Bu zaman diliminde halk arasında verem ile aşk arasında kurulan ilişki, veremlilerin âşık, âşıkların da veremli gösterilmesine son derece müsaittir. Hatta Tanzimat yıllarından itibaren verem, sefalet, terk

²³⁴ Erdoğan Alkan, *Romantizm, Varlık Yayınları*, İstanbul 2006, s. 64.

edilmişlik veya aldatılmışlığa ek olarak romantik eserlerin beslediği *teessürî mevzuların* ağırlığı Servet-i Fünûn yıllarında da sürer.²³⁵

İlk dönem eserlerinde –Servet-i Fünûn’a, hatta Servet-i Fünûn sonrasına kadar– *teessürî mevzulara* ne kadar yer verildiğini anlamak için *Taaşşuk-ı Talat ve Fitnat*, *İntibah*, *Dürdane Hanım*, *Zavallı Çocuk*, *Vuslat Yâhut Süreksiz Sevinç*, *İçli Kız*, *Finten*, *Sefile*, *Karabibik*, *Sergüzeşt*, *Zehra*, *Şık*, *Hayal ve Hakikat*, *Nadide*, *Re’fet*, *Zavallı Necdet*, *Sefalet*, *Muhâdarât*, *Eylül* ve *Kırık Hayatlar* gibi roman ve piyesleri bu dikkatle okumak yeterlidir. Söz gelişi ilk eserler içinde bu tür mevzuları en çok işleyenlerden biri Ahmet Mithat’tır. O, “Hikâye denilen şeyin meydanda başlıca iki nevi görülür ki birincisi *mudhik* ve ikincisi *mü’limdir*”²³⁶ der. Bu alıntıda geçen *mudhik* “güldürücü”, *mü’lim* ise “elem ve keder verici” anlamındadır. Demek ki Ahmet Mithat hikâye ve romanı en az yarı yarıya *teessürî mevzuların* işlendiği türler olarak görmektedir. Nitekim *Letaif-i Rivayat* serisinin 1870’te yayımlanan 4. kitabına yazdığı “Kâriîn-i Kirâma Sûret-i Mahsûsada Teşekkür” başlıklı önsözün ilk paragrafı, onun kendi eserlerinde bu yönde hareket ettiğine ve edeceğine dair bize güçlü bir fikir verir:

“*Letaif-i Rivayat*’ın birinci cildini neşreylediğim zaman bunun yalnız üç küçük ciltten ibaret olacağını ilân etmiş ve ol vechle birinci cildi *Suizan* ve *Esaret* ismiyle birisi gülünç ve diğeri *acıklı* iki hikâyeyi ve ikinci cildi

235 Bkz. Ahmet Hamdi Tanpınar, *19’uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, Çağlayan Kitabevi, 8. bs., İstanbul 1997, s. 293-294.

236 Ahmed Midhat Efendi, “Hikâye Tasvir ve Tahriri”, *Yeni Türk Edebiyatı Antolojisi III*, hzl. Mehmet Kaplan-İnci Enginün-Birol Emil-Zeynep Kerem, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1979, s. 53.

Gençlik ve Teehhül ismiyle keزالık birisi gülünç ve diğeri **acıklı** diğeri iki hikâyeyi hâvi olduğı misilli üçüncü cildi dahi *Felsefe-i Zenan* ismiyle **acıklı** yalnız bir hikâyeyi muhtevî olduğı hâlde tab' ve ihraç etmiştim."²³⁷

Görüldüğü üzere *Letaif-i Rivayat*'ın ilk üç kitabında yayımlanan beş hikâyenin üçü **acıklı**dır. Bu hikâyeleri acıklı yapan temel sorunlar esaret, âşıkların birbiriyle evlendirilmemesi ve aldatılmışlıktır. Bu sorunlar *Esaret ve Teehhül*'de intiharla, *Felsefe-i Zenan*'da ise aldatılmanın tetiklediğı kanlı öksürüğü takip eden ölümle sonuçlanmıştır. Ahmet Mithat acıklı mevzulara veya sonlara diğeri bazı hikâye ve romanlarında da yer vermiştir. Hatta yazarın eserleri tarandığında onun hikâye ve romanlarının çok azının *mudhik*, çoğunun ise *mü'lim* olduğı görülecektir.

Ahmet Mithat'ın *Letaif-i Rivayat*'ının –yukarıda sözü edilen– ilk üç kitabı 1870 yılında yayımlanmıştı. Şimdi de 1872'de yayımlanan ilk telif romandan²³⁸ örnek verelim. *Taşşuk-ı Talat ve Fitnat*'ın son bölümünün başlığı Facia'dır ki bu bölümde Fitnat karnına soktuğı bir çakıyla intihar eder. Onun ölümü üzerine –tıpkı *Romeo ve Juliet*'tekine benzer şekilde– Talat da oracıkta ölür. Peşinden de Fitnat'ın kendi kızı olduğunu öğrenen Ali Bey çıldırır. Yazar Şemsettin Sami, eserin Hatime'sinde bu faciaların ardından Saliha Hanım'ın ağlaya ağlaya iki gözünü kaybettiğini, Emine Kadın'ın bu acıla-

²³⁷ Ahmet Mithat Efendi, *Letaif-i Rivayat*, hzl. Fazıl Gökçek-Sabahattin Çağın, Çağrı Yayınları, İstanbul 2001, s. 87. (Koyu ve italik vurgular yazara aittir..)

²³⁸ Nurullah Çetin ve Nüket Esen ilk telif romanımızın, Ahmet Mithat'ın 1870'te *Letâif-i Rivâyât* serisinde yayınlanan *Firkat*'i olduğı görüşündedir. Bkz. Nurullah Çetin, "Ahmet Mithat Efendi'nin Romancılığı", *Ahmet Mithat Efendi*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 2012, s. 132; Nüket Esen, *Hikâye Anlatan Adam: Ahmet Mithat*, İletişim Yayınları, İstanbul 2014, s. 167.

ra dayanamayarak bir hafta içinde müteessiren vefat ettiğini belirttikten sonra, “Hem de bu kitabın ismi ‘Musibetnâme’ değil ki” dese de gerçekte bir nevi musibetnâme türünden bir trajediyle karşı karşıya olduğumuz aşikârdır.

Taaşşuk’tan sonra yazılan *İntibah*’ın sonu da facialarla neticelenir. Şöyle ki; Mehpeyker Dilaşup’u, Ali Bey de Mehpeyker’i bıçaklayıp öldürür. Hırvat, aldığı yaraların tesiriyle geberir. Abdullah Efendi (gerçi romanda hiç de “efendi efendi” durmaz) gelişmelere bağlı olarak za’f-ı kalp cihetiyle korkusundan mühlik (helak edici) bir nüzule uğrar. Ali Bey de olup bitenlerin kendisinde meydana getirdiği nedamet krizleri sebebiyle altı ay içinde ressâm-ı kaderin çizdiği resmin içinde kederden ölmüş olarak yerini alır.

Karabibik’te ve *Zehra*’da realizmi hatta yer yer natüralizmi örnek almaya çalışan Nabizade Nazım’ın bile bu romanları ve hemen bütün hikâyeleri teessürî mevzular üzerinedir.

Recâizade Mahmut Ekrem, *Araba Sevdası*’nın önsözü niteliğindeki “Erbâb-ı Mütalâaya”da insanların başından geçen ibretlik olay ve hâllere şiir ve hikmet nazarıyla bakıldığına hepsinin az çok *hazin* görüneceğini beyandan sonra “Bu mütalâaya göre *Muhsin Bey* hikâyesi erbâb-ı mütalâaca ağlanacak şeylerden görülmüş olduğu halde, bu *Araba Sevdası* gülünecek hâllerden addolunsa gerektir. Fakat dikkat olunursa bu ondan elbette daha ziyade *hazin*, elbette daha çok müellimdir!..”²³⁹ der ki bu görüşe bakarak Ekrem’in kayda değer insanlık hâllerinin hemen hepsinin acıklı/hazin olduğuna inandığını görürüz. Gerçekten de onun kaleme aldığı üç uzun hikâyede de *hazin* neticeler söz konusudur. “Sâime”de Sâime, “Muhsin Bey Yahut Şairliğin Hazin Bir Neticesi”n-

²³⁹ *Recaizade M. Ekrem-Bütün Eserleri III*, hzl. İsmail Parlatır-Nurullah Çetin-Hakan Sazyek, MEB Yayınları, İstanbul 1997, s. 207.

de Muhsin Bey, "Şemsâ"da da Şemsâ'nın sonu gerçekten de hazindir. Öyle ki Ekrem bu önsözde de *Araba Sevdası*'nda karşımıza çıkan hastalıklı bir tip olan züppe tipinin milli bünyeye girmiş yabancı mikroplar taşımasından dolayı onu ve onun gibilerin durumunu hazin olarak nitelendiriyordur aslında.

Teessürî mevzular sadece romantik eserlere has mevzular değildir. Bazı realist ve natüralist romancıların acı(klı) hayat sahnelerine en az romantikler kadar yer verdikleri dahi görülür. Mehmet Kaplan'ın, duyuş tarzlarının "belirli vasfı hastalık derecesine varan bir nevi aşırı duyarlılıktır"²⁴⁰ dediği Servet-i Fünuncuların romandaki başat ismi Halit Ziya'nın ilk romanı *Sefile*'ye bu nazarla bakıldığında, yazarın diğer romanlarında işlediği teessürî mevzuların ilk örneklerini burada görürüz. Romanın adı *Sefile*, başkişisi Mazlume'dir. Bu iki isim bile tek başlarına çok şey anlatır. Daha ilk romanında realist, hatta yer yer natüralist çizgi üzerinde hareket eden Halit Ziya, *Sefile*'de de diğer romanlarındaki gibi "kırık hayatlardan bir hayat" anlatmıştır. Bu roman başlangıçta kimsesiz bir dilenci kızın, sonrasında ise bir fahişenin hayatını işlemek bakımından Türk edebiyatında giderek artan küçük insanlara, küçük insanların teessürî/kırık hayatlarına yönelişin ilk örneklerindendir.

Bu romanın, *Sefile*'nin, daha ilk paragrafları eserin teessürî bir mevzuyu işleyeceğine işaret etmektedir:

"Düşündü, tereddüt etti.

Mahzûnâne, zayıf vücudunu nîm setreden paçavraları, çamurlar içinde mülevves olan ayaklarını süzdü. Netice-i tedkikâtı olarak bir âh-ı can-hırâş sînesini kabarttı.

²⁴⁰ Mehmet Kaplan, Tevfik Fikret, Devir-Şahsiyet-Eser, Dergâh Yayınları, 15. bs., İstanbul 2012, s. 42.

Fakat uzun kirpiklerle müzeyyen gözleri kalkamadı. Mah-zûnâne, me'yûsâne yere merkûz kaldı."²⁴¹

Halit Ziya'nın "sanat anlayışı ve hayatındaki tesadüfler, romanlarının kişilerini daima bir bezginlik, hayal kırıklığı ve birer sefalet levhasına dönüştürmüştür. İlk romanı *Sefile*'den başlamak üzere bütün romanlarında *kırık hayatlar*dan, hayatları kırılmış insanlardan bahisler vardır."²⁴² Onun *Sefile*'sinin yanı sıra *Nemide*, *Bir Ölünün Defteri*, *Ferdi ve Şürekası*, *Mai ve Siyah*, *Aşk-ı Memnu*, *Kırık Hayatlar*; *Servet-i Fünûn*'un romanda ikinci önemli ismi sayılan Mehmet Rauf'un ise *Ferdâ-yı Garâm*, *Eylül*, *Genç Kız Kalbi* romanlarında başkışiler yaşadıkları hayattan memnun olmayan, çoğunlukla aşk ilişkilerindeki hayal kırıklıkları sebebiyle üzüntüden hastalanmak, bazen vereme yakalanıp aşk vereminden ölmek, delirmek, intihar etmek gibi trajik sonlarla karşılaşan kişilerdir. Bu trajik sonları yapan elbette teessüri mevzulardan başka bir şey değildir. Söz gelişi Halit Ziya'nın ikinci romanı *Nemide*'de Nail'e âşık olan Nemide, Nail'in Nahi't'i sevdiğini öğrenmesi üzerine zaten yatkın olduğu veremin şiddetlenmesiyle ölür. Roman baştan sona *Nemide*'nin zayıf yaratılışı sebebiyle hayatının bağlı olduğu ince iplik üzerinde yürür ve bu ince ipliği bir *ince hastalık* koparır. *Mai ve Siyah*, Ahmet Cemil'in, hayalleri ile hayal kırıklıkları arasında gidip geldiği elemelerle doludur. *Bir Ölünün Defteri*, yazarın ifade ettiğine göre, bir kısmı son zamanlarda teneffüs ettiği ölümün soğuk havasından, bir kısmı da Rusya Harbi'nin çocukluğundan kalan acı izlerinin tohumundan doğ-

²⁴¹ Halit Ziya Uşaklıgil, *Sefile*, hzl. Ömer Faruk Huyugüzel, Özgür Yayınları, İstanbul 2006, s. 15.

²⁴² Selçuk Çıkla, "Halit Ziya ve Mehmet Rauf'un Hayatları ile Romanları", *Dergâh*, C. 12, S. 142, Aralık 2001, s. 15.

muştur.²⁴³ Ayrıca *Ferdi ve Şürekası* iki seveni arasında harap olan İsmail Tayfur'un feci sonunu, *Aşk-ı Memnu* yasak bir aşkın acı neticelerini, *Kırık Hayatlar* toplum içinde hayatları kırılmış insanların bir geçit törenini,²⁴⁴ *Nesl-i Ahir* ise uzun bir istibdat döneminin körelttiği yetenekler ve bastırdığı özgürlüklerin olumsuz sonuçlarına karşı isyanlar tufanını sergiler. (Mehmet Rauf'un romanları da bu dikkatle okundığında onların da ağırlıklı olarak aşk elemeleri ile dolu olduğu görülecektir.)

Teessürî mevzuların Tanzimat yıllarını müteakip Servet-i Fünûn yıllarında da, hem Servet-i Fünûn yazarlarıncı hem de onların dışında kalan romancılarca yoğun olarak işlenmeye devam ettiği aşikârdır. Söz gelişi 1897'de *Mütalâa* gazetesinde tefrika edilen *Sefalet* Servet-i Fünûn'a dahil olmayan birisi tarafından kaleme alınmıştır. Yazarı Emine Semiye; çok soğuk ve karlı bir kış gününde, sıcacık odasından dışarı bakarken, gelip geçenler arasında fakir genç kızlar, ayaklarını çıplak zenciyeler, düşe kalka yürümeye çalışan ihtiyarlar görünce hissiyatı galeyana gelerek bu romanı yazmaya karar vermiş olduğunu anlatır.²⁴⁵ Roman boyunca sık sık görülen şu kelimeler eserin teessüriliğinin açık işaretleridir: sefile, sefil kız, sefalet, felaket, felaketzede, biçare, perişan, bedbaht, mahrum, nevmid, me'yus, derd, elem, gam, keder, elîm, mazlum, mağmûm, zulmet, fakir, fakirlik, müteessir, mükedder, teessür, ıztırab.

243 Halit Ziya Uşaklıgil, *Kırk Yıl*, hzl. Nur Özmel Akın, Özgür Yayınları, İstanbul 2008, s. 386.

244 "Kırık Hayatlar, adından da belli, hayatları kırılmış insanların bir geçit töreni gibidir." Fethi Naci, *40 Yılda 40 Roman*, Oğlak Yayıncılık, İstanbul 1994, s. 21. Ayrıca bkz. Fethi Naci, "Türk Romanı Aşk-ı Memnu ile Başlar", *Gösteri Sanat-Edebiyat*, S. 4, Mart 1981.

245 Emine Semiye, *Sefalet*, hzl. Kadriye Kaymaz-Zeynep Berktaş, Lacivert Yayıncılık, İstanbul 2010, s. 8.

Ara nesil romancılarından Mehmet Celal'in 1886-1901 yılları arasında yazıp yayımladığı hikâye ve romanların hemen hepsi romantik ve teessürî karakterdedir. Bu eserler marazi hassasiyet, ele alınan aşk konuları ve aşırı romantizm²⁴⁶ ile dikkat çekerler. Tanzimat döneminin kadın yazarlarından olan Fatma Aliye Hanım'ın da 1893-1899 yılları arasında yayımlanan *Muhâdarât, Re'fet, Udî* ve *Levâ-yih-i Hayât* adlı dört romanı hep teessürî mevzular üzerine kuruludur. Hatta 1912'de yayımlanan *Enîn*'i de aynı çizgidedir.

Bazı Tanzimat ve Servet-i Fünûn romanlarında başkişilerinin hem fiziken hem de ruhen zayıf karakterli oluşları bir rastlantı değildir. Söz gelişi Halit Ziya'nın 1892'de İzmir'de basılan *Nemide* adlı romanında Nemide için kullanılan şu kelime ve tamlamalar hem Nemide'nin zayıflığına işaret eder hem de bunlar –bir bakıma– Servet-i Fünûn hikâye ve romanının kelime kadrosunun habercisidir: meyus, asabi, kıskanç, hüzn-engiz, rikkat-efzâ bir melek, nehâfet-i vücûd, şefafet-i cild, sarı bir çiçek, nahif vücud, narin vücud, narin bir bedîa-i hilkat, hastalıklı sarı bir çocuk, narin bir su çiçeği, hasta kız, kelebek kadar hafif meşrep, sarı benizli. Hayata vücutça zayıf gelen Nemide asapça da zayıftır. Bu zayıflıklar onu iki yönden kuşatmakla kalmaz, bunlara eklenen aşk ve kıskançlık zaten meyilli olduğu veremi tetikler. Sonuç ölümdür. Emine Semiye'nin *Sefalet*'inde ise Müştak, kız kardeşleri Necibe ve Nesibe'ye "me liz blan" yani "beyaz zambaklarım" diye hitap eder. Bu hitapla ilgili olarak yazar şöyle bir dipnot düşmüştür: "Necibe ile Nesibe'nin renkleri kansız ve düz beyaz, gözleri de sarı olduğu için Müştak onları 'me liz blan' yani 'beyaz zambaklarım' diye çağırırdı."²⁴⁷ Bu şekil-

246 M. Fatih Andı, *Ara Nesil Şairi Mehmed Celâl/Hayatı-Görüşleri-Şiirleri*, Alfa Basım Yayım Dağıtım, İstanbul 1995, s. 35.

247 Emine Semiye, *Sefalet*, hzl. Kadriye Kaymaz-Zeynep Berktaş, Lacivert Yayıncılık, İstanbul 2010, s. 74.

de bazı roman kişilerinin fiziki ve yer yer de ruhi portrelerinin hastalıklı cephelerine çok fazla örnek bulunabilir.

Burada son bir tespit yapalım. Tanzimat dönemi hikâye, piyes ve romanlarında karşılaştığımız şu kelime ve tamlamaların çokluğu bu döneme ait eserlerin romantik ve teessürî cephesi hakkında bizlere açık fikirler verir: Acı, derd, hüzn, hüzn-engîz, hüzn-i âşıkâne, elem, girye-i elem, hayât-ı elîm, yeis, hâl-i yeis, hâl-i elem-i yeis, me'yûs, me'yûsiyet, nevmid, nevmidî, teessür, fart-ı teessür, girye-i teessür, teessür-yâb, müteessir, hazîn, hiss-i hazîn, mağmûm, mahzun, mükedder, rikkat, bedbaht, ıztırab, bâr-ı ıztırab, firâş-ı ıztırâb, ıztırâb-ı ruhani, muztarib, kalb-i muztarib, zavallı, zayıf, tâli-i siyâh, muzlim, rûh-ı mecrûh, mahbes-i azâb, meşakkat, sefalet, münkesir, keder, melce-i keder, matem, inkisar, inkisar-ı kalb, ıftirak, buhrân-ı asabi, felaket, tahassür, feryâd, zalâm, a'mâk-ı zalâm, mühlik, teessüf, müteverrim, hicrân, hicrân-dîde, mağlûb-ı aşk, asabiyü'l-mizaç.

Sadece Mehmet Celal'in bazı hikâye ve romanlarından derlenen şu kelimeler ise romantik bir yazarın kaleminden dökülen teessür dolu hayatların yansımalarıdır: ıztırab, zavallı, hissî, hazin, sevmek, muazzeb, muhabbet, sevda, müteessir, verem, mustarip, şüphe, teverrüm, zulmet, esef, nâlân, giryân, kederli, matem, bedbaht, muzlim, hazan, hasta, feryad, nemnâk, hayal, sirişk, gözyaşı, girye, sefalet, keder, teellüm, teessür, musiki, ihtiras, deli, cinnet, perişan, merhamet, şefkat, ceriha, cerihadar, hüsrân, garâm, ölüm, intihar, melal-âmîz, hayal-perver, felâket-zede, sedvâzede, hüzn-engiz, zaif vücut, bûse-i mühlik, âh-ı tahassür, hiss-i hazîn, buhrân-ı asabi, zalâm-ı yeis, sirişk-i muhabbet, soluk hayal, sararmış cemal, kalb-i hazîn, zavallı âşık, sevda-yı mecnûnâne, kitâbe-i gam, sernüvişt-i âşıkâne, zaif asab, belâ-yı ıftirâk,

vicdan azapları, sarı bir çehre, donuk bir bakış, muğber bir tebessüm.²⁴⁸

II

*Cân hasta düşüp şiddet-i sedvâ-ı serimden
Kan doldu ciğer hûn-ı dil-i pür-kederimden
Ey mevt yetiş muztaribim yârelerimden
Bitmekte hayât âteş-i âh-ı seherimden
Aşkım yetişir ey verem el çek ciğerimden!*²⁴⁹

Cevdet Perin, *Fransız Romantizmi* adlı kitabında romantizmin adlarından birisinin *asrın hastalığı* olduğunu yazıyor.²⁵⁰ Asrın hastalığı, romantizm ve melankoli arasındaki ilişkiyi şu tespitler çok güzel izah eder: "Bir Fransız münekkidi 'omantiklerin babası Rene'dir' diyor. Doğru. Çünkü bu kitap, Büyük Fransız İhtilâlinde kurtulan zavallı ve bedbaht bir nesle heyecan ve ihtiras yerine hüznün ve keder dağıtmış ve XIX'uncu asrın ilk yarısında melankolinin bir nevi kaynağı hâline gelmiştir. «Asrın Hastalığı» (*le mal du siècle*) denilen maraz ilk defa olarak Chateaubriand'ı kemirmişti. Onun Rene adlı romanındaki ümitsizlik feryadları Avrupa kıtası üzerinde âdeta bir fırtına gibi her tarafı dolaşmış ve her yerde etrafa melankoli saçmıştır."²⁵¹

Sanayi Devrimi ile birlikte giderek maddileşen/materyalistleşen insanın bir taraftan da ahlaki, sosyal, tarihî, mane-

248 *Mehmet Celal'in Hikâye ve Romanları*, hzl. Nurcan Şen, Kurgan Yayınları, Ankara 2014.

249 *Recaizade M. Ekrem-Bütün Eserleri III*, hzl. İsmail Parlatır-Nurullah Çetin-Hakan Sazyek, MEB Yayınları, İstanbul 1997 s. 147.

250 Cevdet Perin, *Fransız Romantizmi*, Uzluk Basımevi, Ankara 1942, s. 245.

251 Cevdet Perin, *Fransız Romantizmi*, s. 23.

vi bağlarının zayıflamasıyla birlikte sanatkârlar şehirlerden kırsala kaçır, dinden kendi bedenine sığınır, Fransız İhtilali'yle devirdiğı değerlerden boşluğa yuvarlanırlar. Böylece onlar "boşlukta çırpınan, ne istediğini bilmeyen, bazen kendinden çıkmağa, kaçmağa çalışan; bazen de kendinde bütün evreni eritmeğe çabalayan bir ruhun sefaleti"²⁵² olarak açıklanabilecek asrın hastalığına yakalanmışlardır. "O kadar ki, zaman zaman ölüm veya intihar, biricik kurtuluş yolu olarak görülmüştür. Nitekim pek çok romantik (Chateaubriand, George Sand, Gerard de Nerval) hayatlarında bu yolu denemekten çekinmemişlerdir."²⁵³

XIX. yüzyıl Avrupa'sında, özellikle Fransız romantizminde *le mal du siècle*, yani *asrın hastalığı* olarak adlandırılan aşırı duyarlılık bizde kendisini en fazla Servet-i Fünun şair ve yazarlarında göstermiştir. Bilge Ercilasun'un tespitlerine göre Batı'dan gelen ve klasik kültürden edinilen tesirlerin yanı sıra sosyal ve siyasi şartların da beslediğı hassasiyet, Servet-i Fünun yazar ve şairlerinin hemen bütün eserlerinde farklı şekillerde kendini belli eder.²⁵⁴ Nitekim Halit Ziya Servet-i Fünun'u tesiri altına alan hassasiyetten doğan marazların birini *Kırk Yıl*'da itiraf etmiştir: ziynet ve sanat iptilası.²⁵⁵ Servet-i Fünun'un en ünlü şairi olan Tefvik Fikret de içinde bulunduğı ekole ait eserlerin hastalıklı bir duyarlılığa sahip olduğunu bir musahabesinde itiraf etmiştir. Ona göre o gün-

²⁵² Suut Kemal Yetkin, *Edebiyatı Akımlar*, s. 32'den alıntılan İsmail Çetişli, *Batı Edebiyatında Edebi Akımlar*, Akçağ Yayınları, 8. bs., Ankara 2007, s. 74.

²⁵³ İsmail Çetişli, *Batı Edebiyatında Edebi Akımlar*, Akçağ Yayınları, Ankara 2007, s. 74.

²⁵⁴ Bilge Ercilasun, "Edebiyatımızda Marazilik", *Yeni Türk Edebiyatı Üzerine İncelemeler*, Akçağ Yayınları, Ankara 1997, s. 409-420.

²⁵⁵ Halit Ziya Uşaklıgil, *Kırk Yıl*, hzl. Nur Özmel Akın, Özgür Yayınları, İstanbul 2008, s. 706.

kü edebiyat sağlam bir bünyeye sahip değil, hastadır. Bütün şiirler, hikâyeler ve tasvirlerde bir solgunluk, kansızlık, cansızlık, bitkinlik görülür. Yazılan her şeyde sanki bir veremli hâlsizliği vardır. Bu durum hem birçok mevzunun hüznülü hem şuh ve şatır mevzuların bile hazîn bir mahiyet arz edecek şekilde yazılmasından kaynaklanmaktadır. Bu sebeple eserlerinin hepsi aynı rehavet, bezginlik, hastalıklı alametler ve aynı hastalıkla, sanki bir hastaneden çıkmış gibidirler.²⁵⁶

Fuad Köprülü'nün "Edebiyatta Marazilik" başlıklı makalesinde Servet-i Fünuncuların eserlerini yer yer marazilikle suçladığına şahit oluruz. Köprülü, bu yazısında millî hayat-tan ve millî mefkûrelerden uzak olan ve yabancı tesirlerle üretilen eserleri marazi (hastalıklı) olarak niteler:

"İctimâî râbıtaların gevşemesinden, eski mefkûrelerin yıkılmasından dolayı yüksek sınıflara mensûb ferdlerin âdetâ hayvanlaşmağa yaklaştıkları bu manevî inhilâl zamanlarında, edebiyat da bazen aynı sukût ve inhilâl alâmetlerini gösterir: Bazı şâirler -esâsen kuvvetsiz bir ahlâk hissine mâlik olduklarından- yalnız kendi keyif-perestliklerini, şehvânî telezzüzlerini, ferdî hislerini terennümle iktifâ ederler; bilakis kendilerinde ahlâkî his kuvvetli olan sanatkârlar ise, bu inhilâl devrinin şenâatlerine, gayr-i ahlâkiliğine, keyif-perestliklerine karşı büsbütün menfî bir vaziyet almakla iktifâ ederler. Menfî veya müsbet, böyle devirlerin edebî mahsulleri umûmiyetle cılız, hasta, ümitsiz, ekseriyetle -gayr-i ahlâkî değilse bile- lâ-ahlâkî ve herhalde çok kuvvetsiz eserlerdir. Bu umûmî mütâlaaları göz önünde bulundurmak şartıyla 'Tevfik Fikret-Halid Ziyâ' devresi edebiyâtının umûmî seciyelelerini oldukça izâh edebilmek kâbildir; yalnız şunu ilâveyi de unutmayalım ki, bu devredeki sanatkârlar, vücûda

256 *Tevfik Fikret, Dil ve Edebiyat Yazıları*, hzl. İsmail Parlatır, TDK Yayınları, 3. bs., Ankara 2000, s. 158-159.

getirdikleri edebî mahsuller itibâriyle hayâtın yalnız zâhiren en yüksek fakat hakîkatte en sathî, en gayr-ı millî tabakalarıyla temasta bulunuyorlar ve asıl milleti, asıl şe'niyeti göremiyorlar, duyamıyorlar, anlayamıyorlardı. Yani bu devre edebiyâtının marazî bir şekil alması, asıl evvelce îzâh ettiğimiz âmil, 'millî hayât ile edebiyât arasındaki râbitaların gevşemiş bulunması' büyük bir te'sîr icrâ ediyordu."²⁵⁷

Köprülü'nün yukarıda adı geçenlere yönelik eleştirisinin temelinde bu yazar ve şairlerin muhtelif sebeplerden dolayı millî hayattan uzak ve içtimai mefkûrelere bigâne kalmaları, millî terbiyeden mahrum oluşları, milletle ve millî zevklerle kendileri arasında derin uçurumların oluşması, yabancı muhitlerden etkilenmeleri, edebî terbiyelerini yabancı edebiyatlardan almaları, Fransız veya İngiliz muharrir ve şairlerinin birkaçını okuyarak onları taklide yeltenmeleri gibi sebepler yatmaktadır. Böyle bir yapı üzerine inşa edilen eserler de doğal olarak hasta, cılız, bedbin, ecnebi edebiyatlardan alınmış birer kopya mahiyeti taşırlar.²⁵⁸

Hastalıklı Toplumun Hastalıkları

"Edebiyat ve sanat toplumsal yaşamın aynasıdır."²⁵⁹

Roman; fert ve toplum mahreçli bir türdür. Ralph Fox bu ilişkiyi şöyle izah eder: "Roman fertle ilgilenir, onu ihtiva

257 Köprülüzade Mehmed Fuad, "Edebiyatta Marazilik", *Bugünkü Edebiyat*, Cihan Biraderler Matbaası, İstanbul 1924, s. 34-35.

258 Bu eleştiriler için bkz. Köprülüzade Mehmed Fuad, "Edebiyatta Marazilik", s. 37.

259 Georgi V. Plehanov, *Sosyalist Açından Toplum, Sanat, Eleştiri*, çev. Asım Bezirci, Evrensel Basım Yayın, 4. bs., İstanbul 1991, s. 14.

eder. O bir anlamda cemiyete, tabiata karşı ferdin mücadelesinin destanıdır. Roman ancak, insan ve cemiyet arasındaki dengenin kaybolması durumunda ortaya çıkar. Bu ise ancak kapitalist bir cemiyette mümkündür.”²⁶⁰ Romanın doğuşunda ve gelişiminde şehirleşme, sanayileşme, kozmopolitleşme ve burjuvazi gibi birçok faktör rol oynamıştır. Bunlar çoğunlukla sağlıklı değil, hastalıklı ilişkilerin artması sonucu yaşanan gelişimin neticeleridir. Yani son yüzyıllarda sadece şehirler hastalıklı (patolojik) bir yapı arz etmezler; bireyler gibi toplumlar da, ya daha önceden hiç görülmemeyen hastalıklara yakalanmışlardır ya da bilinen bazı hastalıklar artmış veya kronikleşmiştir.

XIX. yüzyıldan itibaren şehirleşme, sanayileşme, kozmopolitleşme ve burjuvalaşma sürecinde modern hikâye ve romanımız; halk, divan ve dinî-tasavvufî hikâyelerimizin hepsinden ayrı bir çizgide gelişmiştir. Yeni anlatı metinlerinde artık eski hikâyelerdeki insan yoktur. Yeni hikâyelerde artık eski hayat da yoktur. Ne var ki *yeni insan* ve *yeni hayat* bu yeni türün kendisi gibi oynak, ikiyüzlü ve hastalıklıdır. Aslında hastalıklı olan toplumsal hayatın bizi kendisidir. Bu süreçte mevcut hastalıklara yeni hastalıklar eklenmiş ve roman eski-yeni her türlü hastalığın ifşasına başlamıştır.

Tanzimat romanlarının konuları dünyevileşmenin açık işaretlerini taşır. Bazı edebiyatçılar tarafından eski romanlarımız olarak kabul edilen mesnevilerde çoğunlukla *yüceyle* meşgul olduğu bilinen bir gerçektir. Yeni romanlarımızın yaptığıysa çoğunlukla dünyevi olanla, yani *aşağıyla* meşguliyettir. Bu değişim, toplumun topyekûn topallamaya başladığını gösterir bir bakıma. Toplumun hastalıkları arttıkça

²⁶⁰ Ralhp Fox, *The Novel and The People*'dan aktaran Yavuz Demir, *İlk Dönem Hikâyelerinde Anlatıcılar Tipolojisi*, Akçağ Yayınları, Ankara 1995, s. 14.

edebiyat da daha fazla hastalıklı kişi ve sorunlarla ilgilenir olmuştur.

Roman, hastalıklı bir tür'dür. Bu türün çoğu örneği başlangıcından beri daima sorunlu, zayıf, hasta insanlar ile sorunlu ve hastalıklı toplumsal ilişkileri işlemiştir: Bireysel ve toplumsal acılar, düşüşler, krizler, felaketler, intiharlar, bunalımlar, yozlaşmalar, yabancılaşmalar, aşka-fuħřa tutukluklar, hayranlık ve taklitçilikler, züppelik ve hoppalıklar, aylaklık ve asalaklıklar. Bu hastalıklı türün örneklerinde bireysel gibi görünen birçok toplumsal hastalığa temas edildiği açıktır. Bu tespiti aşağıda bazı yerli ve yabancı romanlar üzerinden örnekeleyelim:

Zola'nın *Meyhane'si*, âdeta ayyaşlardan oluşmuş bir neslin prototipi olarak seçilen Kupo örneğinden yola çıkılarak bütün Fransa'nın ayyaşlığının temsil sahnesidir. Asıl amaç işçi sınıfındaki birtakım insanların sorunlarına değinmek veya yaşam şartlarını anlatmak olsa da, mademki yazar doğalcı olmak iddiasındadır ve yazdıklarının gerçekte olduğunda ısrarlıdır, o hâlde içki tüketmeyen hiçbir kişinin olmadığı ve toplumdaki hemen herkesin birbirinin ırzına geçtiği görülen bu romandan hareketle, hastalıklı bireylerin hastalıklı topluma işaret ettiğini rahatlıkla söyleyebiliriz.

Roman, realizme, ondan daha çok da natüralizme uygun olarak hayatın aynası olma iddiasındadır. Bu bağlamda Emile Zola'nın romanlarını çoğunlukla işçilerin sorunları üzerine yazılmış değil, aynı zamanda Fransız toplumunun hastalıklı cephelerine değinen romanlar olarak görmek de gerekir. Nitekim Fransız toplumunu dikkatle izleyen ve inceleyen, her toplumsal tabakanın ve her hayat şartının yarattığı insan tiplerini inceden inceye tetkik eden Emile Zola, romanlarında bir taraftan işçilerin zorlu yaşam koşullarını anlatırken diğer taraftan da bir bakıma Fransız toplumunun

patolojik insanlık haritasını çizer. Söz konusu haritada bu toplumun iki yönü çok dikkat çeker: içkinin ve fuhşun yaygınlığı. Nitekim yazarın *Germinal*'de verdiği şu bilgi, Fransa'nın bir köşesine ait sadece küçük bir prototiptir sanki: "Şeker fabrikaları, halat atölyeleri, un fabrikaları arasında da en fazla, balozlar, meyhaneler, birahaneler göze çarpıyordu. Bunlar o kadar çoktu ki bin eve karşı beş yüz meyhane vardı."²⁶¹ Fransa'da ayyaşlığın veya içki tüketiminin *Meyhane*'den çok daha yaygın olduğunu gösteren bir romandır *Germinal*. Diğer taraftan Fransız toplumunun müptelası olduğu fuhşun yaygınlığı da *Germinal*'de çok açık yüreklilikle göz önüne serilmiştir. Böylece, bir bakıma bu romanlarda Fransız toplumunun hastalıklarına yer verilmiş olmaktadır.

Batılı hikâyemizin daha ilk örneği toplumsal yaralardan birine değinir. Mesela kölelik, daha ilk Tanzimat hikâye ve romanlarında eleştirilen bir olgudur. İşte Ahmet Mithat Efendi, modern hikâyeciliğimizin başlangıç yılında (1870) basılan *Letaif-i Rivayat*'ının ikinci cüz'ündeki "Esaret"te bizzat köleliğin hastalıklı tarafını, özellikle ferdin hürriyetini ne derecede boyunduruk altına aldığını okurların dikkatine sunar. Diğer taraftan *Tanzimat Edebiyatında Kölelik*²⁶² adlı çalışmada incelenen eserlerin çokluğuna bakılırsa Tanzimat yazarı köleliğe dönemin/toplumun bir problemi/hastalığı nazarıyla bakmış demektir. Tanzimat romancısı sosyal bir romancıdır. Onların romanları hep toplumsal problem ve hastalıklarla kurgulanmıştır: Evlilikle ilgili sorunlar, yanlış batılılaşma (alafrangalaşma/Frenkleşme), taklitçilik, yabancılaşma, hayranlık, züppelik, eğitimsizlik, cahillik, kumar,

261 Emile Zola, *Germinal*, çev. Hamdi Varoğlu, Yordam Kitap, 2. bs., İstanbul 2014, s. 91.

262 İsmail Parlatır, *Tanzimat Edebiyatında Kölelik*, TTK Yayınları, Ankara 1992.

içki, fuhuş, moda, metres hayatı, dans ve balo, faiz, tefecilik, taklitçilik, yalan, entrika, kıskançlık gibi fert ve toplum hayatını kemiren bireysel olgular aynı zamanda toplumsal yönleriyle de işlenmiştir ilk dönem romanlarında. Söz gelişi Batılı romanımızın ilk örneği sayılan *Taaşşuk-ı Talat ve Fitnat*'ta toplumsal hastalıklara değinildiği aşikârdır. Üstelik bu hastalıkların önemlice bir kısmı Batıdan gelen tesirlerin neticesinde neşvünema bulmuştur, ta o yüzyıldan bu yüzyıla sirayet edecek şekilde. İşte bu romandan –bugünkü insanın ve hayatın işaretlerini taşıyan bazı örnekler:²⁶³

“Ah hanım, bu İstanbul fena. Gızlar, hanımlar incecik birer yaşmakla şıkar, gazar.”

“Sorsan bir defa, komşuların çocukları böyle mi? Her gece evlerine gelirler mi?”

“... bizim mamlakatta şocuk on beş-on altı yaşında evlenür. Heb böyle. Bu İstanbul'da otuz yaşında, kırk yaşında evlenür.”

“– Fakat ben kızımı (dışarı) çıkarıp bir seyre göndersem; kız güzel, herkes arabanın arkasına düşecek. Kimi yüzüne bakıp bıyık buracak, kimi sigara atacak, kimi bilmem ne halt edecek. Benim gayretim, namusum böyle rezaletlere tahammül edemez. Bizde, şimdi edep kalmadı, namus kalmadı...”

– Öyledir. Hakkın var, ama *modalar, alafrangalar* böyle şeyler çıkardılar. Ne yapalım?”

Taaşşuk-ı Talat ve Fitnat'ta, Müslüman-Türk toplumunun yüzyıllar boyunca şekillenmiş hayatına uymayan bu tür örnekler, Avrupa'dan gelen Topal Şeytan'ın sadece istisnai olarak evlerin damından değil, her damdan ve her kapı pen-

263 (Buradaki beş alıntının sayfa numaraları sırasıyla verilmiştir) Şemseddin Sami, *Taaşşuk-ı Talat ve Fitnat*, hzl. Yakup Çelik, Akçağ Yayınları, Ankara 2005, s. 4, 5, 5, 49-50, 50.

cereden (her windows'dan ve her telewindows'tan) rahatlıkla girmeye başlayacağını işaret ediyor gibidir.

Eğlencede aşırılığın, diğer ifadesiyle tenperestliğin bireylerden toplumsal hayata kadar birçok hastalığın yaygınlaşmasına yol açtığı malumdur. Bu konuda eğlence düşkünlüğünün Fransız ve Türk toplumundaki hastalık yapıcı yansımalarına kısaca değinelim: Avrupa eğlence hayatının Osmanlı toplumunu en fazla bozduğu eğlence türlerinden birisi balolardır. Ahmet Mithat'ın *Karnaval* adlı romanında verdiği malumattan öğrendiğimize göre balolar, Hristiyanlıktan evvel ta putperestlik zamanlarında ortaya çıkmış olan karnavalların alabildiğine serbest, kadınlı-erkekli eğlencelerin sokak ortasında değil de büyük salonlarda icra edilebilmesi gayesiyle icat edilmiştir. Baloların birçok çeşidi vardır. Kibar takımının düzenlediği baloların yanı sıra bir de tavşan balosu adında en rezil ve sefih kadınların kendileri gibi rezil ve sefih erkeklerle bir araya geldikleri umumi balolar da vardır.²⁶⁴ Osmanlı'da giderek yaygınlaşan balolara Türk erkek ve kadınları yavaş yavaş alışmaya başlamışlar, zamanla artık balolar Türkler tarafından da tertip edilir hâle gelmiştir. Baloların gereklerinden olan kumar, içki, kadın sahiplenme, dans, Batılı müzik, lüks, süslü ve dekolte giyim Müslüman-Türkler arasında zamanla yaygınlaşmıştır. Bu yaygınlaşma, Batı'nın hastalıklarından bir kısmının milletimizin fertlerine, çeşitli boyutlarıyla bütün topluma sirayet etmesine sebep olmuştur.

Şimdi de Ahmet Mithat'ın, Fransızlar için eğlenceyi hastalık olarak nitelendirdiği şu cümlelerine bakalım: "Avrupalılar eğlenceye pek müptelâ adamlardır. Bilirsiniz ya! Bū-

264 Ahmet Mithat Efendi, *Karnaval-Vah*, hzl. Kâzım Yetiş, TDK Yayınları, Ankara 2000, s. 4-5.

yüğü küçüğü, zengini züğürdü eğlencesiz duramazlar. Hele Fransızlar bu eğlence hususunda Avrupa'nın sair akvamına da faiktirler. Onlara eğlence merakı abâ ve ecdatlarından miras kalmış bir hastalıktır.”²⁶⁵ Burada da bir aşırılık söz konusudur. Nasıl ki hastalıklar vücut dengesinin bozulmasıyla ortaya çıkıyorsa eğlencede aşırılık da yine bireysel ve toplumsal dengenin bozulması anlamına gelir. Ahmet Mithat'ın “Ana-Kız”da belirttiği üzere²⁶⁶ Paris Belediyesi'nin resmî duyurusuna göre Paris'teki doğumların üçte birinin²⁶⁷ gayrimeşru oluşunun asıl sebebi insanların kendi tenleriyle beraber başka tenlere de âşık oluşları, yani eğlencede aşırıya gitmeleri/hastalıklı bir tutkuyla tenlere tapmalarıdır.

Kadın ve erkekler arasındaki gayrimeşru ilişkilerin hepsi bir bakıma “aşırılık”tır. Bu aşırılıklardan biri olan “tapma” seviyesindeki sevgi, hem erkeği hem de onu güzelliğiyle büyülemiş olan kadını çoğunlukla fuhşa sürükler. Bu konuda –roman dünyasında– en ileri(!) insanlar Paris'te yaşayanlardır. Söz gelişi *Madam Bovary*'de Leon, Emma'yı baştan çıkarmak üzereyken Emma ona “Hiç doğru değil bu, biliyor musun?” deyince Leon ona şöyle cevap vermiştir: “Doğru olmayan ne var bunda? Paris'te herkes yapıyor bunul”²⁶⁸(Paris'te herkesin yaptığı ile kastedilen sadece araba ile gezmek değil, perdeleri kapalı araba içinde sevişmek ve –belki de– fuhuş yapmaktır.)

265 Ahmet Mithat Efendi, *Letaif-i Rivayat*, hzl. Fazıl Gökçek-Sabahattin Çağın, Çağrı Yayınları, İstanbul 2001, s. 765.

266 Ahmet Mithat Efendi, *Letaif-i Rivayat*, s. 836.

267 Hüseyin Rahmi Gürpınar, *Mürebbiye*'de “Fransa'da halkın beşte ikisini kanun hükmünce şüpheli bir halde, insan cemiyetine karşı bağısız halde bırakan...” derken Ahmet Mithat'ın verdiği bilgiyi teyit eder gibidir. Bkz. Hüseyin Rahmi Gürpınar, *Mürebbiye*, hzl. Kemal Bek, Özgür Yayınları, İstanbul 2014, s. 32.

268 Gustave Flaubert, *Madam Bovary*, çev. Sâmih Tiryakioğlu, İletişim Yayınları, İstanbul 2013, s. 302.

Ahmet Mithat'ın "Para" adlı uzun hikâyesinde Yazıcıoğlu Hacı İsmail Ağa'nın, zenginliğini özellikle murabahacılık (tefecilik) ve haksız muamelecilik (alış-veriş) ile temin ettiği söylendikten sonra bu malın *Kur'an-ı Kerim*'de de habîs (kötü, çirkin) olduğu, mâl-i habîs (pis/haram mal) olduğuna bakılmadan durmadan mal biriktirmek hastalığının bir illet-i sar'î-âsâ (sara gibi bir hastalık) olduğu ifade edilir. Zira faiz gerçekte hem bireyi hem de bütün bir ekonomiyi –ruhen– içten içe yiyen bir sosyal mikroptur.

Tanzimat ve Servet-i Fünûn yazarlarının romanlarında dikkat çekici ve gerçekçi bir anlatım vardır. Roman kişileri isim olarak uydurma bile olsalar, roman tekniğinde de bazı kusurlar göze çarpsa dahi; olaylar, mekânlar, problemler, temalar hep o yıllara aittir. Yani romancılar, içinde yaşadıkları toplumun ve bu toplumdaki bireylerin hayatlarını anlatmışlardır. Hatta Halit Ziya –biraz abartıya kaçsa da– "Evet hiç şüphe yok! Hayat romanları değil, romanlar hayatı yapıyor!"²⁶⁹ diyebilmiştir. Gerçekte romanların hayatı yapmasından çok daha fazla olarak hayat romanları yazdırmaktadır. Bu son tespiti doğrulayan yüzlerce örnek bulmak mümkündür. Söz gelişi Halit Ziya, *Sefîle*'de anlattığı hayatı bizzat hayatın içinden seçip de sunmuştur okurlarına. Nitekim *Kırk Yıl* adlı hatıratında, *Sefîle*'nin yayınına izin verilmemesi sebebiyle İstanbul'da Yenicami civarında, Örücüler Hamamı etrafında çamur hayatı süren zavallı kadınların yanı sıra Aydın'ın, Muğla'nın geceleri sarhoşluk âleminde oynatılan kadınlarından da bahseder.²⁷⁰ Bu söylem, onun kişilerini ve

²⁶⁹ *Tevfik Fikret Dil ve Edebiyat Yazıları*, hzl. İsmail Parlatır, TDK Yayınları, 3. bs., Ankara 2000, s. 164. Ayrıca bkz. M. Fatih Andı, *Roman ve Hayat*, Hat Yayınevi, 4. bs., İstanbul 2013, s. 12.

²⁷⁰ Halit Ziya Uşaklıgil, *Kırk Yıl*, hzl. Nur Özmel Akın, Özgür Yayınları, İstanbul 2008, s. 321-322.

temalarını hayatın içinden seçip anlattığına dair delillerden yalnızca biridir.

Türk edebiyatında fertlerin ve dolayısıyla da toplumun hastalıklarına değinen çok fazla roman yazılmıştır. "Peyami Safa'nın romanlarında görülen frengi, verem, kanser, menenjit, üremi, çıldırma, histeri gibi hastalıklar, öncelikle bireyde, geniş düzlemde ise toplumdaki bozulmayı işaret eden birer kötülük metaforu işlevindedir."²⁷¹ Bu bağlamda bilhassa yozlaşan ve yabancılaşan nesillerin değişimini anlatan romanlarda hasta bireylerin hasta ettiği toplumun yaralarına değinilmiştir. Bu tür romanlara *İntibah'ı*, *Araba Sevdası'nı*, *Şık'ı*, *Şıpsevd'i*, *Metres'i*, *Aşk-ı Memnu'yu*, *Yaprak Dökümü'nü*, *Zâniyeler'i*, *Kiralık Konak'ı*, *Sözde Kızlar'ı*, *Sodom ve Gomore'yi* örnek verebiliriz.

Fertlerin düşüşlerinde yalnızca kişisel zaafları değil aynı zamanda toplumsal faktörler de rol oynar. Etem İzzet Benice'nin *Beş Hasta Var* adlı romanında kendisiyle beraber toplamda beş frengili hastadan hareketle konuşan Belkiys'in şu sözleri bu yönde değerlendirilmelidir:

"Bütün günahlar yalnız bu beş hastanın başına mı kopuyor? Cemiyetin bunda hiçbir suçu yok mu? Cemiyet hasta değil mi, insanlığın hastalığı yok mu?..

Ruhlarda hastalık var. İllet vicdanlarda. Mikroplar insan ahlakı, onun fazileti, onun feragati, onun hüviyeti üzerinde birer ur gibi açıp büyüyorlar. Aile hasta. Kalpler hasta... Ve... hayat bütün bu hastalıkların zehirli mikroplarını salyalı dişlerinin arasında besleyen bir kaynak! Hastalığa hangi taraftan bakılsa tek hasta yalnız o gözüküyor:

- Hayat!.." ²⁷²

271 Canan Sevinç, "Peyami Safa'nın Romanlarında Metafor Olarak Hastalık", *Hece*, S. 217, Ocak 2015, s. 102.

272 Etem İzzet Benice, *Beş Hasta Var*, hzl. Selim İleri, Doğan Kitap, İstanbul 2002, s. 379.

Bizde insanımızın hastalıklı oluşu fazlaca toplumsaldır. *Mev'ud Hüküm*'de geçen iki doktorun şu konuşmasında özellikle Türk kadınlarının çoğunun hasta olmasında hangi toplumsal sebeplerin rol oynadığı çarpıcı bir şekilde verilmiştir:

“– Niçin kadın hastalar bu kadar büyük bir çoğunlukta oluyor?

– Bunun maddi kısmında pek durmak istemem azizim Kasım; çünkü, bu çok söylenilmiş ve bıkılmış klişe sözler, sosyal hayatın azlığı, kapalılık, evlenme şartlarının fenalığı, vesaire vesaire... Fakat bunların en fenası kocaların fenalığıdır. Bilmem, sosyal devrim denilen şeyi geçirirsek erkeklerin kadınlara karşı görüşleri değişir mi? Pek sanmıyorum. Bizde erkeklerin fakir kısmı karısını döver, orta kısmı baskı yapar, eve kapar, zengin sınıfı ilgisizdir, pek açık ve ilgisizce aldatır, çapkın ve kumarbazdır.

– Sonra...

– Tabii bunların hepsi kadınları hasta yapmak için birer sebeptir. Verem, sinir yüzde doksan dokuzunda kökleşmiş bir haldedir.”²⁷³

²⁷³ Halide Edip Adıvar, *Mev'ut Hüküm*, Atlas Kitabevi, 3. bs., İstanbul 1976, s. 37.

HASTALIKLAR

“Bugün tıbbi huzûrunda âciz bırakan
birçok emrâz var ki cemiyet-i beşerinin
a'mâk-ı bünyâdını bir dūd-ı kâzım gibi
tahrip ediyor, nice maraz hârikaları var ki
kâşifleri bir bâzîçe gibi oynatıyor.”²⁷⁴

I

Sağlık ve hastalık, insanoğlunun hemen bütün davranış-
larında ve her türlü ilişkisinde birincil öneme sahip ola-
gelmiştir. Bu olgu bütün edebî metinlerde sağlık-hastalık
hâllerinin farklı yansımalarını içermek bakımından çeşitli
boyutlarıyla sık sık karşımıza çıkmaktadır.

Nasıl ki tıp –geçmişten bugüne-, beden ve ruh gibi iki ana
yapıdan oluşan insanoğlunun hem beden sağlığı hem de ruh
sağlığı ile ilgilenmektedir; aynı şekilde edebiyat da insanın
sağlığı ve hastalıkları ile ilgili nice anlatıya yer vermiştir. Bu
tespitin doğrulanması her milletin edebî metinleri üzerin-
den kolaylıkla yapılabilir. Burada Türk edebiyatında kaleme
alınmış sağlık-hastalık merkezli metinlerin bir dökümünü
vermek gibi bir amacımız yoktur. Bu ayrı bir çalışmanın
konusudur. Ne var ki bir örnek olması açısından Fuzulî'nin
Sıhhat u Maraz'ına çok kısa değinmek yararlı olabilir.

²⁷⁴ Halit Ziya Uşaklıgil, *Nemide*, hzl. Berna Sağıroğlu, Özgür Yayınları, İs-
tanbul 2005, s. 57.

Kadim edebiyatımızda, mecaz ve sembollerle anlatmaya çokça başvurulmuştur. Fuzulî'nin *Sıhhat u Maraz*'ı da mecaz ve sembollerle yüklü bir eserdir. Bu eser, insanın manevi sağlığını temin eden ruh, akıl ve aklın askerlerinin beden-deki zararlılardan/hastalık yapıcılardan uzak kalabilmesinin mücadelesini anlatır. Ruh sağlığının korunabilmesi, Maraz'ın kullandığı aşk, düşmanlık, gam, yalan, kin, haset, hayranlık, dehşet, ıstırap, gıda, sevdâ gibi daha nice fitneciden uzak kalabilmeye bağlıdır. İşte *Sıhhat u Maraz*²⁷⁵ bu mücadelenin sembolik bir anlatımıdır.

Batı tesirinde gelişen Türk edebiyatında da –sağlıktan daha çok– *hastalık*; şiir, piyes, hikâye²⁷⁶ ve roman gibi kurmaca türlerin hepsinde sıklıkla işlenen mevzulardan biridir. Söz gelişi Ayten Genç'in tespitlerine göre Peyami Safa'nın romanlarında ölüm, intihar ve cinayetin yanı sıra birçok hastalığa da rastlandığı görülmektedir: verem, menenjit, kalp hastalığı, frengi, delilik, çıldırma, asrın hastalıkları olan sinir buhranları, ümitsizlik, intihar düşüncesi, şüphe ve tereddüt.²⁷⁷ Hatta onun romanlarında bazı hastalıkların sembolik anlamlarla yüklenmiş olarak da karşımıza çıktığı olur. Mesela "*Sözde Kızlar*"da Batı taklitçisi Behiç'in, Viyana'da Rejina adında bir Batılı kadından frengi hastalığını kapması tesadüf değildir. Bu hastalık Behiç'in metresi Belma ile ondan doğan çocuğuna da geçer. Safa, henüz ana karnında iken toplumun geleceği olan çocukların ve yaşamlarının tehdit edildiğini 'Frengili bebek' örneği ile dile getirir ve 'Frenk'

275 Fuzulî, *Rind ile Zâhid – Sıhhat ile Maraz*, çev. Hüseyin Ayan, Büyüyenay Yayınları, İstanbul 2012.

276 Modern Türk hikâyesinde hastalık konusu hakkında bkz. Eren Akçiçek-Fazıl Gökçek, "Modern Türk Hikâyesinde Tababet", *Yeni Türk Edebiyatı*, S. 6, Ekim 2012, s. 87-99.

277 Ayten Genç, "Peyami Safa'nın Eserlerinde Hastalık ve Ölüm", *Milli Kültür*, S. 77, Ekim 1990, s. 43-45.

dünyasından kaynaklanan bu hastalığın, saflığı ve temizliği simgeleyen bebeğe geçmesi ile Batı'nın Türk toplumunda yarattığı olumsuz etkiyi göstermeyi amaçlar.”²⁷⁸ Böylece Batı'dan alınan hayatla beraber Anadolu'ya geçen bazı bedenî ve ahlaki hastalıkların anlatımında roman(lar) önemli birer imada bulunmuş olur.

Tıp literatüründen literature'e yansıyan hastalıkları iki grupta değerlendirmek gerekir: Maddî/bedenî hastalıklar; manevî/ruhi-dimağî hastalıklar. Edebî eserlerde her iki türün örneklerine de rastlanır. Birinci türden olmak üzere zatürre, tifo, verem, sıtma gibileri bedenî marazlardan; ikinci türden olmak üzere ise hastalık derecesindeki aşk tutkusu, kıskançlık, (h)isteri, intihar deliliği, yabancılaşma ruhi ya da dimağî marazlardan birkaçıdır. Diğer taraftan verem gibi bedenî bir hastalığın müsebbipleri arasında yer alan aşkın/kavuşulamayan aşkın açtığı marazlar da söz konusudur.

Erken dönem Türk edebiyatının hikâye, roman ve piyes örneklerinde görülme sıklığı bakımından hastalıkları şöyle sıralayabiliriz:

1. En çok görülen hastalıklar kişilik bozuklukları/ruhi hastalıklardır: aşk hastalığı, entrikacılık, haset, narsisizm, bovarizm, intihar, delilik, histeri, sinir buhranları, kumar-içki-fuhuş tutkusu...

2. İkinci olarak bedensel hastalıklarla karşılaşılır: verem, tifo, veba, sıtma, zatürre, çiçek, kolera, sar'a, frengi, kan çıbanı, apandisit...

3. En az görülen hastalıklar bedensel engeller/fiziki özürlerdir.²⁷⁹

²⁷⁸ Ayten Genç, "Peyami Safa'nın Eserlerinde Hastalık ve Ölüm", s. 43-44.

²⁷⁹ Romanlarımızda bir bedensel özürden dolayı sadece fiziki yapısında hastalık olan kişiler çok çok azdır. Bunların nadir örneklerinden biri *Finten*'de ismi verilmeyen ve "ucûbe" olarak nitelenen çocuktur. Herkes-

II

Mikropların sebep olduğu bedenî hastalıklardan verem dışındakilerin XIX. yüzyıl edebî eserlerinde aman aman bir önemi yoktur. Nitekim erken dönem hikâye, piyes ve romanlarının çoğunda zatürre, çiçek, kolera, sıtma, humma, sar'a, veba, tifo, frengi, kan çıbanı, apandisit, şeker gibi hastalıklara ya hiç rastlanmaz ya da bu gibi hastalıkların herhangi birinden ölen birisi varsa bile eserin akışı içinde bu ölümlerin pek bir kıymeti yoktur. Söz gelişi *Jön Türk*'te Ahdiye'nin babası Gazanfer Bey İstanbul'da ortaya çıkan koleradan ölmüştür. *Karabibik*'te de Huri'nin annesinin tifodan öldüğünü öğreniyoruz. Yazarlar bazı çocukları babasız ya da annesiz bırakmak istedikleri zaman onları bu şekilde bir hastalık icat ederek öldürürler. Yazarlar bazı kişileri de romanın entrik yapısını kuran entrikaya vesile olsun diye hasta ederler. Mesela *Dilâver*'de Hüseyin'in askerdeyken bilerek ve isteyerek sıtmaya yakalanışı, sıtmanın sonrasına ait entrikaların hayata geçirilebilmesi için gerekli bir entrik öğedir.

İntibah'ta Ali Bey'in, Dilaşup hakkındaki kıskançlık ve öfke krizleri neticesinde yakalandığı halecan-ı kalp ve humma (ateşlenme) geçici hastalıklardır ancak hadiselerin beyinde ve ruhta meydana getirdiği travmalar, onun fiziki rahatsızlıktan kurtulsa bile emraz-ı ruhaniyeden (ruhi rahatsızlıklardan) kurtulamamasına sebep olmuştur.

Ahmet Mithat'ın "Bahtiyarlık" adlı hikâyesinde hukuk tahsiline giden Senai, Paris'te işret ve hevesât-ı şehvâniye-

ten gizlenen bu ucübeyi Corc görmüş ve şöyle tavsif etmiştir: "Kudretin, tabiatın, tasavvurun hilâfında bir mahlûk!.. Başıyla ayakları gövdesinden daha büyük, kolları boyundan daha uzun bir ucübe-i müdhîşe ki alnının ortasında bir gözüyle daima tavana bakıyor." Abdülhak Hâmid Tarhan, *Tiyatroları 3-Duhter-i Hindû/Finten*, hzl. İnci Enginün, Dergâh Yayınları, İstanbul 1998, s. 261.

ye dalıp frengiye yakalanmış ve bir süre sonra iyileşmiştir, o kadar. Onun frengiye yakalandığına değinilmesi, hikâyede yazar tarafından, bu hastalığın bedendeki yansımalarından ziyade Senai'nin Batılılaşma'da ne kadar ileri gittiğini göstermesi açısından dikkatlere sunulmuştur. Zira yazarın asıl amacı, frengi üzerinden Frenk topraklarının freng(i)leştiriciliğinin yıkıcı yönlerini anlatmaktır. Öyle olunca bu hastalık hikâyede yazarın amacına hizmet eden bir araç olarak telakki edilmelidir.

XIX. yüzyıl Türk romanları içinde hastalığa en fazla yer veren ve en farklı hastalık türlerine rastladığımız eser Emine Semiye'nin *Sefalet* adlı romanındadır. Bu romanda adı geçen hastalıklar şunlardır: zihin hastası (aşk hastası anlamında), felç (kavga esnasında kanın başa hücumundan), verem, kalp illeti, damla yani kalp sektesi (kederden), felç (baş vurulan darbeden), zatürre (ciğerleri mahva çalışan mühlik bir hastalık), hummâ-i dimâğî, göğüs hastalığı, fakrû'd-dem (kansızlık).

Freng(i)(leşme) ve Dekadans

Milliyyeti nişyân ederek her işimizde,
Efkâr-ı Frengiye tebaiyyet yeni çıktı ²⁸⁰

I

Osmanlının son yüzyıllarında Frenk diyarından gelen tesirlerin çeşitliliği ve yaygınlığı hayranlık uyandıracak boyuttadır. Bu sebeple özellikle XIX. yüzyılda bireysel ve toplumsal hayatın her alanında yaşanan sürecin en doğru adı

²⁸⁰ Ziya Paşa, *Tercî-i Bend ve Terkib-i Bend*, hzl. Hüseyin Yorulmaz, Şûle Yayınları, 2. bs., İstanbul 1999, s. 122.

Batılılaşma ya da *Frenkleşme* olmalıdır, *modernleşme* ya da *medenileşme* değil. Zira bu süreçte yüzlerce giysi çeşidinden Avrupai mobilyaya, özellikle kadın güzelliğini deşifre eden bin bir türlü süslenme ve moda aracından Frenk adabımu-aşeretine, kadın-erkek ilişkilerindeki gayrimeşruluk ve serbestlikten sosyal hayatta yaygınlaşan bozulma ve facialara, yeni yeni tanınan ve zamanla milyonları sihirleyecek eğlence türlerinden envai çeşit içkiye, bilhassa dinî ve millî hassasiyetleri törpüleyen nice felsefi akımdan içtimai geleceği tehdit eden yeni yeni ideolojilere kadar fert ve toplum hayatının hiçbir alanı bu başkalaşım, çözülüş ve çöküşün dışında kalamamıştır.

XIX. yüzyılda yaşanan yabancılaştırma sürecinden edebiyat da payını ister istemez –hem de fazlasıyla– almıştır muhakkak ki. Öncelikli olarak Tanzimat yazar ve şairlerinde yansımaları belli-belirsiz ayırt edilebilen Avrupa etkisi, özellikle Servet-i Fünûncularda çok boyutlu olarak kendini açığa çıkarmıştır. Öyle ki Servet-i Fünûn dönemi, şiirin şekli gibi görünürde dışa ait birtakım yeniliklerden, söz gelişi sone ve terzarıma gibi nazım şekillerinden ziyade; şiirin dili, imge dünyası gibi unsurların; çeşitli edebî akımların etkisi, yabancı felsefe, ideoloji ve inançlar gibi etmenlerle şekillenmiş ve tüm bunların birbirine karıştığı bir Frenk edebiyatları sarmalının tesir alanına yoğun olarak girmiş bir dönemdir.

Frenk diyarının tesirleri Tanzimat ve Servet-i Fünûn yazarlarının hikâye ve romanlarında özellikle kişiler üzerinden verilmiştir. Söz gelişi *Araba Sevdası*’nda Keşfî Bey’in mizacı anlatılırken alafrangalığın ne menem bir illet olduğuna dair şu dikkat çekici bilgiler aktarılmıştır:

“Şu hikâyeyi teşkil eden vekâyî ve ahvalin zaman-ı ceryânı olan bundan yirmi beş, otuz sene mukaddemleri

Avrupa görmüş bazı gençlerden ibtidâ zarafet-perverân-ı kibar-zâdegâna ve sonraları hâl ve vakitleri ikinci derecede bulunan ırcal evlâdının kabiliyetlerine sirayet eden **alafrangalık illetine** hasbe'l-istidad Keşfî Bey dahi dâçar olmuş ve pederinin müsaade-i kudret ü mevkii dairesinde olmak üzere *frengâne süslü girmek, Fransızca okumak, 'Bonjur! Bonsuvar! Vuz alle biyen!'* demek için *Be-yoğlu'nda adam aramak, Türkçe lakırdı ederken araya Fransızca lafızlar katmak, koltuğunun altında roman taşımak, israf ve sefahate, borç etmeğe özenmek ve Türkçeyi edebiyatsız kaba bir lisan addedip bu lisanın cahili bulunmakla iftihar etmek* gibi alafrangalığın o zamanca ve belki hâlâ bile merasim ve levâzımından madud olan efkâr ve evza ve muamelâtta velhâsıl şeâir-i milliyetten mümkün olduğu kadar sıyrılmak hususunda bu da akranı mertebesine yetişmişti."²⁸¹

Mikrobun, bedene dışarıdan gelip giren *yabancı* ve *ıfsat edici* bir unsur olarak görülüşü gibi bazı romancılarımız yerli hayata Avrupa'dan gelip sirayet eden alafrangalaşmaya *mikrop* veya *hastalık* nazarıyla bakmışlardır. Söz gelişi *illet*, "hastalık" demektir ve Recâizade Ekrem –yukarıda görüldüğü üzere– *alafrangalık illeti* ifadesini kullanmıştır. Bir diğer örnek olarak Hüseyin Rahmi'nin *Şıpsevdî*'sinden şu cümleyi verebiliriz: "O ailenin *alafrangalığa* merakı yoktu. Bu *hastalık*, biraz Meftun'un amcasında vardır."²⁸² (*Şıpsevdî*'nin 1901'de tefrika edilirken 13. sayıda yasaklanmasından önceki adı *Alafranga*'dır.)

281 *Recaizade M. Ekrem-Bütün Eserleri III*, hzl. İsmail Parlatır-Nurullah Çetin-Hakan Sazyek, MEB Yayınları, İstanbul 1997, s. 346-347. (Koyu ve italik vurgular yazara aittir.)

282 Hüseyin Rahmi Gürpınar, *Şıpsevdî*, hzl. Kemal Bek, Özgür Yayınları, 11. bs., İstanbul 2014, s. 79. (İtalik vurgular bana aittir.)

Osmanlı insanının Avrupa'yla temasından sonra yakalandığı en büyük içtimai hastalık, aynı zamanda bulaşıcı²⁸³ özelliği de bulunan *Frenkleşme hastalığı*dır. Bu hastalığın bedene sirayet eden somut karşılıklarından birisidir frengi. Nitekim frengi'ye "Frenk hastalığı" denmesi boşuna değildir.²⁸⁴ Bu, hastalığın daha çok Frengistan'da görülüp Anadolu'ya oradan geldiğini ima eden bir adlandırmadır. (Frengi sadece Avrupa'ya has bir hastalık değildir elbette. Zira her zaman her toplumda az veya çok frengiye rastlanmıştır. Ne var ki yine de hastalığa bu adın verilmiş olmasından dolayı frenginin Anadolu'ya Frenk diyarından geldiği gibi bir algı oluşmuştur zamanla.)

Avrupa'da ve Avrupa edebiyatlarında frengili hasta çoktur. Bu hastalar arasında hem edebiyat dünyasından şair ve yazarlar hem de edebî eserlerdeki kişiler vardır. Söz gelişi John J. Ross, *Shakespeare'in Titremesi*, *Orwell'in Öksürüğü* adlı çalışmasında "Frengi göndermeleri Shakespeare'in yapıtlarında, çağdaşlarınıninkine kıyasla çok daha bol, irkiltici

²⁸³ Coğrafi keşiflerden bugüne kadar Batı'nın tesiri altına giren bütün toplumlara Batı'dan çeşit çeşit bulaşıcı hastalıklar sirayet etmiştir. John J. Ross'un, bu sirayet süreçlerinden birini yaşamış olan Polinezya için anlattıkları –bazı farklı özelliklerine rağmen– bizim için de tanıdiktır: "Keşiflerin altın çağına diğer birçok toplumda olduğu gibi, Polinezya, Batı'yla ilk temas kurduğu andan itibaren korkunç ıstıraplar çekti. 1791'den 1864 yılına kadar, Markiz nüfusu bilindik bulaşıcı hastalıklardan, özellikle de tüberküloz, karahumma, grip ve çiçekten ötürü, yüzde 80 azaldı. Hayatta kalanlarsa diğer Batılı illetlerle başbaşaydı." John J. Ross, *Shakespeare'in Titremesi Orwell'in Öksürüğü*, çev. Merve Sevtap İlgin, YKY, İstanbul 2015, s. 152-153.

²⁸⁴ Frengiye "Fransız hastalığı" dendiği de bilinmektedir: "Dünyayı çepeçevre saran üüne rağmen, frengi 'tarihin en inkâr edilen hastalığı' olabilir. Ruslar bundan Polonyalıları sorumlu tuttu, Polonyalılarsa suçu Almanlara attı. Almanlar, İngilizler ve İtalyanlar, Fransızları suçladılar ve frengiye 'Fransız hastalığı' dediler." John J. Ross, *Shakespeare'in Titremesi Orwell'in Öksürüğü*, , çev. Merve Sevtap İlgin, YKY, İstanbul s. 25.

ve klinik anlamda kesindir”²⁸⁵ der ki “Bu gözlem bizi, Shakespeare’in gençliğinde defalarca frengiye yakalandığı ve hastalıktan çok tedavisiyle uğraştığı hipotezine götürür.”²⁸⁶

Frengi’ye, Frenklerle muaşeretin sıkılaştığı XIX. yüzyıl boyunca bütün imparatorluğa sirayet eden alafrangalaşma illetinden doğan uzvi hastalıklardan biri olarak Türk edebiyatında da rastlanmaya başlanmıştır. Söz gelişi Ahmet Mithat Efendi “Bahtiyarlık” adlı hikâyesinde Senai üzerinden Frenkleşen Türklerdeki bazı uzvi ve gayriuzvi hastalıklara işaret eder. Bu hikâyede ele alınan gayriuzvi hastalıklardan biri kendi milletini ve değerlerini küçük görmek, uzvi hastalıklardan biri ise frengidir. Hikâyede Senai, Avrupalıya benzemek için her şeyi göze alan, Frenklikten başka hiçbir şeyi beğenmeyen birisidir. Bu anlayışı onu millî hayatı ve değerleri küçümsemeye kadar götürmüştür. Ayrıca Senai Avrupa’dayken frengiye yakalanmış ve paçayı zor kurtarmıştır. Ahmet Mithat’ın birçok hikâye ve romanında karşımıza çıkardığı karışık-kişilerin bu hikâyedeki örneği olan Şinasi ise kendini Frenkleşmeye değil; bilime, çalışmaya, üretmeye vererek sürekli yükselmiş birisi olarak dikkat çeker. O, Senai’nin zıddına, yabancılaşmamış, yani freng(i)leşmemiş bir kişidir.

İpek Çalışlar *Halide Edib-Biyografisine Sığmayan Kadın* adlı çalışmasında *Mev’ud Hüküm’ü* Türk romanında “cinsel yolla bulaşan hastalık konusunu merkeze oturtan ilk ve tek erken dönem romanı”²⁸⁷ olarak niteler. Çalışlar’ın verdiği şu bilgiler ayrıca önemlidir:

²⁸⁵ John J. Ross, *Shakespeare’in Titremesi Orwell’in Öksürüğü*, , çev. Merve Sevtap Ilgın, YKY, İstanbul s. 18.

²⁸⁶ “Edebiyat Dünyasının İlginç Hastalıkları”, *Sabah*, 17.12.2012. (<http://www.sabah.com.tr/NewYorkTimes/2012/12/17/edebiyat-dunyasinin-ilginc-hastaliklari>) (Erişim tarihi: 12.09.2015)

²⁸⁷ İpek Çalışlar, *Halide Edib-Biyografisine Sığmayan Kadın*, Everest Yayınları, İstanbul 2010, s. 157.

"Halide *Mev'ud Hüküm'ü*, çok sevdiği yazar Emile Zola'nın ruhuna ithaf etmişti. Unutulmaz kadın kahramanı Nana'yı frengiden öldüren Zola'nın kendisi de frengiye yakalanmış, 1903'te, Halide'nin doğum yaptığı yıl ölmüştü. Halide'nin çok sevdiğini söylediği üç yazar, Daudet, Maupassant ve Zola hep frengi kurbanlarıydı. 1930'lu yıllara gelindiğinde Fransa'da frengiden ölenlerin sayısı 140.000 kadardı. Aynı dönemde Türkiye'de kayda geçen vaka sayısı bu civardaydı: 1930'da 115.000 civarında olan kayıtlı hasta sayısı 1935'te 174.000'e yaklaşarak zirveye ulaşmıştı. Fransa'nın 40 milyon civarındaki nüfusuna karşılık aynı dönemde Türkiye nüfusunun bu rakamın yarısına bile ulaşmadığını hesaba katmak, salgının boyutu hakkında bir fikir verir. Bu dönemlerde pek çok devletin gündeminde frengiyle savaş ilk sıralardaydı."²⁸⁸

Batılı yaşam tarzı Müslüman-Türk toplumunu geçmişten bugüne her yönden tehdit etmektedir. Bu tehdide Peyami Safa, *Sözde Kızlar*'ında sözde ve sathi değil, özde ve sembolik bir gönderme yapar. Batı hayranı ve taklitçisi Behiç, Viyana'da Rejina adında bir kadından frengi kapmış, hastalık Behiç'in metresi Belma'ya ve ondan doğan çocuğuna geçmiştir. Böylece frengi, toplumun geleceği olan çocukları henüz annelerinin karnındayken bile tehdit etmeye başlamıştır. İşte romandaki bu "Frengili bebek" örneği, "Frenk" dünyasından gelen bu hastalığın yetişkinlerden bebelere kadar bütün bir Türk toplumunu ne derece olumsuz etkilediğini göstermektedir.²⁸⁹

Etem İzzet Benice'nin *Beş Hasta Var* adlı romanında aşırı serbest ve alafranga bir hayat yaşayan Belkiys frengiye ya-

²⁸⁸ İpek Çalışlar, *Halide Edib-Biyografisine Sığmayan Kadın*, s. 156-157.

²⁸⁹ Ayten Genç, "Peyami Safa'nın Eserlerinde Hastalık ve Ölüm, *Milli Kültür*, S. 77, Ekim 1990, s. 43-44.

kalandıktan sonra kendisini bu hâle getirdiğini düşündüğü dört kişiyi ısıtır. Böylece Belkiys bir bakıma frengi mikrobu-
nu bulaştıran bir vampir, bu dört kişi de onun mikrop bulaş-
tırdığı frengili kurbanları olurlar.

Bahtiyarlık, Mev'ud Hüküm, Sözde Kızlar, Beş Hasta Var'dan verilen örnekler ve daha nicesi²⁹⁰ Batı'yla ilişkiye gi-
ren hemen herkesin, en nihayetinde de bütün bir toplumun
–az veya çok– baştan çıktığını göstermektedir. Son yüzyıl-
larda yaşanan bu *baştan çıkma sürecinde* Osmanlı'nın ve
bir kısım Türk insanının Batı'yla ilişkisinde üç türlü kayıp
söz konusudur: Cenk meydanlarında, masa başlarında ve ya-
tak odalarında. Karlofça'dan itibaren savaşlarda yaşanmaya
başlanan kayıplara masa başlarındaki kayıplar eklenmiş,
diğer taraftan da insanımızın çoğu felsefi ve ideolojik sap-
maların yanı sıra bir de Batı güzeline cazibesine kapılarak
şehvi yollarla baştan ve yoldan çıkmıştır.

* * *

Hayat ile romanlar arasında her zaman bir uyum vardır.
Yani yazarlar romanlarını hayattan yola çıkarak kaleme al-
maktadırlar. O sebeple bu metinlerde karşılaştığımız birçok
anlatım *sosyal tarihi* teyit eder. İşte aşağıdaki bilgiler, yuka-
rıda örnekleri verilen roman kişilerinin yakalandıkları fren-
ginin Anadolu'da giderek artışıyla ilgili olarak *hayat-roman*
uyumunu destekleyen türden verilerdir.

XIX. yüzyıl Osmanlısında görülen frengi salgınlarında,
Osmanlı topraklarındaki Avrupalı kadınların salgın hâlinde

²⁹⁰ Osmanlı romancılarının en fazla temas ettiği mevzulardan birisi, yan-
lış Batılılaşma yani Frenkleşmedir. Nitekim özellikle XIX. yüzyıl sonu
ve XX. yüzyıl başı romanımızda bu konu çokça işlenmiştir: *Felatun*
Beyle Rakım Efendi, Araba Sevdası, Metres, Şık, Şıpsı, Kıralk Kona-
nak bunlardan yalnızca birkaçıdır.

artışı önemli bir rol oynamıştır. Bu konuda şu bilgiler kayda değerdir: Alman dermatologu Unna'nın önerisiyle 1889-1902 yılları arasında Osmanlı topraklarında görev yapan Ernst von Düring, 16 doktor ve 2 eczacıdan oluşan bir ekiple Anadolu'yu at üzerinde 14 kez taramış ve tespit ettiği hastalıklarla ilgili çalışmalar yapmıştır. Düring'in tespitlerine göre Osmanlı nüfusunun 1844-1890 yılları arasında 12 milyondan 7 milyona düşmesinde, içinde frenginin de bulunduğu salgın hastalıkların büyük rolü olmuştur.²⁹¹

Osmanlı'da frengiden ölümlerin artışının en başat sebebi Avrupa'nın farklı ülkelerinden gelen kadınlardır. Bu konuda yapılmış bir araştırmada şu bilgilere yer verilmiştir:

“Bunun sebebi Avrupalı bayanların Selanik, Edirne, İzmir, İskenderun ve Beyrut'ta yerleşmeye başlamasından beri frengi hastalığının yayılmaya başlamış olmasıydı. Bunlar Yahudi bayanlar ile Fransız, İspanyol, İtalyan ve Yunan kadınları idi. Polis kayıtlarına göre bu kadınların sayısı Pera ve Galata'da 5000, İzmir'de ise 2000 olarak bildirilmektedir. Frengi hastalığının Suriye, Kastomonu ve Sivas'ta ve hatta bütün Karadeniz sahili boyunca yaygın olduğu ve bulaşıcı hal aldığı görülmektedir.”²⁹²

Frenk diyarından gelen mikroplar ve hastalıkların en çok, en çeşitli, en yakıcı ve yıkıcı olanları elbette ki içtimai olanlarıdır. Elinizdeki bu kitap zaten biraz da meselenin bu yönüyle ilgili başlıklardan oluşmaktadır.

²⁹¹ Ramazan Çalık-Muzaffer Tepekaya, “Birinci Dünya Savaşı Esnasında Anadolu'daki Salgın Hastalıklar ve Ermeniler”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 16, 2006, s. 212.

²⁹² Ramazan Çalık-Muzaffer Tepekaya, “Birinci Dünya Savaşı Esnasında Anadolu'daki Salgın Hastalıklar ve Ermeniler”, s. 212.

II

Decadence (inhitat) "edebiyatta geriye dönüş" anlamına geliyor. XIX. yüzyılın son çeyreğinde Fransa'da ortaya çıkan bu isimdeki akıma mensup şair ve yazarlar yeni bir anlayış oluşturmak gayesiyle eskiyi yıkmak istemişler ancak anlaşılmaz bir dil ortaya koymuşlardır. Bu durum, edebiyatta bir inhitat (gerileme) sayılmıştır. Bizde ise Servet-i Fünûn şair ve yazarları anlaşılmaz metinler yazdıkları gerekçesiyle Ahmet Mithat Efendi tarafından "Dekadanlar" başlıklı yazıda ağır bir şekilde eleştirilmişlerdir.²⁹³ Ahmet Mithat'a göre Servet-i Fünûn'un dili hastalıklı bir dildir. Zira bu şair ve yazarlar Arapça ve Farsça kelime ve tamlamalarla Fransızca düşünerek, Fransızca cümle ve imaj dünyasına yaslanmışlardır. Aslında bu alelade bir etkilenme değildir. Çünkü Servet-i Fünûncular sadece dil, edebî türler, imajlar bakımından değil; aynı zamanda kültür, yaşam biçimi ve inanç açısından da Doğu'dan uzaklaşarak Batı'ya yaklaşmış olmakla yabancılaşmaya maruz kalan kişilerdir. Yani *dekadance* ile beraber yaşanan *dualisme* –farklı seviyelerde de olsa– bütün Servet-i Fünûncular için söz konusudur. Mesela –hatıratından öğrendiğimiz üzere– Hüseyin Cahit'i Doğu'dan Batı'ya yönelten Fransızca aracılığıyla elde ettiği Garp kültürü olmuştur. O, bütün kültürünü Garb'a ve özellikle Fransa'ya borçludur. Üzerinde Şark eserlerinin hiçbir tesiri olmamıştır. Eski ve yeni Türkçe eserlere veda etmiş, çocukluğunda anlamadan okuduğu divan edebiyatından da uzaklaşmıştır. Kısacası, gençliğinden beri ne okumuşsa Fransızca'dır ve ne öğrenmişse o membadan gelmiştir.²⁹⁴ Bu açıdan yapılacak bir

²⁹³ Ayrıntılı bilgi için bkz. Fazıl Gökçek, *Bir Tartışmanın Hikâyesi: Dekadanlık*, Dergâh Yayınları, 2. bs., İstanbul 2009.

²⁹⁴ Hüseyin Cahit Yalçın, *Edebiyat Anıları*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 3. bs., İstanbul 1999, s. 42-46.

araştırmada diğer Servet-i Fünuncuların da çeşitli boyutlarda yabancılaşma eğilimlerine sahip oldukları görülecektir.

Dekadanlık ile *hastalık* arasında bir ilişki vardır. "Paul Bourget *Çağdaş Psikoloji Üzerine Denemeler*'inde dekadanlılığı, gelişiminin zirvesinde olan kapitalist toplumda sanatçıların arayışlarında, melankoli, endişe, karamsarlık, bıkkınlıkla beliren bir tür nevroz olarak nitelendirir."²⁹⁵ Nevroz, yani bir tür ruhi hastalık.

Jale Parla'nın tespitlerine göre *dekadans* (dekadanlık), Türk edebiyatının kaçınılmaz olarak cazibesine kapıldığı Batı'nın etkisinde kalınan en tehlikeli akımdır. Zira bu akım ağırlıklı olarak materyalisttir; bedenden başka gerçeklik ve bedenın hazlarından başka haz tanımaz. Ayrıca modernizm çizgisinde salt bireyci, din-aile-eğitim-ahlak kurumlarına meydan okuyan, sıra dışı bir duygusallığa ve şiddetli tutkulara meyilli, yabancılaştırıcı bir eğilimdir dekadans. Bu sebeple dekadans kökü dışarda bir *hastalık* olarak görülmüştür çoğunlukla.²⁹⁶

Genç Osmanlılar içinde yer alan Tanzimat yazar ve şairlerini kuşatan romantik/taşkın hayal ve fikirler gibi Servet-i Fünuncuların da kendilerini yakın hissettikleri Jön Türkler'inkilere benzer romantik/aşkın hayal ve fikirleri vardır. İşte tam da bu noktada, romanda realist çizgiye iyice yaklaşmış olan Halit Ziya'nın, mesela *Mai ve Siyah*'ı ile Mehmet Rauf'un *Eylül*'üne bakarak bu yazarların semtine romantizmin hiç uğramadığını düşünmek çok yanlış olur. Romantizm ve realizmin iç içeliği, romantizmin lehine olmak kaydıyla şiirde çok daha belirgindir. Yani Servet-i Fünun şairlerinin

²⁹⁵ Gül Mete Yuva, *Modern Türk Edebiyatının Fransız Kaynakları*, YKY, İstanbul 2011, s. 97.

²⁹⁶ Jale Parla, *Türk Romanında Yazar ve Başkalaşım*, İletişim Yayınları, İstanbul 2011, s. 50-52.

melankolik, santimantal, özde romantik olduklarını söylemek istiyorum. Bu da bütünüyle onların maraziliğine işarettir. Bu maraziliğin tek kaynağı dönemin siyaseti ve sosyal şartları değildir. Batı'ya, Avrupa hayatına duyulan özlem ve hayranlık, Avrupa ile Osmanlı arasında yapılan bütün kıyaslamalar, doğal olarak aydınlarımızı ve sanatçılarımızı bir taraftan özden uzaklaşmayla, diğer taraftan da Batı'ya yaklaşmayla sonuçlanan bir dekadansa itmiştir.

Takdir etmek gerekir ki her uzaklaşma aynı anda bir yakınlaşmayı ihsas eder. Nitekim Servet-i Fünûn yazar ve şairlerinin Doğu-Osmanlı dairesinden giderek uzaklaşmaları, onların Garp-Avrupa dairesine yaklaşmalarıyla eş-zamanlı bir harekettir. Tevfik Fikret'in ateizme kayışı, Hüseyin Cahit'in Şark'tan hiçbir tesir almayan ilk kişi olarak bilinmesi, Mehmet Rauf'un kadına ve aşka taparcasına sürdürdüğü hazzı hayat hep bu uzaklaşma-yakınlaşma denkleminin tezahürleridir.

Aşk ve Hastalık: Aşk Hastalığı

"Aşk! Aşk! Sen hiçbir zaman akıl ve bilgelikle bağdaşmayacak mısın?"²⁹⁷

I

Aşk, özellikle son yüzyılda sanat ve özgürlük gibi fetişleştirilen olgulardan biri hâline gelmiştir. Bu konuda *Aşkın Tarihi*'nin yazarı Simon Gray'ın şu tespiti önemlidir:

"Nietzsche 1888'de 'Aradan iki bin yıl geçti ve tek bir yeni tanrı çıkmadı!' diye feryat etmişti.

²⁹⁷ Abbé Prévost, *Manon Lescaut*, çev. Burhan Bolan, Engin Yayıncılık, İstanbul 2003, s. 134.

Ama yanılıyordu. Yeni tanrı oracıkta, burnunun dibinde duruyordu: Bu yeni tanrı aşktı. İnsani aşk.”²⁹⁸

Aşk ile hastalık veya delilik arasında kurulan ilişkinin tarihi çok eskilere dayanır. Mesela milattan önce 427-347 yılları arasında yaşadığı var sayılan Platon’un *Phaidros*’unda “Aşkın bir tür delilik olduğunu söylemiştik, öyle değil mi?”²⁹⁹ denir. Bir diğer örnek olarak En-Neysabûrî’nin (ö. 1016) *Akıllı Deliler* adlı eserinde şöyle bir anlatı yer almaktadır: “Asmai diyor ki: İnsanlar aşk hakkında çok konuşmuşlardır. Bedevi kadınlarının birinden duyduğum kadar güzel ve öz bir açıklama işitmedim. Kadının birine aşk hakkında sorulduğunda; ‘Bir hastalık ve deliliktir’ demiş.”³⁰⁰ Yine aynı eserde âşık; “Kara sevdanın delirttiği”³⁰¹ şeklinde tanımlanmıştır.

Aşk’ın, “t/aşkın” bir ifrat hâli olduğunun delili âşıklar üzerinde açıkça görülür. Ebubekir Râzî *et-Tıbbu’r-Rûhânî* (*Ruh Sağlığı*) adlı eserinde âşıkların aşk yüzünden girdikleri hâlleri şöyle anlatır mesela:

“Âşıklar, kendi kendilerini kontrol edememeleri, hevalarına engel olamamaları ve şehvetlere boyun eğmelerinden dolayı hayvanların sınırlarını bile geçerler... Onların çoğu uzun süren uykusuzluk, endişe ve iyi beslenemekten dolayı deli durumuna, vesveseye düşerler, zayıflarlar, kuruyup solarlar. Haz, kendisinin çok kötü, iğrenç ve berbat tuzağına düşenleri sonuçta ıstıraba ve mahvolmaya götürür.”³⁰²

298 Simon Gray, *Antik Çağdan Modern Dünyaya Aşkın Tarihi*, çev. Yeşim Seber, Everest Yayınları, İstanbul 2014, s. 17.

299 Platon, *Phaidros Ya Da Güzellik Üzerine*, çev. Birdal Akar, Bilgesu Yayıncılık, Ankara 2014, s. 73.

300 Ebu’l-Kâsım en-Neysabûrî, *Akıllı Deliler*, Türkçesi: Yahya Atak, Şûle Yayınları, 6. bs., İstanbul 2010, s. 45.

301 Ebu’l-Kâsım en-Neysabûrî, *Akıllı Deliler*, s. 45.

302 Ebû Bekir Râzî, *Ruh Sağlığı*, çev. Hüseyin Karaman, İz Yayıncılık, 2. bs., İstanbul 2008, s. 78-79.

Fuzulî'nin *Sıhhat u Maraz*'ında ise "sevda" için "Sen hareketlerinde delilik bulunan bir divanesin."³⁰³ denmektedir. Bu bağlamda, günümüze yakın tespitlerden birisi olarak da Virginia Woolf'un şu sözünü aktaralım: "Hastalık çoğunlukla aşk kılığına girer."³⁰⁴

Bu görüşlerden hareketle şu soruları yöneltme hakkını kendimde buluyorum:

Aşk, normal bir his midir?

Âşık olma hâli ne kadar (a)normal sayılmalıdır?

Toplumsal hayatta çok az insanın –gerçek, yani sadık- âşık olduğu görülür. O hâlde âşık olmayan evli çiftler anormal bir birlikteliğin kurbanları mıdır?

Kadına veya erkeğe duyulan aşk; âşıkların hayatında bazı "yüce sevgi ve duyguları"önemli derecede sekteye uğratıyorsa, bu durumda aşk'ın bazı insanların abarttığı kadar olumlu bir his olduğunu söylemek pek mümkün görünmüyor. Nitekim bu olumsuzluğun son yüzyıllarda giderek aşkı kutsamak âdetine, oradan da teni/cinselliği kutsamaya dönüştürüldüğü, diğer taraftan gerçekte aşk olmayan nice (gayrimeşru) ilişkinin "aşk" olarak nitelendirilmesi yönünde bir (a)normalleşmenin yaşanmaya başlandığı biliniyor. Bu bağlamda Ahmet Mithat'ın bir hikâyesinde verdiği şu istatistik, gayrimeşru aşk ilişkilerinin anormal/hastalıklı ilişkiler olduğunu düşündürmektedir: "Paris'te tevellüdâtın yüzde otuz üçü evlâd-ı gayr-i meşrûa olduğu resmen ilân olunur."³⁰⁵ Temiz/gerçek bir aşktan *gayrimeşru çocuklar* doğmayacağı-

303 Fuzûlî, *Rind ile Zâhid – Sıhhat ile Maraz*, çev. Hüseyin Ayan, Büyüyenay Yayınları, İstanbul 2012, s. 115.

304 Virginia Woolf, "Hasta Olmak Üzerine", çev. Meltem Ahıska, *Defter*, S. 2, 1986, s. 62.

305 Ahmet Mithat Efendi, *Letaif-i Rivayat*, hzl. Fazıl Gökçek-Sabahattin Çağın, Çağrı Yayınları, İstanbul 2001, s. 837.

na göre bu aşklar aslen fetişleştirilen aşklardır demek ki. Zira her zaman/bir şekilde *Aşka Şeytan Karışır*.³⁰⁶

Reşat Nuri, bir röportajda “Aşk normal midir? Yoksa bir hastalık mıdır? Aşkın böyle, hastalıktan başka bir kelimeyle anlatılamayacak şekilleri çoktur”³⁰⁷ der. Bu şekillerin en yaygını –şaşırtıcıdır– sevdiği kişi üzerine yoğunlaşan bir bencillik olsa gerek. Zira hakikatte “Âşık ma’şûkasından ziyade kendi nefesine âşıktır.”³⁰⁸ İnsana âşık olan insan, daima kendini tatmin etmek istediği, teninin hırslarını teskini başka bir bedende aradığı için dayanılmaz bir karşı-tutkuya esir olmuş bir narsisttir. “onsuz” olamaması, kendisi içindir. Âşık bir kişi –en hafifinden söyleyecek olursak– sencil görünen bir bencildir. Âşıklar neredeyse bütün mesailerini âşık oldukları bedene hasrederler. Hatta bu hasrediş bazen tapınmaya kadar gider. Nitekim bu durumu Reşat Nuri, bir roman kişisine şöyle söylettirir: “Âşık olmak, rastgele bir insandan kendine bir heykel yapıp tapmak, bütün zevki, saadeti onda aramak, onsuz yaşamak kabil olamayacağına inanmaktır.”³⁰⁹ Bu tür bir-birleşme, tıpta *monomani* olarak adlandırılan hastalığa tekabül eder. *Monomani*, sadece tek bir düşünce-nin baskın olması, hastanın o düşünceye aşırı düşkünlüğü, âdeta bir sanrı/takıntı hâlinin zihinsel ve ruhi yansımasıdır. Nitekim *Türk Romanının Kökenleri ve Gelişimi*’nde “Aşk saplantı demektir, insanı her şeyiyle tüketen bir tutkudur”³¹⁰ diyen Ahmet Ö. Evin’e katılmamak mümkün değildir.

306 Hande Altaylı, *Aşka Şeytan Karışır*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2010.

307 Naci Sadullah, “Reşat Nuri Anlatıyor”dan aktaran Bâki Asiltürk, *Reşat Nuri Güntekin’in Romanlarında Hastalık*, İkaros Yayınları, İstanbul 2009, s. 255.

308 Abdülhak Hâmid Tarhan, *Tiyatroları 3-Duhter-i Hindû/Finten*, hzl. İnci Enginün, Dergâh Yayınları, İstanbul 1998, s. 250.

309 Reşat Nuri Güntekin, *Eski Hastalık*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, ts., s. 125.

310 Ahmet Ö. Evin, *Türk Romanının Kökenleri ve Gelişimi*, Türkçesi: Osman Akınhay, Agora Kitaplığı, İstanbul 2004, s. 231.

Aslında aşkın iki cephesi vardır: sağlıklı ve hastalıklı. Âşık, eğer aşkına rağmen kendini kontrol edebiliyorsa o zaman aşkının esiri olmamış demektir. Aksi durumda ise âşık, şehvetinin veya cinnetinin esiri olabilecek ve böylece birçok yanlış yapabilecektir. Ahmet Mithat'ın "Çingene" adlı uzun hikâyesindeki şu ifadeler aslında tam da bu karşılığa işaret etmektedir: "Şimdiye kadar bin defa gördük ki bizim Şems Hikmet sair âşıklar gibi değildir. Aşkın ne şehvet-perestlikten ibaret bulunan cihetine mağluptur ne de sırf cinnetten ibaret olan tarafına!"³¹¹ Aşk ile hastalık arasında yerli-yabancı birçok eserde ilişki kurulduğu görülür. Mesela Lamartine'in *Graziella*'sında Graziella aşkını hastalıkla şöyle ilişkilendirir: "Yüreğimin sana hasta olduğunu anladığım ilk gün bunu diledim."³¹² Reşat Nuri de *Eski Hastalık* adlı romanında aşkı "romantik edebiyatın eski hastalığı"³¹³ olarak nitelendirir.

Aşkın, "aşkın" bir hastalık oluşunu ispat eden en önemli göstergelerden biri âşığın sevgilisine taparcasına bağlanmasıdır. Hem Batı hem de Türk romanında âşık oldukları kadına taptıklarını ifade eden çok fazla roman kişisi bulmak mümkündür. Söz gelişi Batı'dan bir örnek olarak *Madam Bovary*'deki Rodolphe'u verebiliriz. Rodolphe, Emma'ya şöyle der: "Seni seviyor muyum? Sevmek ha? Sevmek de ne, sana tapıyorum, sevgilim!"³¹⁴ Türk edebiyatında da *Yeryüzünde Bir Melek*'ten seçilen şu örnekler bu tür bir aşırılığın roman

311 Ahmet Mithat Efendi, *Letai'f-i Rivayat*, hzl. Fazıl Gökçek-Sabahattin Çağın, Çağrı Yayınları, İstanbul 2001, s. 490.

312 Alphonse de Lamartine, *Graziella*, çev. İrem Özkaşıkçı, Babıali Kültür Yayıncılığı, 2. bs., İstanbul 2012, s. 96.

313 Reşat Nuri Güntekin, *Eski Hastalık*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, ts., s. 244.

314 Gustave Flaubert, *Madam Bovary*, çev. Sâmih Tiryakioğlu, İletişim Yayınları, İstanbul 2013, s. 255.

diline yansıyan birkaç ifadesidir: “‘Raziye’ye teabbüt derecesinde tazim’, ‘Raziye’ye perestîş eyledikçe’, ‘perestîş derecesinde takdis eylediği Raziye’, ‘Abdûlarife’, ‘dâire-i ubûdiyet’”. Özellikle âşık erkeklerin, sevdikleri kadınlara taparcasına bağlılıklarını ifade eden şu örnekler de dikkat çekicidir: “‘Ben sana perestîş ediyorum.’ (*Muhâdarât*), ‘aşk ile taptığı karısı’ (*Zavallı Necdî*), ‘Parnas gibi bir karıyı tapınır gibi sevip’ (*Metres*), ‘Bizim hiss-i şairanemize göre bir kız bir peri-i dilsitandır ki erkek onun perestîşkârıdır. O bir sanem-i hüsn ü melâhattir.’ (*Jön Türk*), ‘... bu kadına öyle nihayetsiz bir taabbüt uyanıyor ki!’ (*Handan*) ve her biri *Karnaval*’dan alınan şu ifadeler: ‘sıdk-ı ubudiyetim’, ‘madamın şu sanevberâne hırâmı’, ‘Perestîş ediyorum’, ‘güzellik mabedi’, ‘Resmi’nin hayaline taabbüt ederek imrâr-ı vakt edeceğim’, ‘kulu burbanı olduğum Madam Hamparson’, ‘taabbüt derecesinde tazim’, ‘size olan ubûdiyetim’”.

Bütün bu sözler kadına aşırı düşkünlüğün neticesinde ortaya çıkan bir cinnet hâlinin yansımalarıdır. Nitekim bu konuda Molla Camî “Kadına aşırı düşkünlük, çılgınlığın bir türüdür”³¹⁵ der. Âşıkların her ne pahasına olursa olsun birbirlerinden vazgeçmemeleri ve bazen intihara dahi teşebbüs etmeleri aşk’ın bir nevi cinnet hâli olduğunu veya bir nevi t/aşkınlık hâline yol açtığını düşündürür. Nitekim Erol Göka’nın “Bir Hastalık Olarak Aşk: Karşılıksız Aşk Sendromu” başlıklı yazısında yer alan bir vakanın “Fanatik aşk; karasevda; obsesif aşk”³¹⁶ başlığı altında verilmesi de aşkın anormalliği hakkında açık bir fikir vermektedir.

315 Molla Camî, *Baharistan*, hzl. Sadık Yalsızuçanlar, Timaş Yayınları, İstanbul 2001, s. 53.

316 Erol Göka, “Bir Hastalık Olarak Aşk: Karşılıksız Aşk Sendromu”, *Kriz Dergisi*, S. 6 (2), s. 38.

Aşk cinnetlerinin bazen aşk cinayetlerine yol açtığı herkesin malumudur. Hatta bu konuda Ahmet Mithat Efendi bir romanında şöyle der: “Bir hakîm demiş ki cinayetlerin en çoğu aşk yüzünden vuku bulur. Şüphe yok ki bu hakîmin aşk lafzından murad eylediği mana ye’s-i âşıkânedен ibaret olacaktır.”³¹⁷ Hakikaten aşk kaynaklı yeis en tehlikeli yeislerden biridir. Zira bu tür bir ümitsizliğin ileri seviyede olması insanı cinayete, intihara yahut da hem cinayete hem de intihara sevk edebilmektedir. Aşk kaynaklı ümitsizlik, hem sosyal hayatta hem de edebî metinlerde kötücüllüğün tetikleyici bir sebebi-dir. Buna en belirgin örnek olarak *Genç Werther’in İstirapları*’nı verebiliriz. Zira arkadaşının karısına duyduğu umutsuz aşk Werther’i intihara sevk etmiş, bu aşkintiharı romanın yayımlanmasının ardından Almanya’da nice umutsuz âşıkları da peşinden sürükleyen bir intihar salgını doğurmuştur. İşte Werther’in edebî metin içindeki intiharı, hayata sirayet ederek, kötücüllüğün tetikleyicilerinden birisi olmuştur.

Edebî metinlerde *cinnet* hâli, yani *delilik* ile *aşk* arasında bazı ilişkiler kurulduğuna şahit oluruz. Aşkın delirttiği roman kişileri hiç de az değildir. İşte *Sergüzeşt*’teki Celal Bey bunlardan biridir. Önce Dilber’in aşkına düşen Celal Bey onun satıldığını öğrendiğinde bu sefer dimdik yere düşer. Bu ani düşüş, sadece bedenine değil, ondan ziyade dimağın düşmesidir. Böylece bedenine de ruhen de hasta olan Celal Bey sayıklamalar, cinnet hâline ait belirtiler, intiharı düşünmeye başlamayı takiben beyin iltihabına yakalanır. Bu iltihap aslında aşk ayrılığının doğurduğu iltihaptır. Diğer taraftan Dilber de aşkı sebebiyle ümitsizliğe düşmüş ve en sonunda kendini Nil’e atarak intihar etmiştir. Cevher’in teşebbüsüyle

³¹⁷ Ahmet Midhat Efendi, *Çengi-Kafkas-Süleyman Musli*, hzl. Erol Ülgen-Fatih Andı, TDK Yayınları, Ankara 2000, s. 130.

serbest kaldığı ve elinde İstanbul'a dönüş bileti olduğu halde (kavuşulamamış) aşkın doğurduğu hastalığının son merhalesi olan ümitsizlik onu bir cinnet hâline sevk etmiştir.

II

Erken dönem hikâye, piyes ve romanlarında aşk ve hastalık arasında bazı bağların kurulduğu görülür. Bu bağlara farklı eserlerden örnekler verebiliriz:

Vatan Yahut Silistre'nin başlarında Zekiye'nin, Allah'tan her gün ölümünü isteyişinde *aşkın* bir aşk hâlinin sihirli tesirleri vardır.

Namık Kemal'in *Zavallı Çocuk* adlı piyesinde aşkın etkileri çok dikkat çekici bir şekilde şöyle ifade edilir:

“Şefika:

– Seviyorsun? Muhabbet sana ne türlü haller getiriyor? Söyle! Söyle bakayım.

Ata:

– Ne türlü haller mi getiriyor? Zamanı zamanına benzemez ki... Gün olur yanıma gelsen azamın her biri ayrı ayrı yanmaya başlar. Sanki vücuduma alevden bir gömlek giydirirler. Yanımdan gitsen canım vücudumdan çekilir. Çekildiğini her zerrem ayrı ayrı hisseder. Her tarafıma hafif hafif titremek gelir. Gönlüm yerinden kopacak da arkandan koşacak gibi olur.”³¹⁸

Felâtn Bey ile Rakım Efendi'de Râkım Efendi'nin Canan'a duymaya başladığı alaka neredeyse cinnet seviyesinde bir tesir gücüne sahiptir: “Canan, ah Canan! Seni vallahi kendimden kıskanıyorum. Aman ya Rab! Çıldırarak mıyım, ne olacağım?”³¹⁹

³¹⁸ Namık Kemal, *Zavallı Çocuk*, Kitapzamanı, İstanbul 2009, s. 16.

³¹⁹ Ahmed Midhat Efendi, *Felâtn Bey ile Râkım Efendi*, hzl. Tacettin Şimşek, Akçağ Yayınları, 5. bs., Ankara 2007, s. 112.

İntibah'ta Ali Bey'i, bir fahişe olduğunu öğrendiği hâlde Mehpeyker'e bağlayan ve gönlünü ona esir eden şey tutkudan, aşk tutkusundan başka bir şey değildir. Hatta Şerif Aktaş'ın, "Namık Kemal, *İntibah* romanında tutku haline gelmiş bir aşkın insanda meydana getirdiği tahribatı işlemektedir"³²⁰ yorumuna bakılırsa, bu roman sırf tutkunun bir insani zaaf yani "hastalık" olduğunun yanı sıra bu tutulmuşluğun/tutuşmuşluğun ne gibi yıkıcı ve yakıcı neticelere gebe olduğunu anlatmak için yazılmış demektir bir bakıma.

Romanda Ali Bey'in Mehpeyker'e aşkının derecesini anlatan şu sözleri onun nasıl bir tesire müptela olduğunu açıkça göstermektedir: "Ne yapayım? Gönlüme hükmüm geçmez ya! Kaderimden, haysiyetimden, vücudumdan, canımdan, dünyamdan, ahiretimden ziyade seviyorum."³²¹

Ali Bey romanda genel hatlarıyla şöyle tanıtılır: Sarı benizli, ziyade asabi, kanı oynak, inhimak ve iptilaya esir, her neye merak ederse bütün dünyayı unutturcasına ona hasr-ı iş-tigal eden, fıtraten teessürâtı gâlip, hüzn-i sevdaviye düşmüş bir genç. Ayrıca ufacık bir emelinden me'yûs olunca günlerce hastalanan, geceleri gizli gizli ağlayan, okuduğu şeylerde müşkül bir meseleye tesadüf edip de o meselenin çözümünü bulamadığı zaman perişan olan bir genç. Ali Bey'in bu hâli, pederinin ölümünden sonra giderek çeşit çeşit değişimlere uğramaya başlamış, bu değişimler de türlü türlü belalar ve müptelalar olarak karşısına çıkmıştır. Bunlardan en büyüğü, tetikleyici bir rol oynamış olanı, aşka düşmesidir. Zayıf bünyesini esir edecek olan aşk; sonrasında onu, bu temiz aile çocuğunu, şu zaaf ve iptilalara dahi düşürecektir: Yalancılık, validesini aldatmak, hicabı terk, memuriyette gevşeklik, karı

³²⁰ Şerif Aktaş, "Roman Hakkında", [Namık Kemal], *İntibah*, Akçağ Yayınları, 7. bs., Ankara 2007, s. X.

³²¹ Namık Kemal, *İntibah*, hzl. Yakup Çelik, Akçağ Yayınları, Ankara 2007, s. 35.

arkasında gezmek, eve geç gelmek, eve gelmemeye başlamak, davranışlarında serbestlik, bile bile bir fahişeye (Mehpeyker'e) esaret, içkiye alışmak ve sonrasında içki müptelası olmak, kıskançlık ve öfke krizleri neticesinde ortaya çıkan halecân-ı kalp ve humma, emraz-ı ruhaniyeye yakalanmak, iştret-kumar ve zen-perestlik gibi zihni uyuşturacak seyyiâta (kötülöklere) yönelmek suretiyle kumarhanelerde, meyhanelerde, kerhanelerde vakit geçirmek, çokça borçlanmak ve böylece servetini tüketmek, anneye karşı küfrân-ı nimette bulunmak ve hatta vefatında cenazesine dahi gelmemek, kudret-i fâtıraya hâşâ zulüm isnat edecek kadar akaidini bozmuş olmak.

Sergüzeşt'te aşk, "... İngiliz hastalığı olan kara sevdaya uğramamak mümkün müdür?"³²² denilerek açıkça "İngiliz hastalığı" olarak nitelendirilmiştir: Demek ki bu Osmanlı romancısı, bir erkekle bir kadının akıllarını kaybedercesine bir tutkuya kapılmalarını millî hayata yakıştıramamaktadır. Diğer bir tabirle, giderek artan gayrimeşru aşk ilişkilerinin bize dışarıdan gelen "hastalık yapıcı bir mikrop" olduğunu ima etmektedir sanki.

Recâizade Mahmut Ekrem'in "Muhsin Bey Yahut Şairliğin Hazin Bir Neticesi" başlıklı hikâyesi; "hayâlât-ı şâirâneye mağlûb" bir genç şair olan Muhsin Bey'in, sevgilisi Dilârâ'nın "vâlide-i merhûmesinin bir hazin mîrâs felaketi olmak üzere daha rahm-ı mâderde iken bulaştığı maraz-ı hâil-i veremden"³²³ ölmesi üzerine giderek kendisini saran sevda hastalığından vefatı sürecinin anlatıldığı bir hikâyedir. Recaizade Ekrem bu hikâyede sevda-zede, cünûn-ı sevdavî, âfet-zede-i

322 Samipaşazade Sezâi, *Sergüzeşt*, hzl. Tacettin Şimşek, Akçağ Yayınları, 5. bs., Ankara 2005, s. 44.

323 *Recaizade M. Ekrem-Bütün Eserleri III*, hzl. İsmail Parlatır-Nurullah Çetin-Hakan Sazyek, MEB Yayınları, İstanbul 1997, s. 143.

aşk, "Sevda garip bir hastalıktır" gibi terkip ve cümleler üzerinden aşk ile hastalık arasında açık bir ilişki kurar. Öyle ki Muhsin Bey'in Dilârâ'nın veremden ölümünü müteakip sevdasının şiddetlenmesi, veremli ölüye olan tutkusu sonucunda fikri, ruhu ve hislerinin hastalanması, en sonunda da soğuk kış günlerinde Dilârâ'nın kabrine yaptığı ziyaretlerde zatürreye yakalanıp ölmesi, verem-aşk-zatürre çizgisinde gelişen olaylar, aşk ve hastalık arasındaki açık ilişkiye işaret eden bir sürecin göstergeleridir.

Aşk/sevda, insanı türlü hayallere, hayaller de kıskançlıklara ve uzun ıstıraplara sürükleyebilir. Nitekim Mehmed Celal "Nedâmet Yahud Bir Şairin Sernüvişti" adlı hikâyesinde şöyle der: "Çok sevmek hastalığı, kıskançlığı davet eder. Kıskançlık da şüpheyi icâb ettirir."³²⁴ Şüphe de insana çok ıstırap çektirir. Bu süreç insanı helake götürebilir.

Halit Ziya'nın *Sefile*'sinde İkbâl Hanım aşkın, insanın aklını başından alışını şöyle anlatır: "İşte hissiyatım bu hâli kesbetmişti ki şedit bir aşk, mencunane bir meftuniyet efkârımı, tahayyülâtımı taht-ı teshirine geçirdi."³²⁵

Saffet Nezihî'nin *Zavallı Necdet*'inde, ilgilendiği ya da izlediği her kadını kendine âşık sanan Necdet'in aşk hastalığı; son aşkında, yani son aşk hastalığında olayların seyrinden dolayı sinir krizlerine dönüşür. Bu sinir krizleri, yaşanan diğer bazı olumsuzluklar sebebiyle artarak onu içinden çıkılmaz bir buhrana sürükler. Netice intihardır.

Aşağıdaki cümleler de Tanzimat'tan Servet-i Fünûn'a birçok roman ve hikâyede *aşk* ile *hastalık* arasında yakın bir ilişki kurulduğunu gösterir:

324 Mehmet Celal'in *Hikâye ve Romanları*, hzl. Nurcan Şen, Kurgan Yayınları, Ankara 2014, s. 29.

325 Halit Ziya Uşaklıgil, *Sefile*, hzl. Ömer Faruk Huyugüzel, Özgür Yayınları, İstanbul 2006, s. 53.

“Hiç aşk denilen maraza çare olur mu?”³²⁶

“Ne gariptir ki aşk akli fikri berbat eder, cismi cânı yakar.”³²⁷

“«Aşk» denilen o müdhiş hastalık” / “Aşk, kable’l-visâl insanlara hâkim olan o mühlik maraz.”³²⁸

“Ah! Aşk insanın akıllıca düşünmesini engelliyor.” / “Aşk ve seveda, sanki duygusal bir hastalıktır.”³²⁹

Son olarak Tanzimat ve Servet-i Fünûn yıllarında yazılmış olan romanlarda *aşk* ve *âşıklar* için kullanılan şu kelime ve tamlamaların hep bir normaldışılığa/aşırılığa/hastalığa ya da hastalıklı bir hâle işaret ettiğini belirtelim:

1. *Aşk* için kullanılan kelime ve tamlamalar:

ateş, ateş-i aşk, alev, aşk alevi, yangın, aşk yangını, seveda yangını, dert, derd-i aşk, maraz-ı aşk, mariz aşklar, belâyı seveda, aşk-ı fitne-meâb, kara seveda, kara seveda dedikleri illet, şiddetli seveda, seveda çılgınlığı, seveda hastalığı, çıldırması seveda, seveda-perestî, gönül hastalığı, gönül felaketi, seveda felaketi, ubudiyet, perestiş, cinnet-i aşk, hâl-i cinnet, cinnet-i âşikâne, âteş-i şebâbetin cinneti, hevâ-yı muhabbet, iptilâ, gönül hırsızlığı, sevgi belası, kalp hastalığı, aşk hastalığı.

2. *Âşıklar* için kullanılan kelime ve tamlamalar:

Âşık, zavallı âşık, sevdazede, gönül hırsız, gönül avcısı, gönül hastası, çılgın, âfet, seveda sarhoşu, seveda hastası, divane-i seveda, güzellik mabedi.

326 Ahmet Mithat Efendi, *Letaif-i Rivayat*, hzl. Fazıl Gökçek-Sabahattin Çağın, Çağrı Yayınları, İstanbul 2001, s. 181.

327 *Recaizade M. Ekrem-Bütün Eserleri I*, hzl. İsmail Parlatır-Nurullah Çetin-Hakan Sazyek, MEB Yayınları, İstanbul 1997, s. 172.

328 C. Remzi, *Hâtıra-i Sevdâ Yahud İlk Göz Ağrısı*, Ahter Matbaası, İstanbul 1312/1897, s. 2 / 6.

329 Nabizade Nazım, *Hâlâ Güzel*, hzl. Kemal Bek, Bordo-Siyah Yayınları, İstanbul 2004, s. 41 / 109.

Verem ve Aşk Veremi

“Ben bilir miyim, ne için? Galiba *verem* olmuş. Hekimler *aşk* hâlidir diyorlar.”³³⁰

Bir hastalık bütün coğrafyalarda benzer belirtilere sahip olur da bu hastalığın edebiyata yansıyan bütün örnekleri benzer betimlemelerle anlatılmaz mı? İşte *verem* (*tüberküloz*) da hayattan edebiyata sirayet eden hastalıklardan biridir. Bilhassa XIX. yüzyılda hakkındaki bilinmezliklerin de tetiklemesiyle tüberküloz çeşitli korkular, endişeler, fanteziler ve ilişkilendirme ağları içinde anılır olmuştur. Veremin “genellikle (ince giysiler, cılız vücutlar, soğuk, ısınmayan odalar, kötü sağlık koşulları ve yetersiz beslenmeden kaynaklanan) bir yoksulluk ve mahrumiyet hastalığı olarak düşünül(düğünü)”³³¹ yazan Susan Sontag, *Metafor Olarak Hastalık* adlı kitabında kanserle beraber veremin sahip olduğu metaforlara birçok örnek vermiştir. Bu kitaptan öğrendiğimize göre veremin bir cephesini romantik edebiyatla, üzüntüyle, ıstırapla, hayal kırıklığıyla, fakirlikle olan bağlantıları, bir diğer cephesini ise aşk hastalığı oluşu kurmaktadır. Bu ilintilerin doğruluğu Türk edebiyatının özellikle romantik çağında –Tanzimat edebiyatında– aşağıda sunulan birçok örnek tarafından desteklenmiştir.

Verem ölümcül bir hastalıktır. O sebeple hastanın ve yakınlarının hayatlarında önemli izler bırakır. Ayrıca verem hakkında uzun yüzyıllar boyunca devam eden bazı bilinmezlikler onu yer yer gizemli bir hastalık hâline de getirmiştir. Belirtileri ve takip eden ölüm şekilleri dikkate alınarak ve-

330 Ahmed Midhat Efendi, *Felâatun Bey ile Râkım Efendi*, hzl. Tacettin Şimşek, Akçağ Yayınları, Ankara 2007 s. 178.

331 Susan Sontag, *Metafor Olarak Hastalık-AIDS ve Metaforları*, çev. Osman Akınhay, Agora Kitaplığı, İstanbul 2005, s. 17.

rem için çeşitli adlandırmalar da yapılmıştır: “Yakaladığı insanı eriterek öldürdüğü için ‘Tüketim Hastalığı’ (Consumption), hastaları soldurarak yok ettiği için ‘Beyaz Ölüm’ veya ‘Beyaz Veba’ (White Death; White Plaque) ve asırlar boyu birçok kişinin yaşamını sonlandırdığı için de ‘Ölümün Kaptanı’ (Captain of the Death) adıyla bilinir... Bizim dilimizde ise ‘İnce Hastalık’ en çok kullanılan tanımıdır.”³³²

Edebiyat tarihi, hem veremli yazarlar hem de kurgusal veremli kişiler açısından bir hayli zengindir. Hatta dünya çapında “Edebiyat ve hastalık ilişkisinde yazarı ve kahramanı bir verem edebiyatından söz edilebilir. John Keats 26 yaşında ölür veremden, Mansfield 35 yaşında. Jane Eyre’nin yazarı Charlotte Bronte, Moliere, Kafka, bizde Mahmut Yesari, Rüştü Onur ve Muzaffer Tayyip Uslu. Kurgusal kahramanlar arasında Kamelyalı Kadın, Sefiller’in Fantine’i, Suç ve Ceza’nın Katherine İvanovna’sı, Aşk-ı Memnu’nun Beşir’i aklıma ilk gelenler. Makber, Hamid’in veremden ölen karısı Fatma Hanım’ın hatıraları ile doludur. Kerime Nadir romanları veremliler galerisidir adeta. Veremli hasta romantik edebiyatın estetize kalıplarına çok uygundur çünkü.”³³³

Veremli yazar ve kurgusal kişiler yalnızca yukarıda sayılanlar değildir. Veremli yazarlara şu isimler de eklenebilir: “Lord Byron, Guy de Maupassant, Paul Eluard, Maxim Gorki, Albert Camus, Panait Istrati, George Orwell, John Read, Friedrich Schiller, Dylan Thomas dünya edebiyatında; Cahit Sıtkı Tarancı, Peyami Safa, Aclan Sayılğan, Memet Fuat ise Türk edebiyatında hayatının bir döneminde vereme yakalanmış, bu ünlülerden bazıları vereme yenilmiştir.”³³⁴ Yazarlar

332 Y. İzzettin Barış, “Dünyada Tüberkülozun Tarihçesi”, *Toraks Dergisi*, C. 3, S. 3, Aralık 2002, s. 338.

333 Nazan Bekiroğlu, “Tıp ve Edebiyat”, *Zaman*, 7 Eylül 2014.

334 Faik Çelik, “Edebiyat ve Verem”, http://arsiv.mevsimsiz.net/y-4820/Edebiyat_ve_Verem/. (Erişim tarihi: 12.09.2015)

içinde Bronte Kardeşler'in veremle imtihanı ise aile boyu olmuştur. Çünkü "Önce annelerini, iki ablalarını sonra da çok sevdikleri ağabeylerini genç yaşlarında bu illete kurban verdikleri yetmiyor gibi Anna 29, Emily 30, Charlotte ise 38 yaşında veremden öl(müşlerdir.)"³³⁵

Veremli yazarlar içinde Moliere'in ölümü trajik sayılabilir. Zira Moliere yönetmenliğini yaptığı ve başrol oyuncusu olduğu *Hastalık Hastası*'nın dördüncü temsilinde, sahnede fenalaşıp yere düşmüş, veremden kaynaklanan kanlı öksürük krizinden sonra oyunu tamamlasa da o gece ikinci bir krizi müteakip ölmüştür. Bizde de mesela *Karabibik ve Zehra*'nın yazarı Nabizade Nazım henüz otuz yaşındayken verem-i azmîden, yani kemik vereminden vefat etmiştir. Onun vereme yakalanmasında çocukluğunun yoksulluk ve sefalet içinde geçmesi, beslenmesine ve sağlığına yeterince özen gösterememesi, zayıf bünyesi, yaşadığı ruhi bunalımlar önemli birer etken olmuştur.³³⁶ Onun, *Karabibik*'i, verem olduğunu öğrendikten sonra yazmış olma ihtimali vardır. Çünkü eserde *Karabibik* sol böğründe hissettiği ağrı sebebiyle doktor tarafından tam üç ay evden çıkmamacasına yatmaya mecbur tutulmuştur. Nabizade de Haydarpaşa Hastanesi'nde aylar boyunca "yatan hasta" tedavisi görmüştür.

Veremin edebiyat açısından en dikkat çeken yönü XIX. yüzyıla ait eserlerde hastalıklar içinde en çok ondan söz edilmiş olmasıdır. Avrupa ve Amerika romanlarında birçok veremliye rastlanmaktadır. *Kamelyalı Kadın*'da kamelyalı kadın Marguerite, Harriet Beecher Stowe'un *Tom Amca'nın*

³³⁵ Yelda Eroğlu, "Yazarın Hastalığı, Hastalığın Edebiyatı", *Kitap Zamanı*. (http://kitapzamani.zaman.com.tr/kapak/yazarin-hastaligi-hastaligin-edebiyati_547070 / (Erişim tarihi: 12.09.2015)

³³⁶ Himmet Uç, *Şair ve Romancı Nabizade Nazım*, Kitabevi, İstanbul 2007, s. 16-17.

*Kulübesi'*nde Eva, Charles Dickens'ın *Nicholas Nickleby* adlı romanındaki Smike, yine Dickens'ın *Dombey ve Oğlu*'ndaki oğul Paul bu veremlilerden yalnızca birkaçıdır.³³⁷

İnce hastalık, geçmişten bugüne daha çok aşkın yol açtığı verem için kullanılagelen bir adlandırma olmuştur. Söz gelişi *Felâatun Bey ile Râkım Efendi*'de Yozefino'nun "Hastalığı neymiş?" sorusuna Râkım Efendi verem ihtimali olan kız için "Gençlerin hastalığı ne olur? Malûm a, ince hastalık"³³⁸ diye cevap verir. Yine Râkım Efendi, ince hastalığa yakalanmış olma ihtimalini düşünerek köle satıcısının, ölmeden önce elinden çıkarmak istediği Canan'ı satın alır. Abdülhak Hamit'in *Finten* adlı piyesinde ise "Lord Dik üçüncü derecede değil, derecesiz verem-i aşkınıza mübtelâ bulunuyor."³³⁹ denmiş ve *aşk veremi* imgesi, aşk ile verem arasındaki bağıntı böyle bir benzetmeyle anlatılmıştır. *Muhâdarât*'ta da Mukaddem, âşık olduğu Fâzıla'nın intihar ettiği haberi üzerine, kederinden vereme, yani aşk veremine yakalanmıştır. *Hayal ve Hakikat*'te de Vedat, aşk vereminden ölmüştür.

Veremli âşıklara hem sosyal hayatta hem de roman ve piyeslerde sıklıkla rastlanır. Öyle ki verem, ilk Türk romanı *Taaşşuk-ı Talat ve Fitnat*'tan itibaren özellikle Tanzimat dönemi romanlarında karşılaştığımız en yaygın hastalıktır. Bu romanda Fitnat, tanımadığı birine nikâhlanması üzerine birkaç gün içinde kederinden zayıflar, sararıp solar ve böylece acınacak hâle gelir. Eh, yazarın takdiridir; Fitnat belki de dört beş gün içinde verem oluvermiştir: "– Ah! Valideciğim!

337 Faik Çelik, "Edebiyat ve Verem", http://arsiv.mevsimsiz.net/y-4820/Edebiyat_ve_Verem/. (Erişim tarihi: 12.09.2015)

338 Ahmed Midhat Efendi, *Felâatun Bey ile Râkım Efendi*, hzl. Tacettin Şimşek, Akçağ Yayınları, Ankara 2007, s. 182.

339 Abdülhak Hâmid Tarhan, *Tiyatroları 3-Duhter-i Hindû/Finten*, hzl. İnci Enginün, Dergâh Yayınları, İstanbul 1998, s. 181.

Benden ümidi kesin artık... Öleceğim... Öleceğim... Kan tükürüyorum... Verem oldum..."³⁴⁰

Taaşşuk'tan bir yıl sonra yazılıp oynanan *Vatan Yahut Silistre*'de Zekiye'nin annesi ve ağabeyinin veremden ölümü ile ilgili olarak Tanpınar'ın yaptığı şu yorum dönemin edebiyatının verem ile ilişkisini çarpıcı bir şekilde göz önüne sürer: "Zekiye vaktiyle haksız yere rütbesi alınan ve bu yüzden ailesini bırakıp kaçan Sıtkı Bey adında bir subayın kızıdır. Annesi bu felâkete dayanamıyarak ölmüş, biraz sonra da erkek kardeşi Sadık'ı kaybetmiştir. -İkisi de bittabi veremden ölürlər. Devrin edebiyatı başka hastalık bilmez gibidir. İntihar ise piyeslerin sonuna mahsustur."³⁴¹

Namık Kemal'in *Zavallı Çocuk*'undan etkilenererek yazılan iki piyes vardır. Bunlardan biri Recâizade Ekrem'in *Vuslat Yâhut Süreksiz Sevinç*'idir. Piyeste hem Vuslat'ı hem de Muhsin'i hasta eden ve ölümlerine sebep olan âşıkların kavuşamamasıdır. Öyle ki Vuslat'ın bu ayrılık sırasında ortaya çıkan öksürüklerini takip eden kan tükürmelerin verem belirtisi olduğu açıktır. Bu belirti Vuslat tarafından piyeste şu dizelerle birinci ağızdan doğrulanır: "Andıkça seni yaş dökülür didelerimden / Hicrinle senin kan gelir oldu ciğerimden"³⁴² Ayrılığın verdiği sıkıntıyla verem olup iyice zayıflayan Vuslat'la yine aynı beladan muztarip Muhsin'in piyesin sonunda birbirlerine sarılarak ölmeleri âdeta Romeo ve Juliet'in ölümlerini hatırlatmaktadır. Söz konusu piyeslerden diğeri Abdülhak Hamit'in *İçli Kız*'ıdır.³⁴³ Yazarın "Enîn-âmûz-ı hüzn

³⁴⁰ Şemseddin Sami, *Taaşşuk-ı Tal'at ve Fitnat*, hzl. Yakup Çelik, Akçağ Yayınları, Ankara 2005, s. 102.

³⁴¹ Ahmet Hamdi Tanpınar, *19'uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, Çağlayan Kitabevi, 8. bs., İstanbul 1997, s. 379-380.

³⁴² *Recâizade M. Ekrem-Bütün Eserleri I*, hzl. İsmail Parlatır-Nurullah Çetin-Hakan Sazyek, MEB Yayınları, s. 197.

³⁴³ Piyesin basım tarihi bazı kaynaklarda 1874 olarak gösteriliyor; ancak şu makalede ilk basım tarihinin 1875 olduğu kaydı vardır: Ömer Faruk

ü mâtemdir. Girye-engîz ü rikkat-efzâdır"³⁴⁴ dediği *İçli Kız*'da da uzun süre kavuşamayan âşıklardan Sabiha (İçli Kız) vereme yakalanır, İzzet ise delirir.

Felâatun Bey ile Râkım Efendi'de İngiliz Ziklas ailesinin kızı Can'da görülen solgunluk, sararma, zayıflama belirtileri ve kızın yataklara düşmesi ilk önce verem şüphesini gündeme getirir. Sonrasında ise kızın hastalığı "muhabbet-i sevda hastalığı" ve "aşk hastalığı" olarak nitelendirilmiştir.

Verem, erken dönem romanları içinde –bütün eser boyunca– hâkim bir unsur olarak *Nemide*'de görülür. Nemide zayıf bir bünyeye sahiptir ve sürekli doktor kontrolünde özel bir ihtimamla büyütülür. Zaman zaman nükseden nöbetler, veremi tetikleyen aşk ve kıskançlık krizleriyle iyice artar ve roman *Nemide*'nin veremden ölmesiyle neticelenir.

Aşk-ı Memnu'da Beşir, *Mai ve Siyah*'ta ise Raci veremden ölmüştür ancak bu birkaç istisna dışında romanlarda vereme yakalananlar hep kızlardır. Duygusalılıklarına eklenen aşkın çaresizliği onları kaçınılmaz olarak vereme götürür. Söz gelişi Samipaşazade Sezai'nin "Düğün" adlı hikâyesinde Behçet Bey'le evlilik hayalleri kuran halayık/odalık Dilsitân'ın, Behçet Bey'in Sitare Hanım'la evlenmesi sürecinde giderek zayıfladığına, yatağa düştüğüne, öksürük nöbetlerinin artmasıyla bir ciğerinin iflas ettiğine ve böylece veremden öldüğüne şahit oluruz.

Verem tarih olarak belki en çok "on sekizinci yüzyıl sonunun ve bütün on dokuzuncu yüzyılın"³⁴⁵ hastalığıdır; ancak

Akün, "Abdülhak Hâmid'in Basılı Eserleri Hakkında Yeni Bilgiler", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, S. XV, 1 Temmuz 1967, s. 120-121.

344 Abdülhak Hâmid Tarhan, *Tiyatroları 1*, hzl. İnci Enginün, Dergâh Yayınları, İstanbul 1998, s. 86.

345 Selim İleri, "Verem Edebiyatı", *Zaman*, 11 Eylül 2011.

bu maraz gerçekte sadece belli bir coğrafyanın marazı değildir. Söz gelişi Ahmet Mithat “Ana-Kız” adlı uzun hikâyesinin bir yerinde Avrupa’da meydana gelen ölümlerin yüzde otuzunun veremden kaynaklandığını belirtir.³⁴⁶ Olayları İngiltere’de geçen *Finten*’de de Londra’daki veremliler hastanesinde birçok veremli kız vardır. Hatta bunlardan biri adı sorulunca şöyle cevap verir: “Benim ismim ‘Verem’ yani ölümme nâmzed bir kız.”³⁴⁷

XIX. yüzyıl Türk romanlarında aşk-ayrılık-verem-ölüm denklemiyle çok sık karşılaşırız. Kız, sevdiği erkeğe herhangi bir sebeple kavuşamayınca vereme yakalanır ve sonuçta veremden ölür. Söz gelişi *Sergüzeşt*’te Celal Bey’in kırlarda gezerken Dilber’e gösterdiği mezar hakkında söyledikleri tam da bu denkleme örnektir: “Şu toprağın setrettiği on sekiz yaşındaki bir kızın vücududur. Bu köyün fevkalâde sevdiği bir genç adama nişanlanmıştı. Senelerce nişanlı olarak beklediği hâlde nihayet o genç adam başkasıyla teehhül ederek kendisini terk edince işte bu mezar meydana çıktı!”³⁴⁸

Aşk, manevi/ruhi bir tutku ya da tutukluk olarak başlayıp bilhassa kavuşma gerçekleşmeyince hislerdeki aşırılık sebebiyle kalpte, beyinde ve bedende yan tesirler ortaya çıkar ve böylece âşık-hasta vereme yakalanır. Mesela *Zavallı Necdet*’te Müzehher önce Necdet’e âşık olur, sonra bu aşk (hastalığı) kalp hastalığına dönüşür. Aslında kız verem olmuştur. Doktorun teşhisi “anjin de puatrin”, yani göğüs ağrısı, diğer ifadesiyle yürek ağrısıdır. Görüldüğü üzere ruhi bir hastalık olarak aşk, uzvi bir hastalığa yol açmış olmaktadır.

³⁴⁶ Ahmet Mithat Efendi, *Letaif-i Rivayat*, hzl. Fazıl Gökçek-Sabahattin Çağın, Çağrı Yayınları, İstanbul 2001, s. 827.

³⁴⁷ Abdülhak Hâmid Tarhan, *Tiyatroları 3-Duhter-i Hindû/Finten*, hzl. İnci Enginün, Dergâh Yayınları, İstanbul 1998, s. 217.

³⁴⁸ Samipaşazade Sezâi, *Sergüzeşt*, hzl. Tacettin Şimşek, Akçağ Yayınları, 5. bs., Ankara 2005, s. 61.

Türk edebiyatında veremin romanlardaki hâkimiyeti Cumhuriyet'in başlarında da devam etmiş görünüyor.³⁴⁹ Özellikle popüler aşk romanları veremli âşıklar için paha biçilmez bir kaftandır. Nitekim vereme en çok romantik/popüler romanlarda rastlanır. Öyle ki "Verem hastalığı tarihe romantik hastalık olarak geçmiştir."³⁵⁰ Nazan Bekiroğlu'nun belirttiği gibi –mesela– Kerime Nadir'in romanlarının çoğu âdeta veremliler galerisidir.³⁵¹ Söz gelişi onun daha ilk romanı *Hıçkırık*'ta bir veremli hastaya yer verdiği görülür. (Bu romanı Kerime Nadir 19 yaşındayken yazmıştır.)

Peyami Safa'nın sekiz yaşından on beş yaşına kadar yoğun olarak sıkıntılarını çektiği kemik veremi ona *Dokuzuncu Hariciye Koşuşu*'nu yazdırmıştır. Bu roman edebiyatımızda bir hastalığın, hastalığa bağlı kaygıların ve korkuların, ümitlerin ve ümitsizliklerin bütün eser boyunca anlatıldığı nadir romanlardan biridir.³⁵² Bu romanda "kahramanın yaşadığı

349 Veremin romanlarımızdaki hâkimiyeti 1950'lerden itibaren onun yerini kanserin almasına bağlı olarak giderek azalır. Bu konuda şu tespit önemlidir: "Kerime Nadir'in veremi yazdığı yıllarda Türkiye'de çok ciddi bir verem meselesi vardır. Bunu yabana atmamak lazım. Ayrıca çok da ilginç bir yazar. Mesela, 1950'li yıllarda kanserin başladığını fark edip veremden kansere geçiş yapar." http://www.vatankitap.gazetevatan.com/haber/kerime_nadir_toplumu_o_kadar_etkiledi_ki_cocuklara_nalan_kenan_funda_adi_verilm/1/22383 (Erişim tarihi: 12.09.2015)

350 <http://www.fotoritimdergi.com/ali-ih-san-okten-bir-romantik-hastaligin-edebi-ve-fotografik-analizi> (Erişim tarihi: 12.09.2015)

351 Nazan Bekiroğlu, "Tıp ve Edebiyat", *Zaman*, 7 Eylül 2014.

352 Elinizdeki kitapta, *Dokuzuncu Hariciye Koşuşu* gibi Cumhuriyet döneminde yazılmış az sayıdaki roman hariç, ağırlıklı olarak erken dönem Türk romanları incelendiğinden günümüze yakın tarihte yayınlanmış ve baştan sona hasta veya hastalık konusunu işleyen romanlara yer verilmemiştir. Söz gelişi yazarlarının bütünüyle kendi hastalıklarını anlattığı şu iki roman gibi bu bağlamda başka romanlar da bulunabilir ve bunlar ayrı bir çalışmada ele alınabilir: İsmet Emre, *Ben, Femur*, Kentkitap, Ankara 2008; İbrahim Altun, *Romantik Salgın*, Telos Yayıncılık, İstanbul 1999.

hastalığın sadece maddi, fiziki ve bedenî olmakla sınırlı kalmadığını, en az onun kadar manevi ve ruhî olduğunu da belirtmek gerekir.”³⁵³

1948’de tefrikasının ardından 1949’da kitaplaşan *Huzur*’da Suat veremdir. Hastalığın şiddeti artınca bir süre sanatoryumda tedavi görür, ancak ölümü veremden değil intihardan olmuştur.

Haset (Kıskançlık)

“Kadın olsun erkek olsun hiss-i hasedî âdetâ bîçarenin aklını da, fikrini de, vücudunu da zehirler.”³⁵⁴

Kur’an’dan öğrendiğimize göre insanoğlunun tarihinde Hz. Âdem’in yaratılışını müteakip iradeli varlıklar olan cinler ve insanlar arasında işlenen ilk günah İblis’in hasedi ve kibridir. Bu kibir-haset onun küstahlığını artırmış ve huzurdan kovulmasına sebep olmuştur.

“Andolsun, sizi yarattık. Sonra size şekil verdik. Sonra da meleklerle, ‘Âdem için saygı ile eğilin’ dedik. İblis’ten başka hepsi saygı ile eğildiler. O, saygı ile eğilenlerden olmadı.

Allah, ‘Sana emrettiğim zaman seni saygı ile eğilmekten ne alıkoydu?’ dedi. (O da) ‘Ben ondan hayırlıyım. Çünkü beni ateşten yarattın. Onu ise çamurdan yarattın’ dedi.

Allah, ‘Şimdi in aşağı oradan. Çünkü senin orada büyüklük taslamak haddine değil! Hemen çık! Çünkü sen aşağılıklardansın’ dedi.” [Araf, 7/11-13]

353 İsmail Çetişli, *Metin Tahlillerine Giriş/2 Hikâye-Roman-Tiyatro*, Akçağ Yayınları, Ankara 2004, s. 244.

354 Ahmet Mithat Efendi, *Karnaval-Vah*, hzl. Kâzım Yetiş, TDK Yayınları, Ankara 2000, s. 192.

İblis ateşten, Hz. Âdem ise topraktan yaratılmıştır. Kısaya göre İblis kendisini Âdem'den üstün görünce, yani Hz. Âdem'i kıskanıp kibirlenince neticede sonsuz bir yangına talip olmuştur. Bu hadiseyi müteakip Hz. Âdem ile Havva'ya olan kini ve hasedi sebebiyle şeytan onları yasak ağaca yaklaştırarak cennetten çıkarılmalarına sebep olmuştur. Görüldüğü üzere insanoğlunun muhatap olduğu ilk günah hadisesi de cennetten çıkarılmaya yol açan hadise de hep haset kaynaklıdır. Ayrıca yeryüzündeki ilk günah olan Hâbil'in öldürülmesine de katil Kâbil'in hasedi sebep olmuştur. Bu üç hadiseden anlaşıldığı üzere *haset* en çirkin, en kötü, en büyük günahların işlenmesinde rol oynayan tetikleyici bir hastalıktır. Hasede eşlik eden en yakın hastalık ise kibirdir. Zira başkasına haset eden insan, aslında kendini çok beğendiği ve üstün gördüğü için haset ediyor demektir. O halde haset ile kibir *ikiz hastalıktır*.

Haset yakıcı ve yıkıcı bir huydur. Hem insanı içten içe yer bitirir hem de insana şeytanla şirket kurdurur da rakibine saldırtır. Herman Melville'in *Billy Budd*'unda safdil Billy'nin göz alıcı güzelliğini, canlılığını, sağlık taşıyan yaşama sevincini, tertemiz açık yürekliliğini sinsice kıskanan John Claggart, romanda Şeytan Jemmy adıyla anılır ki hakikaten de Billy'ye kötülük etme tutkusu çılgın bir saplantıyla yanan yüreğini kemirdikçe kemirir ve nihayetinde şeytan onu nefrete, gammazlığa, yalancılığa sevk eder. Sonuçta beklenmedik bir yumrukla ölür ve cennet kaçkını olarak kendini sonsuz ateşe mahkûm eder.

Kıskançlığın bünyeyi esir aldığı hâllerde insan daima kederli, düşünceli, bed-huylu, neşesiz, ümitsiz, uyumsuz, asabi ve bunların sonucu olarak da –tabii ki– hasta olur. Kıskançlığın bu gibi neticeleri için *İntibah*'a bakmak bile tek başına yeterlidir. Bu huy(suzluk) *İntibah*'ta birbirine âşık iki kişinin,

hem Ali Bey'in hem de Mehpeyker'in mahvına sebep olan bir sonun başlangıç kıvılcımıdır. Hatta öyle ki bu kıvılcım sadece Ali Bey'le Mehpeyker'i yakmakla kalmaz, Dilaşup'un, Hırvat'ın ve Abdullah Efendi'nin ölümlerini de hazırlayan bir yangın yeri kıvılcımı olur. (*İntibah*'tan yaklaşık çeyrek asır önce yayımlanmış olan *Hançerli Hanım Hikâye-i Garîbesi* de Hançerli Hanım'ın kıskançlıkları ile doludur.)

Batı tesirinde gelişen Türk edebiyatında hastalık derecesindeki kıskançlığın yoğun olarak (neredeyse bütün eser boyunca) ve merkezî tema olarak işlendiği ilk roman hiç kuşkusuz ki *Zehra*'dır. Nabizade, *Zehra*'yı âdeta kontrol edilemeyen kıskançlık marazının ne tür facialara sebep olabileceğini anlatmak için yazmıştır. Kıskançlık, bu romanda Zehra'nın çocukluktan sahip olduğu bir marazdır. Bunu romandaki şu ifadelerden anlıyoruz: "Zehra çocukluğundan beri gayet kıskanç idi. Hele kendisinden iki sene sonra doğan Bedri'yi o derece kıskanırdı ki birkaç kereler çocuğu âdeta boğmak, kafasını ezmek gibi vahşetlere kadar cür'ete götürmüştü."³⁵⁵

Yazar, Zehra'nın aşırı kıskançlıktan kaynaklanan anormalliğini roman boyunca onun için kullandığı şu ifadelerde açıkça gösterir: Marîz-i manevi, kıskanç deli, hırçın kız, hırsız, ahlakındaki seyyiat, musibet huy, tab'ı huşûnet, müvesvis. Zehra'nın zihnini işgal eden kara şeytanlar vehim, tereddüt, şüphe ve zandır. Onun Sırrı Cemal'e karşı hasedi, nefret ve hakareti, kibri, hodgamlığı, hışım ve gazabı da ahlakının kötülüğünün diğer aşırı uçlarıdır.

Mademki *roman* bir *aşk türü*dür, o hâlde bu türün binlerce örneğinde kıskanç karı-kocalar ve sevgililer görmemiz çok doğaldır. Zira kıskançlık en çok *aşk* etrafında dolaşır ve en çok âşıkları hasta eder. *Aşk* zaten bir hastalıktır, bir de

355 Nabizade Nazım, *Zehra*, hzl. Hüseyin Alacatlı, Akçağ Yayınları, 4. bs., Ankara 2005, s. 12.

buna kıskançlık eklenince, işte o zaman faciaya hazır olmak gerekir. Nitekim faciayla biten birçok romanda *kötücül* sonları hazırlayan hep açık ya da gizli aşk-haset ikilisidir. Bu ilişkiye en çarpıcı örnek elbette *Zehra*'dadır. Bu romanda kocasının cariyeye Sırrı Cemal'le yakınlaşması üzerine kıskançlık krizlerine yakalanan Zehra, çevirdiği entrikalar neticesinde hem Suphi'nin, Sırrı Cemal'in ve Suphi'nin annesinin kötü sonlarını hazırlar hem kendi hasedinin kurbanı olur.

Kıskançlığın yıkıcı etkilerinin görüldüğü erken dönem Türk romanlarından bir diğeri de Ahmet Mithat'ın *Vah*'ıdır. Romanda Ferdâne'nin kıskanç mı kıskanç kocası Talat'ın hasedinin yanı sıra Behçet Bey'in hasedi de hem sevdiği kadının (Ferdâne'nin) hayatını perişan eder hem de kendisini hapse düşürür.

Kıskanç tipler hasta tiplerdir. Mesela Abdülhak Hamit'in *Cünûn-ı Aşk*'ında "Fakat ben pek kıskancım Milord, bir başkasını sevecek olursanız, kendimi öldürürüm."³⁵⁶ diyen Mis Alis böyle hasta tiplerdendir. Zira aşk kıskançlıklara, kıskançlıklar ise cinayetlere ve intiharlara yol açabilmektedir.

İntihar Deliliği

"Avrupa gazetelerinin hemen her günkü nüshalarında bir hatta birden ziyade intiharlar vukuu yazılmakta..."³⁵⁷

İntihar, aslında duygusal bozukluklardan ziyade düşünce bozuklukları sonucunda ortaya çıkmaktadır. Yani intihar bir bakıma zihnin hastalanması sonucu vuku bulur. Kişi, akıl

³⁵⁶ Abdülhak Hâmid Tarhan, *Tiyatroları 2*, hzl. İnci Enginün, Dergâh Yayınları, İstanbul 1998, s. 69.

³⁵⁷ Ahmet Mithat Efendi, *Jön Türk*, hzl. Osman Gündüz, Akçağ Yayınları, Ankara 1999, s. 172.

sağlığını kaybedince doğal olarak kalbin (yani duyguların) bozulması söz konusu olur. İşte insanı intihara götüren kararlar da, hastalanan dimağın aldığı kararlardır. "Psikolojik bunalım(a), eski tâbiriyle dimâğ-ı buhrân"³⁵⁸ denmesi de bu olguyla alakalıdır. İntihar bir bakıma *delilik* sayılır. Nitekim Esquirol "İnsan ancak delirdiğinde yaşamına kıyar; intihar edenler de delilerdir"³⁵⁹ yargısında bulunmuştur.

İntihar, yeni Türk edebiyatında "yeni bir tematik yardımcı tavır" sayılabilir. Yazarın okura vermek istediği mesajın ya da temanın anlaşılmasına yardımcı bir tepkisel tavidir bu. Yani –burada bir kez daha tekrar edelim– Batılı hikâye ve romanın edebiyatımıza girmesini basit birkaç yeni tür transferi olarak görmek doğru değildir. Bu türlerle beraber Batı'nın şehvet, intihar, moda gibi değerleri ve her türlü günahın ifşâsına açık anlatım biçimleri de toplumsal hayata sızmış, bu edebi türlerle beraber onlarca izm'in, yüzlerce değersizleştirici düşünce ve yaşam tarzının girebileceği bir kapı aralanmıştır. Sadece intihar açısından bakıldığında, değerlerin ve inançların sıradanlaştığı bir hayatta; bedbin, yaşama sevincini kaybetmiş, inancından kopmuş insanın nihayette varacağı sondur intihar.

A. Alvarez'in verdiği bilgiye bakılırsa "Ölümcül bir günah, bir dehşet, ahlaksal yönden iğrenç bulunan bir konu" olarak görülmüştür. "Ortaçağ'da intihar edebiyata alınmaz."³⁶⁰ İntiharın Batı edebiyatlarında görülüşü ve artışı Ortaçağ'ın sonlarından sonradır. İntihar son yüzyıllarda hem Batı ede-

358 Cemile Sümeyra, *Kendi Kalemimi Kıranlar-Türk Edebiyatında İntihar*, Şule Yayınları, İstanbul 2007, s. 26.

359 Emile Durkheim, *İntihar*'dan alıntılayan Kemal Erol, *Modern Türk Şiirinde Aşk Ölüm ve İntihar*, Akçağ Yayınları, Ankara 2010, s. 281.

360 A. Alvarez, *İntihar-Kan Dökücü Tanrı*, çev. Zuhal Çil Sarıkaya, Öteki Yayınevi, 3. bs., Ankara 1999, s. 138.

biyatlarında hem de Tanzimat sonrasında bizde özellikle bazı romancıların sıklıkla başvurdukları bir eylemdir. Söz gelişi Batı'da William Shakespeare'in eserlerinde 50'den fazla, Dostoyevski'nin romanlarında 17; Türk edebiyatında Ahmet Mithat Efendi'nin romanlarında 20'den fazla, Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın romanlarında ise 16 intihar olayının bulunması³⁶¹ intiharın, romancıların vazgeçemedikleri bir tavır olduğunu gösterir.

İntihar, insanlık tarihinde çok eski bir olgudur ancak hem intihar kelimesinin Türkçeye girişi hem edebî eserlerde görülüşü hem de intiharın Türkiye'de giderek artması son yüzyıllardadır. Bu konuda Haluk Gökalp'in şu tespiti çok önemlidir: "Yüzyıllarca divan şiirine hayat veren şairlerin divanları incelendiğinde ölüme dair çok sayıda benzetme ve hayale rastlanırken, 'intihar' kelimesine rastlamak mümkün değildir."³⁶² Benzer şekilde Adem E. Yılmaz'ın tespitlerine göre de "Türkçede, ne İslamiyet öncesi ne de İslamiyet sonrası kaynaklarda 'kendini öldürme' anlamına gelebilecek bir kelimeye rastlanmamaktadır. [Orhun Abideleri (8. yy), Divanü Lügati't Türk (1072), Vankulu Lügati (1170), Burhan-ı Katı' (1278)]. Günümüzde kullanılan 'intihar' kelimesi, ilk olarak Tanzimat döneminde, Batı dillerinden yapılan çevirileri karşılayabilmek için kullanılmıştır."³⁶³ Hakikaten intiharın lisan ve edebiyata sirayeti, trajiği sağlamak için Batı'dan mülhem olarak daha ilk telif hikâye ve romanlarımızda kendini gösterir. Öyle ki 1870'te basılan ilk telif hikâye kitabı *Letaif-i*

³⁶¹ Nurullah Ulutaş, *İntihar ve Roman/İntihar Olgusunun Türk Romanına Yansıması (1872-1960)*, Akçağ Yayınları, Ankara 2011, s. 66, 68, 537, 538.

³⁶² Haluk Gökalp, "Divan Şiirinde İntihar/Öşk Ölmekle Başlar", *Türk Edebiyatı*, S. 378, Nisan 2005, s. 10.

³⁶³ Adem E. Yılmaz, "Edebiyat ve İntihar", *Türk Edebiyatı*, S. 378, Nisan 2005, s. 4.

Rivayat'ın 1. cüzündeki iki hikâyenin ikincisi olan *Esaret*'te de, 1872'de tefrika usulüyle yayımlanmaya başlanan ilk telif roman *Taaşşuk-ı Talat ve Fitnat*'ta da trajik sonlar intiharla sağlanmışır.

Batı'da en güçlü tesirini *Genç Werther'in Istırapları*'yla gösteren intiharın Batılı Türk hikâye ve romanları içinde ilk örneklerine en çok Ahmet Mithat Efendi'de rastlanır. Tanpınar'ın tespitiyle "Mithat Efendi'nin ilk hikâyelerinde –kurşun (Fatin'le Fitnat), damar kesme, zehir– intiharın her çeşidi vardır."³⁶⁴ Ahmet Mithat'ın sadece hikâyeleri değil romanlarında da hemen her çeşit intiharla karşılaşılır. Söz gelişi Dürdane Hanım hem âşığı Mergub'un muhabbetini âlem-i ebedîye kadar götürmek hem de ondan intikam almak gerekçesiyle zehir içerek (*Dürdane Hanım*), Ceylan evlenemediği Nurullah'a olan öfkesinden çıldırıp üstüne petrol döküp kendini yakarak, Ceylan'ın babası ise kendini denize atarak (*Jön Türk*) intihar etmişlerdir. (Burada bir katkı olarak realist Türk hikâyeciliğinin köşe taşı sayılabilecek *Küçük Şeyler*'deki hikâyelerden biri olan tek tercümenin, "Arlezyalı"nın intiharla sonuçlanması dikkat çekicidir.)

Hüseyin Rahmi, *Şipsevdî*'de "İntihar çoğu zaman geçim darlığı yahut sevginin verdiği üzüntü yüzünden ileri gelir"³⁶⁵ der. Dünya tarihinde her iki sebeple intihar eden çok fazla insan vardır muhakkak ki, ancak romanlarda görülen intiharlar hep sevdadandır. Söz gelişi bu romanda Mahir, Madam Mc Ferlan'a olan aşkı yüzünden intihar etmiştir. *Taaşşuk-ı Talat ve Fitnat*'ta, roman boyunca "telef etmek" ve "canına kıymak" ifadeleri o kadar çok kullanılır ki bunlar âdeta romanın leit-

364 Ahmet Hamdi Tanpınar, *19'uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, Çağlayan Kitabevi, 8. bs., İstanbul 1997, s. 465.

365 Hüseyin Rahmi Gürpınar, *Şipsevdî*, hzl. Kemal Bek, Özgür Yayınları, 11. bs., İstanbul 2014, s. 39.

motifidir ve bu romanda Fitnat canına, aş(ı)kına kavuşamadığı için kıyar. İlk telif romanda intihar, gelecekte görülecek nice aşk intiharlarının habercisi gibidir. Dikkat edilirse "Türk edebiyatında ölüm-intihar hep aşk aracılığıyla gündeme gelmiştir."³⁶⁶ İntiharla neticelenen hikâye, piyes ve romanlarda bu intiharları, çoğunlukla aşk-ayrılıkları doğurmuştur.

Ahmet Mithat'la hemen aynı yıllarda teessürî mevzulara yer veren diğer bir isim Namık Kemal'dir. Onun *Zavallı Çocuk* adlı piyesi (1873), bir aşkın verem ve intiharla sonuçlanan, okuyucuyu birçok yerinde hislendiren, baştan sona romantik bir eseridir. Piyenin güçlü romantik-lirik cephesinin, özellikle dramatik anlarda izleyiciyi, eseri okuyanlara nazaran çok daha fazla hislendirip ağlatacağı aşikârdır. Piyeste Şefika'nın, âşık olduğu Ata'yla mücbir sebeplerden evlenemeyecek olmasının verdiği sıkıntı sonucu vereme yakalanışı, Şefika'nın ölüme iyice yaklaşmasıyla da Ata'nın zehir içerek intiharı bu iki gencin trajik sonlarını hazırlar. Verem ve intihar, bu ve benzeri eserlerde yazarların âdeta romantik/dramatik/trajik sonları hazırlamalarına yardımcı bahaneleridir. Ancak *Zavallı Çocuk*'ta bu sonları kuran asıl figürün, sevenlerin birbiriyle evlendirilmemesinden kaynaklanan teessür ve yeis olduğunu belirtmekte fayda var.

Tanzimat romanlarının birçoğunda bir değişim gözlenir: Bu değişim bazı eserlerde veremin yerini intiharın almasıdır. Bu romanlarda ölüm sebebi artık verem değil intihardır. İntiharla sonlanan eserlerde yazarlar âşıkları fazla kıvrandırmazlar. Karşılaştıkları zorluğun doğurduğu bunalımdan çıkamayan âşıklar çözümü intiharda ararlar. Böylece bir hastalık (aşk), başka bir hastalıkla (intihar) neticelenir.

³⁶⁶ Müslüm Yücel, *Edebiyatta Ölüm ve İntihar*, Agora Kitaplığı, 3. bs., İstanbul 2007, s. 324.

İntihar, birçok metinde çaresizliğin yanı sıra gençleri çıkmaza sokanları cezalandırmak için başvurulmuş bir çözüm(-süzlük) olarak karşımıza çıkar. Gençleri çıkmaza sokanlar bazen anne babalar, bazen de sevgililerdir. Söz gelişi Ahmet Mithat'ın "Teëhhül" adlı hikâyesi âşık iki gencin, ailelerinin baskısı üzerine başkalarıyla evlendirilmeleri sebebiyle kismen anne-babaları cezalandırma düşüncesinin; Samipaşazade Sezaî'nin "Pandomima"sı ise pandomim Paskal'ın, sevdiği kızın başkasıyla evlenmesi üzerine yaşadığı çaresizlik bunalımının sevk ettiği intiharla sonuçlanan hikâyelerdir.

İntiharın en birinci sebebi, Kierkegaard'ın "zavallılıkları-mızın yalnızca en korkuncu değildir, aynı zamanda mahvolmamıza yol açar"³⁶⁷ dediği ümitsizliktir. Çaresizlik, içinden çıkılamayan bir bunalıma hapsolmuşluk, hayatta kalmaya degecek bağlar ve köklerden mahrumiyet, kalp zaafı insanı başka başka mahrumiyetlere götürür. Bu anlaşılmaz son, edebî eserlerde de çoğunlukla yeisin, yani ümitsizliğin tetiklediği bir sonudur. Mesela *Taaşşuk-ı Talat ve Fitnat*'ta Talat ve Fitnat kavuşamamaları hâlinde, ümitlerinin sona ermesi noktasında, canlarına kıyarak kendilerini sahra-yı ademe, yani yokluk sahrasına atmaya karar verirler.

Ümitsizliğin zıddı –doğal olarak– ümitvar olmaktır. *Taaşşuk*'ta geçen "sahra-yı adem", inançsızlığın göstergesidir aslında. Bu sondan insanı kurtaracak en büyük güç *inanç*tır; geleceğe, sonsuz istikbale beslenen ümittir bu. Yani ümitsizliğin en büyük düşmanı ahirete imandır. Bu gücün büyüklüğüne Ahmet Mithat'ın "Emanetçi Sıtkı" adlı uzun hikâyesindeki şu pasaj güzel bir örnektir: "Ümitsizliğin derecesini anlamalı ki badema bu dünyada yaşamak dahi istemediğim-

³⁶⁷ Søren Kierkegaard, *Ölümçül Hastalık Umutsuzluk*, çev. M. Mukadder Yakupoğlu, Doğu Batı Yayınları, 5. bs., Ankara 2010, s. 23.

den bir aralık telef-i nefsi kararlaştırdım ise de dünyam gibi ahiretimi dahi harap etmemek, imansız gitmemek gayret-i müminanesi beni bu fiil-i kerihden meneyledi.”³⁶⁸

İntihar, hikâye ve romanlarında dramatik neticeler için bir araç olarak kullanan Ahmet Mithat Efendi’nin “Fırkat” adlı uzun hikâyesinde yazar, Memduh ile Guşacuk arasında geçen şu konuşmada *ümitsizlik* ile *intihar* arasında bir ilişki kurmuş olur: “– Hayır kendine kıyma. (Göğsünü göstererek) Beni öldür. Sana yazık değil mi? Âlemde ümitsiz bir hâlde bulunan ancak benim”³⁶⁹ Nitekim bu hikâyenin sonunda Guşacuk ve Memduh gerdek gecesi zehir içerek intihar etmişler, bu intiharlara şahit olan Hacıhan ise on beş yirmi gün içinde aşırı teessürden cinnet geçirip ölmüştür.

Ahmet Mithat, *Jön Türk* adlı romanında Avrupa’da her gün görülen intiharların çoğunun sebepleri olarak tecavüze uğramak, sevdiğiyle evlenmesine engel olunmak veya dinsizliği gösterir. Romanda Ceylan’ın intiharı, sevdiği erkeğin kendisini istememesi üzerine gelişen hadiseler neticesinde, üzerine benzin dökerek kendini yakma şeklinde gerçekleşmiştir. Aslında onu intihara götüren ana etmenler aşırı serbest feminist fikirleri ve dinsizliğidir.

İhtihar, hayatın olduğu gibi romanların da vazgeçilmez bir olgusudur. O sebeple erken dönem romanlarından sonra da müntehirlerle hep rastlanır. Söz gelişi *Aşk-ı Memnu*’da Bihter, *Ferdâ-yı Garâm*’da Sermed ve Macid, *Handan*’da Nâzım, *Sözde Kızlar*’da Belma, *Huzur*’da Suat yalnızca birkaç örnek olarak verilebilir.

³⁶⁸ Ahmet Mithat Efendi, *Letaif-i Rivayat*, hzl. Fazıl Gökçek-Sabahattin Çağın, Çağrı Yayınları, İstanbul 2001, s. 743.

³⁶⁹ Ahmet Mithat Efendi, *Letaif-i Rivayat*, s. 148.

(H)isteri

Türkçe Sözlük'te histeri "Duyu bozuklukları, türlü ruh karışıklıkları, çırpınma, kasılmalar ve bazen inmelerle kendini gösteren bir sinir bozukluğu, isteri"³⁷⁰ şeklinde tanımlanmıştır. Beşir Fuad bir yazısında şairâne hayallere kapılmanın ihtinâk-i rahme, yani isteriye yol açtığını şöyle dile getiriyor: "Hayalât-ı şairâneye kapılmanın kadınlarca ihtinâk-i rahme sebebiyet verdiğini ben kendiliğimden icad etmedim. Axenfeld nâm müellif emrâz-ı asabiyeye dair te'lîf eylediği kitapta beyan ediyor."³⁷¹

Bu hastalığın ilk dönem Türk romanları içinde en geniş biçimde *Hayal ve Hakikat*'te sözü edilmektedir. Bilindiği üzere bu romanın "Vedat" bölümünü Fatma Aliye Hanım, "Vefa" bölümünü ise Ahmet Mithat Efendi yazmıştır. Bu küçük roman bir bakıma baştan sona aşk hastalığının ve fazla duygusallığın kötü sonuçlarına, hayalciliğin acı neticelerine, hatta genç kızların roman okumasının olumsuz yönlerine değinmesi bakımından önemlidir. Bu bağlamda romanın *Hayal*'ini romantizmle, *Hakikat*'ini de realizmle ilişkilendirmek mümkündür.

Hayal ve Hakikat'te Vedat adlı kız Vefa adlı genci bir görüşte sever. Çocukluk yılları Vefa'yla on yaşına kadar beraber geçmiş olmakla beraber, Vefa'nın on yaşındayken Mekteb-i Sultânî'ye leyli şakirt olarak verilmesi üzerine, Vedat'la Vefa yaklaşık on yıl birbirlerini hiç görememişlerdir. Aralarında hiçbir sevda nişanesi yokken, bir gün, Vefa'nın Vedat'a bir kez bakışı genç kızda birtakım hisleri açığa çıkarır. Vefa'nın bu hislerden hiç haberi yoktur. Vedat'ın tek taraflı olarak

³⁷⁰ *Türkçe Sözlük*, TDK Yayınları, 10. bs., Ankara 2005, s. 895.

³⁷¹ Beşir Fuad, *Şiir ve Hakikat*, hzl. Handan İnci, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1999, s. 183.

kurduğu hayaller aşkın hastalıklı tarafının tezahürleridir. Bu tezahürlerin en belirgin olanı Vedat'ın –o bakış anında verdiği karara bakılırsa– Vefa'yı on yıldır sevdiğidir, üstelik bunu Vefa'nın gözleri ona söylemiştir! "Hayır! Vefa bana karşı bir kelime bile söylemedi. Fakat bila-kelam ve la-işaret ifham etti ki ben onu on senedir seviyor imişim!"³⁷²

Romanda Vefa, Vedat'la, babasının zoruyla nişanlanır; ancak babasının ölümü üzerine Vefa, geleceği namına birtakım kararlar alır ve seyahate çıktığı söylenir. Bir zaman sonra Vefa'nın seyahate çıkmayıp İstanbul'da olduğuna dair gelen haberler Vedat'ı giderek evhama, şüpheye, derin düşüncelere, uykusuzluklara, kedere gark eder. Bir zaman sonra da hissiyatı zehirlenir ve yataklara düşer. Şiddetli öksürüklerle gelişen hastalık (verem) Vedat'ın sonu olur.

Eserin ikinci bölümünde Vefa'nın yazdıklarına bakıldığında, durum Vefa cihetinden hiç de birinci bölümde anlatıldığı gibi değildir. Romanın bu "Hakikat" bölümünde Vefa'nın ileri sürdüğü gerekçeler hakikaten okura *hakikat* görünür. Nitekim Vefa'nın son söz olarak yazdıkları, bu tıbbiye öğrencisinin Vedat'ın hastalığına dair teşhisiyle son bulur ki bu teşhis hiç de yabana atılır cinsten değildir:

"Son sözüm:

Vedat'ı helak eden ben miyim yoksa kendisinde mevcut olan ve etibbâca 'isteri' denilerek bazı kadınları cinnete takrip eden hâl mi olduğunu bir şaire değil bir hekime sormalı.

Hayalatını ne kadar büyütmüş olduğu hakkında muharrir-i fazılanın verdiği tafsilat hep bu hastalığın alamimidir."³⁷³

372 Bir Kadın (Fatma Aliye Hanım) ve Ahmet Mithat, *Hayal ve Hakikat*, hzl. Hülya Argunşah, Kesit Yayınları, İstanbul 2012, s. 42.

373 Bir Kadın (Fatma Aliye Hanım) ve Ahmet Mithat, *Hayal ve Hakikat*, s. 61.

Romanın ikinci bölümünü yazan Ahmet Mithat Efendi, Vedat'ın serencamının yayımlandığı gazeteye cevapname olarak Vefa'nın yazdıkları bittikten sonra "İsteri-Hysterie" başlığı altında bir bölüm eklemiştir. Bu bölümde isteri hakkında uzun uzun bilgi veren Ahmet Mithat Efendi, Vedat'ın isteri olduğunu şu delillere başvurarak ispatlama yoluna gitmiştir:

"... kızcağız şiddetli bir isteriye müptela imiş. Yirmi yaşına kadar kocayı düşünmememesi de isterik bir hâldir...

Ya bir görüşte Vefa için ıtmak derecelerine gelmesi? Kabil midir ki aşk-ı tabii bu kadar seri olsun? Fizyoloji de psikoloji de bunun aksini ispat eder. Ondan sonra kendi varlığı Vefa'nın varlığından ve Vefa'nın yokluğu kendi yokluğundan ibaret görünmek derecesindeki hayalat hep isterinin hâlidir. Bir kadın reddolunduğu adam hakkında buğz peyda edecektir. Mukteza-yı tabiat budur. Reddolunduğu hâlde yine gönlünü ayırmaması 'normal' yani tabii bir hâl olmayıp 'anormal' yani hilaf-ı âde bir hâldir ki elbette isteri eseridir."³⁷⁴

İsteri'ye yakalanmış kişiler az da olsa başka roman ve hikâyelerde de karşımıza çıkar. Söz gelişi Halit Ziya'nın *Sefile*'sinde Sefile'nin annesi için "Besime Hanım 'ihtinak-ı rahm' denilen ve taife-i nisayı dehşet-i kahharanesi altında harap eden illet-i mahufeye mübtela idi ki sinir zaafı, halecan-ı kalb gibi takat-sûz hastalıkları da hep bu müthiş illetin netayici olmak üzere hâsıl olmuştu"³⁷⁵ denir. Yine *Sefile*'de Mazlume çocuğunu düşürdükten sonra isterik bir hâl almıştır.

³⁷⁴ Bir Kadın (Fatma Aliye Hanım) ve Ahmet Mithat, *Hayal ve Hakikat*, s. 69.

³⁷⁵ Halit Ziya Uşaklıgil, *Sefile*, hzl. Ömer Faruk Huyugüzel, Özgür Yayınları, İstanbul 2006, s. 25.

Bovarizm

“Benim zavallı Bovary’m, hiç şüphe yok ki, şu anda Fransa’nın her kasabasinda yaşıyor.”³⁷⁶

Bovarizm bir hastalıktır. Bovarizm, Madam Bovary’nin yayınından sonra belli vasıflara sahip hastalıklı bir ruh hâli olarak tanımlanmamaya başlanmıştır. Suut Kemal Yetkin bu bağlamda bovarizmle ilgili olarak şunları söyler:

“Gustave Flaubert, Madame Bovary’de neyi göstermek, neyi canlandırmak istiyordu? Filozof Jules de Gaultier’in Bovarizm diye adlandırdığı hasta ruh halinin sebep olacağı felâketleri Bovarizm, kendisini gerçekte olduğundan başka türlü tasavvur eden, kaderin çizdiği hayattan tamamiyle farklı bir hayat süreceğine inanan bir kimse-
nin ruh halidir.”³⁷⁷

Yetkin’in de bahsettiği üzere bu terimi ilk defa 1892’de Jules de Gaultier kullanmıştır. Bovarizm, “kendini beğenmiş-lik, kendi kendine telkin, taşkın bir hayal gücü ile ihtiraslı isteklerin birleşerek kişinin kendini gerçek durumunun üstünde görmesidir. Gaultier’den sonra, ‘Bovarizm’ tabiri, genç kadınların duygusal ve toplumsal doyumsuzluğunu, kendini beğenmişliğini, mitomanlığını ve düş gücüne sığınma eğilimlerini nitelemek için kullanılagelmiştir.”³⁷⁸

Emma Bovary, Ursulines rahibeleri okulunda dans etmeyi, resim yapmayı, gergef işlemeyi, coğrafyayı, piyano

376 M. Fatih Andı, *Roman ve Hayat*, HatYayınevi, 4. bs., İstanbul 2013, s. 13.

377 Suut Kemal Yetkin, *Edebiyat Konuşmaları*, Remzi Kitabevi, İstanbul, s. 50.

378 Rahim Tarım, “Servet-i Fünûn Romanı ve Bovarizm”, *Est&Non*, S. 7, Şubat-Nisan 2001, s. 80.

çalmayı öğrendiğinden gözü açılmış köylü bir kızdır. Uzun yaz günlerinde köy hayatını çekilmez bulan, kışları şehirde oturmayı arzulayan Emma, moda dergilerinin ve daha çok da okuduğu romanların tesirinde kalır. Duygusal yaratılışı onu yeni heyecanlar aramaya sevk eder. Zaman zaman kendini Lamartinvari, yani romantik duygulara bırakır. Bu yöneliş can sıkıntıları ve tatminsizliklerle birleşince Emma'da bir çözülme görülür; bu da onu kocası Charles'tan giderek uzaklaştırır. Lüks ve kibar hayata, maskeli balolara, eğlence-
li mekânlara, aşırı zevklere, şehir hayatına beslediği arzular ona romantik hayaller kurdurur. Bu süreçte emellerini elde edemeyen Emma *sinir hastası* olur. Bu hastalığını tedavi için taşındıkları Yonville kasabasında önce Rodolphe'a, sonra da Leon'a âşık olup onların metresi olarak gizli kapaklı bir hayat yaşar. Kendisi ve âşıkları için yaptığı harcamalar onu borçlanmaya iter. Teninin duyduğu açlığı ve parasızlığı giderme sarmalına yakalanan Emma, Rodolphe'un kendisini terk etmesi üzerine tam kırk üç gün sürecek bir "beyin humması" geçirir. İyileştikten sonra, Leon'un metresiyken hayatı bir yalan yumağı hâline gelir. Sonunda ödenemeyen, kocasından gizlediği borçların kapıya dayanması, borçlarını tasfiye için başvurduğu bütün çarelerin boşa çıkması, özellikle kendini teslim ettiği Rodolphe ve Leon'un ona yardım etmeyişleri Emma'yı bunalıma sürükler. Çaresiz kadın arsenik tozları yiyerek intihar eder.

Tıpkı Emma Bovary gibi canı sıkılıp da doyumsuzluğunu çeşitli tutkularını tatminde arayan kadınlar hem toplumsal hayatta hem de roman dünyasında hep var olagelmıştır. Bovarist kadınlar Türk edebiyatında belki de en fazla Servet-i Fünûn yazarlarının romanlarında görülür. Nitekim Rahim Tarım'ın "Servet-i Fünûn Romanı ve Bovarizm" başlıklı makalesi bize bu konuda derli toplu bir bilgi ve fikir verir. *Sefi-*

le'de Mazlume ve İkbâl, *Nemide*'de Nemide, *Aşk-ı Memnu*'da Bihter, *Ferdâ-yı Garâm*'da Sermed, *Eylül*'de Suad, *Genç Kız Kalbi*'nde Pervin³⁷⁹ hep bovarist izler taşıyan kadınlardır.

Bovarizm, *Madam Bovary*'nin yayımlanışından sonra bazı hikâye ve roman kişilerinin tahlillerinde başvurulmuş bir terim olarak da karşımıza çıkar. Söz gelişi *Kıralık Konak* incelenirken Seniha, *Sözde Kızlar* tahlil edilirken de Belma'nın bovarizmi üzerine durmak gerekir. Söz gelişi Gülcan Tatar "Kıralık Konak'ta Madame Bovary" başlıklı makalesinde "Hayat görüşlerini ve zevklerini okudukları romantik roman ve şiirlerden alan Seniha ve Emma, aşkta ve yaşamda bu kitaplarda olduğu gibi lüks, zenginlik, heyecan, derin his ve romantizm bulacaklarına inanırlar"³⁸⁰ diyerek bovarizmle ilişkilendirmede bulunmuştur. Gerçekten de yaşadıkları ortamdaki ve hayattan memnuniyetsizlik, can sıkıntısı ve mutsuzluk, lüks-rahat-zenginlik arayışı, aşkta tatminsizlik, okunan romanlardan etkileniş, hastalık düzeyinde saplantılı tutkular bakımından Emma ve Seniha arasındaki benzerlikler dikkat çekicidir. Böylece iki kadın da düştükçe düşerler. Biri intihar eder, diğeri ise metres olur. *Sözde Kızlar*'da ise Belma'nın aktrisliğe hevesi o kadar büyüktür ki emeline kavuşmak için mukaddes tanıdığı her şeyini feda edebileceğini söyler.³⁸¹ Hakikaten de o, mukaddes bildiği her şeyini; namusunu, ailesini, çocuğunu ve canını kaybeder bu bovarist kapılma serüveninde. Böylece bu tip roman kişilerini değerlendirirken bovarizm'e başvurmak her zaman yararlı olacaktır.

379 "Gerçekten de Flaubert'vari bir arzu, bovarist bir kapılma öyküsüdür *Genç Kız Kalbi*." Nurdan Gürbilek, *Kör Ayna, Kayıp Şark*, Metis Yayınları, 4. bs., İstanbul 2014, s. 23.

380 Gülcan Tatar, "Kıralık Konak'ta Madame Bovary", *C. Ü. Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 30, S. 1, Mayıs 2006, s. 111.

381 Peyami Safa, *Sözde Kızlar*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, ts., s. 53-54.

Narsisizm

Narsisizm kendini beğenmişlik hastalığıdır.

Her hastalığın, ister fiziki isterse ruhi olsun, birtakım belirtileri vardır. Doktorlar hastalıklara teşhis koyarken bu belirtilerden yararlanırlar. Peki biz okurların, bir edebî eseri çözümlerken mesela ruhsal hastalığa sahip bir kişinin hastalık belirtilerinin hakikatte tıp literatüründeki karşılığına bakmamız işe yarar mı? İsterseniz bu soruya bir cevap olması açısından Finten'in ruhi dünyası üzerine yoğunlaşan Meral Demiryürek'in şu tespitine bakalım:

"Finten'i Amerikan Psikiyatri Birliği tarafından yayımlanan ve Prof. Dr. Ertuğrul Köroğlu tarafından Türkçeye çevirisi yapılan 'DSM-IV-TR Tanı Ölçütleri' adlı başvuru kitabında yer alan 'Narsistik Kişilik Bozukluğu' teşhisiyle ilgili 9 madde kapsamında değerlendirdiğimizde asıl profili ortaya çıkmaktadır. Çünkü söz konusu 9 maddeden en az 5'i hastalığın teşhisi için yeterli görülmektedir. Halbuki Finten'in özellikleri, 9 maddenin tamamıyla birer örtüşmektedir."³⁸²

Demiryürek, Finten'in sahip olduğu ve Narsistik Kişilik Bozukluğu'nun teşhisinde kullanılan maddeleri şöyle sıralamaktadır:

Narsist kişi,

- "1. Kendisinin çok önemli olduğu duygusunu taşır.
2. Sınırsız güç, başarı, güzellik, zeka ya da kusursuz sevgi düşlemleri üzerine kafa yorar.

³⁸² Meral Demiryürek, "Finten'de Hasta, Hastalık ve Doktor", 1. Uluslararası Türk Tıp Tarihi Kongresi (20-24 Mayıs 2008) - 10. Ulusal Türk Tıp Tarihi Kongresi Bildiri Kitabı, C. 1, Selçuk Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2008, s. 201.

3. Özel ve eşi bulunmaz biri olduğuna ve başka özel ya da toplumsal durumu üstün kişilerin... kendisini anlayabileceğine ya da ancak onlarla arkadaşlık etmesi gerektiğine inanır.

4. Çok beğenilmek ister.

5. Hak kazandığı duygusu vardır.

6. Kişilerarası ilişkileri kendi çıkarı için kullanır: Kendi amaçlarına ulaşmak için başkalarının zayıf yanlarını kullanır.

7. Empati yapamaz. Başkalarının duygularını ve gereksinimlerini tanıyıp tanımlama konusunda isteksizdir.

8. Çoğu zaman başkalarını kıskanır. Ya da başkalarının kendisini kıskandığına inanır.

9. Küstah, kendini beğenmiş davranış ya da tutumlar sergiler.”³⁸³

Finten’in hangi söz veya davranışlarının bu maddelerden hangisiyle ilişkili olduğunu araştırdığımızda her bir maddeye en az bir karşılık bulabiliriz. Gerçekten de Finten’in sözlerinin yanı sıra hemen her hâl ve hareketi de bir narsistik kişilik özelliğine karşılık gelir. Mesela “Ben kurduğumu yapabilen dâhiyelerdenim” sözü yukarıdaki 2. madde, “Lâkin kız güzel olmamalı, tâ ki Lord Dik onu sevemesin” cümlesi 8. madde, Davalaciro’yu çıkarı için kullanması 6. madde ile ilişkilendirilebilir. Demek ki bir *edebî hasta*’da görülen belirtiler iyice tetkik edildiğinde bunların tıbben bir veya birkaç hastalık belirtisine tekabül edebildiğine Finten örneği şahittir.

Aslında hemen her insanda narsistik kişilik bozukluklarından bir veya birkaçının belirtileri farklı seviyelerde de olsa muhakkak vardır. Bu tespit romanların baş-kişileri için

³⁸³ Ertuğrul Köroğlu, *DSM-IV-TR Tanı Ölçütleri*’nden aktaran Meral Demir-yürek, “Finten’de Hasta, Hastalık ve Doktor”, s. 202.

de rahatlıkla yapılabilir. Bu yönde yapılacak titiz bir araştırmada başkışilerin narsistik nitelikleri ortaya çıkarılabilir.

Serbestlik

"Serbest aşk, içgüdünün kamçısı altında, yeni kadın olmuş bu kızların karnına çocuklar oturtuyordu."³⁸⁴

Mehmet Celal'in (1867-1912) bir hikâyesinde ifade ettiği "Medeniyet ilerledikçe beşerin ıstırapı çoğalıyor, bu müthiş bir hakikattir"³⁸⁵ cümlesi ile bundan yaklaşık yüz yıl sonra Baudrillard'ın (1990) "Modernliğin görkemli ilerleyişi tüm değerlerde hayal ettiğimiz değişime yol açmadı"³⁸⁶ değişimi arasında özde pek fark yoktur aslında. Bugünün dünyasında şahidi olduğumuz üzere beşerin ıstırapları her alanda yaşanan ilerleme, özgürleşme ve serbestleşmeye rağmen çoğalmaktadır. O hâlde bunlar aynı zamanda "insanlık"ın kaybına yol açan silahlardır. Bu konuda Jean Baudrillard'ın şu tespiti çok önemlidir: "Her özgürleşme iyilikle kötülüğü eşit olarak etkiler, gelenekleri ve zihinleri özgürleştirir, ama cinayetleri ve felaketleri de serbest bırakır. Hukukun ve zevkin özgürleşmesi kaçınılmaz olarak cinayetin özgürleşmesini getirir."³⁸⁷ Bugün her ülkede, her alandaki haksızlıkların, zulümlerin, cinayetlerin alabildiğine artması işte bu özgürleş-

³⁸⁴ Emile Zola, *Germinal*, çev. Hamdi Varoğlu, Yordam Kitap, 2. bs., İstanbul 2014, s. 126.

³⁸⁵ Mehmet Celal'in *Hikâye ve Romanları*, hzl. Nurcan Şen, Kurgan Yayınları, Ankara 2014, s. 16.

³⁸⁶ Jean Baudrillard, *Kötülüğün Şeffaflığı-Aşırı Fenomenler Üzerine Bir Deneme*, çev. Işık Ergüder, Ayrıntı Yayınları, 5. bs., İstanbul 2012, s. 16.

³⁸⁷ Jean Baudrillard, *Kötülüğün Şeffaflığı-Aşırı Fenomenler Üzerine Bir Deneme*, s.104

me ve serbestleşmenin neticesidir. Şimdi bu yönelimin Osmanlı hayatındaki ve erken dönem Türk romanındaki bazı yansımalarına bakalım.

Osmanlı'da serbestleşme, özellikle XIX. yüzyıl içinde ahlaki, dinî, örfi kayıtlardan uzaklaşma neticesinde vuku bulmuştur. Daha fazla özgürlük talebiyle ortaya çıkan bin bir türlü serbestlik yönelimleri insanları ve dolayısıyla toplumu *mutlak metin*'in koruyucu şemsiyesinden uzaklaştırmaya başlamış, fert fert herkesi ve dolayısıyla da Osmanlı toplumunu çeşit çeşit ruhi, mali, örfi, ahlaki ve zührevi hastalıklara düşür etmiştir.

XIX. yüzyılda en keskin serbestleşme kadın-erkek ilişkilerinde yaşanmıştır. Öyle ki bu süreç, fuhşa *aşk* denmesi neticesini doğuracak kadar keskindir.

Bu yüzyılda, geçmişe nazaran kadın artık sokağa daha fazla çıkmaya ve iş hayatına atılmaya başlar. Bu, bütün toplumu her açıdan değiştirecek bir eğilimdir. *Sefile*'de (1887) Mazlume'nin İhsan Bey'e yönelik sarf ettiği şu sözler, Osmanlı'da kadının da erkek kadar dışarıya çıkma hakkı olduğu konusunda serbest fikirlere sahip olunmaya başlandığını göstermesi açısından kayda değerdir: "Siz her gün dışarıya çıktığınız zaman ben nereye gittiğinizi, nereden geldiğinizi soruyor muyum? Zannım siz harekâtınızda ne kadar *hür* iseniz ben de o kadar *serbestim*. Siz çıkıyorsunuz ben de çıkarım."³⁸⁸

Sefile'den 23 yıl sonra Ahmet Mithat, *Jön Türk*'te (1910) kadınların Avrupa'da iş hayatında fazlaca yer işgal etmeye başlamasının sosyal faciaları tetiklediğini açık bir dille ifade eder. Hatta ona göre bu gidiş, fuhşun artmasına zemin hazırlar niteliktedir:

³⁸⁸ Halit Ziya Uşaklıgil, *Sefile*, hzl. Ömer Faruk Huyugüzel, Özgür Yayınları, İstanbul 2006, s. 140-141. (İtalik vurgular yazara aittir..)

“Şehirlerde dahi kadınlar evvelâ fabrikaları doldurmaktan başlayıp yapma çiçek ve dikişçilik gibi sanayi-i yedi inhisarlarına almışlar. Daha sonraları postaneleri, telgrafhaneleri, telefonhaneleri kadınlar doldurmuş. Mağazalarda tezgahçılık, veznedarlık hizmetleri ağırlığıyla kadınlara kalmış. Şu son zamanlarda kadınlar tabip oluyorlar, avukat oluyorlar, mühendis oluyorlar, hatta arabacı oluyorlar. Ey havayic-i hususiyelerini kendileri tesviye eden bu gayretli ve lâtif nev-i beşer artık erkeklerle boyun eğebilir mi?

Bunun içindir ki el-haletü hazihi Paris'te doğan çocukların yüzde otuzu evlâd-ı tabiidan olmak üzere yani bizcesi 'piç' olarak doğuyorlar. Bu evlâd-ı tabii, bir nevi ahrarane izdivaç demek olan aman ve metreslerin mahsulüdürler.”³⁸⁹

Kadınların şehirlerde evden sokağa inişi ve sosyal hayatta işgal ettikleri yerin alabildiğine genişlemesi onları özellikle Batı toplumlarında çeşit çeşit istismarın aracı hâline getirmiştir. Böylece kadının özgürce serbestleşmesi milyonlarca ferdî faciaya yol açmıştır.

Yeni edebiyatın en dikkat çekici yeniliği belki de kadın tasvirindedir. Artık divan şiirindeki soyut ve mecazi kadın, yerini somut kadına bırakmıştır. Bu değişimin en belirgin tasvirî örneğini divan şiirindeki kadın tiplemesine en ağır eleştirileri yapan Namık Kemal'in *İntibah*'ından verebiliriz:

“Ali Bey... karşısında ne görsün: Üstad elinden çıkma sanemlerden mütenasip yapılı, siyâha mâil samurî saçlı, incerek düz kaşlı, noktalı yeşil gözlü, siyah ve uzun kirpikli, hafif sarı üzerine mevçli koyu al yanaklı, irice çekme burunlu, ufak ağızlı, (şiddet-i şehâveti gösterir su-

³⁸⁹ Ahmet Mithat Efendi, *Jön Türk*, hzl. Osman Gündüz, Akçağ Yayınları, Ankara 1999, s. 81.

rette) ateşî kırmızı kalınca dudaklı, her karşısına geleni kucaklayacak gibi önüne mâil yürür, insanın kalbine girecek gibi mahzuruna dikkatle bakar bir âfet duruyor.”³⁹⁰

Serbestlik, bağlardan bağımsızlaşmaktır. İlk dönem Türk romanlarında alkolik, fahişe, sefahat âlemlerine dalmış, ailesinden kopmuş, alafranga, zevkperest tiplerin hepsi kendilerini koruyacak bağlardan sıyrılarak sınırları belirsiz bir serbestliğe doğru yol alanlardır: *İntibah*’ta Ali Bey, *Felâatun Bey ile Râkım Efendi*’de Felâatun, *Sefile*’de İkbâl ve İhsan, *Araba Sevdası*’nda Bihruz, *Şıpsevdî*’de Meftun, *Jön Türk*’te Ceylan, *Kiralık Konak*’ta Seniha gibileri serbestlik sermesti olan yüzlerce örnekten yalnızca birkaçıdır.

Felâatun Bey ile Râkım Efendi’de Yozefino’nun, yatak odasını göstermek istemeyen Râkım’a söylediği şu cümleler, serbestliğin sınırlarının ne kadar geniş olabileceğine dair bir fikir vermektedir: “Çocuk olmayınız da! Biz dost olacak değil miyiz? Yatak odaları olsun, göreceğim. Serbest adamlarda bu mülâhazaya şaşılır.”³⁹¹

Dürdane Hanım romanında Ulviye Hanım *serbest mizaçlı* olarak nitelendirilir. Bu serbest mizaç onun komşu eve gizlice telefon hattı çektirip Dürdane Hanım’ın kimlerle neler konuştuğunu öğrenmesine, erkek kılığına girerek çeşitli entrikalar çevirmesine fırsat verir.

İnsan, ahlaki ve toplumsal sınırları kaldırdığında artık onun için neredeyse her şey mübah hâle gelir. Osmanlı’da ve ardından da Türkiye’de giderek artan serbestleşmeler, bireyleri ve dolayısıyla da bazı toplumsal kesimleri yer yer kayı-

390 Namık Kemal, *İntibah*, hzl. Yakup Çelik, Akçağ Yayınları, 7. bs., Ankara 2007, s. 26-27.

391 Ahmed Midhat Efendi, *Felâatun Bey ile Râkım Efendi*, hzl. Tacettin Şimşek, Akçağ Yayınları, 5. bs., Ankara 2007, s. 41.

sızlığa, yabancılaşmaya, yerli değerleri küçümsemeye kadar götürmüştür. Mesela Polini'ye âşık Felâtun'un serbestlikleri değerlerinden uzaklaşan, yabancılarla beraber yabancılaşan bir kişinin millî ve manevî koruyucu kayıtlardan sıyrılma örnekleridir.

Sosyal hayatta şahidi olduğumuz faciaların çoğu insanların aşırı serbest davranışlarından kaynaklanmaktadır. Ekonomik, sosyal, ahlaki kayıtlara karşı kayıtsızlığın tetiklediği serbestlik silahı, hem fazlaca serbest davranan kişileri hem de onların muhataplarını ve yakınlarını mahvedebilmektedir. Zira dinî, örfî, hukukî ve sosyal kayıtların çoğu, her an sınırları aşabilecek ve uçurumdan yuvarlanabilecek olan insanlığının içindeki şeytaniliği kontrol altında tutmak için vardır. Eğer fertler bu hudutlara riayet etmez ve güya özgürlüklerini ilan edip alabildiğine serbest davranırlarsa işte o zaman kendi hırslarının, süflî arzularının, dolayısıyla da benlerinin ve tenlerinin kölesi hâline gelirler. Özgürlüğü serbestlikte zannedenler serbestliğin oyuncağı olan hevâ ve heveslerinin esiri hâline geldiklerini çoğu zaman anlayamazlar bile.

Romanlardaki facialar hep serbest tavırlı insanların örfî, dinî, insani veya hukukî kayıtları aşmalarının neticesinde vuku bulur. Söz gelişi *Vah* adlı romanda hayat felsefesinde fazlaca serbest olan Behçet Bey başvurduğu entrikalarla hem hukukî hem de ahlakî sınırları çiğner ve neticede hem kendisine hem de başkalarına zarar verir. Benzer şekilde *Jön Türk*'te Ceylan'ın aşırı serbest hayat anlayışı onu intihara kadar götürmüştür.

Sosyal hayatta olduğu kadar romanlarda da en yıkıcı facialara sebep olan şeylerden birisi kadınların serbestliğidir. XIX. yüzyılda evli veya bekâr olsun çeşitli gayrimeşru ilişkilere giren serbest tavırlı kadınlar Osmanlı toplumundan

bugünkü serbest hayata geçişte önemli roller oynamışlardır. Sosyal hayatta görülen bu tür kadınların kurgu dünyasındaki örneklerine erken dönem romanlarımızda çokça rastlanır. Mesela *Vah*'ta uzun boylu ve çok güzel bir kadın olan Ferdâne Hanım –üstelik evlidir– vapurda elinde sigarasıyla yaşmağını sıyırmış ve erkeklere gözlerini dikmekten kaçınmayan tavrı sebebiyle yazar tarafından “serbest” olarak nitelendirilmiştir ki XIX. yüzyılın son çeyreğinde böyle bir kadın Osmanlı toplumu için hakikaten serbest mi serbesttir. Romanda Ferdâne –dikkat çekici bir şekilde– hem “güzel” hem “süslü” hem de “serbest olarak nitelendirilmiştir. İşte bu tür vasıflar ve tabii ki en önemlisi çeşit çeşit serbestlikleri, erkeklerde bazı ümitlere yol açmıştır. Nitekim Behçet Bey'in, Ferdâne Hanım'ın hayatını önce adi bir merak duygusuyla araştırmaya başlayıp sonra da ona heves etmesine yol açan ve romanın sonunda da hayatlarının mahvına sebep olan başlangıç biraz da Ferdâne'nin serbest tavrından doğmuştur. Nitekim yazarın “Kadının şu serbestî-i tavrı Behçet Beyin ümidini artırdı”³⁹² deyişi tam da bu durumla ilgilidir. Tabii bazılarının yaptığı gibi suçu sadece kadında bulmak doğru değildir. Zira Behçet Bey gibilerin, yani erkeklerin serbestlikleri de giderek ahlaki/dinî kayıtlardan sıyrılan bir neslin büyük değişiminin adım adım hangi boyutlara geldiğini –roman dünyasında– gösteren ilgi çekici örneklerdendir.

Kadın-erkek ilişkilerindeki aşırı serbestleşme doğal olarak bazı ahlaksızlıkların yaşanmasına yol açmaktadır. Mesela *Şık* romanında Maşuk, sevgilisi Adel'le birlikte bir ev kiralar ve orada yaşamaya başlar. Bu evlilik dışı birliktelik yazarın da ifade ettiği gibi birbirlerini serbestçe sevmele-

³⁹² Ahmet Mithat Efendi, *Yeryüzünde Bir Melek*, hzl. Nuri Sağlam, TDK Yayınları, Ankara 2000, s. 12.

rine fırsat vermiştir: "Bu iki gencin üzerinde hiçbir evlilik hakkı ve ev sorumluluğu bulunmadığından birbirini serbest serbest sevmelerine hiçbir taraftan bir parçacık olsun bir karşı koyma düşünülemezdi."³⁹³

İlk dönem romanlarından XX. yüzyılda yazılanlara gelindiğinde durumun pek değişmediği görülür. Söz gelişi *Kıralık Konak*'ın Seniha'sı "Frenklerin asır sonu diye vasıflandırdıkları... haricî ve dahilî yaşayışında hâle ve mâziye ait her türlü kayıttan azade"³⁹⁴ bir genç kızdır. Bu kız, haricî ve dâhilî hayatında, yani sokakta ve evde bütünüyle Frenk âdetlerine tabidir. Havai, alaycı, şuh, hoppa, kibirli, moda düşkün, eğlenceden eğlenceye koşan, Gyp'in romanlarındaki kadınları örnek alan, mürebbiyesi Madam Kronski'nin tesirinde, yerli hayatı küçümseyip Avrupa'yı takdis eden, kadın-erkek ilişkilerinde serbestlikten yana olan bir serbest kızdır.

Yazılışı *Kıralık Konak*'tan (1921) önce olan *Jön Türk*'te (1910) de serbest tavırlı bir tip olarak yine bir kız vardır: CeylanCeylan da Fransızca'yı Türkçeden önce öğrenen, gayet Frenk-meşrep, feminist, şık; mariage libre'e (serbest izdivaç) yani evlenecek kadın ve erkeğe anne-babasının bile karışmaması şeklinde yapılan (ve metres-dost hayatı yaşamaya kadar gidebilen) evliliğe (gayriresmî anlaşmalı beraberliğe) taraftar,³⁹⁵ babasının yanında içki içebilen, Nurullah'a zina

393 Hüseyin Rahmi Gürpınar, *Şık*, hzl. Kemal Bek, Özgür Yayınları, İstanbul 2014, s. 68.

394 Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Kıralık Konak*, İletişim Yayınları, 46. bs., İstanbul 2011, s. 16.

395 Serbest evlilik kavramına *Jön Türk*'ten (1910) önce Hüseyin Rahmi'nin *Şıpsıvdi*'sinde de rastanır (1901). *Şıpsıvdi*'de Mahir, Rebia'ya yazdığı mektupta ailelerin haberi olmaksızın girmiş oldukları cinsî ilişkiye *tabii evlilik* der: "Başımızdan gelip geçen tabii evliliğe bu medeniyet çağında «mariage civil a l'improvisite instantane (kendiliğinden olan medeni evlilik)» derler. Burada instantane (ansızın) deyimini kullanmak

teklifinde bulunmaktan çekinmeyen, bu teklif geri çevrilince Nurullah'ın birasına afyon katarak onu uyu(ş)tu(ru)p iğfal eden, pek hafif, hoppa, serbest bir kızdır. Öyle ki Nurullah'ı elde etmek ihtirasıyla onun içkisine uyuşturucu atıp uyuttuktan sonra onunla beraber olmuş, ancak bu serbest mi serbest hareketi sebebiyle Nurullah ondan uzaklaşınca entrikalar yoluyla onu elde etmeye çalışmış, amacına ulaşamayınca da serbest iradesiyle intiharı seçmiştir.

Delilik

“Mahlûkâtı sevince insanda bunama ve delilik zuhûr eder.”³⁹⁶

Yusuf Hemedânî

Erasmus *Deliliğe Övgü*'de delilik ile mutluluk arasında sık sık ilişki kurar. Söz gelişi bir yerde “İnsanın her yaptığından memnun olmasından, kendine hayran olmasından daha delice bir şey var mıdır? İtiraf edin! Ömrünüzde yaptığınız güzel ve hoş ne varsa bunu deliliğe borçlusunuz”³⁹⁷ der.

Varlıklara duyulan sevginin çeşitli boyutları vardır. Her şeyde olduğu gibi sevgide de aşırıya kaçmak delirmeye veya delirmeye eşlik eden intiharla sonuçlanabilmektedir. Kısacası bir akıl hastalığı olan deliliğin tetikleyici etkenleri arasında insanın bir şeye “aşırı sevgi” beslemesi vardır. Zira delilik, bir bakıma sevgide dengesizlik hâlinin sonucudur.

da uygun düşer. Bunun hovardaca çevirisi (şıpın işi)dir. (Şıpsavdi) de bu asıldan çıkma ise de anlamca aralarında fark vardır.” Hüseyin Rahmi Gürpınar, *Şıpsavdi*, hzl. Kemal Bek, Özgür Yayınları, 11. bs., İstanbul 2014, s. 255.

³⁹⁶ Ömer Çelik-Mustafa Öztürk-Mustafa Kaya, *Üsve-i Hasene*, Erkam Yayınları, İstanbul 2011, s. 73.

³⁹⁷ Desiderius Erasmus, *Deliliğe Övgü*, çev. Hasan İlhan, Sayfa Yayınları, İstanbul 2011, s. 34.

Michel Foucault'nun ifadesiyle Batıda "deliliğe ilişkin muazzam bir edebiyat dünyasının varlığından söz et(mek)"³⁹⁸ mümkündür. Batıda *delilik edebiyatının* belki de en ünlü eseri *Don Kişot* olsa gerek. Zira o, şövalye romanları okuya okuya delirmiş biridir. Herman Melville de *Billy Budd* adlı romanında kötülüğü *gizli delilik* boyutunda olan bir adama yer verir: John Claggart. Günlük hayatında akıllı, ölçülü, soğukkanlı görünen bazı adamlar vardır ama "Bu adamlar gerçek anlamda delidirler, hem de delilikleri en tehlikeli türdendir, çünkü sürekli değildir, zaman zaman belirir. Onlarda bu delilik durumunu su yüzüne çıkaran çoğunlukla karşılaştıkları belli bir şey ya da kimsedir. Çılgınlıkları saklı ve kontrol altında olduğundan en azılı sapıtma dönemlerinde bile herhangi bir kimse onları akıllı başında bir insandan ayırdedemez... İşte Claggart aşağı yukarı böyle biriydi. Onda kötülük bir saplantı, bir mani halinde belirmişti."³⁹⁹

Delilik ile ilişkili söylemler Doğu'da da azımsanmayacak kadar çoktur. Bu söylemlerin birçok farklı örneğine *Akıllı Deliler*⁴⁰⁰ kitabında rastlanabilir. Klasik Türk şiirinde de deliliğe dair önemli bir birikim olduğu görülür. Mesela en sade ifadesiyle Divan şairlerine göre "insanın rûhî yapısını etkileyerek mizacını bozan en temel olgu aşktır" ve delilik de "âşığın ve gönlünün hastalığıdır."⁴⁰¹ Modern Türk edebiyatında ise bu konuda son zamanlarda en kapsamlı çalışmayı Mehmet Narlı yapmıştır. Deliler ve delilik ile edebiyat ara-

398 Michel Foucault, *Akıl Hastalığı ve Psikoloji*, çev. Emre Bayoğlu, Ayrıntı Yayınları, 2. bs., İstanbul 2014, s. 85.

399 Herman Merville, *Billy Budd*, çev. Ahmet Seven, YKY, 3. bs., İstanbul 2011, s. 66-67.

400 Ebu'l-Kâsım en-Neysabûrî, *Akıllı Deliler*, çev. Yahya Atak, Şûle Yayınları, 6. bs., İstanbul 2010.

401 Bilal Kemikli, "Divan Şiirinde Hastalık ve Tedavi", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 16, S. 1, 2007, s. 24, 25.

sındaki çeşitli ilişkilere ve örneklere yer verdiği *Edebiyat ve Delilik-Türk Roman ve Öyküsünde Deliler ve Delilik*⁴⁰² adlı kitabında özellikle Cumhuriyet sonrası edebiyatımızda delilik ve delilerle ilgili bir hayli ayrıntı yer almaktadır.

Osmanlı'da XIX. yüzyılının ikinci yarısından itibaren, özellikle sekülerleşme, materyalistleşme ve Batılılaşma süreciyle beraber insanımız yabancılaşmaya, batılılaşmaya, yozlaşmaya doğru çok boyutlu bir kayma ve sapma yaşamıştır. Bu süreç çok fazla sayıdaki insanın yalnızlaşmasına, yabancılaşmasına, yozlaşmasına ve bazılarının da delirmesine yol açmıştır. Söz gelişi annesi akıl hastalığından ölen Beşir Fuat, kendisinin de akıl hastası olmasından korkan birisidir. Bu korkuyu/saplantıyı yenmek için doktorunun, kendisini eğlenceye vermesi yönündeki tavsiyesine uyan⁴⁰³ Beşir Fuat mirasyediliği sayesinde servetini sefahat âlemlerinde tüketmiş, ardından kendisini de tüketen bir dünyevileşmenin ve materyalistleşmenin kurbanı olmuştur. Neticede genetik hastalık belirtileri felsefi krizlerle/bazı hastalıklı fikirlerle birleşince ortaya deliliğe eşlik eden bir intihar çıkmıştır. (Beşir Fuat'ın yaşadığı yıllardan günümüze gelince fert ve toplum açısından psikolojik durumumuzun çok vahim bir noktaya ulaştığını söyleyebiliriz. Zira Türkiye'de Sağlık Bakanlığı verilerine göre 2014 yılı içinde 8 milyon insan anti-depresan ilaç kullanmıştır.⁴⁰⁴)

Sosyal hayatta bazı insanların farklı şeylere "delilik" atfettiklerini görürüz. Bu, romanlarda da böyledir. Söz gelişi

402 Mehmet Narlı, *Edebiyat ve Delilik-Türk Roman ve Öyküsünde Deliler ve Delilik*, Akçağ Yayınları, Ankara 2013.

403 Jale Parla, *Babalar ve Oğullar: Tanzimat Romanının Epistemolojik Temelleri*, İletişim Yayınları, 8. bs., İstanbul 2010, s. 121.

404 <http://www.haberturk.com/saglik/haber/1059592-turkiyenin-depresyon-haritasi> (Erişim tarihi: 12.09.2015)

Handan'da alafrangalıktaki ifratlar için "alafranga delilikleri", tenis için "İngiliz deliliği", eski kadınların erken yaşta evlenmeleri için de "erken evlenmek delilikleri" denmiştir.⁴⁰⁵ Bu romanda ise Handan, kocasının ihanetleri sebebiyle delirecek boyutta hastalanmış birisidir.

İlgi, istek, arzu, tutku, saplantı, cinnet. Bazı insanların herhangi bir şeye yönelen ilk ilgisinin ardından o şeye gidecek şiddeti artan oranda istek duyduğu, onu arzuladığı ve bu sürecin tutkuya dönüştüğü görülür. Patolojik tutku⁴⁰⁶ hâline gelen her alışkanlık ve sevginin de birkaç adım sonra saplantıya ve cinnete dönüşme riski vardır. Mesela insanı deliliğe götüren tutkuların başlıcası aşktır. Aşk, önce görmeyle başlayıp sonra elde etme arzusunu tutku ve saplantı hâline getiren bir duygu sapmasıdır. Bu saplantı, bazen tarafları cinnete sürükler ve onları cennetten uzaklaştırır.

Edebî metinlerde aşk ve delilik arasındaki ilişkiyi ortaya koyan birçok söyleme rastlamak mümkündür. Söz gelişi *Vuslat Yâhut Süreksiz Sevinç*'te Vuslat aşkı sebebiyle "Daha deli değilim.. Değilim amma olacağım.. deli olacağım. Az bir şey kaldı"⁴⁰⁷ der. *Jön Türk*'te Ceylan, Nurullah'a olan aşkı sebebiyle delice işler çevirir, bu sebeple de yazar romanda Ceylan'a "deli kız" ve "mecnun" der. Diğer taraftan hikâye ve romanlardaki delirme vakalarının bazısının, sevgilisini kaybedenlerde görülmesi şaşırtıcı değildir. *Sergüzeşt*'te Celal Bey'in cinnetinin sebebi Dilber'in satılmasıdır. Ahmet Mithat'ın "Yeniçeriler"inde sevgilisi Hüsnü'nün ölümü üzerine

⁴⁰⁵ Halide Edip Adivar, *Handan*, Can Yayınları, 2. bs., İstanbul 2008, s. 9, 13, 60.

⁴⁰⁶ "Patolojik tutku" terimini Freud kullanır. Sigmund Freud, "Dostoyevski ve Baba Katilliği", [Dostoyevski], *Karamazov Kardeşler*, çev. Ergin Altay, İletişim Yayınları, 6. bs., İstanbul 2003, s. 21.

⁴⁰⁷ *Recazade M. Ekrem-Bütün Eserleri I*, hzl. İsmail Parlatır-Nurullah Çetin-Hakan Sazyek, MEB Yayınları, İstanbul 1997, s. 169.

şuurunu kaybeden Şahap'ın, ömrünün geri kalanını âlem-i cünûn içinde geçirdiği belirtilir.⁴⁰⁸ Kara sevdanın tetikle-mesiyle delirenler arasında en ibretlik olanı *Karnaval*'daki Nizami'dir. Nizami, önce çalıştığı sandık emanetinden zim-metine para geçirir. Bu paraları kendisi için bir *femme fa-tale* olacak Benli Helena'yla yer. Benli Helena ile Zekayî'nin beraberce Avrupa'ya gittiklerini öğrenince kendisini içkiye verir. Bu arada aşkını düşünce düşünce delirir ve tımarhane-ye yatırılır. İki üç aylık tedavi sonunda rakının vücudundaki tesiri zail olmaya başlayınca biraz kendine gelir, tımarhane-den çıkarılır ama kara sevdâ illeti onu tekrar rakıya yöneltir. En sonunda da bir caminin minaresinden atlayarak intihar eder.

Sosyal hayatta her mahallenin bir delisi olduğu gibi er-ken dönem Türk edebiyatı mahallesinin de az sayıda dahi olsa bazı delileri vardır. Mesela *A'mâk-ı Hayal*'de Raci çeşit-li delilik emareleri gösteren birisidir. Arkadaşı Sami, sınır durumu tehlikeli delileri çağrıştırdığından Manisa Tımar-hanesi'ne yatırılan Raci için "hebetmani, bunama" teşhisi koymuştur.⁴⁰⁹ Ahmet Mithat'ın *Çengi*'si ise *A'mâk-ı Hayal*'den farklı olarak bütünüyle bir delilik hikâyesi sayılabilir. Bu ro-manda yazarın, Dâniş Çelebi'yi Don Kişot'la ilişkilendirmesi dikkatlerden kaçmaz. Nitekim Jale Parla da *Don Kişot'tan Bugüne Roman*⁴¹⁰ adlı kitabının "Don Kişot Gene Seferde; Bu Kez İstanbul'da: Çengi" başlıklı bölümünde bu ilişkiye temas etmiştir.

408 Ahmet Mithat Efendi, *Letaif-i Rivayat*, hzl. Fazıl Gökçek-Sabahattin Ça-ğın, Çağrı Yayınları, İstanbul 2001, s. 194.

409 Şehbenderzade Filibeli Ahmed Hilmi, *A'mâk-ı Hayal*, hzl. Muharrem Tan, Yeditepe Yayınevi, 4. bs., İstanbul 2006, s. 119, 125.

410 Jale Parla, *Don Kişot'tan Bugüne Roman*, İletişim Yayınları, 10. bs., İs-tanbul 2010, s. 73-112.

Cinnet/delilik hâllerine, piyeslerin ve romanların dramatik ya da trajik olarak sonlandırılmasında sıklıkla başvurulur. Yazarlar, okur üzerindeki etkiyi artırmak için bazı kişileri delirtirler. Böylece eserlerin sonları hem yaşanan buhranların büyüklüğünü gösterir hem de böyle sonlarla okura verilecek mesajın etkisi artırılmış olur. Halit Ziya'nın *Sefile*'sinde Mazlume yaşadıklarının tesiriyle âdeta delirmişçesine İhsan'ın boğazını dişleriyle parçalar ve oracıkta İhsan'la beraber can verir. *Nemide*'de ise Nemide'nin babası önce delicesine bir aşkla sevdiği eşinin vefatıyla bir humma-i dimağî (beyin humması) geçirir; romanın sonunda ise Nemide'nin ölümü üzerine tam delirir. Zira Nemide'nin ölümünden bir yıl geçtiği hâlde Doktor Osman Bey'e hâlâ "Sus! Nemide uyuyor" der.

"Aşırı sevgi" hastalığının tam olarak delirmeye sebep olmasa da ona yakın bir netice doğurduğu örnekleri hem sosyal hayatta hem de edebî metinlerde görmek mümkündür. Böyle bir hâlin gerçekleşmesi sadece karşı cinslerin aşkına bağlı değildir. Bazen çok sevilen bir çocuk veya eşin kaybı da cinnete yakın bir hâle sevk edebilir. Nitekim *Ciğerdelen*'deki şu bölüm bu türden bir örneği muhtevidir:

"Ne hikmettir ki insanlara en zorlu hicran, en çok sevip baş tâci ettikleri taraftan gelir. Kişi suç işler, cana kıyar, hazîne soyar, siyâset güder, hattâ tahta el koyar, cezâsını bulur. Fakat dünyâda âşık kadar cezâ gören hiçbir kâtil, hiçbir uğru veya devlet düşmanı yoktur. Çok sevmek hayatta en büyük suçu işlemek demek midir? Hâfız Nûri, Advîye Molla'nın içinden çıkmadığı bu sırta bir gün şöyle karşılık vermişti:

– Belî zâhir, molla kadını! Aşırı sevmek Hak Çalap'a şirk koşmaktır.

- Âlâ dersin ama n'idelim? Hâtun tek evlâdını da gön-lü alabildiği kadar sevmesin mi?
- Dilerse sevsin. Bedelini vermeyi göze alırsa.
- Bedeli de ne ola?
- Ciğer kanı, ruh selâmeti.

Hâfız Nûri'nin hikmeti harfi harfine çokagörmüş. Cangüzel, oğlunun aşkına ciğerinin kanını tükettikten sonra hiç olmazsa ruh selâmetini kurtarmak için secdeye düşmüş, seccâdesi üstünde inleye inleye ölmüştü.⁴¹¹

* * *

Edebiyatla, yazmayla delilik arasında zaman zaman bazı ilişkilerin kurulduğuna da şahit oluruz. Mesela Sina Akyol "Hayatı anlamaya çalışmanın; anlayabilmenin-anlayamama-nın-korkmanın-delirmenin-ertesi güne düzgün başlamak zorunda olmanın toplamını kâğıda dökerken duyulan derin ve zengin bir sıkıntıdır yazmak"⁴¹² der. Hikâye dünyasında ise Sait Faik'in "Haritada Bir Nokta"sının son cümlesi, "Yazmasam deli olacaktım"a bakarsak yazma eylemi sanatkar için karşı durulmaz ve karşı konulmazdır. Rahatlatıcı, bunalımdan kurtarıcı, delirmeye engel bir eylemdir.

⁴¹¹ Safiye Erol, *Ciğerdelen*, Kubbealtı Neşriyat, 10. bs., İstanbul 2012, s. 122.

⁴¹² Sina Akyol, "Soruşturma: Bunalı ve Yazma Sıkıntısı", *Varlık*, S. 1152, Eylül 2003, s. 26.

HASTA MEKÂNLAR

*“Şehir büyüyerek hastalıklı (patolojik) bir
megapolis olur –yapay, inorganik ve koz-
mopolit–”⁴¹³*

Hastalanan Şehirler

Bazı mikroplar bir bünyeye girdiğinde koskoca bir şehri, vücut şehrini esir alırlar. Eğer direnç mekanizması mikropları saf dışı bırakabilirse o zaman vücut eski sağlığına kavuşabilir. Aksi takdirde ya hızlı bir çöküş ya da içten içe çürüten bir yavaş çöküş yaşanır. Şehirler de bir bakıma bu metafordakine benzer bir hastalık süreci yaşarlar. Nasıl ki mikroplar, vücuda dışarıdan gelen *yabancı* unsurlarsa, aynı bunun gibi mimari yapılardan tutun da geleneksel hayatın bütün alt figürlerine kadar her alandaki *yabancı* unsurlar da şehirleri –yabancılaşan insanlar üzerinden– istila etmeye başlayabilir. Nitekim son iki yüzyılda Batılılaşma/modernleşme karışımı olarak yaşadığımız başkalaşım sirkülasyonunda/girdabında nice hayati değerimiz ya yok olmuş ya da bir hayli değişime uğramıştır. Mesela “Tarih, kültür, medeniyet” üçlü sacayağında geçmişten bugüne ulaşan mimari eserler hep Selçuklu ve Osmanlı mimarisine ait olanlardır.

⁴¹³ M. Kayahan Özgül, *Divan Yolu’ndan Pera’ya Selâmetle*, Hece Yayınları, Ankara 2006, s. 44.

Cumhuriyet'in kendine has bir mimari gelenek oluşturmada-
dığı malumdur. Artık şehirlerimiz üslupsuz, yerden yukarıya
doğru dümdüz duvarlı, şekilsiz, süssüz, herhangi bir estetik
kaygıdan uzak binalarla donatılmaya ve böylece kişilsiz
şehirler hâline gelmeye başlamıştır.

Müslüman-Türk hayatında son iki yüzyılda yaşanan kü-
çük ve bireysel değişimler zamanla hem çok büyümüş hem
de çok yaygınlaşmıştır. Bu olguyla alakalı olarak hastalanan
şehirler bağlamında ve İstanbul örneğinde sadece kahveler
açısından şöyle bir harita çizebiliriz: Salâh Birsel'in verdiği
bilgilere göre İstanbul'da Batı tarzı kahveler 1850 yılından
itibaren açılmaya başlanmış, sonra bunlar hem artmış hem
de çeşitleri ve icra ettikleri fonksiyonlar giderek çoğalmış-
tır. Böylece XIX. yüzyılın sonunda İstanbul'da –sadece en
ünlüleri olarak– şu kahveler, toplamda yüz binlerce insanı
etkisi altına almıştır: *Cafe Riche, Cafe Tortoni, Cafe Valaury,
Cafe Flamme, Cafe Palais de Cristal, Cafe Couronne, Cafe de
Commerce, Concordia, Jardin des Fleurs, Luxembourg, Ro-
yal, Cafe des Suisse, Cafe de Croissant, Cafe-Restaurant de
Paris*.⁴¹⁴ (Burada sayılanlar yalnızca Salâh Birsel'in bahset-
tikleridir. Belki de detaylı bir araştırma yapılırsa daha nice
kahveye rastlanacaktır.) Bunlardan kimisi cafe-chantant,
yani şarkılı kahvelerdir, kimisinin gizli kumar salonu vardır,
kimisi hem meyhane hem kumarhane rolünü oynar, kimisi de
bunlara ek olarak kerhane gibi çalışır.

Salâh Birsel'in bu sefer *İstanbul-Paris* adlı kitabından
öğrendiğimize göre yabancı bir kültürün yerli hayatı tehdit
eden nice hastalık yayıcı âdetinin yaygınlaşmasına sebep
olan kahvelerin, meyhanelerin, gazinoların ve hatta gene-

414 Salâh Birsel, *Ah Beyoğlu Vah Beyoğlu*, Nisan Yayınları, 5. bs., İstanbul
1993, s. 16-27.

levlerin iyice alenileşmeye başladığı XIX. yüzyılın ikinci yarısında İstanbul ya yabancıların ya da yerli gayrimüslimlerin açtıkları mağazalarla kuşatılmaya başlanmıştır: Çiçekçi *Sabuncakis*, tuhafiyeci *Paris-Londra*, tuhafiyeci *Pygmalion*, kunduracı *Amiralis*, tuhafiyeci *Schaub*, oteller *Bristol*, *Misirie*, *Tokatlıyan*, süs eşyacı *Madam Vapillon*, hazır esvapçı ve tuhafiyeci *Baker*, hazır elbiseci *İştayn* (Stein) ve *Bazar Alman*; pastahaneler *Lebon*, *Valaury* ve *Parisienne*, erkek giysileri ve eşyaları satan *Callora*, şapkacı *Bathazard*, konfeksiyoncu *Ömerefendi-Orosdiback*; erkek terzileri *Mir et Cautereau*, *Botter*, *Leon*, *Vidoriç*, *Mendelino*, *Vangel*; gömlekçi *Belfast*, döşemeci *Lazaro Franko*; kadın terzileri *Şpigel*, *Kaluvrusi*, *Efiyeni*, *Madam Demillville*, *Madam Anet*, kadın şapkacısı *Madam Trophe*, kadın berberi *Kristics*; mağazalar *A la Marguerite*, *Bazar du Levant*, *Mayer*; "içinde her türlü giyim, süs eşyası, oyuncak vb. satılan büyük mağaza"⁴¹⁵ demek olan bonmarşeler *La Maison des Modes Françaises*, *Lion*, *Küçük Bonmarşe*, koltuk ve kanepeler takımlarından oyuncak ve içki çeşitlerine kadar satılmayan hemen hiçbir şeyin olmadığı başka bir bonmarşe *Les Bazars de Paris et des Provinces*.⁴¹⁶ Bunlara ek olarak özellikle Servet-i Fünûn romanlarında görülen *Tokatlıyan*, *Pera Palas*, *Summer Palas* gibi otelleriyle; *Bella Venezia*, *Degustasyon*, *Tokatlıyan*, *Splendid Cafe Restoran* gibi lokantalarıyla; *Yüksek Kazino*, *Kazino Yinuy*, *Pale de Cristal*, *Union Fransez*, *Concordia* gibi gazinolarıyla; *Maksim* ve *Gambrinus* gibi bar veya bira-haneleriyle; çoğu kumarhane ve meyhane görevi üstlenmiş olan *Luxembourg* gibi kahveleriyle Beyoğlu ve Galata'dan yayılan bir yeni hayat zamanla bütün yurdu sarmıştır. Bu

⁴¹⁵ *Türkçe Sözlük*, TDK Yayınları, 10. bs., Ankara 2005, s. 297-298.

⁴¹⁶ Salâh Birsal, *İstanbul-Paris*, Nisan Yayınları, 2. bs., İstanbul 1992, s. 35-40; Salâh Birsal, *Ah Beyoğlu Vah Beyoğlu*, 29-30.

semtlerin taşıyıcı ve bulaştırıcı özelliği geçmişe dayanmaktadır. Mesela “Evliya Çelebi, Galata’da 18 İslam mahallesi, 70 Rum mahallesi, üç Frenk mahallesi, bir Yahudi mahallesi, iki Ermeni mahallesi olduğunu yazar. Çelebi’ye göre Galata’da 200 de meyhane vardır. Her birinde beşer, altışar yüz fâsık (hak yolundan çıkmış) içki içip hanende ve sazandelerle bir hay huy ederler ki dillerde anlatılmasına olanak yoktur. Galata XX. yüzyıla değin sürdürür havasını. Burada adım başında meyhane, baloz, harabathane, genelev, batakhane, kumarhane vardır.”⁴¹⁷

Bütün bu veriler hem dış hayatın (mimari) hem de iç hayatın (ahlak ve inanç) köklü bir değişime uğradığını gösterir. Böylece hem iç mimari hem de dış mimari zamanla kronikleşen hastalıklarıyla bugüne gelmiştir.

Beyoğlu ve Hastalık

“Beyoğlu’nda murdarlıktan, hastalıktan, bataklıkta başka ciddi eğlence olarak ne vardır sanki?”⁴¹⁸

Beyoğlu, ilk telif romanlardan itibaren gerçek hayatın aynasından başka bir yer değildir. Batı’dan gelen her türlü dekorasyon, giyim, içki, eğlence, âdet, moda, fikir, inanç her ne varsa yurda ilk önce buradan girmiştir denebilir. Doğal olarak ilk karşılaşmaları müteakip Batılı yaşam tarzına ait her şey İstanbul’a ve Anadolu’ya çoğunlukla bir veba salgını gibi buradan yayılmıştır.

⁴¹⁷ Salâh Birsell, *Kahveler Kitabı*, Sel Yayıncılık, 6. bs., İstanbul 2014, s. 49-50.

⁴¹⁸ Ahmet Mithat Efendi, *Letaif-i Rivayat*, hzl. Fazıl Gökçek-Sabahattin Çağın, Çağrı Yayınları, İstanbul 2001, s. 526.

Beyoğlu, mirasyedilerin olduğu kadar nice orta gelirli memur-işçi, genç-yaşlı, kadın-erkeğin de hayatını alt üst eden bir hastalık yatağıdır âdeta. Mirasyedilerin servetini soğurduğu gibi orada mutluluk arayan nice insanı da ahlaki değerlerden soğutmuştur. Serveti batan, ailesi yıkılan, köksüzleşen; işretçi, taklitçi, para-sevici, tenperest, şehvetperest, hayatperest, sefahatperver, entrikacı, batakcı (dolandırıcı), zendost, batıperest türünden nice mikrobun mekânıdır burası. Beyoğlu müdavimlerinden ideal bir kişi bulmak muhal ender muhaldır ilk dönem Türk roman ve hikâyelerinde.

Ahmet Mithat Efendi “İki Hud’akâr” başlıklı uzun hikâyesinin Mukaddimesi’nde Avrupa’dan gelen şeylerin çürütüğünün sağlamından, kötüsünün de iyisinden çok fazla olduğunu iyice tecrübe ettiğini belirttikten sonra vapurlar, trenler, telgraflar, telefonlar gibi bin türlü faydalı maddi icadına hayran kaldığımız Avrupa’nın manevi durumunun, yani ahlakının ve umumi âdetlerinin hiç de beğenilecek şeyler olmadığını açık bir dille ifade ediyor.⁴¹⁹ Efendi, mesela “Bahtiyarlık” adlı uzun hikâyesinde İstanbul’daki küçük Avrupa’nın, yani Beyoğlu’nun cazibesine kapılmış bir hastaya yer veriyor: Senai. (Yazar, bu hastanın karşısına sağlıklı bir bünye çıkarmayı ihmal etmemiştir: Şinasi.) Senai; köylülüğü küçümseyen, eğlencenin alafrangasına meyleden, Frengemensup her şeyi beğenen ve öylece yaşamaya çalışan, alaturka her şeyden tiksinen bir frenklik hayranı ve hastasıdır. Jale Parla, bu sahte dünyanın sahte eğlencelerinde debele-nip duran Senai’yi ve Senaigillerin durumunu şöyle yorum-luyor: “*Bahtiyarlık* romanının kahramanı Senai de alafranga düşkünlüğü sonucunda sefahate düşmüş mirasyedilerden biridir ve Beyoğlu’ndaki Flam’a dadanmıştır. Birçok eleştir-

419 Ahmet Mithat Efendi, *Letaif-i Rivayat*, s. 703.

menin gözlemlediği gibi, Beyoğlu Tanzimat romanında Avrupa'nın bir küçük aynasıdır, baştan ve yoldan çıkan gençler için aynı Avrupa gibi tehlikelerle doludur. Bu tehlike hep tensellik, duyusallık, cinsellik çerçevesinde ifade edilir."⁴²⁰

Senai'nin aşırılıklarının tecelli ettiği en önemli mekân Beyoğlu'ndaki Flam'dır. Ahmet Mithat, Flam'ın bu tür gençler üzerindeki tesirlerini çok çarpıcı ifadelerle dile getirir. En başta Flam "alev" manasına gelmektedir. Nasıl bir alev? Flam'da alevi alanlar ya Frenk kadınlarına tutulmuş tenpe-restlerdir ya da Flam'ın kumar yangınlarında yananlar. Öyle ki Flam dahi bir yangında yanıp kül oluncaya kadar nice canları, nice haneleri yakıp kül etmiştir.⁴²¹

"Flam için birçok lâkırdı söyledik de hâlâ Flam'ı tarif etmedik değil mi? Fakat Flam öyle kolay kolay tarif olunabilir mi? Flam bir hane idi. Fakat eski zaman usulünce hane sayışmak lâzım geldikçe pek çok haneler Flam içinde dahil bulunduğu görülür idi. 'Hane! Hane! Hane!' denilip de meselâ 'misafirhane' denildi mi? Flam'ın bir ismi söylenmiş olur. 'Kahvehane' denilir ise bir ismi daha söylenmiş olur. 'Meyhane!' bu da bir isimdir. 'Tiyatrohane!' Bu da Flam'ın bir adıdır. 'Müzika ve hanendehane!' Flam'ın iki ismini birden söylemiş oldunuz. 'Kumarhane!..' En mühim adlarından birini andınız. '...hane! ...' Daha ilerisine varmayalım."⁴²²

Görüldüğü üzere Flam dahi bir küçük Avrupa'dır. Üretmeyen, tüket(tir)en, yozlaştıran, yabancılaştıran, süflileştiren Avrupa... İşte Senai; Avrupa'nın sağlıklı cephesinden, yani medeniyet cihetinden istifade etmeyi değil, yerli-millî hayat-

⁴²⁰ Jale Parla, *Babalar ve Oğullar: Tanzimat Romanının Epistemolojik Temelleri*, İletişim Yayınları, 8. bs., İstanbul 2010, s. 81.

⁴²¹ Ahmet Mithat Efendi, *Letaif-i Rivayat*, s. 288.

⁴²² Ahmet Mithat Efendi, *Letaif-i Rivayat*, s. 288.

tan istifa etmeyi seçmiş müflislerdendir. Bu müflis, Paris'e hukuk tahsili için gitmiş ama gider gitmez kendini kumar, sarhoşluk ve hovardalık şeytan üçgeninin içine atmış, bu Bermuda Üçgeni'nde yitip gitmiştir. Nasıl bir yitip gidiş? Nice gecelerini ilm-i hukukla iştigale ayırıp uykusuzluktan hastalanacağına, geceleri sabahlara kadar kumarbazlar gibi uykusuz kalan Senai bir de işret ve hevesât-ı şehvâniyeye dalıp bir hastalığa (Freng'i) düçâr olmuştur.

Beyoğlu sadece küçük bir Avrupa değil, aynı zamanda küçük bir Amerika'dır. Salâh Birsel'in, Beyoğlu'nun gönül(!) işleri pazarı kurulan bir mekân olarak haber verdiği⁴²³ *Amerikan Evi*'nde kim bilir nice dostluklar kurulurken nice haneler de yıkılmıştır.

Amerika ve daha çok Avrupa hayatının çeşitli tezahürlerinin görüldüğü Beyoğlu, Türk romanında önemli bir yer işgal eder. Burada –amacımız konuyu çok detaylandırmak olmadığından– verilebilecek yüzlerce örnekten sadece ikisiyle yetineceğiz.

Zehra'yı –kısmen– Beyoğlu'nun taşıdığı mikropları anlatan bir roman saymak mümkündür. Bu romanda Urani, Beyoğlu'nda mekân tutmuş, onlarca erkeği dâm-ı iğfâline düşürmüş bir femme fatale'dir. Suphi'yle Urani'nin sefahat âlemlerinin anlatıldığı sayfalarda geçen şu kelimeler Beyoğlu'nun Müslüman-Türkler için ne türlü değişim emareleri taşıdığını açıkça gösterir: isim günü, işret takımı, konyak, high life, Fransız Tiyatrosu, Verdi, Konkordiya, Kristal, balo, suare, modalar, yeni eğlenceler, dans, büfe, Fener şarabı, dost, tek gözlük, Frenk gömleği, piyango.

Beyoğlu'daki hastalıklara dair başka örneklerle Servet-i Fünûn romanlarında da rastlanır. Söz gelişi *Mai ve Siyah*'ta Beyoğlu'nun taşıdığı hastalıklardan biri oranın eğlence dün-

⁴²³ Salâh Birsel, *Ah Beyoğlu Vah Beyoğlu*, Nisan Yayınları, İstanbul 1993 s. 33.

yasında kendini gösteren gayrimüslim kadınlardır. Bunlardan biri "Türlü emrâz [hastalıklar] ile karılmış sesiyle, türlü sefahatlerde yıpranmış boyalı suratıyla"⁴²⁴ karşımıza çıkan bir Alman şarkıcıdır.

Beyoğlu ve sefahat âlemi hakkında en çarpıcı değinilerden biri *Mev'ud Hüküm*'dedir.

"Tünele binerken, Kasım, Süruri'yi unutmuş, memleketin ve ırkın öbür bir yarasını, hastalığını düşünüyordu. Çapkınlık, tembellik, eğlenceye aşırı düşkünlük, bu tarafa her akşam, sinir sistemlerini alışkanlıklarla yumuşatıp öldürecek insanları döküyordu. Sakallı, sakalsız, zengin, fakir hepsinin gözleri eğlence ve zevk iştahıyla açılmış ve acıkmış ne çok insan vardı! Bu sefahat, bu suiistimalli eğlencelerin zehiri ve gücü karşısında bütün memleketin belkemiği eğilmiş, sinir sistemi erimiş gibiydi. buna direnebilecek ne azim, ne istek, ne de irade, bir şey, hiç bir şey yoktu. Kuşaktan kuşağa karşı koyma daha azalarak daha hasta ve zayıf çapkınlık ve düşkünlük kurbanları eriyip gidiyordu. Uşaklıkta, aşçılıkta kazandığı parayı Galata'da balozlarda yiyen Bolululardan, paşa babasından aldığı harçlığı Beyoğlu'nda eriten küçük beyler, hükûmetten aldığı aylığı kumar salonlarına döken memurlar, hepsi, hepsi bu hastalığa tutulmuşlardı. Bu aşırı bağıllığın önüne geçecek ne aile, ne iş, ne irade, hiç bir güç yoktu. Ve memleket, bu ırkı çürüten pis hastalıklar yuvası sefahatle kararıp yanıyordu. Bu, bir ırk hastalığıydı. Bütün ömürlerini düşkünlükle geçiren bir Anadolu çocuğu beş on kuruşunu kahvede iskambile, rakıya verirken; paşa çocukları ve küçük beyler de para, sağlık hepsini Beyoğlu'na avuç avuç döküyorlardı."⁴²⁵

424 Halit Ziya Uşaklıgil, *Mai ve Siyah*, hzl. Enfel Doğan, Özgür Yayınları, 17. bs., İstanbul 2013, s. 166.

425 Halide Edip Adıvar, *Mev'ut Hüküm*, Atlas Kitabevi, 3. bs., İstanbul 1976, s. 93-94.

Beyoğlu sadece Tanzimat dönemi romanlarında değil, Cumhuriyet dönemi romanlarında da özellikle millî bünyemize uymayan yönleriyle ve teferruatıyla yer edinmiştir.⁴²⁶ Bu tespitin tarihteki somut örneklerini Salâh Birsell'in *Ah Beyoğlu Vah Beyoğlu*'sunda, kurmaca dünyasındaki somut örneklerini ise Ali Şükrü Çoruk'un *Cumhuriyet Devri Türk Romanında Beyoğlu* adlı çalışmasında bulmak mümkündür.

Kahvehaneler ve Meyhaneler

Osmanlı'dan Türkiye'ye, yabancı/Batılı hayata ait nice unsurun bugünlere sirayetini temin eden mekânlardan kahvehane, meyhane, birahane, kumarhane, pastahane, bakkal-meyhaneler ve gazinolar üzerine en doyurucu bilgileri Salâh Birsell'in *Kahveler Kitabı* ile *Ah Beyoğlu Vah Beyoğlu*'sunda buluyoruz. Mesela *Kahveler Kitabı*'ndan öğrendiğimize göre İstanbul'da ilk kahvehaneler 1555'te açılmış, ardından çok çabuk yayılmış, II. Selim ve III. Murat zamanında sayıları altı yüzü geçmiş, 1592'den sonra ise her sokak başında bir kahvehanenin görüleceği kadar yaygınlaşmıştır.⁴²⁷ Osmanlı'da kahvelerin ne kadar yaygın olduğunu yine Salâh Birsell'in verdiği şu çarpıcı bilgilerden öğreniyoruz: Tarihçi D'Ohsson XVIII. yüzyılda İstanbul'un hemen her sokak ve caddesinde kahveler görmüştür. 1791-1792 yıllarında, III. Selim zamanına ait Bostancı Defterleri'nde İstanbul'un "serâpâ kahve dükkânı" ile dolu olduğu kaydı vardır. Edmond de Amicis XIX. yüzyılın ikinci yarısında mezarlık içlerinde dahi kahveler olduğunu yazar.⁴²⁸

426 Bu konuda detaylı bir inceleme için bkz. Ali Şükrü Çoruk, *Cumhuriyet Devri Türk Romanında Beyoğlu*, Kitabevi, İstanbul 1995.

427 Salâh Birsell, *Kahveler Kitabı*, SelYayıncılık, 6. bs., İstanbul 2014, s. 11-14.

428 Salâh Birsell, *Kahveler Kitabı*, s. 35-37.

XIX. yüzyılda “Beyoğlu ve Galata gibi yerlerdeki kahvehaneler klâsik mahalle kahvelerinden farklıdır. Buralardaki kahvelerden bazıları oyun (kumar) oynanan ve içki içilen meyhane türü yerlerdir. Bunların bazılarında kadın bile pazarlanmaktadır. Beyoğlu ve Galata’daki bu kahvelerin çoğunun sahipleri Rum ve Ermenilerdir.”⁴²⁹

Kahvehanelere gösterilen rağbet o yüzyıllardan bugüne hiç azalmamıştır. Öyle ki “1971 yılında yapılan bir sayıma göre sadece Beyoğlu’nda 1259 kahve vardır. İstanbul’un kahvesi en çok olan semti de burasıdır. Beyoğlu’nu 1133 kahve ile Eminönü ilçesi izler. Fatih’teki kahve sayısı ise 857’dir. Ondan sonra 417 kahve ile Kadıköy, 400 kahve ile Zeytinburnu, 383 kahve ile Eyüp gelir. Üsküdar’ın 277, Beşiktaş’ın 217, Beykoz’un ise 139 kahvesi vardır.”⁴³⁰

XIX. yüzyılda hem bu mekânların sahiplerinin yabancı/gayrimüslim oluşu hem de buralarda onlarca batıl(ı) âdet ve anlayışın, eğlencetürünün, içkinin, kumarın yerli hayatı adım adım yabancılaştırması/hasta etmesi sürecine şahit oluruz. Yabancılaştırıcılar arasında en tesirli olanı kadınlardır. Mesela –Salâh Birsell’in verdiği bilgiye göre– hem Cristal’deki hem de Flamme Kahvesi’ndeki garsonların hepsi kızdır. Bu kızların tek işi garsonluk değildir. Bunlar geceleri evlerine giderken onlara eşlik eden müslim-gayrimüslim müşterilerini kendi hânelerine dönmek yorgunluğundan kurtarmak için yataklarına alırlarmış.⁴³¹ Bazı kahvelerde şarkıcı kızlar çalışırlar ki bu düşmüş kızlar Türk erkeklerini de fuhşa düşürürler. Alman, Fransız, Polonyalı, Lehli, Romanyalı, Yunan şarkıcı ve garson kızlar bir milletin topyekûn değişiminde elbirliğiyle rol oynarlar.

429 Selçuk Çıkla, *Roman ve Gerçeklik Bağlamında Kültür Değişimleri ve Servet-i Fünûn Romanı*, Akçağ Yayınları, Ankara 2004, s. 249.

430 Salâh Birsell, *Kahveler Kitabı*, s. 35.

431 Salâh Birsell, *Ah Beyoğlu Vah Beyoğlu*, s. 12-35.

İçki hemen hemen bütün romancıların vazgeçemediği bir içecektir. Öyle olunca içki düşkünleri de romanların ayrılmaz kişileri olmuşlardır. Emile Zola'nın *Meyhane* adlı romanı içki tüketiminin ve meyhanelerin yaygınlığıyla dikkat çeker. Bu romanda Kupo her fırsatta kendini meyhanelere atar. İçki iptilası onu en sonunda hasta eder. Hastalığın, saldırganlığını artırması ise onu akıl hastanesine kadar götürür ve Kupo'nun ölümü de içki tutkusundan/hastalığından⁴³² kaynaklanır. Erken dönem Türk romanlarında da çeşit çeşit içki satılan mekânlar olarak bazı kahveler, lokantalar, bira-haneler hep birer meyhane görevi üstlenmişlerdir. Roman kişilerinden birçoğu en çok da aşk-kumar-içki tutkularının sürüklemesiyle belli başlı meyhanelere giderler.

Kahvehane ve meyhanelerin ne kadar yakıcı ve yıkıcı olduklarını daha iyi anlayabilmek için burada adı geçen Cristal ve Flamme Kahvesi'nin Türk romanına da yansıyan iki örneğine bakalım:

Mai ve Siyah'ta Cristal'e dadanan Raci, buradaki bir Alman karısına tutulmuştur. Cristal'in 8-10 Lehli kızdan oluşan orkestrasındaki şarkıcıların kimi Fransız kimi Yunan kimi Romanyalı kimi de Alman'dır. Berberlerden, tüccar yazıcılarından, esnaf çıraklarından, yabancı vapurlarda çalışan tayfalardan, evden tiyatroya diye izin alıp da lalasıyla anlaşıp kaçamak yapan çocuklardan, her gece mahalle kahvesinde iskambil oynamaktan bıkip da bir akşamı Beyoğlu'nda geçirmek isteyen beylerden niceleri giyimleriyle, cilveli hareketleriyle, serbest tavırlarıyla çekici buldukları bu kadınlar için gelirler buraya.⁴³³

⁴³² "Kronik ve alışılmış sarhoşluk; insanı çeşitli bela, musibet ve hastalılara götüren anormal durumlardan birisidir." Ebû Bekir Râzî, *Ruh Sağlığı*, çev. Hüseyin Karaman, İz Yayıncılık, 2. bs., İstanbul 2008, s. 114.

⁴³³ Halit Ziya Uşaklıgil, *Mai ve Siyah*, hzl. Enfel Doğan, Özgür Yayınları, 17. bs., İstanbul 2013, s. 166.

Flam'a gelince, Ahmet Mithat Efendi'nin anlattıklarına göre burası hem "misafirhane" hem "kahvehane" hem "meyhane" hem "tiyatrohane" hem "müzika ve hanendehane" hem "kumarhane" ve hem de "kerhane" gibi çalışan bir mekândır.⁴³⁴ Âdeta hastaları kendine çeken ve onları daha fazla hasta edip mikrop yaysınlar diye topluma geri gönderen bir hastalık merkezi... Burada nice Türk insanı ya kadın ya içki ya da kumar alevinde ya gençliğini ve geleceğini ya ailesini ve mirasını ya imanını ya da bunlardan birkaçını birden yakıp kül etmiştir. Mesela *Bahtiyarlık*'taki Senai böylelerden-
dir.

Kerhaneler

"Evet! Dediğim gibidir! Akvâm-ı şarkıyyeyi
akvâm-ı garbiyye bozmuştur."⁴³⁵

Hastaneler, hastaları barındıran mekânlar olarak hiçbir zaman sevilmemiştir. İnsanlar mecbur kalmadıkça hastanelere gitmezler, gitmek istemezler. Ancak bazı mekânlar vardır ki birtakım erkekler bu hastalıklı yerlere gitmekten büyük bir zevk alırlar. Bu hasta mekânlar fuhuşhane veya kerhane diye anılan yerlerdir.

Bazı Tanzimat romanlarında fuhuş için hastalık kelimesinin kullanıldığını görürüz: "Bu maraz", "maraz-ı fuhş. Ahmet Mithat Efendi'nin, olayların çoğu -neredeyse baştan sona- bir kerhanede geçen romanı *Henüz 17 Yaşında*'da bu tür yerlerdeki yaşam anlatılır. Yazar romanda böyle yerleri "murdar

⁴³⁴ Ahmet Mithat Efendi, *Letaif-i Rivayat*, hzl. Fazıl Gökçek-Sabahattin Çağın, Çağrı Yayınları, İstanbul 2001, s. 288.

⁴³⁵ Ahmet Mithat Efendi, *Henüz 17 Yaşında-Acâyib-i Âlem-Dürdane Hâ-nım*, hzl. Nuri Sağlam-Kâzım Yetiş-M. Fatih Andı, TDK Yayınları, Ankara 2000, s. 123.

mekânlar” olarak niteler. Zira hem fahişeler ve hem de fuhuş-perestilik hastalığına yakalanan adamlar buralarda ayrıca ister istemez çeşit çeşit zührevi hastalıklara da yakalanırlar.

Kerhanelerin hastalıkları barındırıcı ve hastalık yayıcı bir fonksiyonu vardır. *Henüz 17 Yaşında*’da Ahmet Efendi bu fonksiyonla ilgili şu çarpıcı tespiti yapar: “Şu kızlardaki bu hâl-i fuhş ve rezail dahi bir hastalıktır. Hem de yalnız kızların kendi cisim ve canlarındaki hastalık değil. Cem’iyyet-i hâzıra-i medeniyyenin cisim ve canındaki bir sâri hastalıktır.”⁴³⁶

Kerhanelerde henüz 12-13 yaşında olan kızlara bile rastlanabilmektedir. Üstelik bunlardan bazılarını aileleri satmıştır kerhaneceye. Yazar, *Henüz 17 Yaşında*’da bu kızların nasıl olup da aileleri tarafından satıldığını araştıran Ahmet Efendi’nin şu düşüncesini aktarır:

“Onun itikadınca bizim memleketlerde kerhanelerin icadı Avrupa medeniyetinin intişarı üzerine vuku bulmuş olduğundan kendi kendine dedi ki:

Ey Frenkler! Türkiye’de esareti menedeceğiz diye birtakım medeniyetperverane ve hürriyetperestane sözlerde bulunursunuz! Hâlbuki bizde hiçbir esir böyle kerhânelerde erâzil-i avâma ferşpâ olmak için satılmaz. İşte size asıl esirler ki anaları babaları levs-i fuhş ile telvis için satıyorlar.”⁴³⁷

Ahmet Mithat Efendi’nin Ahmet Efendi’ye söyledikleri kendi görüşünden başka bir şey değildir aslında. Yazar, tarihi çok eskiye dayanan ve her millette görülen fuhşun kurum-

436 Ahmet Mithat Efendi, *Henüz 17 Yaşında-Acâyib-i Âlem-Dürdane Hanım*, s. 145.

437 Ahmet Mithat Efendi, *Henüz 17 Yaşında-Acâyib-i Âlem-Dürdane Hanım*, s. 104-105.

sallaşmış hâlinin, yani 7/24 çalışan fuhuş evlerinin Osmanlı'ya Avrupa'dan geldiğini iddia eder:

“Ben diyorum ki Türklükte ve İslâmiyette ve Osmaniyette bu müstekreh şey yoktur. Mahza Frenklikten gelmiştir. O şapkalar yok mu o şapkalar? İşte onlar herhangi memlekete girmişlerse orada bu murdarlık türemiştir... İşte Anadolu, işte Asya! Henüz şapkaların girmemiş olduğu yerlere gidiniz de haydi bakalım bir kerhane bulunuz!”⁴³⁸

Bu murdar hastalık, kerhane niteliğindeki kapalı/bilinen bir mekânda bir meslek olarak –en azından erken dönem romanlarında– Müslüman-Türk kadınları arasında görülmez. Ancak Salâh Birsell'in XIX. yüzyılın sonlarına dair verdiği bilgilere ve isimlere bakılırsa⁴³⁹ böyle yerlerin yönetici ve çalışanları arasında –eğer bu isimler, şartlar gereği yerli isim verilmiş gayrimüslimlere ait değilse– Türkler de vardır. Ne var ki Tanzimat romancısı Osmanlı'da zamanla yaygınlaşan kerhanelerde çalışan bütün kadınları, en başta evin sahibi olmak üzere hep gayrimüslimler arasından seçmiştir: Kal-yopi, Agavni, Virgina, Mari, Amelya, Olimpiya, Filomen, Lisi-maki...

XIX. yüzyılda fuhuşhanelerde Türk kadını ya hiç yoktur ya da gayrimüslimlere göre çok azdır; ancak Türk erkeklerinden buralara gidip gelen çoktur. Öyle ki Ahmet Mithat'ın verdiği rakamlar Beyoğlu ahalisi ve oraya gidip gelen İstanbul ahalisi için ürkütücü boyutlardadır: “Beyoğlu ahalisi yüz bin nüfussa binden mütecaviz alenî fahişeleri ve yirmi bin

438 Ahmet Mithat Efendi, *Henüz 17 Yaşında-Acâib-i Âlem-Dürdane Hanım*, s. 121.

439 Salâh Birsell, *Kahveler Kitabı*, Sel Yayıncılık, 6. bs., İstanbul 2014, s. 70.

nispetinde dahi zanileri vardır.”⁴⁴⁰ Başka bir bilgiye göre ise Evangelinos Misailidis’in *Temaşa-i Dünya’sında* (romanın yazıldığı 1871-1872 yıllarında) Beyoğlu’nda sicilli “130 kira-hane ve derunlarında (içlerinde) 760 zavallı kız mevcuttur”⁴⁴¹ diye yazılıdır. Buralara giden erkekler elbette sadece gayrimüslimler değildir. Müslüman-Türklerden de bu mekânları ziyaret edenler vardır. (Romanlardan da Hüseyin Rahmi’nin *Şıpsevdî*, Selâhattin Enis’in *Zâniyeler*’i baştan sona zânî ve zâniyelerle doludur.)

Kerhaneler, insanı hasta edebilecek mekânlardır. Zira bugün bazı insanlar buralarda frengi ve AIDS gibi “romantik salgın”⁴⁴² türünden hastalıklara yakalanmaktadırlar. Bu bağlamda Ahmet Mithat Efendi’nin *Henüz 17 Yaşında* adlı romanının bir yerinde kerhaneler, hastalık ve ölüm arasındaki ilişkiyi deşifre eden şu diyalog dikkat çekicidir:

“Ezcümle buraların hıfz-ı sıhhate derece-i i’tinâsına dair söz açıldığı sırada bir gün kıza sormuştu ki:

– Kalyopi! ... sizin için en büyük tehlike, size gelen heriflerin hasta mı yoksa sağ mı olduklarını bilmeksizin hemen koyunlarına girmeniz cihetinde değil midir? Ya herifte bir hastalık varsa?

– Vakıa bu da büyük bir tehlikedir ama adamına göre bir ihtiyat almak üzere bazı kere müşterilere bakarak bir hastalığı olup olmadığını muayene dahi ederler.

⁴⁴⁰ Ahmet Mithat Efendi, *Henüz 17 Yaşında -Acâyib-i Âlem-Dürdane Hanım*, s. 121.

⁴⁴¹ Taner Timur, *Osmanlı-Türk Romanında Tarih, Toplum ve Kimlik*, İmge Kitabevi, 2. bs., Ankara 2002, s. 39.

⁴⁴² Bir HIV’li yazarın aynı adlı romanından: “O an, o gece her şeye değer, diyorsunuz. Bütün hayatı vermeye değer. Virüs bir bedenden diğerine geçiyor, siz görmüyorsunuz, anlamıyorsunuz ne olduğunu. Hayır, hayır... Delisiniz... Görmüyor musunuz, romantik salgın dünyayı sarmış.” İbrahim Altun, *Romantik Salgın*, Telos Yayıncılık, İstanbul 1999, s. 116.

– Oh! Değme doktorlar bile teşhîs-i emrâzda âciz kaldıkları hâlde siz bir adamın hasta olup olmadığını nereden anlayacaksınız? Meğerki pek belli hastalıkların pek belli alâmetlerini görebilirsiniz. Hâlbuki mesane hastalıklarından hangisi olursa olsun ilk tedavi üzerine yara yahut akıntı gibi belli alâmetler olmaz. Bununla beraber o adam yine size hastalık verebilir. Hem de hastalık yalnız bunlardan ibaret değildir ya? İnsanın derununda, vücudunda daha birtakım hastalıklar vardır ki nefesten veyahut temastan insana sirayet edebilirler.”⁴⁴³

Hastaneler ve Hapishaneler

“Hâlbuki mesele çok basit: İnsan hastalanır ve ölür.”⁴⁴⁴

Hastane ve hapishanelerin halk nazarında nasıl bir imaja sahip olduğunu en azından kendimizden biliriz. İki mekândan da pek hazzetmeyiz. Hatta bazen hastane ile hapishane arasında bile ilişkiler kurarız. Böyle olmakla birlikte hapishanelere değil ama hastanelere bakış açısının son yüzyıl içinde, tıptaki gelişmelerle doğru orantılı olarak iyimserleştiğini söylemek mümkün. Zira gelişmiş ülkelerde bugünün hastaneleri XIX. yüzyılın hastaneleri gibi değil artık.

Hakikatte hastalıklar insanı hapsederler. Mekân olarak hapishaneler vücudumuzun dışındaki duvarlar, mikroplar ise vücudumuzun içindeki duvarlardır. İkisi de bedenimizi, hayallerimizi, ideallerimizi, özgürlüklerimizi hapsederler.

⁴⁴³ Ahmet Mithat Efendi, *Henüz 17 Yaşında-Acâyib-i Âlem-Dürdane Hanım*, s. 111-112.

⁴⁴⁴ Peyami Safa, *Dokuzuncu Hariciye Koğuşu*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, ty., s. 39.

Roman, geniş mekânlara ihtiyaç duyan bir türdür. Bir hikâyenin tek mekânı hastane veya hapishane olabilir ama roman, âdeta kapalı mekânlardan sıkılıp sık sık açık mekânlara kaçan insanlar gibi çoklu mekânlardan vazgeçemez. Mesela *Eski Hastalık*'ta olayların anlatımı bir hastanede başlar ama bu dar ve boğucu mekândan çabucak çıkılır; romanın büyük bir kısmında olaylar birçok farklı ve açık mekânda geçer. Bunda elbette en çok romanın uzunluğu önemli bir rol oynar. Çünkü romanlar, hikâyelere nazaran çok sayıda insan, çok farklı zaman ve mekânların anlatımı üzerine bina edilirler.

Dünya edebiyatlarında bütün olayların hastane veya hapishanede geçtiği bir roman var mıdır bilmiyorum. Erken dönem Türk romanlarında hastane veya hapishaneden çok az söz edildiğini görüyoruz.⁴⁴⁵ Bu iki mekân, olayların akışı içinde ya bir ağır hastalığın tedavisinde ya da bir suçlunun cezalandırılması sürecinde adı geçen yerlerdir çoğunlukla, ancak her hâlükârda buraların sözü fazla uzatılmaz.

Suç işleyen kişiler suçu işlemeye karar verdiği, suçu tasarladığı ve işlediği anda hastadır aslında. Onlar ruhi dengelerinde bir bozulma söz konusu olduğunda suç işlerler. İnsanın ruhi dengesi sağlıklı olduğu zamanlarda hiçbir suç işlemediği dikkate alınırsa demek ki suçlular aynı zamanda hasta sayılmalıdırlar. Nasıl ki ileri seviyedeki hastalar ya-tağa/eve/hastaneye mahkûm olurlar, suçlu-hastalar da suçlular hastanesi sayılabilecek olan hapishanelere yatırılırlar.

⁴⁴⁵ "...hastane ve hastane ortamıyla ilgili romanlardaki örnekleri incelediğimizde Tanzimat ve Servet-i Fünûn romanlarının konuyla ilgili yeterli bilgi vermediğini görmekteyiz." Mehmet Medeni Doğan-Sıddıka Dilek Yalçın Çelik, "Türk Romanında (1870-1950) Hastalıktan Sağlığa: İstanbul'da Bulunan Hastaneler ve Hava Değişimi İçin Önerilen Merkezler", *Geçmisten Günümüze İstanbul'da Sağlık Uluslararası Kongre Kitabı*, Nobel Yayın Dağıtım, İstanbul 2010, s. 536.

Erken dönem Türk romanları içinde, işledikleri suçlar sebebiyle hapse düşenlerden birkaç örnek olarak *Vah*'daki Behçet Bey'i, *Metres*'teki Reyhan'ı ve *Leman*'daki Servet'i verebiliriz. Söz gelişi Mehmet Celal'in *Leman*'ında Servet, karısı ile Ferid'i zina ederlerken yakalar, ikisini de öldürür. Bu cinayet üzerine polis tarafından tevkif edilir. Servet artık hayatının geri kalanını hapiste geçirecektir. Örneklenen üç romanda da sadece suçluların hapishaneye gönderildiklerinden söz edilir, hapishane safahatına dair hiçbir bilgi verilmez. Hastanede yatanlar için durum biraz farklıdır. Bir sebeple ciddi bir hastalık geçiren bazı roman kişileri genelde kısa bir süre de olsa hastanede yatarlar. Mesela *A'mâk-ı Hayal*'de Raci'nin Manisa Tımarhanesi günlerine çok az bir yer ayrılmıştır.

Hastaneden en fazla söz edilen romanlarımızdan birisi *Dokuzuncu Hariciye Koğuşu*'dur. Burada hasta çocuk, tedavi sürecinde doktorlara muayene olmak için sık sık hastaneye gider ve ameliyatı sırasında bir süre orada yatar. Bunun ötesinde romanın çok büyük bir kısmı yine hastane dışı mekânlarda geçer. Diğer taraftan roman ve piyeslerin çok büyük bir kısmında hastanelerin sözü pek edilmez. Mesela *Finten*'de adı geçen veremliler hastanesine çok az yer verildiğini görürüz. Yine *Mev'ud Hüküm*'de de doktor Kasım Şinasi ile doktor Kâmi'nin açtıkları dispenslerden çok az bahsedilmiştir.

HASTA TIPLER

"Bir ülkeye uygun gelen düşünceler bir başkası için öldürücüdür ve bu, topraklar üzerinde olduğu gibi anlayışlar üzerinde de böyledir."⁴⁴⁶

Roman, kişiler üzerine bina edilen bir türdür. Roman kişileri ya olumlu-olumsuz ya iyi-kötü ya da sağlıklı-hasta gibi bedenî veya ruhi açıdan zıt hâller üzerine tasnif edilebilir. Malumunuz olduğu üzere romanlar kişisel veya toplumsal zaaf lar, problemler ve hastalıklar üzerine inşa edilirler. Bu durumda romanlarda karşılaştığımız kişilerin önemli bir kısmının çeşitli kişilik bozukluklarına sahip olduğu görülmektedir.. Söz gelişi Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın yazmış olduğu toplam kırk bir romandaki şahıslar kadrosu üzerine çalışan Önder Göçgün'ün yaptığı tasnifte karşılaştığımız şu kişiler hep bazı zaaf ları yahut hastalıkları ile öne çıkan kişilerdir: Fahişeler, mirasyediler, vurguncular, dolandırıcılar, metresler, cahiller, alafranga ve züppe tipler, pozitivistler, Kelbiyun taraftarları, belalılar, içki ve eğlence düşkünleri, cinselliğe düşkün olanlar, kumarbazlar, alkolikler, uyuşturucu müptelaları, hovardalar, dedikoducular, fattan kadınlar, materyalistler, şarlatanlar ve gösterişçiler, arsızlar ve vurdumduymazlar, dalkavuklar, muhterisler, huysuzlar, despotlar,

⁴⁴⁶ Honore de Balzac, *Köy Doktoru*, Oda Yayınları, 2. bs., İstanbul 2000, s. 52.

egoistler, asabi olanlar, dalavereçiler, katiller, cimriler, intikamcılar, bukalemun mizaçlılar, psikopatlar, melankolikler, şahsiyetsizler, yalancılar, histerikler, vehimliler, hezeyanlılar, intihar edenler.⁴⁴⁷ Anlaşılacağı üzere bunların hepsi bir kişilik bozukluğuna sahip olan insanlardır. Selâhattin Enis'in *Zâniyeler*'i de ölüm kalım savaşı verdiğimiz 1910'lu yıllarda İstanbul'un kokuşmuş insanlarını ve çevrelerini anlatması bakımından dikkat çekicidir. Romanda metres, orospu, deyyus, harp kaçkını, ayyaş, morfinman, zevkperest, lezbiyen, dolandırıcı, harp zengini, züppe, mirasyedi, kumarbaz, lüks düşkün; ne aranırsa vardır.

Kişilik bozukluklarının tezahürleri farklı farklıdır. Bu tezahürlerin önemli bir kısmı kültür, inanç ve yaşam tarzlarında kendini açığa çıkarır. Tanpınar'ın *Huzur*'undaki Yaşar gibi hastalık vehmine, diğer bir tabirle hastalık hastalığına yakalanmış olan az sayıda kişi hariç Türk romanında hemen bütünüyle inancından ve kültüründen uzaklaşan tiplerin hastalıklarının çeşit çeşit tezahürleriyle karşılaşırız. İşte aşağıdaki başlıklarda bu tür kişilere ve hastalık seviyesindeki sapmalarına değinilmiştir.

⁴⁴⁷ Önder Göçgün, *Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın Romanları ve Romanlarında Şahıslar Kadrosu*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1987, s. 604-663.

Züppeler ve Şıklar: Taklit Hastaları

"Türkçe konuşmaları arasına birkaç yabancı kelime katmaktan başka bunların batıdan, doğudan ne haberleri vardır? Frenkten fazla Frenk olmaya yeltenenlerden Frenkler bile hoşlanmıyorlar."⁴⁴⁸

I

Bireysel ve sosyal hayatta bütün aşırılıkları birer *hastalık* olarak nitelendirmek mümkündür. Bu aşırılık hastalıklarından bazıları tembellik, aylaklık, asalaklık, müsriflik, mirasyedilik, inançsızlık, köksüzlük, ben-perestlik, ten-perestlik, cimrilik, snopluk, kibirlilik, taklitçilik, hayranlık, yabancılaşmışlık, alafrangalıktır. Bunlara bilhassa Avrupa'yla yaşadığımız flört yüzyıllarının yeni bir tipi olan züppelerin birincil vasfı züppeliği de eklemeliyiz. Bu bağlamda ilk telif romanlarımızda karşımıza çıkan züppeliğin sağlıklı bir bünyeye ait olmadığını şu cümleler ne güzel anlatır: "*Araba Sevdası* bir züppelik eleştirisidir, yani yapmacıklık, köksüzlük ve aşırılık üzerinedir."⁴⁴⁹

Roman boyunca ne iş yaptığı ve kazancının nereden geldiği söylenmeyen, bütün işi güzel giyinmek, gezmek, eğlenmek, kadın peşinde koşmak, entrikalar çevirmek olan tiplerle doludur erken dönem Türk romanları. Bu tipler genel adıyla *züppe* olarak anılır. Taklitçi, gösterişçi, yapay, duy-

⁴⁴⁸ Hüseyin Rahmi Gürpınar, *Şık*, hzl. Kemal Bek, Özgür Yayınları, İstanbul 2014, s. 73.

⁴⁴⁹ Nurdan Gürbilek, *Kötü Çocuk Türk*, Metis Yayınları, 3. bs., İstanbul 2010, s. 109.

gusuz, millî hislerden uzak, yabancılaşmış, asalak ve aylak kişilerdir çoklukla bunlar.

Züppeler yarım, kayıp, silik, tercüme adamlardır; asalak, yoz, taklitçi hastalardır ve asalaklar, aylaklar, züppeler her toplumda her zaman bulunagelmıştır. Mesela Evliya Çelebi "Bir alay haneberduş eclaftır ki kendi kadir ve kıymetlerini bilmeyüp Babüllük'te, Kumkapı'da, Meydancık'ta, Kiliseardı'nda vesair fısk ve fesad işlenir yerlerde sürü sürü gezib boğazı tokluğuna avlanırlar, sonra subaşı ağanın pençesine düşüp defterli olurlar, neuzübillah onların işlerini anlatmaktan kalem utanır"⁴⁵⁰ dediği serseri, aylak, asalak, adi, yüz­süz kimselerden bahseder. Romancılar da züppeliğin, asalaklığın, aylaklığın bir nevi hastalık olduğundan yola çıkarak yeni yüzyılın bu asri tiplerini romanlarının konusu yapmıştır. Çalışmayan, üretmeyen, mirasyedi, sürekli sefahat peşinde, bencil, tenperest, gösterişçi ve taklitçi yapılarıyla nev-i şahsına münhasır yaratıklardır onlar.

Züppeler, bir bakıma *aylak adamlardır*. XIX. yüzyıl romancılarının en fazla işlediği kişilerdendir onlar. Züppelerle beraber şıklar da Türk hikâye, roman ve tiyatrosunun erken dönem örneklerinde sıklıkla işlenmiştir. Öyle ki erken dönem Türk edebiyatı âdeta *aylak adamlar geçidi* gibidir. *Taaşşuk-ı Talat ve Fitnat*'ta Talat, *İntibah*'ta Ali Bey, *Felatun Bey ile Rakım Efendi*'de Felatun Bey, *Vah*'ta Behçet Bey, *Bahtiyarlık*'ta Senai, *Karnaval*'da Zekayi, *Bekârlık Sultanlık mı Dedin*'de Süruri Efendi, "Bir Tövbekâr"⁴⁵⁰da Feda Efendi, *Araba Sevdası*'nda Bihruz, *Zavallı Necdet*'te Necdet, *Hayal İçinde*'de Ne-zih, *Şıpsevdî*'de Meftun, *Şık*'ta Şâtırzade Şöhret Bey, *Metres*'te Müştak, Reyhan ve Hâmi hep birer *aylak adamdır*. Bunlar-

⁴⁵⁰ Reşat Ekrem Koçu, *Binbirdirek Batakhanesi Cevahirli Hanımsultan*, Doğan Kitap, 2. bs., İstanbul 2004, s. 16.

dan bazısı bir yönleriyle snobdurlar. Yahya Kemal'in ifade-
siyle "Snobizm, her memlekette her zaman görülen bir haldir;
nâdir görünmek ibtilâsı bâzı gençlerde bir hastalıktır."⁴⁵¹

Erken dönem Türk romanları içinde ilk züppelerden biri
olan Felâtun Bey hoppa, zevzek, sefihi, alafranga, cahil, şeh-
vetperest, mirasyedi, kaba, aşırı serbest, prensvari yaşantı-
sıyla dikkat çeker. Ancak ondan daha ileri bir örnek olan;
yazarının toy, budala, hoppa, zıpır, münasebetsiz, alafranga,
bî-edeb, haffü'l-mizaç, lakayit, tembel, zenperest, galiz, çıl-
gın, tenperver gibi sıfatlar kullandığı Bihruz'un züppeliği-
nin ve *dandiliğinin*⁴⁵² boyutlarını ibret verici olması hase-
biyle kısaca şöyle özetleyebiliriz:

1. Bihruz gönlünü önce araba sevdasına kaptırır. Peşine
alafrangalık illetine yakalanır. Bunlara çeşit çeşit hevesler
eklenir. Babası ölünce eline geçen mirası tam bir mirasyedi
olarak türlü türlü sefahatler yolunda israfa başlar.

2. *Dandy*'lerin en iyi yaptığı şey gösteriştir. Mesela, "Ka-
leme gitmediği günlerde saçlarını kestirmek, terziye esvap
ısmarlamak, kunduracıya ölçü vermek(le)"⁴⁵³ meşgul olan
Bihruz'un şu üç vasfı da gösterişçiliğiyle alakalıdır: "Vilâyet-
lerde bulunduğu zaman en büyük zevki sırmalı esvap içinde,
midilli veya at üzerinde, arkasında çifte çifte uşaklarla so-

⁴⁵¹ Yahya Kemal, *Edebiyata Dair*, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, 5. bs.,
İstanbul 2005, s. 23.

⁴⁵² Şık giyinmeye, beyninin az sayıdaki hücrelerini geliştirmekten daha faz-
la zaman harcayan adamdır *dandy*. Züppenin ikizi sayılabilir rahat-
lıkla. Türkiye'de züppe ile dandy neredeyse aynı anlamdadır. Bunu Ali
İhsan Kolcu bir yazısında kullandığı şu alt başlıklar aracılığıyla ih-
sas ettirir: "Alafranga Züppenin Romanı: Araba Sevdası", "İlk Osmanlı
Dandy'si Bihruz Bey" Bkz. Ali İhsan Kolcu, "Yenileşmenin İkinci Kuşağı",
Yeni Türk Edebiyatı El Kitabı 1839-2000, Ed. Ramazan Korkmaz, Grafi-
ker Yayınları, 5. bs., Ankara 2009, s. 91, 92.

⁴⁵³ *Recaizade M. Ekrem-Bütün Eserleri III*, hzl. İsmail Parlatır-Nurullah
Çetin-Hakan Sazyek, MEB Yayınları, İstanbul 1997, s. 215.

kak sokak gezip dolaşmaktan ibaret olan bu beyin İstanbul'a geldikten sonra merakı üç şeye masruf oldu ki birincisi araba kullanmak, ikincisi alafranga beylerin hepsinden daha süslü gezmek, üçüncüsü de berberler, kunduracılar, terziler ve gazinolarda garsonlarla Fransızca konuşmaktı.⁴⁵⁴

3. Bihruz öz değerlerini küçümseyip tahkir eder.⁴⁵⁵ Söz gelişi Lisân-ı Türki'yi kifayetsiz bulur, Türkçede şiir söylemeyeceğini ve Türklerde adam gibi şair yetişmediğini düşünen alafrangalara katılır, Vâsıf'ın *Dîvân*'ını okuyup anlayamaz, kütüphanesindeki Türkçe-Arapça ve Farsça kitapları atıp Frenk kitaplarından müteşekkil Avrupakârî bir kütüphane kurar, ecnebiye kusur bulmaya cesaret edemez, Vasıf'ın *Dîvân*'ı üzerine Frenk kalemiyle Frenkçe yazar, Türk kadınlarını beğenmez. Bütün bu örnekler Bihruz'un *kendi özüne Fransızlaşmış* olduğunu gösterir.

4. Bihruz Bey XIX.yüzyıl alafrangalaşma temayülünün canlı bir örneğidir. "İçtiği meşrubat, giydiği elbise, taktığı saat, bindiği araba daima *ala mod*dur (modaya uygundur). *Moda*, Avrupaca yaşamanın adıdır. İçtiği arpa suyu (bira), Frenk sigarası, Bordo şarabı; giydiği pardesü, potin, jaket, eldiven, baston, Frenk gömleği, dar pantolon, boyunbağı (kravat), iskarpin, redingot, kostüm; taktığı Brege işi saat; bindiği Bender fabrikası ürünü araba... Bunların yanı sıra Belle Helena operası dinleyen, baston modasına uyan, *ala mod* temenna eden, kütüb-i mütenevvia-i efrenkiye ile dolu Avrupakârî bir kütüphaneye sahip, markasız giymeyen bir şıktır Bihruz. Markasız giymeyen bir şık: Terzi Mir marka-

⁴⁵⁴ *Recai-zade M. Ekrem-Bütün Eserleri III*, s. 215.

⁴⁵⁵ "Bütün züppeler arasında ortak tek nokta Türkleri ve Türklerle ilgili her şeyi hor görmeleridir." Berna Moran, "Alafranga Züppeden Alafranga Haine", *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış 1*, İletişim Yayınları, 20. bs., İstanbul 2008, s. 267.

lı pardesüsü, Herald işi potini, M.B. markalı bastonu, Albert K n markalı giysileri, berber İzidor'daki traşı, Kitapçı Vik'ten alınmış kitaplarıyla Bihruz giderek ticarete de iyice geri çekilmiş bir Osmanlı'nın ilerici(!) yansımasıdır sanki."⁴⁵⁶

Züppelerin ve dandylerin en belirgin özelliği şık giyinmeye son derece önem vermeleridir. Onlarda şıklık bir nevi hastalıktır. Robins, *How to be a Comlete Dandy* adlı kitabında dandizmin zirve isimlerden biri olan Brummell hakkında " ğleye kadar giyinme odasından dışarı çıkmaz ve günde en az iki saati görünümü üzerine harcardı"⁴⁵⁷ der. Her gün giyimine birkaç saat harcayan bir kişinin evinde her türden onlarca elbisesinin olması doğaldır. Buna yine Bihruz'dan örnek verebiliriz. Periveş'i görmek (ve tabii ki ona görünmek)  midiyle bir cuma sabahı tuvaletine her g nk nden ziyade zaman ayıran, yirmi-yirmi beş kadar kola-lı frenk gömleği giyip deneyen ama hiçbirini beğenmeyen; çekmecesinde belki yüz tane mendili olduğu hâlde markalı olmadıklarını ileri sürerek hiçbirinin tarafına dahi bakmayan bir dandydir Bihruz.

Ahmet Mithat Efendi'nin "Bekârlık Sultanlık mı Dedin?" başlıklı uzun hikâyesindeki züppe Süruri Efendi'nin hayatı da hayat felsefesi de ne Türk'tür ne Müslüman. Mekan İstanbul'dur, ancak İstanbul'un adından başka her şey yabancıdır, Batılıdır, hastalıklıdır: Moda, onlarca kadınla birliktelik (fuhuş), Amerikan Hoteli, Kafe Kuron, Kafe Kristal, Kafe Flam, Fransız işvebazları,  algıcı Alman kızları, faiz, rakı, konyak, şartr z, dans, metres... Nitekim Müslüman-Türk hayatına

⁴⁵⁶ Selçuk  ıkla, "Erken Dönem Türk Modernleşmesinin Dinamiklerini Ara-ba Sevdası'nın Mefhum-ı Muhalifleri  zerinden Okumak", *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2013 [VI/2], s. 281.

⁴⁵⁷ Abdurrahman Kolcu, *Dandizm ve Türk Edebiyatında Dandy*, Salkıms -ę t Yayınları, Erzurum 2012, s. 27.

yabancı bütün bu unsurların içinde, fuhuşhanelerden birinde bir hastalık kapan ve aylarca hasta yatan hedonist Süruri Efendi çareyi iyileşince sadece evliliğe sığınmakta bulur.

Ahmet Mithat'ın "Bir Tövbekâr"ında Feda Efendi "cihânı kendilerine bir zıfaf-hane-i umumî hayal etmek derecesinde heva-perest olan insan(lardan)"⁴⁵⁸ biridir. Bütün züppeler gibi bir sanat veya zanaati olmayan; muvaffakiyeti, Batı'da görülüp de örnek alınması gereken bir fennî-medeni yetenek veya bilgi alanında değil de kadın avcılığında arayan, evli bir kadını hastalık derecesinde bir tutkuyla ele geçirmeye çalışan (*Topal Şeytan*'da damdan giren kişi gibi) Talat Hanım'ın evine hırsızlama dalan erkek aşüftesi bir züppedir.

Züppelerin, bu yapmacık Batı hayranlarının sadece erkeklerden ibaret olduğunu sanmayalım. Biraz az işlenmekle beraber Tanzimat dönemi romanlarında kadınlardan da züppe diyebileceğimiz kişiler vardır. Bu tipin ilk örneklerinden biri Felatun Bey'in kız kardeşi Mihriban'dır. Onun hakkında Robert Finn şu tespiti yapar: "Mihriban, Türk edebiyatında sık baş gösterecek çağcıl kadının, alafranga genç kız'ın ilk örneğidir."⁴⁵⁹ Mihriban'dan Seniha'ya kadar daha birçok züppe kadın örneği bulunabilir romanlarımızda. Ancak bunun için ayrı bir araştırmaya ihtiyaç vardır.

II

Şık ve centilmen, Avrupalılaştırmış gençler için erken dönem Türk romanlarında kullanılan kelimelerden ikisidir. Şıkların ve centilmenlerin özelliklerine en fazla yer veren

458 Ahmet Mithat Efendi, *Letaif-i Rivayat*, hzl. Fazıl Gökçek-Sabahattin Çağın, Çağrı Yayınları, İstanbul 2001, s. 415.

459 Robert P. Finn, *Türk Romanı-İlk Dönem 1872-1900*, çev. Tomris Uyar, Agora Kitaplığı, 2. bs., İstanbul 2003, s. 23.

roman Ahmet Mithat'ın *Vah*'ıdır. Yazar roman içinde onlar hakkında özetle şu bilgileri vermektedir:⁴⁶⁰

a) Şıklar ikiye ayrılır: Asıl şıklar ve centilmenler.

b) Şıklar, telli bebek veya cicili beyler diye de anılır ki bu yakıştırmalar giyimlerindeki ileri derece süsten dolaydır.

c) Şıkların giyim kuşam ile ilgili bir diğer özellikleri bu işe çok fazla zaman harcamalarıdır. Öyle ki giyinip dışarı çıkmaları bazen saatleri bulur.

ç) Centilmenler temiz giyinip kuşanan ama şıklar kadar abartıya kaçmayanlardır.

ç) Şıklar ve centilmenler zen-dostturlar yani kadınlara ifrat derecesinde tutkundurlar. Nitekim kadın güzelliğini övmek centilmenliğin birinci şiarıdır.

d) Şıklar ve centilmenler kumar oyunlarını pek ziyade şıklık alameti olarak addettiklerinden birçokları servetlerini bu merak uğruna heba etmişlerdir.

e) Alafranga âlemlerinde gençler çoğu vakitlerini kadınların yanında geçirdiğinden şıklar ve centilmenler böyle mekânlarda sarhoşluğu ayıp sayarlar.

f) Şıklar ve centilmenlerin Türkçesi biraz kıttır.

g) Şıklar bir kadına âşık olmayı alay sebebi sayarlar. Onlara göre kadınlara pek ziyade rağbet etmeli ama âşık olmamalıdır. Eğer âşık olmuş da birisi bu aşkla alay edecek olursa düelloyu göze almak centilmenliğin ileri derecede iktizasındandır. Ancak bu iş, düello, bize değil Avrupa'ya mahsus bir olaydır.

h) Şıklar şıpsavdi olurlar. Bir kadını terk edip başka bir kadına ilgi duymak onlar için sıradan bir hadisedir. Bu sebeple onlar çoğunlukla evlenmezler ve hatta bazıları evliliğe de karşıdırlar.

⁴⁶⁰ Bkz. Ahmet Mithat Efendi, *Karnaval-Vah*, hzl. Kâzım Yetiş, TDK Yayınları, Ankara 2000, s. 29-32, 42.

Şıklık, her yaştan birçok bireyi farklı boyutlarda da olsa etkisi altına alan bir hastalıktır. Bunun edebiyattaki yansımalarından biri Ahmet Mithat'ın *Açıkbaş* adlı komedi türündeki piyesindedir. Burada "Hüsnü Bey altmış beş yaşında bir ihtiyar olup on beş yaşında nevcivan kadar süslü ve şıktır. Kısa-cık ak sakal, dar pantolon, caket, yüksek ökçe potin, elde eldivenler, bir de baston."⁴⁶¹ ile şıklık hastalığına duçar olmuştur.

Erken dönem Türk romanlarında şıklara çokça örnek bulabilmekteyiz. Bunlardan birisi *Vah*'taki Behçet Bey'dir. Behçet Bey'in şıklık vasıfları romanda –özetle– şöyle anlatılmaktadır: Behçet Bey çok şık giyinir. İşsiz olduğundan yaktan hem geç kalkar hem de giyinip kuşanması saatlerce sürer. Beyoğlu ve seyir mahallerinde, şıklığın alameti olduğundan içkiyi sarhoş olacak kadar içmez. Kitap mütalaasına meraklı olan Behçet Bey, bu merakına bir şıklık görüntüsü vermek için Avrupa'nın en son çıkan kitaplarını getirtip okur ve şıklık meclislerinde arkadaşlarına bunlarla hava atar. Kadınlara, kadın güzelliğine karşı diğer şıklar gibi tutkuludur. Öyle ki vapurda gördüğü bir kadına karşı merakı sebebiyle onu takip eder ve sonrasında da o kadını ele geçirmek için entrikalar düzenler. On dokuz yaşında Mekteb-i Sultânî'den mezun olduktan sonra yedi sekiz seneden beri yetmiş seksen kadın ile ülfet ve alaka peyda etmiş olması onun zen-dostluğunun ve şıapsevdiliğinin neticesidir. En ciddi, en sürekli sevdası iki ay devam etmiştir. İşsiz ve mirasyedi birisi olarak sık sık balolarda boy gösterir.

Türk edebiyatında XIX. yüzyıl sonu şıklarının bir örneğine yer verilen *Şık*'taki Şâtırzade Şöhret Bey'in romandaki özelliklerini –biraz da yazarın alaycı yaklaşımını destek ala-

⁴⁶¹ Ahmet Mithat Efendi, *Bütün Oyunları*, hzl. İnci Enginün, Dergâh Yayınları, İstanbul 1998, s. 83.

rak eleştirel bir nazarla- değerlendirelim: O, elinde daima eldiven ve bastonu, cebinde kartı, süslü kostümü ve gözlüğüyle gezen ve hiçbir yeteneği olmayan bir taklitçidir; yüzünü pudralayan bir moda karikatürüdür; her gün saçlarını birkaç kez tarayan ve giyimini ala mod (modaya uygun) yapmaktan başka derdi olmayan bir maskaradır; kaleme, yani devlet dairesindeki görevine doğru dürüst gitmeyen, aksine bütün vaktini metresinin yanında geçirmeye çalışan bir alafrangadır; sevgilisiyle gezintiye, yanlarında bir köpekle gitmeyi Avrupalı olmanın şartı sayan bir hayrandır; Türkçeyi küçümseyip olur olmaz yerlerde Fransızca konuşmaya çalışan bir yabancılaşmış yerlidir; eğleneyim derken insanları kendisiyle eğlendiren bir Don Kişot'tur; her telden çalan, her fenden dem vuran bir cahildir.

Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın *Metres*'inde hem bir âfete, yani femme fatale karaktere hem de üç şıka/züppeye birden örnek buluruz: a) Bu şıklardan Müştak Avrupa gazete ve dergilerinden birkaçına abonedir ama bunlardan hiçbirini kendini kaptırdığı hovardalık meşguliyetleri sebebiyle okuyamaz. Avrupa'da moda olan hangi yazarlar varsa onların eserlerini getirtir, pardösüsünün cebinde gezdirir, mesela tramvayda açar, okumaya başlar fakat aylar geçtiği halde otuzuncu sayfasına bile gelemmez. Buna rağmen her yerde güya okumuş gibi o eserler ve yazarlardan bahseder. b) Reyhan da Müştak gibi kendini beğenmiş hovarda şıklardandır. Önceleri babasından kalan mirasla afyon ticareti bile yapmış ama büyükçe zarara uğradığı için şüpheli işlerden geri adım atmıştır. Bir mesleği olmayan, hiçbir işte dikiş tutturamayan Reyhan en sonunda piyasanın cahillerle kuşatıldığı bir âlemde kendini muharrir olarak kabul ettirmiş, Hâmi'nin altmış yaşındaki annesini baştan çıkaran bir şık, bir *male fatale*'dir aynı zamanda. Müştak da Reyhan da yüzlerini

daha parlak göstermek için pudra kullanmada hanımları geçmiş, saatlerce süslenerek hovardalığa giden şıklardandır. c) Hâmi de şımarık yetiştirilmiş, babasının ölümünden sonra aşk ilişkileri ve vur patlasın çal oynasın yaşamı sebebiyle mirası iyice erimiş, güya tahsilini tamamlamak için gittiği Paris'te gönül âlemlerinde vakit geçirmiş ve Avrupai âdetleri öğrenerek İstanbul'a dönmüş bir şıktır. Paris'te hangi yeni moda çıksa hemen *Paristanbul* hattında yetişen Hâmi'nin İstanbul'daki apartmanında görülür. Öyle ki onun salonuna şıklardan birisi "İstanbul'da Paris" adını bile takmıştır.

Yine Hüseyin Rahmi'nin bir başka romanında da bir şıkla karşılaşırız: Meftun Bey (*Şıpsıvdi*). Roman boyunca Meftun için kullanılan alafranga, alafranga budalası, cahil, şık, züppe, şıpsıvdi, şarlatan, gülünç, Koca Deli, ahlaksız deli, didon ve İblis yakıştırmaları Meftun'un nasıl bir züppece hayatı olduğunu açıkça gösterir.

Femme Fatale (Erkeklerin Şeytanı)

"Vaz geçiniz şu Melek'ten! O, sizin için Melek değil hakikatte şeytandır."⁴⁶²

Femme fatale, erkeklerin çok çekici buldukları, ancak onlara bela ve mutsuzluk getiren çok güzel kadın demektir.⁴⁶³ Batı edebiyatında çekici, baştan çıkarıcı, felakete neden olan kadının birçok örneği görülür. Bunlardan biri Emile Zola'nın *Nana*'sındaki Nana'dır. O, cinselliğiyle erkekleri ayartan ve felaketlerine zemin hazırlayan bir kadındır.⁴⁶⁴ *Manon Les-*

⁴⁶² Ahmet Midhat Efendi, *Çengi-Kafkas-Süleyman Muslî*, hzl. Erol Ülgen-Fatih Andı, TDK Yayınları, Ankara 2000, s. 125.

⁴⁶³ *Oxford Advanced Learner's Dictionary*, 6th Edition, Oxford University Press, Oxford 2000, s. 430.

⁴⁶⁴ Hülya Soyşekerci, "Emile Zola'nın 'Therese Raquin' Romanında Suç ve Ceza", *Varlık*, S. 1240, Ocak 2011, s. 21.

caut'da Manon, âşığı tarafından tapınmaya layık görülen ve kendisi için tüm Hristiyan dünyasının piskoposlarını feda edebilecek kadar sevilen bir femme fatale'dir. Fransız edebiyatında bir başka femme fatale ise birçok erkeği parmağında oynatan, annesi de veremden ölen, fahişe Marguerite Gautier'dir (*Kamelyalı Kadın*). Batı'da femme fatalelerin roman dünyasında yüzlerce örneği bulunabilir. Türk edebiyatında da zevk ve tutkularına hastalık derecesinde bağlı olan bu tipin –zayıf da olsa– ilk örneklerine telif Batılı roman ve hikâyelerimizden önce bile rastlanır. Söz gelişi 1851-1852'de ilk kez Matbaa-i Cerîde-i Havâdis'te basılan –*İntibah*'a da kaynaklık eden– *Hançerli Hanım Hikâye-i Garîbesi*'ndeki Hançerli Hanım, Süleyman'ı kendisine uzun bir süre bağlaması açısından bir femme fatale sayılabilir. *Hançerli Hanım* gibi aynı yıl basılan *Letâifnâme*, ilk baskısının 1872'de yapıldığı bilinen *Tayyarzade* gibi halk hikâyelerinde de Hançerli Hanım'a benzer kişiler vardır. Bu halk hikâyelerinden az sonra, telif romanlarımızda karşılaştığımız ilk femme fatale *İntibah*'taki (1876) Mehpeyker'dir: Ali Bey'i baştan çıkaran, onu felakete götüren bir fahişedir o. Nabizade Nazım'ın *Zehra*'sında da bir femme fatale vardır: Urani. İsmet Emre, Urani'yi Nabokov'un *Lolita* adlı romanından yola çıkarak "Bir Tanzimat *Lolita*'sı"⁴⁶⁵ olarak nitelendirir. O yaşına kadar onlarca âşık değiştirmiş olan Urani, Suphi'nin darbe-i helaki olmuştur. (Bu romanda, ilginçtir, çağdaş(!) hayatta sıkça rastladığımız "âşık" ve "dost" kelimelerinin o günlerde de bugünkü anlamıyla kullanıldığı görülür. Mesela Urani için "Moda değiştirir gibi ayda bir dost değiştirmekten kendisine usanç gelmişti"⁴⁶⁶ denmektedir.)

⁴⁶⁵ İsmet Emre, *Edebiyat ve Psikoloji*, Anı Yayıncılık, 2. bs., Ankara 2006, s. 437.

⁴⁶⁶ Nabizade Nazım, *Zehra*, hzl. Hüseyin Alacatlı, Akçağ Yayınları, 4. bs., Ankara 2005, s. 127.

Ahmet Mithat Efendi “Çifte İntikam”da halk dilinden mülhem olarak erkekleri baştan çıkaran kadın için *erkeklerin şeytanı*, kadınları baştan çıkaran erkek için de *kadınların şeytanı* ifadesini kullanır.⁴⁶⁷ Bu tür kadınlar için farklı metinlerde aşüfte, aşifte-meşrep, nâ-bekâr (hayırsız), fettân, dilber-i fettân, mekkâre, fahişe, şeytan gibi adlandırmalar tercih edilmiştir.

Osmanlı’nın XIX. yüzyılında bireysel hayatta batı-l-lılaşmanın en yıkıcı etkisi kadın-erkek ilişkilerindeki sağlıklı (hastalıklı) iletişimde görülür. Bunu Jale Parla şu çarpıcı tespitinde dile getirir: “Baba otoritesini sarsacak en büyük tehlike ve baba rehberliğinin yokluğunda oğulları baştan çıkaracak şeytan ise Batı’dan gelecek fen ve teknik değil, duyusallık ya da Tanzimat deyimiyle ‘şehvilik’tir... Tüm romanlarda aşk, şehvilik ve sevgi diye ikiye ayrılır; kadın kahramanlar da erkeklere olan bağlılıkları ruhani bir sevgi mi yoksa duyusal bir şehvet mi olduğuna göre melek ya da şeytan olarak sınıflandırılır. Babalarını kaybetmiş ve İslam kültüründen kopmuş genç erkekleri bekleyen en büyük felaket ikinci tür kadınların peşinden sürüklenmektir.”⁴⁶⁸

Parla’nın sözünü ettiği melek-şeytan karşıtlığının ilk örneklerinden birisi *İntibah*’ta Dilaşup ve Mehpeyker ile verilmiştir. Bunu Fatma Hanım, oğlu Ali Bey’in başındaki şiddetli sevdaya çare ararken başvurduğu Mesut Efendi’den gelen şu tekliften anlıyoruz: “İkincisi münasip ise devlethanenizde Bey’in tab’ına mutabık düşecek bir güzel cariyeye bulundurmaktır. Şeytana galebe için melekten istimdât iktiza ettiği gibi müfsid bir güzelliğin tesirâtını olsa olsa reng-i ismetle

⁴⁶⁷ Ahmet Mithat Efendi, *Letaif-i Rivayat*, hzl. Fazıl Gökçek-Sabahattin Çağın, Çağrı Yayınları, İstanbul 2001 s. 515.

⁴⁶⁸ Jale Parla, *Babalar ve Oğullar: Tanzimat Romanının Epistemolojik Temelleri*, İletişim Yayınları, 8. bs., İstanbul 2010, s. 19.

ziynetlenmiş bir cemâl mahveder."⁴⁶⁹

Parla'nın tespitinden yola çıkarak diyebiliriz ki romanlardaki kadınların, erkeklere olan bağılıklarının ruhanî bir sevgi mi yoksa duyusal bir şehvet mi olduğuna göre melek ya da şeytan olarak sınıflandırılmalarının en dikkat çekici örneği *Yeryüzünde Bir Melek*'tedir. Romanda Şefik'e âşık iki kadından, ona ruhanî bir sevgiyle bağlı olan Raziye "melek", şehvi bir arzuyla bağlı olan Arife ise "şeytan" olarak nitelendirilmiştir. Romanda bu kadınlardan birinin melekliğini, diğerinin ise şeytanlığını gösteren birçok vaka parçası kurgulanmıştır. Tabii bu parçalar bazen şu örnekte olduğu gibi çok özlü olarak aktarılmıştır: "Evet öyledir. Ama yalnız güzel, yalnız ırz ehli olduğu için değil. Ya ne kadar da ihsanlı, mürvvetli bir hanımdır. Hangi fukara kendi konağına başvursu mahzun çıkmaz! Şimdiye kadar belki on beş yirmi fukara kızlarını çeyizleyip çimenleyip kocaya vermiştir. Raziye Hanım bütün bu semtin hemşiresidir."⁴⁷⁰

Femme fatale'ler Namık Kemal'in ifadesiyle kendilerini iğfâl-ı kulûbe, yani kalpleri iğfâle görevli bilmiş insan kıyafetli şeytanlardır.⁴⁷¹ Bu şeytanların bir örneği Felatun Bey'in tutulduğu Polini'dir. Felatun; Polini'ye olan tutkusu sebebiyle kaleme, yani memuriyetine gitmez olur, bütün günlerini onun yanında ve onun arzularını yerine getirmek için geçirir.

Femme Fatale'lere Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın şu romanlarında da rastlanır: *Şık, Mürebbiye*. *Şık*'ta Şâtırzade Şöhret Bey, Beyoğlu'nun piyasa aşüftelerinden biri olan Madam Potiş'e tutkundur. Babadan mirasyedi olmayan Şöhret, metre-

469 Namık Kemal, *İntibah*, hzl. Yakup Çelik, Akçağ Yayınları, 7. bs., Ankara 2007, s. 82.

470 Ahmet Mithat Efendi, *Yeryüzünde Bir Melek*, hzl. Nuri Sağlam, TDK Yayınları, Ankara 2000, s. 55.

471 Namık Kemal, *İntibah*, s. 40.

sine yapacağı masrafların parasını önce annesinin küpele-
rini, sonra da bazı arkadaşlarının eşyalarını çalıp satmakla
elde eder. *Mürebbiye*'de ise Dehri Efendi'nin çocukları için
tutulan mürebbiye Anjel, yalıdaki dört erkeği de baştan çı-
karmış olan bir femme fatale'dir. Romanda Eda Hanım, Anjel
için "şeytanın en büyüğü"⁴⁷² der ki dört erkeği birden ayart-
ması Anjel'in gerçekten de şeytanlıkta femme fatale'lere ders
verebilecek kabiliyette olduğunu gösterir. Kısacası Anjel, adı
melek (angel) olan bir *devil*, yani şeytan'dır.

Recâizade Mahmut Ekrem'in 1889'da yazdığı *Araba Sev-
dası*'ndaki Bihruz Bey'in karşılaştığı âfet sadece bir femme
fatale âfeti değildir. Bu romanda Periveş, Bihruz'un girdiği
hayranlıklar girdabında karşılaştığı felaketlerin sadece biri-
sidir. Avrupai hayata duyulan özenti, alafranga yaşama iştii-
yakı, taklitten öteye gitmeyen bir Batılılaşma, Bihruzgillerin
yakalandığı hastalıkların birbiriyle ne kadar da içli dışlı ol-
duğunu gösterir.

Femme fatale'lerin ağına düşen erkeklerin çoğu babasız
olanlardır. *Hançerli Hanım Hikâye-i Garîbesi*'nde Süleyman,
İntibah'ta Ali Bey, *Felâtun Bey ile Râkım Efendi*'de Felâtun,
Zehra'da Suphi, *Araba Sevdası*'nda Bihruz, *Sefile*'de İhsan
Bey, *Dâmen-âlûde*'de Enver, *Metres*'te Reyhan ve Hâmi hep
babasızdırlar. Bunlar babasız olmalarının yanı sıra babadan
kalma serveti de femme fatale'lere kaptıran mirasyediler-
dir aynı zamanda. Mirasyedilerden bir diğeri de henüz ba-
bası hayattayken mirasyedi gibi babasının paralarını yemiş,
metresiyle Paris'te kumar ve sefahat âlemlerinde birkaç yüz
bin frank da borç yaparak İstanbul'a dönmüş olan Zekayi'dir
(*Karnaval*). Yine *Karnaval*'da Benli Helena birkaç erkeğin bir-

472 Hüseyin Rahmi Gürpınar, *Mürebbiye*, hzl. Kemal Bek, Özgür Yayınları,
İstanbul 2014, s. 90.

den metresliğini ustalıkla sürdürebilmesi ve mirasyedilerin miraslarını yemede gösterdiği dolandırıcı maharetten dolayı *La Dame aux Camelia*'daki Marguerite Gautier ve *Manon Lescaut*'taki Manon ile ilişkilendirilen bir femme fatale'dir.

Femme fatale'ler sosyal hayatta olduğu gibi romanlarda da ferdi ve toplumsal bozulmanın aracıdırlar. Öyle ki sadece *Karabibik*'te geçen şu ifadeler bir kişinin, ne kadar fazla insanın bozulmasında rol oynadığını göstermesi bakımından önemlidir: "Eftelya, görgüsü kıt, terbiyesizce, saf, gördüğü erkeğe hemen meylediverecek derecede şehvet düşkününü bir kadındı. Linardi kendisini İzmir'de sokağın birinde bulmuş, peşine takmış getirmişti... Köy delikanlılarıyla birlikte Akdam'da, Çayağzı'nda Benlikuyu'da, Dalyan'da falanda önüne gelenle oynadığını bildiği halde sesini çıkaramamıştı."⁴⁷³

Femme fatale'lerin hemen hepsi aynı zamanda –Batılı tabiriyle– metrestir, yani evlilik dışı birlikte yaşanan kadındır. İsmi doğrudan bu durumdan alan bir roman olarak *Metres* önemlidir. Hüseyin Rahmi Gürpınar *Metres*'te üç Osmanlı erkeği üzerinden, bir metresin nasıl da gençleri tesiri altına alıp onların bütün servetlerini söğüşlediğini ve aileleri yıkıp canları ateşe verdiğini ibretlik bir kurguyla anlatır. Aslında bu romanda Müştak'ın iştiaak duyduğu, Hâmi'nin himaye ederken kendisini himayesiz bırakan, Reyhan'ın ise rayihasına kapıldığı Matmazel Parnas sanki Matmazel Avrupa'dır. Zira XIX. yüzyılda İstanbul'a Avrupa'dan gelen sadece Matmazel Parnas gibi kadınlar değildir. Onlarla beraber Avrupalı her türlü ilişki çeşidinin de Müslüman-Türkler arasında yaygınlaştığı bilinen bir gerçektir. Hayran olunan Avrupa bir hastalığını daha Osmanlı'ya sirayet ettirmiştir. Nitekim romanda geçen şu konuşma bu hakikate açıkça gönderme yapmaktadır:

⁴⁷³ Nabizade Nazım, *Karabibik*, Kültür Bakanlığı Yayınları, hzl. Kemal Ateş-Erdoğan Kul, Ankara 2002, s. 51.

“Saffet Hanım şaşkınlıkla:

– Metres nedir madam?

Modist:

– Ev bark yıkımı Allah’ın belası?...

Saffet Hanım:

– Ay *hastalık* mı bu?

Modist:

– He. Evet... Avrupa’dan gelme bir nev *hastalık*... *Ahlak kolerası*... *Frenk illeti*...

Saffet Hanım:

– *Frenği* mi dedin? Aman evlerimize şenlik...⁴⁷⁴

Bazı roman ve piyeslerde femme fatale’ler yahut metres-ler için *âfet* kelimesinin kullanıldığını görüyoruz. Bu kelime tıp literatüründe “Hastalıkların dokularda yaptığı bozukluk”, günlük hayatta ve edebî eserlerde ise “Güzelliği ile insanı şaşkına çeviren, aklını başından alan kadın” anlamında kullanılmaktadır. Mesela *Metres*’te, Beyoğlu’nun şık gençleri arasında bitip tükenmez bir çekişme sebebi olan Matmazel Parnas, yaşı yirmiden pek yukarı olmayan bir âfet olarak tanıtılır. Parnas’ın yaktığı gençler ile yıktığı aileler onun âfet oluşunun açık göstergesidir. Parnas sadece bireyleri yakmaz, evleri ve aileri yıkmaz; bu vesileyle toplumsal dokuyu da bozmuş olur. Mehmet Celal’in *Dâmen-âlûde*’sinde de Despina, genç gönülleri girdab-ı sefaletle sürükleyen bir âfettir. Nitekim romanın sonunda Enver, Şeytan Despina’nın yüzünden –gerçekte aşk deliliğinden– hem Despina’yı öldürür hem de kendi kalbinin üstüne bir kurşun sıkarak intihar eder.

Female fatale’lerin farklı türleri vardır. Bunlardan biri *Sözde Kızlar*’da *tango* olarak tanıtılanıdır. Zira özellikle genç Türk erkeklerinin boyunduruğu altına giren tango cinsinden

474 Hüseyin Rahmi Gürpınar, *Metres*, hzl. Kemal Bek, Özgür Yayınları, 7. bs., İstanbul 1998, s. 30-31. (İtalik vurgular yazara aittir)

âfetler onların âfeti olmuştur. Peyami Safa, tangonun ne olduğunu romanda şöyle anlatır:

“Tangolar, halis Türk, dini bütün Müslüman mahallelerinde yeni kadınlara verilen isimdi. Birkaç sene evvel, dekolte bir moda yüzünden işitilen bu isim, memleketin en kibar mahallelerine kadar her yere yayılmış, onlarca pek iğrenç bir zihniyeti lakap yerinde kullanılmış, bugüne kadar unutulmamıştı. Onlarca tango demek, dinini, milliyetini sevmeyen; mahallesine, ailesine isyan eden; ırzını, namusunu satan, her günahı işleyen ve böyle, Allah tarafından, bin türlü hastalıklarla, hırıldaya hırıldaya gebertilen melun karı demekti.”⁴⁷⁵

Male Fatale (Kadınların Şeytanı)

“Diabl! Par azar sörej amürö?”⁴⁷⁶
[Şeytan (bak şu işe)! Yoksa âşık mı oluyorum?]

Femme fatale, erkeklerin çok çekici buldukları ancak onlara bela veya mutsuzluk getiren çok güzel kadın olduğuna göre *male fatale* de kadınların çok çekici buldukları fakat onlara bela veya mutsuzluk getiren çok yakışıklı erkek demektir. Dünya çapında, edebî eserlere de konu olan en ünlü male fatale’ler Don Juan ve Casanova’dır.

Hayatta olduğu kadar romanlardaki hayatlarda da daha çok söz konusu edilen *femme fatale*’lerdir ancak bazı romanlarda male fatale’lerle de karşılaşırız. Flaubert’in *Ma-*

⁴⁷⁵ Peyami Safa, *Sözde Kızlar*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, ts., s. 187-188.

⁴⁷⁶ *Recaizade M. Ekrem-Bütün Eserleri III*, hzl. İsmail Parlatır-Nurullah Çetin-Hakan Sazyek, MEB Yayınları, İstanbul 1997, s. 223.

dam Bovary'sinde Emma'yı baştan çıkaran Rodolphe, Ahmet Mithat'ın "Çifte İntikam"ında Margrit'i baştan çıkaran ressam Mil Flor, Namık Kemal'in *İntibah*'ında yakışıklılığıyla Mehpeyker'i kendine âşık etmiş olan Ali Bey, Peyami Safa'nın *Sözde Kızlar*'ında Behiç ve Siyret dünya ve Türk edebiyatında binlerce örneği bulunabilecek olan *male fatale*'lerden yalnızca birkaçıdır. Aslında roman, bir *aşk türü* olduğundan çoğu romanda en az birer male fatale veya female fatale bulunur.

Bir erkekle bir kadının gayrimeşru ilişkisinin, toplumsal hayatın yanı sıra din ve hukuk terminolojisinde de "zina" veya "fuhuş" kavramlarıyla karşılandığını biliyoruz. Bu bakımdan fuhuşla tanınan kadınlara *fahişe* denip de fuhuş yapan erkeklere niçin *fahiş(e)* denmediği şaşırtıcıdır. Böyle bir adlandırmayla sosyal hayatta olduğu kadar romanlarda da pek nadir karşılaşırız. Mesela *İntibah*'ta geçen "Fahişe Bey'in terbiyesinde olan..."⁴⁷⁷ diye başlayıp devam eden cümlelerin başında sanki bir erkeğe "fahişe" denmiş gibidir. Gerçekte söz konusu cümlede fahişe ile Mehpeyker kastedilmiştir. Fahişe ile Bey kelimeleri arasında, orijinal metinde de virgül olmaması "Fahişe Bey" ifadesini ortaya çıkarmıştır. Her ne olursa olsun, fuhuş yapan erkeğe de fahişe denebilir; çünkü o da "aşırı" anlamına gelen "fahiş" bir iş yapmış ve "fuhuş günahı" anlamına gelen "fahişe"ye bulaşmıştır.

Ahmet Mithat Efendi "İki Hud'akâr"da anlattığına göre, Paris hayatında kadınların âfeti sayılmayan bir delikanlıya "kibarzade" ünvanı verilmezmiş. Paris'in geceyi gündüz, gündüzü gece hâline getirmiş kibar takımında güzel kadınlarla alaka kurmak meselesi tam bir rezalet hükmünü almış.

⁴⁷⁷ Namık Kemal, *İntibah*, hzl. Yakup Çelik, Akçağ Yayınları, 7. bs., Ankara 2007s. 166.

Zira bir kadının bir erkeğe, bir erkeğin de bir kadına sadık olması âdeta saflık ve ahmaklık sayılır hâle gelmiş. Hele hele emraz-ı zühreviyeye, yani frengi ve belsoğukluğu gibi cinsel yollarla bulaşan hastalıklara yakalanmayan adamlar nakıs addolunurmuş. Hatta bu marazlar âlem-i muaşakada yeni bir muvaffakiyet alameti olarak görülür ve ikinci bir defa hastalanan kişiyi tebrik ederlermiş.⁴⁷⁸ Doğal olarak, böyle bir yaşam tarzına sahip olan Fransız romanında hem male fataleler hem de female fataleler çoktur.

Erken dönem Türk romanlarında çok sayıda male fatale vardır. Söz gelişi *Sefile*'de İhsan önce İkbâl'i, sonra da Mazlume'yi tuzağına düşürmüş bir male fatale sayılabilir. *Metres*'te Reyhan özellikle altmış yaşındaki Firuze Hanım'ı baştan çıkarmasıyla dikkat çeken bir male fatale'dir. Mehmet Celal'in "Vicdan Azapları Yâhud Bilinmeyen Kıymet"inde Refik için kullanılan "Şeytan Refik", Rabia'yı önce hamile sonra da yüzüstü bırakmış olan bir male fatale'dir. *Aşk-ı Memnu*'da da Behlül, elinden birçok kadın geçmiş, Peyker-Bihter-Nihal arasında gidip gelen bir male fatale olarak görülebilir. Bihter'i baştan çıkaran Behlül tam bir hazzıdır.

Mürebbiye

Batılı kadının hayatımıza girişi elbette romanlarımıza girişinden çok daha öncedir. Bu yeni kadın Tanzimat romanlarında en çok aile dostu, bar ve pavyon kadını, şarkıcı, metres ve mürebbiye⁴⁷⁹ olarak yerini almıştır. Bilhassa XIX. yüzyıl

⁴⁷⁸ Ahmet Mithat Efendi, *Letaif-i Rivayat*, hzl. Fazıl Gökçek-Sabahattin Çağın, Çağrı Yayınları, İstanbul 2001, s. 704-706.

⁴⁷⁹ "19. yüzyıl Osmanlı'sında dönemin paşaları, iyi gelir sahibi aileleri çocuklarına batılı tarzda modern bir eğitim verebilmek için (özellikle yabancı dil eğitimi, güzel sanatlar eğitimi -batılı müzik aletlerini çalabilmek için-) evlerine genellikle yatılı olmak kaydıyla yabancı uyruklu

Türk romanlarından bazılarında mürebbiyeler, konak hayatının ayrılmaz birer parçasıdır.⁴⁸⁰

Çocuk terbiyesi ile uğraşan erkek eğitimciye mürebbi, kadın eğitimciye ise mürebbiye denir. "Tanzimat'tan sonra özellikle Ahmet Mithat Efendi'nin romanlarında kullanılan enstitütris kelimesi de aynı anlamı taşımaktadır."⁴⁸¹ Özellikle Kırım Savaşı'ndan sonra giderek sayıları artan mürebbiyelerin en büyük etkisi "kendi milletlerinin dil, terbiye, kültür ve zevklerini Türk çocuklarına aşılama"⁴⁸² olmuştur.

Çocuklar için yabancı mürebbi ve mürebbiye tutmak âdeti Osmanlı'nın son yüzyılında görülmeye başlanmıştır. Hakikatte Avrupa'nın kendisi bir bakıma bütün Osmanlı için bir mürebbi(ye)dir. Ancak yine de Osmanlı erkek ve kadınlarından bazılarının *Avrupa mürebbiyesi* tarafından sıkı bir terbiyeden geçirildiğini söyleyebiliriz. Avrupai giyinmeye, yaşamaya ve düşünmeye başlayan herkes bu mürebbiyenin terbiyesinden mutlaka pay almıştır. Yalnız bununla da yetinilmemiş bazı konak ve yalılarda çocuklar için –ağaç yaşken eğilir hesabı– Fransız mürebbi ya da –çoğunlukla– mürebbiyeler görevlendirilmiştir.

Mürebbi ve mürebbiyelerin ilk örneklerine erken dönem romanlarımızdan itibaren rastlarız. İlk olarak *Felatun*

'mürebbiye'ler almaktaydılar. Ancak, bu uygulama zamanla yozlaşarak, bir nevi 'moda' akımına dönüşmüş ve 'sosyal statü'nün bir göstergesi hâline gelmiştir." Engin Yılmaz, "Türk Edebiyatında Kadın Öğretmen Tiplerleri", *Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, S. 14, Ekim 2007, s. 242.

480 Taner Timur, *Osmanlı-Türk Romanında Tarih, Toplum ve Kimlik*, İmge Kitabevi, 2. bs., Ankara 2002, s. 35-36.

481 Dilek Ceran, "Mürebbiyelik ve Türk Romanında Bazı Mürebbiye Tipleri", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 12, 2002, s. 215.

482 Cahit Kavcar, *Batılılaşma Açısından Servet-i Fünûn Romanı*, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara 1985, s. 182.

Bey ile Rakım Efendi'yi örnek verebiliriz. Mustafa Meraki Efendi'nin, oğlu Felatun ve kızı Mihriban için tuttuğu kişi bir Fransız hocadır ve haftada iki defa gelip ders verirse de böyle hocaların çocuklara sadece lisan öğretmekle kalmayıp zaman içinde onlara yabancı âdetleri ve modaları da benimsettiği görülür. Nitekim bu Fransız hocaların, hem Felatun'un hem de Mihriban'ın birer taklitçi olarak yetişmelerinde rol oynadığı anlaşılmaktadır.

Sergüzeşt'te geçen şu ifadeler bazı mürebbiyelerin oynadığı role dair açık bir fikir vermektedir:

"Celâl Bey'in hemşiresi ki ismi Tesliye idi, kendisinin mürebbiyesi olan bu ihtiyar Fransız hanımı on seneden beri İstanbul'da bulunduğu hâlde Türkçe olarak 'Bakalım... Kısmet... Yavaş yavaş...' gibi bir iki kelimeden, cümleden başka bir şey bilmez ve fakat misyonerlerin Protestanlığı neşretmek için ibraz ettikleri derecede bir taassupla kendi milletinin lisanını herkese talim etmek isterdi."⁴⁸³

Hüseyin Rahmi Gürpınar, *Mürebbiye* adlı romanında Osmanlı'da bir zamanlar yaygınlaşan yabancı mürebbiyelerin en kötü örneklerinden birini anlatır. Fransa'da "tabii bir çocuk" yani "piç" olarak doğan, annesi gibi kendisi de fahişe olan Anjel, birlikte yaşadığı Maksim adlı bir tüccarla İstanbul'a gelir, İstanbul'da bir Rum delikanlısı ile birlikteyken yakalanınca Maksim tarafından kaldıkları otelden kovulur. Sokağa atılan Anjel, İstanbul'a yerleşmiş olan bir Fransız ailesine –yalancılıktaki maharetini ortaya koyarak– başvurur ama bu aile, hâline acımakla beraber onu bir gece bile misafir etmez. Önce ona ucuzca bir oda kiralanır, sonra da Dehri

⁴⁸³ Samipaşazade Sezâi, *Sergüzeşt*, hzl. Tacettin Şimşek, Akçağ Yayınları, 5. bs., Ankara 2005, s. 43.

Efendi ailesine mürebbiyelik işiyle gönderilir.

Dehri Efendi, Anjel'i bir gece bile kendi evlerine kabul etmeyen Fransız ailesinin zıddına hiç tanımadığı bu kadını çocuklarının mürebbiyeliğiyle görevlendirir. Yalnız Anjel, göreve başlar başlamaz "Alışmış kudurmuştan beterdir" sözüne uygun olarak hemen en yakınındaki erkeklere sular ve onları baştan çıkarmayı hemen başarır. İşte o, Dehri Efendi'nin yalısında Dehri Efendi'nin üç yakınıni; kardeşi kambur Amca Bey'i, damadı Sadri Bey'i ve oğlu Şemi'yi çabucak baştan çıkarmış, her birini farklı gecelerde odasına kabul eder olmuştur. Romanın uzun bir bölümünde üçüzlü aşk şeklinde ilerleyen olay örgüsü romanın sonunda dördüzlü aşk'a dönüşür. Dördüncü kişi ise yaşlı Dehri Efendi'dir.

Anjel, ismi "melek" anlamına gelmesine rağmen "şeytan"ın ta kendisidir yahut da sembolüdür. Zira Anjel, "tapmak" anlamına gelen "adore" fiilinin çekimini;

J'adore (perestiş ediyorum)

Tu adores (perestiş ediyorsun)

Il vous adore (o size perestiş ediyor)

şeklinde yeğeni –daha altı yaşındaki– Vahip'e öğreterek bunu ders sırasında Anjel'e söyleten Sadri Bey'in sadece aklını çalmamış aynı zamanda imanını da çalmıştır. Gerçi Anjel'e tapan sadece Sadri Bey değildir, Şemi ve Amca Bey de ona tapmaktadır. Malum olduğu üzere insanların imanlarını çalmak şeytan için en birinci vazifedir. İşte Anjel de bu görevi üstlenen *insan şeytanı* türünden bir mürebbiyedir.

Dehri Efendi, çocukları mürebbiyeyle aynı odada yatırmak âdet iken Anjel'in karyolasının ucunda haç bulunduğundan, Nebahat ve Vahip'i kendi odalarında yatırır. Güya Dehri Efendi, çocuklar mürebbiyeyle aynı odada yatıp kalkarlarsa bazı Hristiyan âdetlerini öğrenmelerinden çekinmektedir. Oysaki hem küçükler hem de büyükler mürebbiyenin çekim

alanına çoktan girmişlerdir de bunun farkına bile varmazlar. Hatta roman, gönüllüce aldananlar kervanına son katılanın kendisi olmasıyla neticelenir.

Avrupa âdetlerinin benimsenmesinde, Batılı hayata hayranlık duyan gençlerin yetişmesinde ve yanlış Batılılaşma hastalığının yaygınlaşmasında mürebbiyelerin önemli rolü olmuştur. Bu tür mürebbiyelere *Araba Sevdası*'nda Mösyö Piyer'i, *Aşk-ı Memnu*'da Madam de Courton'u ve *Kiralık Kona*'ta Madam Kronski'yi örnek verebiliriz. Mesela Madam Kronski, anlattıklarıyla Seniha'nın içindeki Avrupa arzusunu kamçılادıkça kamçılar. Bu yönüyle o, âdeta bir misyonerdir.

DOKTORLAR

"Tıp, nikâhlı karın benim, edebiyat ise
metresim."⁴⁸⁴

Doktor Çehov

Tıbbın ve edebiyatın birleştiği en temel nokta *insandır*. Tıp gibi edebiyat da insanı anlamayı gaye edinir. Hatta ikisi de insan ve hastalıkları üzerine eğilir en çok. Hem bedenî hem ruhi...

Hastalık deyince akla hemen hasta ile beraber doktor da gelir. Doktorlar, hastalar için, hastalar da doktorlar için vazgeçilmezdir. Bu, romanlarda da böyledir. Her ciddi hastalıkta muhakkak doktora başvurulur. Yalnız romanlarda hastalar ve hastalıkları, doktorlardan daha çok ön plandadır. Aslında bu çok doğal bir sonuçtur. Zira roman ya kişisel ya da toplumsal sorunları ve hastalıkları ele almaya çok müsait bir türdür. O sebeple romanlarda doktorlardan çok daha fazla olmak üzere hastalarla ve dolayısıyla da hastalıklarla karşılaşırız.

Yazarlar, roman kişilerinin hayat akışı içinde birçok küçük büyük kırılmaya yer verirler. İşte hastalıklar bu kırılmalardan yahut da bazen kırılma sebeplerinden biri olur. Romancı, kendisini ulaşmak istediği neticeye götürecek her türlü aracı kullanmaktan kaçınmaz. Hastalıklar bu araçlardan yalnızca biridir. Hastalık söz konusu olmadıkça doktora

⁴⁸⁴ Gökçe Özder, "Doktor Anton Pavloviç Çehov", *Hece* (Edebiyat ve Hastalık Dosyası), S. 225, Eylül 2015, s. 113.

ihtiyaç hissedilmediğinden, doktorlar romanların çoğunlukla asli kişilerinden değildir. Onlar hastalığın ortaya çıkışı sebebiyle zorunlu olarak vardılar.

Bu anlattıklarımızdan doktorların asli kişi olduğu roman hiç yoktur anlamını çıkarmamalıdır. Hem Dünya edebiyatlarında hem de Türk edebiyatında başkişisi veya başkişilerinden biri doktor olan romanlar elbette vardır. Mesela Balzac'ın *Köy Doktoru*'nda romanın başkişisi Bay Benasis doktordur. *Madam Bovary*'de Doktor Charles Bovary romanın ikincil kişilerinden olarak önemli bir yer işgal eder. Türk edebiyatında ise mesela *Yeryüzünde Bir Melek*'teki Şefik, *Turfanda mı Yoksa Turfa mı*'da Mansur, *Kırk Hayatlar*'da Ömer Behiç, *Mev'ud Hüküm*'de Kasım Şinasi doktordur.

Bu romanlarda doktorlarla karşılaşsak da –yukarıda değinildiği üzere– bunların meslekleri ile mesleki bilgi ve tecrübeleri kurgu içinde romanların temel güdüleyicisi değildirler. Söz gelişi *Yeryüzünde Bir Melek*'teki Doktor Şefik tıp eğitimini Paris'te alıp İstanbul'a dönen, İstanbul'da doktorluk yapan birisidir ama romanın kurgusal yapısı içinde Şefik'in mesleği sadece bir araç olarak dikkat çeker. Nitekim eğer yazar Şefik'i doktor değil de mesela bir muallim, bir esnaf yahut da başka herhangi bir meslek erbabı olarak tasarlasaydı romanın akışında çok da büyük bir değişiklik olmayacaktı. Burada şöyle bir örnek verebiliriz. Romanda Şefik'in Arife'yle tanışması, Arife'nin hastalığı üzerine Şefik'in onun evine muayeneye gitmesiyle vuku bulmuştur. Eğer Şefik doktor olmasaydı da başka bir meslek adamı olsaydı yazar ne yapar eder onu yine Arife'yle bir şekilde tanıştırdı. Bir başka örnek olarak Halit Ziya'nın *Nemide*'sindeki Doktor Osman Bey'den bahsedebiliriz. O, Nemide'nin hayatta kalmasını sağlamak bakımından önemli bir rol üstlenmiş olmakla beraber yine de romanın asli kişilerinden sayılamaz.

Doktorlar Batı'da özellikle modern eğitimle beraber günlük hayata daha fazla ve daha etkin girerler. Bu durum Türkiye'de ve Türk romanında da böyledir. Ancak "19. asır sonu ve 20. asır, hekim ve hasta imgesinin artık izlenmesi çok zor bir çeşitlilik kazandığı devredir."⁴⁸⁵

Bazı yazarları, anlattıkları hastalıklı roman kişilerinin doktoru sayabiliriz. Böyle yazarlar hastalığı teşhis ettikten sonra hastanın hikâyesini bazen reçeteli bazen de reçetesiz olarak okurlara sunarlar. Bireydeki veya toplumdaki yarayı teşhis eden *doktor-romancılar*dır⁴⁸⁶ bunlar. Mesela Dostoyevski hem kendisi sara hastasıdır hem de bazı romanlarında saralı kişileri işlemiştir. Bu saralı kişilere *Budala*'daki Mişkin, *Suç ve Ceza*'daki Raskalnikov, *Karamazov Kardeşler*'deki Smerdyakov örnek verilebilir. Bu durum, yazarın şahidi olduğu, belirtilerini ve kendi üzerindeki tesirlerini bildiği hastalığının hem teşhisini yapan hem de bunun hikâyesini anlatan bir *doktor-romancı* sayılmasını sağlar.

XIX. yüzyıl ve öncesinde hastanelere olduğu kadar doktorlara da korkulu nazarlarla bakılmıştır. Bu sebeple George Orwell "19. yüzyıla ait doktorlar ve hastanelerle ilgili büyük bir korku edebiyatı seçkisi oluşturabilirsiniz."⁴⁸⁷ der. Tıbbın XX. yüzyılda ulaştığı seviyeden çok gerilerde olan o zamanların tıp bilgi ve tecrübesi çoğu hastayı yer altı hapishanesine göndermek noktasında mahirdi. Bu da daha çok doktorlar elinde gerçekleşmekteydi. Charles Bovary'yi hatırlayın. Öldürmemişti belki ama ölmekten beter etmişti Hippolyte'i...

⁴⁸⁵ Hüsrev Hatemi, "Türk Edebiyatında Hekim ve Hasta İmgesi", *Tarih ve Toplum*, S. 15, Mart 1985, s. 7.

⁴⁸⁶ Mesela Çehov'u da *doktor-öykücü* sayabiliriz. Zira "Çehov'un birçok öyküsünün ana ya da yan karakteri doktordur. Doktor karakterler büyük oranda Çehov'u temsil eder." Gökçe Özder, "Doktor Anton Pavloviç Çehov" *Hece* (Edebiyat ve Hastalık Dosyası), S. 225, Eylül 2015, s. 115.

⁴⁸⁷ George Orwell, *Kitaplar ve Sigaralar*, çev. Levent Konca, Sel Yayıncılık, 3. bs., İstanbul 2014, s. 62-63.

KAYNAKÇA

- "Başarılarının Sırrı Hastalıkları", *Hürriyet*, 22 Ağustos 2011.
(<http://www.hurriyet.com.tr/kultur-sanat/haber/18549911.asp>) (Erişim tarihi: 12.09.2015)
- "Edebiyat Dünyasının İlginç Hastalıkları", *Sabah*, 17.12.2012.
(<http://www.sabah.com.tr/newyorktimes/2012/12/17/edebiyat-dunyasinin-ilginc-hastaliklari>) (Erişim tarihi: 12.09.2015)
- ABASIYANIK, Sait Faik, "Haritada Bir Nokta", *Son Kuşlar*, YKY, 17. bs., İstanbul 2007, s. 55-61.
- ADA, Enise Özlem-Yavuz, Emine-Cantürk, Gürol, "Fetişizm: Bir Olgu Sunumu", *Justice Ministry, Council of Forensic Medicine*, 2001; 15 (3): 30-32.
- ADIVAR, Halide Edip, *Handan*, Can Yayınları, 2. bs., İstanbul 2008.
- ADIVAR, Halide Edip, *Mev'ut Hüküm*, Atlas Kitabevi, 3. bs., İstanbul 1976
- Ahmet Midhat Efendi, "Hikâye Tasvir ve Tahriri", *Yeni Türk Edebiyatı Antolojisi*, C. III, hzl. Mehmet Kaplan-İnci Enginün-Birol Emil-Zeynep Kerman, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1979, s. 53-57.
- Ahmet Midhat Efendi, "Romancı ve Hayat", *Yeni Türk Edebiyatı Antolojisi*, C. III, hzl. Mehmet Kaplan-İnci Enginün-Birol Emil-Zeynep Kerman, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1979, s. 63-69.
- Ahmet Midhat Efendi, *Çengi-Kafkas-Süleyman Muslî*, Hazırlayanlar: Erol Ülgen-Fatih Andı, TDK Yayınları, Ankara 2000.
- Ahmet Mithat Efendi, *Bütün Oyunları*, Hzl. İnci Enginün, Derghâh Yayınları, İstanbul 1998.

- Ahmet Mithat Efendi, *Dürdane Hanım*, hzl. Hüseyin Alacatlı, Akçağ Yayınları, Ankara 1999.
- Ahmet Mithat Efendi, *Eski Mektuplar-Altın Âşıkları-Mesail-i Muğlaka-Jön Türk*, hzl. Ali Şükrü Çoruk-M. Fatih Andı-Kâzım Yetiş, TDK Yayınları, Ankara 2003.
- Ahmet Mithat Efendi, *Felâatun Bey ile Râkım Efendi*, hzl. Tacettin Şimşek, Akçağ Yayınları, 5. bs., Ankara 2007.
- Ahmet Mithat Efendi, *Hayret-Bahtiyarlık*, hzl. Nuri Sağlam, TDK Yayınları, Ankara 2000.
- Ahmet Mithat Efendi, *Henüz 17 Yaşında-Acâyib-i Âlem-Dürdane Hanım*, hzl. Nuri Sağlam-Kâzım Yetiş-M. Fatih Andı, TDK Yayınları, Ankara 2000.
- Ahmet Mithat Efendi, *Jön Türk*, hzl. Osman Gündüz, Akçağ Yayınları, Ankara 1999.
- Ahmet Mithat Efendi, *Karnaval-Vah*, hzl. Kâzım Yetiş, TDK Yayınları, Ankara 2000.
- Ahmet Mithat Efendi, *Letaif-i Rivayat*, hzl. Fazıl Gökçek-Sabahattin Çağın, Çağrı Yayınları, İstanbul 2001.
- Ahmet Mithat Efendi, *Müşâhedât*, hzl. Necat Birinci, TDK Yayınları, Ankara 2000.
- Ahmet Mithat Efendi, *Yeryüzünde Bir Melek*, hzl. Nuri Sağlam, TDK Yayınları, Ankara 2000.
- AKÇAY, Ahmet Sait, "Vicdan Aynasında Kötücül: Haz ve Yaratıcılık", *Kitaplık*, S. 103, Mart 2007, ss. 69-72.
- AKÇİÇEK, Eren - GÖKÇEK, Fazıl, "Modern Türk Hikâyesinde Tababet", *Yeni Türk Edebiyatı*, S. 6, Ekim 2012, s. 87-99.
- AKTAŞ, Şerif, "Roman Hakkında", [Namık Kemal], *İntibah*, Yayına hzl. Yakup Çelik, Akçağ Yayınları, 7. bs., Ankara 2007.
- AKTUNÇ, Hulki, "Vehim... Ve Roman", *Argos*, S. 16, Aralık 1989, s. 144-145.
- AKÜN, Ömer Faruk, "Abdülhak Hâmid'in Basılı Eserleri Hakkında Yeni Bilgiler", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, S. XV, 1 Temmuz 1967, ss. 107-159.

- AKYOL, Sina, "Soruşturma: Bunaltı ve Yazma Sıkıntısı", *Varlık*, S. 1152, Eylül 2003.
- ALKAN, Erdoğan, *Romantizm*, Varlık Yayınları, İstanbul 2006.
- ALTAYLI, Hande, *Aşka Şeytan Karışır*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2010.
- ALTUN, İbrahim, *Romantik Salgın*, Telos Yayıncılık, İstanbul 1999.
- ALVAREZ, A., *İntihar-Kan Dökücü Tanrı*, çev. Zuhâl Çil Sarıkaya, Öteki Yayınevi, 3. bs., Ankara 1999.
- ALVAREZ, Alfred, "Yirminci Yüzyıla Geçişte İntihar", çev. Oğuz Tecimen, *Notos Öykü* (Edebiyatta İntihar), S. 37, Aralık 2012, s. 45-48.
- ANDI, M. Fatih, *Ara Nesil Şairi Mehmed Celâl / Hayatı-Görüşleri-Şiirleri*, Alfa Basım Yayım Dağıtım, İstanbul 1995.
- ANDI, M. Fatih, *Roman ve Hayat*, Hat Yayınevi, 4. bs., İstanbul 2013.
- ARABACI, Figen, "Kim Suçlu?", *Varlık*, S. 1240, Ocak 2011, s. 9-10.
- ARGUNŞAH, Hülya, "Fatma Aliye Hanım ve Hayal ve Hakikat Üzerine", [Bir Kadın (Fatma Aliye Hanım) ve Ahmet Mithat], *Hayal ve Hakikat*, hzl. Hülya Argunşah, Kesit Yayınları, İstanbul 2012, ss. 13-33.
- ARMAN, Angelika, "İmge Kavramının Sorunsalı Üzerine –Flaubert ve Kafka- 'Bovarizm' ve 'Kafkaesklik'", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C. 42, S. 1-2, 2002, s. 197-209.
- ASİLTÜRK, Bâki, *Reşat Nuri Güntekin'in Romanlarında Hastalık*, İkaros Yayınları, İstanbul 2009.
- ATA, Doktor Galib, "Tıp ve Edebiyat", *Servet-i Fünun*, 3 Temmuz 1324 (16 Temmuz 1908), s. 228-230.
- ATABEYOĞLU, Selâhattin Enis, *Zâniyeler*, Salkımsöğüt Yayınevi, Erzurum 2013.
- AYDIN, Öykü Didem, "Edebiyat ve Suç", *Varlık*, S. 1240, Ocak 2011, s. 11-16.

- AYVAZOĞLU, Beşir, *Aşk Estetiği*, Kapı Yayınları, 2. bs., İstanbul 2014.
- BAĞLI, Mazhar, *Modernizme Direnen Estetik*, Kapı Yayınları, İstanbul 2010.
- Baha Tevfik, *Teceddüd-i İlmî ve Edebî*, Dersaadet Kütübhânesi, İstanbul, ts.
- BALZAC, Honore de, *Köy Doktoru*, Oda Yayınları, 2. bs., İstanbul 2000.
- BARIŞ, Y. İzzettin, "Dünyada Tüberkülozun Tarihçesi", *Toraks Dergisi*, C. 3, S. 3, Aralık 2002, s. 338-340.
- BAŞAR, Şükûfe Nihal, *Bütün Eserleri I-Şiirler*, Yayınma hzl. Yaprak Zihnioğlu, Kitap Yayınevi, İstanbul 2008.
- BAŞARSLAN, Suzan Nur, "Emma'dan Bihruz'a... Bovarizm'den Sendroma", <http://www.derindusunce.org/2008/11/18/bo-vary-flaubert/> (Erişim tarihi: 12.09.2015)
- BATAİLLE, Georges, *Edebiyat ve Kötülük*, Çev. Ayşegül Sönmezay, Ayrıntı Yayınları, 2. bs., İstanbul 2004.
- BAUDRİLLARD, Jean, *Kötülüğün Şeffaflığı-Aşırı Fenomenler Üzerine Bir Deneme*, çev. Işık Ergüden, Ayrıntı Yayınları, 5. bs., İstanbul 2012.
- BEKİROĞLU, Nazan, "Tıp ve Edebiyat", *Zaman*, 7 Eylül 2014.
- BENİCE, Etem İzzet, *Beş Hasta Var*, hzl. Selim İleri, Doğan Kitapçılık, İstanbul 2002.
- Beşir Fuad, *Şiir ve Hakikat*, hzl. Handan İnci, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1999.
- BEYATLI, Yahya Kemal, *Edebiyata Dair*, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, 5. bs., İstanbul 2005.
- BİRSEL, Salâh, *Ah Beyoğlu Vah Beyoğlu*, Nisan Yayınları, 5. bs., İstanbul 1993.
- BİRSEL, Salâh, *İstanbul-Paris*, Nisan Yayınları, 2. bs., İstanbul 1992.
- BİRSEL, Salâh, *Kahveler Kitabı*, Sel Yayıncılık, 6. bs., İstanbul 2014.

- C. Remzi, *Hâtıra-i Sevdâ Yahud İlk Göz Ağrısı*, Ahter Matbaası, İstanbul 1312/1896.
- CERAN, Dilek, "Mürebbiyelik ve Türk Romanında Bazı Mürebbiye Tipleri", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 12, 2002, s. 215-227.
- CEVİZCİ, Ahmet, "Platon Hayatı ve Eserleri", [Platon], *İon*, çev. Furkan Akderin, Say Yayınları, İstanbul 2010, ss. 7-18.
- CHATEAUBRIAND, François, *Atala-Rene*, Ark Kitapları, İstanbul 2002.
- ÇALIK, Ramazan-Tepekaya, Muzaffer, "Birinci Dünya Savaşı Esnasında Anadolu'daki Salgın Hastalıklar ve Ermeniler", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 16, 2006, s. 205-228.
- ÇALIŞLAR, İpek, *Halide Edib-Biyografisine Sığmayan Kadın*, Everest Yayınları, İstanbul 2010.
- ÇELİK, Faik, "Edebiyat ve Verem", http://arsiv.mevsimsiz.net/y-4820/Edebiyat_ve_Verem/. (Erişim tarihi: 12.09.2015)
- ÇELİK, Ömer-Öztürk, Mustafa-Kaya, Mustafa, *Üsve-i Hasene*, Erkam Yayınları, İstanbul 2011.
- ÇETİN, Nurullah, "Ahmet Mithat Efendi'nin Romancılığı", *Ahmet Mithat Efendi*, Editör: Mustafa Miyasoğlu, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 2012, s. 131-147.
- ÇETİŞLİ, İsmail, *Batı Edebiyatında Edebî Akımlar*, Akçağ Yayınları, 8. bs., Ankara 2007.
- ÇETİŞLİ, İsmail, *Metin Tahlillerine Giriş/2 Hikâye-Roman-Tiyatro*, Akçağ Yayınları, Ankara 2004.
- ÇIKLA, Selçuk, "Erken Dönem Türk Modernleşmesinin Dinamiklerini Araba Sevdası'nın Mefhum-ı Muhalifleri Üzerinden Okumak", *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2013 [VI/2], s. 271-291.
- ÇIKLA, Selçuk, "Halit Ziya ve Mehmet Rauf'un Hayatları ile Romanları", *Dergâh*, C. 12, S. 142, Aralık 2001, ss. 14-17.
- ÇIKLA, Selçuk, *Roman ve Gerçeklik Bağlamında Kültür Değişimleri ve Servet-i Fünûn Romanı*, Akçağ Yayınları, Ankara 2004.

- ÇORUK, Ali Şükrü, *Cumhuriyet Devri Türk Romanında Beyoğlu*, Kitabevi, İstanbul 1995.
- DELLALOĞLU, Besim F., *Bir Tanpınar Fetişizmi*, Ufuk Yayınları, 3. bs., İstanbul 2013.
- DEMİR, Yavuz, *İlk Dönem Hikâyelerinde Anlatıcılar Tipolojisi*, Akçağ Yayınları, Ankara 1995.
- DEMİRYÜREK, Meral, "Finten'de Hasta, Hastalık ve Doktor", 1. *Uluslararası Türk Tıp Tarihi Kongresi (20-24 Mayıs 2008) - 10. Ulusal Türk Tıp Tarihi Kongresi Bildiri Kitabı*, C. 1, Selçuk Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2008, s. 195-206.
- DERVİŞCEMALOĞLU, Bahar, "Edebiyat İle Tıbbın Buluştuğu Nokta: Anlatısal Tıp" *Yeni Türk Edebiyatı*, S. 6, Ekim 2012, s. 101-116.
- DİNO, Güzin, *Türk Romanının Doğuşu*, Agora Kitaplığı, İstanbul 2008.
- DOĞAN, Mehmet Medeni - ÇELİK, Sıddıka Dilek Yalçın, "Türk Romanında (1870-1950) Hastalıktan Sağlığa: İstanbul'da Bulunan Hastaneler ve Hava Değişimi İçin Önerilen Merkezler", *Geçmisten Günümüze İstanbul'da Sağlık Uluslararası Kongre Kitabı*, Nobel Yayın Dağıtım, İstanbul 2010, s. 529-546.
- DÖNMEZ, Ali Osman, *Bir Medeniyet Tasavvuru Çerçevesinde Fethullah Gülen ve Edebiyat*, Nil Yayınları, İstanbul 2013.
- DURGUN, Hatice Harika, "Romantik Edebiyatın Eleştirisi Bağlamında Hüseyin Rahmi'nin 'İstiğrak-ı Seheri'si", *Yeni Türk Edebiyatı*, S. 5, Nisan 2012, s. 29-40.
- EAGLETON, Terry, *Kötülük Üzerine Bir Deneme*, çev. Şenol Bezci, İletişim Yayınları, İstanbul 2011.
- Ebû Bekir Râzî, *Ruh Sağlığı*, çev. Hüseyin Karaman, İz Yayıncılık, 2. bs., İstanbul 2008.
- Ebu'l-Kâsım en-Neysabûrî, *Akıllı Deliler*, çev. Yahya Atak, Şûle Yayınları, 6. bs., İstanbul 2010.
- ECO, Umberto, *Anlatı Ormanlarında Altı Gezinti*, çev. Kemal Atakay, Can Yayınları, 3. bs., İstanbul 1996.

- EFLATUN, *Devlet*, çev. Sabahattin Eyüboğlu-M. Ali Cimcoz, Türkiye İş Bankası Yayınları, 2. bs., İstanbul 2006.
- Emine Semiye, *Sefalet*, Hazırlayanlar: Kadriye Kaymaz-Zeynep Berketaş, Lacivert Yayıncılık, İstanbul 2010.
- EMRE, İsmet, "Muzır Edebiyat I", *Kıyıdağlar*, Yeni Kuşak Yayınları, 2. bs., Ankara 1999s. 93-96.
- EMRE, İsmet, *Ben, Femur*, Kentkitap, Ankara 2008.
- EMRE, İsmet, *Edebiyat ve Psikoloji*, Anı Yayıncılık, 2. bs., Ankara 2006.
- ERASMUS, Desiderius, *Deliliğe Övgü*, çev. Hasan İlhan, Sayfa Yayınları, İstanbul 2011.
- ERCİLASUN, Bilge, "Edebiyatımızda Marazilik", *Yeni Türk Edebiyatı Üzerine İncelemeler*, Akçağ Yayınları, Ankara 1997, s. 409-420.
- ERDOĞAN, Altay Ömer, "Üst Başlık Suç, Alt Başlık Ceza: Edebiyatın Adaleti", *Varlık*, S. 1240, Ocak 2011, s. 4-8.
- ERER, Sezer, "Tıp ve Edebiyat: İki Eser İki Hastalık", *Lokman Hekim Journal*, C. 2, S. 3, 2012, s. 51-57.
- EROĞLU, Yelda, "Yazarın Hastalığı, Hastalığın Edebiyatı", *Kitap Zamanı*. (http://kitapzamani.zaman.com.tr/kapak/yazarin-hastaligi-hastaligin-edebiyati_547070 / (Erişim tarihi: 12.09.2015))
- EROL, Kemal, *Modern Türk Şiirinde Aşk Ölüm ve İntihar*, Akçağ Yayınları, Ankara 2010.
- EROL, Safiye, *Ciğerdelen*, Kubbealtı Neşriyat, 10. bs., İstanbul 2012.
- ERSOY, Mehmet Akif, *Safahat*, Neşre Hazırlayan: M. Ertuğrul Düzdağ, TDV Yayınları, 7. bs., Ankara 2012.
- ESEN, Nüket, *Hikâye Anlatan Adam: Ahmet Mithat*, İletişim Yayınları, İstanbul 2014.
- ESEN, Nüket, *Modern Türk Edebiyatı Üzerine Okumalar*, İletişim Yayınları, 2. bs., İstanbul 2010.
- EVİN, Ahmet Ö., *Türk Romanının Kökenleri ve Gelişimi*, çev. Osman Akınhay, Agora Kitaplığı, İstanbul 2004.

- Fatma Aliye Hanım-Ahmet Mithat, *Hayal ve Hakikat*, hzl. Hülya Argunşah, Kesit Yayınları, İstanbul 2012.
- Fatma Aliye Hanım, *Muhâdarât*, hzl. Emel Aşa, Enderun Kitabevi, İstanbul 1996.
- Fazlı Necip, *Dilâver*, hzl. Erol Ülgen, Akçağ Yayınları, Ankara 2005.
- FEDAİ, Özlem, "Tanzimat Romanında Lilith'in Ruh İkizi Bir 'Femme Fatale' Olarak Zehra", *Yeni Türk Edebiyatı Araştırmaları*, S. 7, Ocak-Haziran 2012, s. 79-93.
- FİNN, Robert P., *Türk Romanı-İlk Dönem 1872-1900*, çev. Tomris Uyar, Agora Kitaplığı, 2. bs., İstanbul 2003. (3. basım mı, yayınevinden araştır)
- FLAUBERT, Gustave, *Madam Bovary*, çev. Sâmih Tiryakioğlu, İletişim Yayınları, İstanbul 2013.
- FOUCAULT, Michel, *Akıl Hastalığı ve Psikoloji*, çev. Emre Bayoğlu, Ayrıntı Yayınları, 2. bs., İstanbul 2014.
- FREUD, Sigmund, "Dostoyevski ve Baba Katilliği", [Dostoyevski], *Karamazov Kardeşler*, çev. Ergin Altay, İletişim Yayınları, 6. bs., İstanbul 2003, s. 9-24.
- FREUD, Sigmund, *Sanat ve Sanatçı Üzerine*, çev. Kâmuran Şipal, YKY, 4. bs., İstanbul 2007.
- FREVİLLE, Jean, "Plehanov ve Toplum, Sanat, Estetik, Eleştiri", [Georgi V. Plehanov], *Sosyalist Açından Toplum, Sanat, Eleştiri*, çev. Asım Bezirci, Evrensel Basım Yayın, 4. bs., İstanbul 1991, s. 9-76.
- FUSILLO, Massimo, *Edebiyatta Estetik*, çev. Fisun Demir, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara 2012.
- FUZÛLÎ, *Rind ile Zâhid-Sıhhat ile Maraz*, çev. Hüseyin Ayan, Büyüyenay Yayınları, İstanbul 2012.
- GASSET, Jose Ortega y, *Sanatın İnsansızlaştırılması ve Roman Üstüne Düşünceler*, çev. Neyyire Gül Işık, YKY, 2. bs., İstanbul 2013.
- GEMİLİ, Volkan, *Ahmet Midhat Efendi'nin Roman ve Hikâyelerinde Roman Hakkındaki Görüşleri*, Erzincan Üniversite-

- si Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzincan 2015.
- GENÇ, Ayten, "Peyami Safa'nın Eserlerinde Hastalık ve Ölüm", *Millî Kültür*, S. 77, Ekim 1990, s. 43-45.
- GÖÇGÜN, Önder, *Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın Romanları ve Romanlarında Şahıslar Kadrosu*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1987.
- GÖKA, Erol, "Bir Hastalık Olarak Aşk: Karşılıksız Aşk Sendromu", *Kriz Dergisi*, 6 (2), ss. 33-41.
- GÖKALP, Haluk, "Divan Şiirinde İntihar/Aşk Ölmekle Başlar", *Türk Edebiyatı*, S. 378, Nisan 2005, s. 10-15.
- GÖKÇEK, Fazıl, *Bir Tartışmanın Hikâyesi: Dekadanlık*, Dergâh Yayınları, 2. bs., İstanbul 2009.
- GÖKTUNA, Ahmet Sabri, *Sosyalist Ülkelerde Fikir ve Sanatın Kaderi*, Tercüman 1001 Temel Eser: 16, ts.
- GRAY, Simon, *Antik Çağdan Modern Dünyaya Aşkın Tarihi*, çev. Yeşim Seber, Everest Yayınları, İstanbul 2014.
- GÜLEÇ, İsmail, "İslam'da Şiir ve Şair Algısına Dair Kimi Tespitler", *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, S. 13, 2014, s. 1-22.
- GÜNTEKİN, Reşat Nuri, *Çalığıuşu*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul ts.
- GÜNTEKİN, Reşat Nuri, *Eski Hastalık*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, ts.
- GÜNTEKİN, Reşat Nuri, *Yaprak Dökümü*, İnkılâp Yayınevi, İstanbul, ts.
- GÜRBİLEK, Nurdan, *Benden Önce Bir Başkası*, Metis Yayınları, İstanbul 2011.
- GÜRBİLEK, Nurdan, *Kör Ayna, Kayıp Şark*, Metis Yayınları, 4. bs., İstanbul 2014.
- GÜRBİLEK, Nurdan, *Kötü Çocuk Türk*, Metis Yayınları, 3. bs., İstanbul 2010.
- GÜRPINAR, Hüseyin Rahmi, *Metres*, hzl. Kemal Bek, Özgür Yayınları, 7. bs., İstanbul 1998.

- GÜRPINAR, Hüseyin Rahmi, *Mürebbiye*, hzl. Kemal Bek, Özgür Yayınları, İstanbul 2014.
- GÜRPINAR, Hüseyin Rahmi, *Şık*, hzl. Kemal Bek, Özgür Yayınları, İstanbul 2014.
- GÜRPINAR, Hüseyin Rahmi, *Şıpsavdi*, hzl. Kemal Bek, Özgür Yayınları, 11. bs., İstanbul 2014.
- HADDADADİL, Gulam Ali, *Çıplaklık Kültürü ve Kültürel Çıplaklık*, çev. Sabah Kara, Kitap Yayınları, 1984.
- Hançerli Hanım Hikâye-i Garibesi*, hzl. Yakup Çelik, Akçağ Yayınları, Ankara 1999.
- HATEMİ, Hüsrev, "Türk Edebiyatında Hekim ve Hasta İmgesi", *Tarih ve Toplum*, S. 15, Mart 1985, s. 5-8.
- http://tr.wikipedia.org/wiki/Gen%C3%A7_Werther%27in_Ac%C4%B1lar%C4%B1 (Erişim tarihi: 12.09.2015)
- http://www.vatankitap.gazetevatan.com/haber/kerime_nadir_toplumu_o_kadar_etikledi_ki_cocuklara_nalan_kenan_funda_adi_verilm/1/22383 (Erişim tarihi: 12.09.2015)
- <http://www.fotoritimdergi.com/ali-ihsan-okten-bir-roman-tik-hastaligin-edebi-ve-fotografik-analizi> (Erişim tarihi: 12.09.2015)
- <http://www.haberturk.com/saglik/haber/1059592-turkiyenin-depresyon-haritasi> (Erişim tarihi: 12.09.2015)
- İbn-i Kesir, *Tefsir*, C. III.
- İbn-i Sinâ, *El-Kânûn fî't-Tıbb*, 1. Kitap, Çev. Esin Kâhya, AKM Yayınları, 3. bs., Ankara 2014.
- İLERİ, Selim, "Verem Edebiyatı", *Zaman*, 11 Eylül 2011.
- İLHAN, Attilâ, *Hangi Edebiyat*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2002.
- İNCİ, Handan, "Şiir ve Hakikat Üzerine", [Beşir Fuad], *Şiir ve Hakikat*, hzl. Handan İnci, YKY, İstanbul 1999, s. 15-31.
- JUDT, Tony, *Kötülük Kol Gezerken*, çev. Dilek Şendil, YKY, İstanbul 2012.

- JUSDANIS, Gregory, *Kurgu Hedef Tahtasında-Edebiyatın Savunusu*, çev. Çiçek Özdek, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2012.
- KALKAN, Ahmed, *Kur'an Kavramları Ansiklopedik Sözlüğü*, C. 4, Dâvud Emre Yayınevi, İstanbul 2011.
- KAPLAN, Mehmet, *Tevfik Fikret, Devir-Şahsiyet-Eser*, Dergâh Yayınları, 15. bs., İstanbul 2012.
- KARAOSMANOĞLU, Yakup Kadri, *Kıralık Konak*, İletişim Yayınları, 46. bs., İstanbul 2011.
- KARAOSMANOĞLU, Yakup Kadri, *Sodom ve Gomore*, İletişim Yayınları, 31. bs., İstanbul 2015.
- KAVCAR, Cahit, *Batılılaşma Açısından Servet-i Fünûn Romanı*, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara 1985.
- KEMİKLİ, Bilal, "Divan Şiirinde Hastalık ve Tedavi", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 16, S. 1, 2007, s. 19-36.
- KILLIOĞLU, İsmail, *Edebiyat ve Suç*, Akabe Yayınları, İstanbul 1988.
- KISAKÜREK, Necip Fazıl, *Çile*, YKY, 3. bs., İstanbul 2005.
- KISAKÜREK, Necip Fazıl, *Edebiyat Mahkemeleri*, Büyük Doğu Yayınları, 5. bs., İstanbul 2013.
- KIERKEGAARD, Soren, *Ölümcül Hastalık Umutsuzluk*, çev. M. Mukadder Yakupoğlu, Doğu Batı Yayınları, 5. bs., Ankara 2010.
- KOÇU, Reşat Ekrem, *Binbirdirek Batakhanesi Cevahirli Hanım-sultan*, Doğan Kitapçılık, 2. bs., İstanbul 2004.
- KOLCU, Abdurrahman, *Dandizm ve Türk Edebiyatında Dandy*, Salkımsöğüt Yayınları, Erzurum 2012.
- KOLCU, Ali İhsan, "Muhâdarât Romanı Üzerine", *Muhâdarât*, [Fatma Aliye], Salkımsöğüt Yayınları, Erzurum 2011, s. 309-319.
- KOLCU, Ali İhsan, "Yenileşmenin İkinci Kuşağı", *Yeni Türk Edebiyatı El Kitabı 1839-2000*, Ed. Ramazan Korkmaz, Grafiker Yayınları, 5. bs., Ankara 2009, s. 85-112.

- KORKMAZ, Ferhat, "Türk Romanının İlk Boverist Tipleri", *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 10, S. 35, Kış 2011, s. 320-336.
- KÖPRÜLÜ, Mehmed Fuad, "Edebiyatta Marazilik", *Bugünkü Edebiyat*, Cihan Biraderler Matbaası, İstanbul 1924, s. 30-39.
- Kur'an-ı Kerim Meali, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi.
- KUTLU, Mustafa, *Hayat Güzeldir*, Dergâh Yayınları, 6. bs., İstanbul 2014.
- LA FONTAİNE, *Masallar*, çev. Sabahattin Eyüboğlu, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 5. bs., İstanbul 2007.
- LAMARTİNE, Alphonse de, *Graziella*, çev. İrem Özkaşıkçı, Babıali Kültür Yayıncılığı, 2. bs., İstanbul 2012.
- LE SAGE, *Topal Şeytan Hikâyesi*, Mütercimi: Kadri, İstanbul 1288/1872.
- LUKACS, George, "Healthy or Sick Art", *Writer and Critic*, Merlin Press, Londra 1970, s. 103-109.
- Mehmet Celal, *Roman Mütâlaası*, Kasbar Matbaası, İstanbul 1312/1896.
- Mehmet Celal'in Hikâye ve Romanları, hzl. Nurcan Şen, Kurgan Yayınları, Ankara 2014.
- Mehmet Rauf, *Genç Kız Kalbi*, Günümüz Türkçesine Uyarlayan: Mustafa Özbalcı, İlya Yayınevi, İzmir 2004.
- Mehmed Sıdkı (İskeçeli), "Hanım Kızlara Roman Mütâlaası ve Tiyatrolar", *Terakki*, nr. 26, 27 Ağustos 1319/18 Cemaziyela-hir 1321, s. 203-204.
- MERİÇ, Cemil, *Bu Ülke*, İletişim Yayınları, 35. bs., İstanbul 2010.
- MERİÇ, Cemil, *Jurnal*, C. 1, İletişim Yayınları, 7. bs., İstanbul 1997.
- MERİÇ, Cemil, *Kırk Ambar*, C. I, İletişim Yayınları, 16. bs., İstanbul 2014.
- MERVİLLE, Herman, *Billy Budd*, çev. Ahmet Seven, YKY, 3. bs., İstanbul 2011.
- Molla Camî, *Baharistan*, Timaş Yayınları, Hazırlayan: Sadık Yal-sızıuçanlar, İstanbul 2001.

- MORAN, Berna, "Alafranga Züppeden Alafranga Haine", *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış 1*, İletişim Yayınları, 20. bs., İstanbul 2008, s. 259-268.
- MORAN, Berna, *Edebiyat Kuramları ve Eleştiri*, İletişim Yayınları, 18. bs., İstanbul 2008.
- MURDOCH, Iris, *Ateş ve Güneş-Platon Sanatçıları Niçin Dışlandı?*, çev. Serdar Rifat Kırkoğlu, Ayrıntı Yayınları, 2. bs., İstanbul 2008.
- Nabizade Nazım, *Hâlâ Güzel*, hzl. Kemal Bek, Bordo-Siyah Yayınları, İstanbul 2004.
- Nabizade Nazım, *Karabibik*, Kültür Bakanlığı Yayınları, hzl. Kemal Ateş-Erdoğan Kul, Ankara 2002.
- Nabizade Nazım, *Zehra*, hzl. Hüseyin Alacatlı, Akçağ Yayınları, 4. bs., Ankara 2005.
- NACİ, Fethi, "Türk Romanı Aşk-ı Memnu ile Başlar", *Gösteri Sanat-Edebiyat*, S. 4, Mart 1981.
- NACİ, Fethi, *40 Yılda 40 Roman*, Oğlak Yayıncılık, İstanbul 1994.
- NADİR, Kerime, *Hıçkırık*, hzl. Selim İleri, Doğan Kitap, 4. bs., İstanbul 2010.
- Namık Kemal, "Hürriyet-i Efkâr", *Namık Kemal Antolojisi*, Toplayan: Ahmet Hamdi Tanpınar, Muallim Ahmet Halit Kitabevi, İstanbul 1942.
- Namık Kemal, *Gülnehal*, hzl. Ayşe Demir, Akçağ Yayınları, Ankara 2005.
- Namık Kemal, *İntibah*, hzl. Yakup Çelik, Akçağ Yayınları, 7. bs., Ankara 2007.
- Namık Kemal, *Mukaddime-i Celal*, Matbaa-i Ebuzziya, İstanbul 1305/1889.
- Namık Kemal, *Tahrib-i Harâbât*, Matbaa-i Ebuzziya, 2. Tab', İstanbul 1304/1888.
- Namık Kemal, *Zavallı Çocuk*, Kitapzamanı, İstanbul 2009.
- NARLI, Mehmet, "Edebiyat ve Delilik (Osmanlı-İslam ve Avrupa-Hristiyan Edebiyatları Bağlamında Bir Değini)", *Hece* (Edebiyat ve Hastalık Dosyası), S. 225, Eylül 2015, s. 80-86.

- NARLI, Mehmet, "Tanzimat Romanında Beden ve Kişilik İlişkileri Üzerine Bir Çözümleme", *Yeni Türk Edebiyatı Araştırmaları*, S. 1, Ocak-Haziran 2009, s. 165-177.
- NARLI, Mehmet, *Edebiyat ve Delilik-Türk Roman ve Öyküsünde Deliler ve Delilik*, Akçağ Yayınları, Ankara 2013.
- OKTAY, Ahmet, "Derdime Verem Diyorlar", *Kitap-lık*, S. 61, Mayıs 2003, ss. 47-51.
- ORTAÇ, Yusuf Ziya, "Edebiyatın Faideleleri ve Zararları", *Cumhuriyet*, 6 Kânunuevvel 1932, s. 3.
- ORWELL, George, "Niçin Yazıyorum?", *Yazıhane*, çev. Nilüfer Bırol, Seçkiyi Hazırlayan: Murathan Mungan, Metis Yayınları, İstanbul 2003, ss. 22-30.
- ORWELL, George, *Kitaplar ve Sigaralar*, çev. Levent Konca, Sel Yayıncılık, 3. bs., İstanbul 2014.
- Oxford Advanced Learner's Dictionary*, 6th Edition, Oxford University Press, Oxford 2000.
- Ömer Seyfettin, "Bahar ve Kelebekler", *Ömer Seyfettin-Bütün Eserleri/Hikâyeler 1*, hzl. Hülya Argunşah, Dergâh Yayınları, 2. bs., İstanbul 2007, s. 165-175.
- ÖZEL, İsmet, *Erbain*, Şule Yayınları, 8. bs., İstanbul 1998.
- ÖZGÜL, M. Kayahan, *Seke Seke Ben Geldim (Sekmeler-I)*, Hece Yayınları, Ankara 2008.
- ÖZGÜL, M. Kayahan, *Seke Seke Ben Geldim (Sekmeler-II)*, Hece Yayınları, Ankara 2008.
- ÖZGÜL, M. Kayahan, *Dîvan Yolu'ndan Pera'ya Selâmetle*, Hece Yayınları, Ankara 2006.
- PAMUK, Orhan, *Yeni Hayat*, İletişim Yayınları, 73. bs., İstanbul 2010.
- PARLA, Jale, "İstanbul'da İki Don Kışot: Meczup Okurdan Saf Okura", *Berna Moran'a Armağan*, İletişim Yayınları, İstanbul 1997, s. 185-209.
- PARLA, Jale, *Babalar ve Oğullar: Tanzimat Romanının Epistemolojik Temelleri*, İletişim Yayınları, 8. bs., İstanbul 2010.

- PARLA, Jale, *Don Kişot'tan Bugüne Roman*, İletişim Yayınları, 10. bs., İstanbul 2010.
- PARLA, Jale, *Türk Romanında Yazar ve Başkalaşım*, İletişim Yayınları, İstanbul 2011.
- PARLATIR, İsmail, *Tanzimat Edebiyatında Kölelik*, TTK Yayınları, Ankara 1992.
- PERİN, Cevdet, *Fransız Romantizmi*, Uzluk Basımevi, Ankara 1942.
- PLATON, *Phaidros Ya Da Güzellik Üzerine*, çev. Birdal Akar, Bilgesu Yayıncılık, Ankara 2014.
- PLEHANOV, Georgi V., *Sosyalist Açıdan Toplum, Sanat, Eleştiri*, çev. Asım Bezirci, Evrensel Basım Yayın, 4. bs., İstanbul 1991.
- PRÉVOST, Abbé, *Manon Lescaut*, çev. Burhan Bolan, Engin Yayıncılık, İstanbul 2003.
- QUINCEY, Thomas de, *Bir İngiliz Afyon Tiryakisinin İtirafı*, çev. Batu Boran, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2. bs., İstanbul 2013.
- QUINCEY, Thomas de, *Güzel Sanatların Bir Dalı Olarak Cinayet*, çev. İsmet Birkan, İletişim Yayınları, 3. bs., İstanbul 2013.
- ÖZDER, Gökçe, "Doktor Anton Pavloviç Çehov", *Hece* (Edebiyat ve Hastalık Dosyası), S. 225, Eylül 2015, s. 113-115.
- Recaîzade M. Ekrem-Bütün Eserleri I, hzl. İsmail Parlatır-Nurullah Çetin-Hakan Sazyek, MEB Yayınları, İstanbul 1997.
- Recaî-zade M. Ekrem-Bütün Eserleri III, hzl. İsmail Parlatır-Nurullah Çetin-Hakan Sazyek, MEB Yayınları, İstanbul 1997.
- ROSS, John J., *Shakespeare'in Titremesi Orwell'in Öksürüğü*, çev. Merve Sevtap Ilgın, YKY, İstanbul 2015.
- RUGGIERO, Vincenzo, *Edebiyat ve Suç*, çev. Berna Kılınçer, Everest Yayınları, İstanbul 2009.
- SAFA, Peyami, *Bir Tereddüdün Romanı*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, ts.
- SAFA, Peyami, *Dokuzuncu Hariciye Koşuşu*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, ty.

- SAFA, Peyami, *Objektif 2: Sanat Edebiyat Tenkit*, Ötüken Neşriyat, 5. bs., İstanbul 1990.
- SAFA, Peyami, *Sözde Kızlar*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, ts.
- Safvet Nezihî, *Zavallı Necdet*, İskele Yayıncılık, İstanbul 2007.
- SAĞLIK, Şaban, "Çağlarına Meydan Okuyan İki Parodik Kahraman Efruz Bey ve Don Kişot", *Ömer Seyfettin'i Yeniden Okumak*, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri 2006, s. 157-197.
- SAINT-PIERRE, Bernardin de, *Paul ve Virginie*, Düzenleyen: Öner Kemal, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 2000.
- Samipaşazade Sezai, *Küçük Şeyler*, Akvaryum Yayınevi, İstanbul 2007.
- Samipaşazade Sezâi, *Sergüzeşt*, hzl. Tacettin Şimşek, Akçağ Yayınları, 5. bs., Ankara 2005.
- SANCAK, Yusuf, *Hız. Peygamber Devrinde Şiir*, Şafak Yayınevi, Erzurum 1999.
- SARIKAYA, Bekir, *Rüknüddin Ahmed'in Acâibü'l-Mahlûkât Tercümesi (Giriş-Metin-Sözlük)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2010.
- SARMIŞ, İbrahim, "İslam'ın Şiire Bakışı", *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Yıl: 1990, S. 3, s. 133-163.
- SEVEN, Ahmet, "Herman Merville ve Billy Budd", *Billy Budd*, [Herman Merville], çev. Ahmet Seven, YKY, 3. bs., İstanbul 2011, s. 9-15.
- SEVİNÇ, Canan, "Peyami Safa'nın Romanlarında Metafor Olarak Hastalık", *Hece*, S. 217, Ocak 2015, s. 94-103.
- SONTAG, Susan, *Metafor Olarak Hastalık-AIDS ve Metaforları*, çev. Osman Akınhay, Agora Kitaplığı, İstanbul 2005.
- SOYGÜR, Haldun, "Sanat ve Delilik", *Klinik Psikiyatri Dergisi*, C. 2, S. 2, 1999, s. 124-133.
- SOYŞEKERCİ, Hülya, "Emile Zola'nın 'Therese Raquin' Romanında Suç ve Ceza", *Varlık*, S. 1240, Ocak 2011, s. 18-24.
- SÜMEYRA, Cemile, *Kendi Kalemimi Kıranlar-Türk Edebiyatında İntihar*, Şule Yayınları, İstanbul 2007.

- Şehbenderzade Filibeli Ahmed Hilmi, *A'mâk-ı Hayal*, Günümüz Türkçesine Aktaran: Muharrem Tan, Yeditepe Yayınevi, 4. bs., İstanbul 2006.
- Şemseddin Sami, *Taaşşuk-ı Tal'at ve Fitnat*, hzl. Yakup Çelik, Akçağ Yayınları, Ankara 2005.
- ŞEN, Cafer, "Edebî Söylemin Düzeninde Bir Yapısöküm Tavrı Olarak "Yaratıcı/Yaz(dır)ıcı Hastalık"ın Psikanalitik Temelleri Üzerine", *Kurgan Edebiyat*, Yıl: 2, S. 9, Eylül-Ekim 2012, s. 6-17.
- ŞERİATİ, Ali, *Sanat*, Fecr Yayınları, Ankara 2008.
- Şinasi-Bütün Eserleri, hzl. İsmail Parlatır-Nurullah Çetin, Ekin Kitabevi, Ankara 2005.
- TABERÎ, Câmîu'l-beyân Fî Te'vîli'l-Kur'an, C. X, thk. Ahmed Muhammed Şakir, neşr. Müessesetü'r-Risale, Beyrut 1420/2000.
- TANPINAR, Ahmet Hamdi, *19'uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, Çağlayan Kitabevi, 8. bs., İstanbul 1997.
- TANPINAR, Ahmet Hamdi, *Edebiyat Üzerine Makaleler*, hzl. Zeynep Kerim, Dergâh Yayınları, 5. bs., İstanbul 1998.
- TANPINAR, Ahmet Hamdi, *Huzur*, Dergâh Yayınları, 23. bs., İstanbul 2014.
- TARHAN, Abdülhak Hâmid, *Tiyatroları 1*, hzl. İnci Enginün, Dergâh Yayınları, İstanbul 1998.
- TARHAN, Abdülhak Hâmid, *Tiyatroları 2*, hzl. İnci Enginün, Dergâh Yayınları, İstanbul 1998.
- TARHAN, Abdülhak Hâmid, *Tiyatroları 3-Duhter-i Hindû / Finten*, hzl. İnci Enginün, Dergâh Yayınları, İstanbul 1998.
- TARIM, Rahim, "Servet-i Fünûn Romanı ve Bovarizm", *Est&Non*, S. 7, Şubat-Nisan 2001, s. 79-88.
- TAŞDELEN, Vefa, "Hastalık Durumları ve Şifa Olarak Söz", *Hece* (Edebiyat ve Hastalık Dosyası), S. 225, Eylül 2015, s. 97-100.
- TATAR, Gülcan, "Kiralık Konak'ta Madame Bovary", *C. Ü. Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 30, S. 1, Mayıs 2006, s. 109-119.
- Tecrid-i Sarîh Tercümesi*, C. IX.

- Tevfik Fikret, Dil ve Edebiyat Yazıları*, hzl. İsmail Parlatır, TDK Yayınları, 3. bs., Ankara 2000.
- TİMUR, Taner, *Osmanlı-Türk Romanında Tarih, Toplum ve Kimlik*, İmge Kitabevi, 2. bs., Ankara 2002.
- TOKGÖZ, Ahmet İhsan, *Matbuat Hatıralarım*, hzl. Apay Kabacalı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 3. bs., İstanbul 2012.
- TOLSTOY, *Sanat Nedir?*, çev. Kâbil Demirkıran, Şûle Yayınları, İstanbul 2008.
- TOPRAK, Burhan, *Din ve Sanat*, Hece Yayınları, 2. bs., Ankara 2006.
- TURAN, Güven, "Nasıl, Neden, Kim?", *Kitap-lık* (Suç Dosyası), S. 81, Mart 2005, s. 79-81.
- Türkçe Sözlük*, TDK Yayınları, 10. bs., Ankara 2005.
- TÜRKER, Sibel K., "Erkek Olma Hali Çok Zorlayıcı", (Söyleşi: Sibel Oral), *Taraf*, 7 Temmuz 2010. [<http://arsiv.taraf.com.tr/haber-erkek-olma-hali-cok-zorlayici-53385/>] (Erişim tarihi: 12.09.2015)]
- UÇ, Himmet, *Hikâye ve Romancı Mehmet Celâl*, Bizim Büro Basımevi, 3. bs., Ankara 2007.
- UÇ, Himmet, *Şair ve Romancı Nabizade Nazım*, Kitabevi, İstanbul 2007.
- UÇAN, Hilmi, *Batı Şiiri ve Tevfik Fikret*, Hece Yayınları, Ankara 2009.
- ULUTAŞ, Nurullah, *İntihar ve Roman / İntihar Olgusunun Türk Romanına Yansıması (1872-1960)*, Akçağ Yayınları, Ankara 2011.
- UNAT, Faik Reşit, *Hicrî Tarihleri Miladi Tarihe Çevirme Kılavuzu*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1988.
- URALDI, Cem, "Edebiyat ve Sağlık", *Hece* (Edebiyat ve Hastalık Dosyası), S. 225, Eylül 2015, s. 101-102.
- UŞAKLIGİL, Halit Ziya, *Aşk-ı Memnu*, hzl. Muharrem Kaya, Özgür Yayınları, 11. bs., İstanbul 2008.
- UŞAKLIGİL, Halit Ziya, *Kırk Yıl*, hzl. Nur Özmel Akın, Özgür Yayınları, İstanbul 2008.

- UŞAKLIGİL, Halit Ziya, *Mai ve Siyah*, hzl. Enfel Doğan, Özgür Yayınları, 17. bs., İstanbul 2013.
- UŞAKLIGİL, Halit Ziya, *Nemide*, hzl. Berna Sağıroğlu, Özgür Yayınları, İstanbul 2005.
- UŞAKLIGİL, Halit Ziya, *Sefile*, hzl. Ömer Faruk Huyugüzel, Özgür Yayınları, İstanbul 2006.
- ÜMİT, Ahmet, "Mistik Cinayet Romanları Yazarı: Dostoyevski", *Cumhuriyet Kitap*, 26 Eylül 1996, s. 1, 4.
- ÜNAL, Hayriye, "Sunuş", *Hece* (Edebiyat ve Hastalık Dosyası), S. 225, Eylül 2015, s. 77-78.
- VERMEULE, Blakey, *Edebi Karakterlere Neden Önem Veririz?*, çev. Müge Sözen, Alfa Basım Yayım, İstanbul 2013.
- WOOLF, Virginia, "Hasta Olmak Üzerine", çev. Meltem Ahıska, *Defter*, S. 2, 1986, s. 61-69.
- YALÇIN, Hüseyin Cahit, "Romanlara Dair-3: Edebiyat ve Ahlak", *Servet-i Fünûn*, Yıl: 7, nr. 358, 8 Kanun-ı Sani, 1313, s. 309-310.
- YALÇIN, Hüseyin Cahit, *Edebiyat Anıları*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 3. bs., İstanbul 1999.
- YALÇIN, Hüseyin Cahit, *Hayal İçinde*, hzl. Gökhan Tunç, Orion Kitabevi, Ankara 2012.
- YAŞAR, Hüseyin, "Seniha: Uçurumun Dibine Yuvarlanan Bir Genç Kız", *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 7/1, Winter 2012, s. 2075-2085.
- YETKİN, Suut Kemal, *Edebiyat Konuşmaları*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1946.
- YILMAZ, Adem E., "Edebiyat ve İntihar", *Türk Edebiyatı*, S. 378, Nisan 2005, s. 4-6.
- YILMAZ, Engin, "Türk Edebiyatında Kadın Öğretmen Tiplemele-ri", *Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, S. 14, Ekim 2007, s. 240-251.
- YUVA, Gül Mete, *Modern Türk Edebiyatının Fransız Kaynakla-rı*, YKY, İstanbul 2011.

- YÜCEL, Müslüm, *Edebiyatta Ölüm ve İntihar*, Agora Kitaplığı, 3. bs., İstanbul 2007, s. 324.
- Ziya Paşa, *Tercî-i Bend ve Terkîb-i Bend*, hzl. Hüseyin Yorulmaz, Şûle Yayınları, 2. bs., İstanbul 1999.
- ZOLA, Emile, *Germinal*, çev. Hamdi Varoğlu, Yordam Kitap, 2. bs., İstanbul 2014.
- ZOLA, Emile, *Meyhane*, çev. Elanur Bahar, İskele Yayıncılık, İstanbul 2009.
- ZOLA, Emile, *Therese Raquin*, hzl. Suat Hayri Küçük, Okuryazar Yayınevi, İstanbul 2012.
- ZORLUTUNA, Halide Nusret, *Bir Devrin Romanı*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2000.

DİZİN

- 1917 Devrimi 76
1923 sonrası 77
A la Marguerite 232
A. Alvarez 202
A'mâk-ı Hayal 227, 247, 291
Abdullah Efendi 52, 53, 145, 200
Abdûlarife 183
Abdülhak Hamit 24, 54, 136, 193,
194, 201
Aclan Sayılğan 191
Açıkbaş 139, 256
Âdâb-ı Muâşeret Hasbihâlleri 43
Adel 221
Âdem (Hz. Âdem) 46, 47, 61, 67
Adem E. Yılmaz 203
Âdemoğulları 46, 47, 59, 60
Adorno 82, 83
Adviye Molla 228
Afife Anjelik 136
afyon tiryakileri 48
Agavni 121, 243
Ah Beyoğlu Vah Beyoğlu 231, 232,
236, 238, 239, 278
Ahiye 167
ahlak kolerası 264
ahlâkçı 36, 37, 43
ahlâkî hastalıklar 166
ahlâkî marazlar 101
ahlâkî ve zührevî hastalıklar 217
ahlâksızlık 63
Ahmet Cemil 76, 92, 147
Ahmet Efendi 242
Ahmet Hamdi Tanpınar 23, 46, 97,
101, 133, 143, 194, 204, 287
Ahmet İhsan Tokgöz 75
Ahmet Mithat Efendi 11, 17, 50, 55,
77, 78, 97, 101, 102, 103, 105,
107, 116, 117, 120, 121, 122, 124,
125, 129, 132, 134, 135, 136, 137,
138, 140, 144, 157, 159, 160, 172,
176, 180, 182, 184, 189, 196, 198,
201, 203, 204, 207, 208, 210, 218,
221, 227, 233, 234, 235, 241, 242-
245, 254-256, 260, 262, 267, 267,
275, 276, 279
Ahmet Ö. Evin 181
Ahmet Rasim 75
AIDS 190, 244, 290
Akala Mektebi 99
Akıllı Deliler 179, 224, 280
alafranga 70, 122, 138, 173, 219,
226, 234, 248, 251, 252, 255, 259,
263, 296
Alafranga 170, 252, 256, 287, 296
alafranga delilikleri 226
Alafranga Züppenin Romanı: Araba
Sevdası 252
alafrangalaşma 157, 172, 253
alafrangalık 65, 170, 252
alafrangalık illeti 170
Ala mod (modaya uygun) 253, 257
Albert Camus 96, 191
Albert Kün 253
alerjik hastalıklar 14

- Alexandre Dumas 126
 Alfons Dode 27
 Alfred de Musset 127
 Ali Bey 51, 52, 53, 104, 144, 145,
 167, 186, 200, 218, 219, 251, 260,
 261, 263, 266
 Ali İhsan Kolcu 55, 252
 Ali Şükrü Çoruk 55, 238, 276
 alkol 48, 66, 91, 102
 alkol iptilası 66
 alkol ve uyuşturucu müptelası 91
 Allah 29, 35, 46, 61, 92, 185, 198,
 264, 265
 Alman 25, 66, 175, 232, 237, 239,
 240, 254
 Alman edebiyatı 25
 Almanlar 171
 Almanya 184
 Amca Bey 270, 271
 Amelya 243
 Amerika 63, 192, 236
 Amerikalı 62
 Amerikan 119, 214, 236, 254
 Amerikan Evi 236
 Amerikan Hoteli 254
 Amerikan Psikiyatri Birliği 214
 Amiralîs 232
ampirik okur 81
 Anadolu 107, 166, 171, 174, 175,
 233, 237, 243, 279
 Ana-Kız 160, 196
 Anjel 262, 270, 271
 anjin de puatrin 196
 Anna 192
 apandisit 166, 167
ara nesil 136
Araba Sevdası 11, 40, 51, 133, 136,
 145, 146, 162, 169, 174, 219, 250,
 251, 252, 253, 263, 271, 279
 Arapça 45, 176, 253
 Araf Suresi 47
 Arife 140, 261, 273
 Arlezyalı 204
 Arno Schmidt 25
 Arthur Rimbaud 74
Arzu İle Kanber 128
 asalaklık 48, 250
 Asklepios 34
 Asmai 179
 Asperger sendromu 25
asrın hastalığı 151, 152
asrın hastalıkları 165
 Asya 243
aşağı-dünya türü 63
 Âşık Kerem 128
 aşırı sevgi 223
 aşk cinayetleri 184
 aşk cinnetleri 184
aşk hastalığı 166, 178, 188, 189,
 190, 195, 196
 aşk tutkusu 134, 166
aşk türü 86, 116, 200, 266
Aşk ve Ölüm 112
Aşk-ı Memnu 112, 126, 147, 148,
 162, 191, 195, 207, 213, 268, 271,
 287, 292
Aşkın Özgürlüğü 105
Aşkın Tarihi 178, 179
aşk-veremi imgesi 193
 Ata 26, 28, 185, 205
 Atala 69, 135, 136, 279
Ateş ve Güneş-Platon Sanatçıları
Niçin Dışladı? 41, 42, 81, 90,
 287
 Attâr 73
 Attilâ İlhan 109
 Avrupa 26, 55, 56, 63, 74, 81, 98,
 101, 103, 106, 107, 108, 116, 135,
 142, 151, 152, 158, 159, 160, 169,
 170, 171, 172, 175, 178, 192, 196,
 201, 207, 217, 222, 227, 234, 235,
 236, 242, 243, 250, 256, 257, 258,

- 264, 269, 271, 287
 Avrupa edebiyatları 171
 Avrupa mürebbiyesi 269
 Avrupaca 253
 Avrupâi 106, 169, 257, 258, 263, 264, 269
 Avrupalı 62, 77, 106, 107, 137, 174, 175
 Avrupalı kadın örneği 106, 107
 Avrupalılar 159
 Avrupalılaştırmış 255
 Axenfeld 208
 Aydın 59, 161
 aylak adamlar 251
 aylak adamlar geçidi 251
 aylaklık 18, 48, 156, 250
 Ayşe Şeref Hanım 128
 Ayten Genç 165, 166, 173
 Azmode 100

 baba otoritesi 261
 Babüllük 250
 bad worse kitsch 71
 Baha Tevfik 38, 39, 40, 278
 Bahar ve Kelebekler 119, 288
 Bahtiyarlık 119, 120, 121, 124, 125, 167, 172, 174, 234, 241, 251, 276
 Bakara suresi 46
 Baker 232
 Balıkçılar 74
 Balzac 130, 248, 273
 Bathazard 232
 Batı 26, 34, 36, 46, 48, 58, 61, 62, 72, 74, 97, 98, 104, 128, 135, 138, 152, 159, 165, 166, 171, 173, 174, 176, 177, 178, 182, 200, 202, 203, 204, 206, 218, 231, 233, 254, 255, 259, 261, 274, 279, 285, 292
 Batı edebiyatı 62
 Batılı 70, 74, 75, 98, 103, 104, 106, 127, 136, 138, 157, 158, 159, 165, 171, 173, 202, 204, 233, 238, 259, 264, 268, 271
 Batılılaşma 65, 105, 142, 168, 169, 174, 225, 230, 263, 269, 271, 285
 Batılılaşma ihaneti 105
 Baudelaire 25
 Baudrillard 47, 71, 107, 216,
 Bazar Alman 232
 Bazar du Levant 232
 bedeni hastalıklar 166
 Bedri 200
 Beethoven 26
 Behçet (Vicdan Azapları Yâhud Binmeyen Kıymet adlı hikâyede) 68
 Behçet Bey (Düğün adlı hikâyede) 195
 Behçet Bey (Vah adlı romanda) 139
 Behiç 165, 173, 266, 273
 Behlül 268
 Bekârlık Sultanlık mı Dedin 251, 254
 Belfast 232
 Belkiys 162, 173, 174
 Bella Venezia 232
 Belle Helena 253
 Belma 119, 165, 173, 207, 213
 belsoğukluğu 267
 Bender 253
 Benli Helena 227, 263
 benzetmeci 34
 Besim F. Dellaloğlu 82
 Besime Hanım 210
 Beş Hasta Var 162, 173, 174, 278
 Beşiktaş 239
 Beşir 83, 127
 Beşir Fuad 38, 40, 127
 Beyaz Ölüm 191
 Beyaz Veba 191
 beyaz zambaklarım 149
 beyin humması 212, 228

- Beykoz 239
 Beyoğlu 138, 170, 231, 232, 233,
 234, 235, 236, 237, 238, 239, 240,
 243, 244, 257, 262, 265, 278, 280
 Beyrut 67, 175, 291
 Bihruz 50, 51, 133, 134, 136, 137,
 219, 251, 252, 253, 254, 263, 278
Bihruz sendromu 134
 Bihter 112, 207, 213, 269
 Bilge Ercilasun 152
 Billy 199
Billy Budd 18, 199, 224, 286, 290
 Binnaz 141
 Bir Âilenin Tarih-i Tabiiyesi 27
Bir Devrin Romanı 109, 294
 Bir Fitnekâr 138
 Bir Hastalık Olarak Aşk: Karşılıksız
 Aşk Sendromu 183, 283
Bir İngiliz Tiryakisinin İtirafı
 48, 289
Bir Ölünün Defteri 119, 147
Bir Tanpınar Fetişizmi 82, 280
 Bir Tanzimat *Lolita'sı* 260
Bir Tereddüdün Romanı 105, 119,
 289
 Bir Tövbekâr 251, 254
Bir Zambağın Hikâyesi 79
 Boccaccio 62
 Bordo 189, 253, 287
 Bosanquet 36
 Bostancı Defterleri 238
 Botter 232
 Bovarist 125, 212, 286
 bovarist bir kapılma öyküsü 213
Bovarizm 50, 115
 Brege 253
 Bristol 232
 Bronte Kardeşler 25, 192
 Bronteler 20
 Brummell 253
Bu Ülke 98, 286
Budala 274
 bulaşıcı 106, 171, 175
 bulaşıcı hastalıklar 14, 171
 bulaştırıcı 103, 107, 233
Burhan-ı Katı 203
 burjuvazi 137, 155
 büyük günahlar 67, 199
 Byron 20, 191
 Cafe Couronne 231
 Cafe de Commerce 231
 Cafe de Croissant 231
 Cafe des Suisse 231
 Cafe Flamme 231
 Cafe Palais de Cristal 231
 Cafe Riche 231
 Cafe Tortoni 231
 Cafe Valaury 231
 Cafe-Restaurant de Paris 231
 Cahit Sıtkı Tarancı 191
 Câlibe 55, 138, 139, 140
 Callora 232
 Camille 68, 131
 Canius 25, 96, 191
 Can 40
 Canan 162, 185, 193, 290
 Cangüzel 229
 Captain of the Death 191
 Casanova 266
 Celal Bey 117, 184, 196, 226
Celal Mukaddimesi 11
 Cemil Meriç 28, 64, 98, 126, 127
centilmen 255
 Cervantes 26, 29, 59, 105, 129, 132
 Cevdet 68
 Cevdet Perin 127, 151
 Cevher 184
 Ceylan 101, 117, 119, 140, 141, 204,
 207, 219, 220, 226
 Charles Bovary 273, 274
 Charles Dickens 24, 193
 Charlotte Bronte 191

Chateaubriand 69, 151, 152
 Cicekov 59
Çiğerdelen 229, 229, 281
 cilt hastalıkları 14
 cinayet 47, 48, 50, 53, 58, 60, 61, 62,
 68, 69, 70, 247
cinayet anlatısı 68
 cinnet 13, 15, 36, 39, 91, 141, 150,
 183, 184, 185, 189, 207, 226
cinnet-i âşıkâne 141, 189
cinnet-i aşk 189
 Cioran 77
 Coleridge 20
 Consumption 191
 Concordia 231, 232
 Conrad 20
 Corc 167
corruptio optimi pessima 42
 Cristal 231, 232, 239, 240
 Cumhuriyet 44, 59, 87, 197, 225,
 231, 238, 280, 288, 293
Cumhuriyet Devri Türk Romanında
Beyoğlu 238, 280
Cünûn-ı Aşk 201
 Çağdaş Psikoloji Üzerine Deneme-
 ler 177
 Çağın Ağrısı 142
 Çağın Sızısı 142
 Çalikuşu 119, 283
 Çehov 76, 272, 274, 289
 Çengi 81, 132, 133, 184, 227, 259,
 275
 Çerkes 54
 çıldırma 162, 165
 çiçek 149, 166, 167, 218
 Çifte İntikam 260, 266
 Çingene 182
 çirkin 14, 32, 36, 52, 62, 78, 102,
 118, 161, 199
 çocuk hastalıkları 14

D'Ohsson 238
Dalilla 136
 damar kesme 204
Dâmen-âlûde 263, 265
 damla (kalp sektesi) 168
dandy 252
 Daniel Defoe 62
 Dâniş Çelebi 81, 133, 227
 Daudet 173
 Davalaciro 54, 60, 215
decadence (inhitat) 176
 Decartes 112
dedikodu edebiyatı 60
 Defoe 20, 62
 Degustasyon 232
değerler 71
 Dehri Efendi 262, 270, 271
 Dekadanlar 176
Dekadanlık 176, 177, 283
dekadans (dekadanlık) 177
 dekolte 159, 265
 deli kız 226
 deli saçması 44
Deliliğe Övgü 223, 281
 delilik 13, 15, 26, 90, 165, 166, 179,
 180, 184, 202, 223, 224, 225, 226,
 227, 228, 229
delilik edebiyatı 224
delilik hikâyesi 227
 Delphine Delamare 50
 depresyon 14, 15, 24, 225, 284
 Despina 265
Detle de Haine 76
devil 262
Devlet 30, 31, 32, 33, 34, 281
diable 140
Diabole Boiteux 99
diablerie 140
 Dickens 20, 24, 193
 Dilârâ 187, 188

- Dilaşup 51, 52, 53, 145, 167, 200, 261
 Dilâver 141, 167, 282
 Dilber 51, 54, 117, 118, 184, 196, 226
 Dilsitân 195
 dimaği hastalıklar 166
 Divan Edebiyatı 36, 98, 283
 Divan Edebiyatında Roman 98
 Divan şairleri 224
 Divan şiiri 73, 203
Divanü Lügati't Türk 203
 Doğu 61, 74, 107, 176, 178, 206, 224, 285
 Doktor Charles Bovary 273
 Doktor Galip Ata 26
 Doktor Kabanis 28
 Doktor Osman Bey 228, 273
 Doktor Paskal 27
 Doktor Şefik 273
 doktor-öykücü 274
 doktor-romancı 274
 Dokuzuncu Hariciye Koğuşu 96, 126, 197, 245, 247, 289
 dolandırıcılık 16, 58, 138
 Dombey ve Oğlu 193
 Don Juan 266
 Don Kişot 29, 81, 104, 105, 114, 118, 129, 132, 133, 224, 227, 258, 288, 289, 290
 Don Kişot Gene Seferde; Bu Kez İstanbul'da: Çengi 227
 Don Kişot'tan Bugüne Roman 227, 289
 Dostoyevski 23, 25, 26, 59, 76, 203, 226, 274, 282, 293
 Dostoyevski ve Baba Katli 25
 Dönüşüm 21
 DSM-IV-TR Tanı Ölçütleri 214, 215
 dualisme 176
 Duvergier 127
 düello 70, 256
 Dügün 195
 Dürdane 97, 103, 122, 138, 139, 143, 204, 219, 241, 242, 243, 244, 245, 276
 Dürdane Hanım 97, 103, 122, 138, 139, 143, 204, 219, 241, 242, 243, 244, 245, 276
 Dylan Thomas 191
 E. M. Remarque 25
 Ebu Ali Sina 81, 133
 Ebubekir Râzî 179
 Eda Hanım 262
 edebî hasta 215
 Edebi Hatıralar 76
 edebiyat fetişizmi 82
 Edebiyat Katıyyen Muzırdır! 38, 39
 Edebiyat Mahkemeleri 74, 285
 Edebiyat ve Delilik-Türk Roman ve Öyküsünde Deliler ve Delilik 225, 288
 edebiyat vehmi 83
 Edebiyat zararlı mıdır? 28
 Edebiyat-ı Cedide 79
 edebiyatın kötüleşmesi 72, 77
 Edebiyatta Marazilik 153, 154, 286
 Edebiyattaki hastalık 22
 Edgar Allen Poe 24
 Edirne 172
 Edmond de Amicis 238
 Edouard Rod 112
 Efiyeni 232
 Eflatun 29, 30, 31, 32, 33, 34, 36, 37, 39, 40, 90, 91, 129
 Efruz Bey 104, 105, 290
 Eftelya 263
 eidola 30
Elfû'l-Leyl (Binbir Gece) 133
 Emanetçi Sıtkı 128, 206
 Emile Gaboriau 75, 76

- Emile Richebourg 75
 Emile Zola 23, 50, 53, 62, 66, 68,
 131, 132, 156, 157, 173, 216, 240,
 259, 290
 Emily 25, 192
 Emily Brontë 25
 Emine Kadın 144
 Emine Semiye 123, 148, 149, 162,
 281
 Eminönü 239
 Emma (Bovary) 50, 115, 129, 130,
 160, 182, 211, 212, 213, 266, 278
 emrâz-ı asabiye 267
 emrâz-ı maneviyye-i ecnebiyye 107
 emrâz-ı rûhâniye 167, 187
 emrâz-ı zühreviye 268
 enfeksiyon hastalıkları 14
 Enîn 149, 194
 En-Neysabûrî 179
 entrik yapı 55, 138
 entrik(a)nlatı 139
 entrika 10, 48, 52, 53, 55, 62, 137,
 138, 139, 140, 158
 Entrika Hastalığı 137
 entrika hocası 138
 entrika/komplo şeytanlığı 139
 entrika=kötülük 137
 entrikacılık 16, 139, 166
 entrika-kadın 55
 Enver 263, 265
 Erasmus 223
 Erbâb-ı Mütâlâaya 145
 erkeklerin şeytanı 260
 erken dönem Türk romanı 217
 erken dönem Türk romanları 197,
 201, 240, 246, 247, 250, 251, 255,
 256, 267
 Ermeni 233
 Ernest Hemingway 24
 Ernst von Düring 175
 erotik mania 63
 Ertuğrul Köroğlu 214, 215
 Esaret 11, 136, 143, 144, 157, 204
 Esat Mahmut Karakurt 75
 Eski Hastalık 85, 86, 181, 182, 246,
 283
 Eski ve Yeni Şiir 73, 74
 Esquirol 202
 Esrâr-ı Aşk 109
 estetik roman 49
 estetik ve klasik 71
 estetizm 83
 Etem İzzet Benice 162, 173
 et-Tıbbu'r-Rûhânî (Ruh Sağlığı)
 179
 Eugene Sue 75, 108, 130
 Eva 193
 Evangelinos Misailidis 125, 244
 Evliya Çelebi 233, 250
 Eylül 17, 20, 22, 25, 26, 59, 79, 143,
 147, 177, 191, 195, 197, 213, 229,
 272, 274, 277, 278, 284, 287, 289,
 291, 292, 293
 Eyüp 239
 Ezop 90
 fahiş(e) 266
 fahişe 186, 219, 259, 260, 266, 267,
 270
 Fahişe Bey 267
 Faik Bey 109
 fakrû'd-dem (kansızlık) 168
 fanatizm 13
 Fantine 191
 Farsça 40, 45, 137, 176, 253
 Fatih 55, 75, 76, 97, 107, 129, 133,
 149, 161, 184, 211, 239, 241, 259,
 275, 276, 277
 Fatin 204
 Fatma Aliye 55, 91, 109, 112, 113,
 123, 124, 134, 135, 136, 138, 140,
 149, 208, 209, 210, 277, 282, 285

- Fatma Hanım 24, 191, 261
 Faulkner 24, 25
haydacı sanat 36
 Fâzıla 139, 193
 Fazlı Necip 141, 282
 Fecr-i Âti 79
 Feda Efendi 251, 254
 Felatun Bey 11, 185, 251, 255, 262, 269
Felatun Bey ile Rakım Efendi 11, 185, 251, 269
 felç 168
felsefe 31, 37, 40, 169
Felsefe-i Zenan 144
Felsefenin Temel İlkeleri 105
felsefeyle meşguliyet 40
femme fatale 51, 52, 141, 227, 236, 258, 259, 260, 262, 263, 265, 266
 Fener şarabı 236
 Ferdâne 201, 221
Ferdâ-yı Garâm 147, 207, 213
Ferdi ve Şürekası 119, 147, 148
Ferhat ile Şirin 128
 Feride 119
fetiş 82
fetişizm 82, 86
fetişleştirilen aşklar 181
fetişleştirilen eserler 82
fetişleştirilen yeni hayat tarzları 87
 Fettah 118
 Fettân 139
 Fındıklı Camii 107
 Fıkret 74, 86, 106, 111, 112, 119, 146, 152, 153, 161, 178, 285, 292
 Filomen 243
 Finten 9, 13, 51, 54, 60, 88, 139, 143, 166, 167, 181, 193, 196, 214, 215, 247, 280, 291
 Firkat 144, 207
 Firuze Hanım 267
 Fitnat 99, 136, 143, 144, 158, 193, 194, 204, 206, 251, 291
 fiziki hastalıklar 15
 Flam 234, 235, 241, 254
 Flamme Kahvesi 239, 240
 Flober (Gustave Flaubert) 27
 Francis Bacon 72
 François Coppee 74
 Fransa 50, 66, 80, 125, 136, 157, 160, 173, 176, 211, 270
 Fransız 63, 68, 70, 74, 77, 89, 107, 114, 118, 120, 122, 124, 127, 151, 152, 154, 156, 157, 159, 171, 175, 177, 236, 239, 240, 254, 259, 267, 269, 270, 289, 293
 Fransız edebiyatı 89, 114, 118, 259
 Fransız hastalığı (frengi) 171
 Fransız İhtilali 152
Fransız Romantizmi 127, 151, 289
 Fransız Tiyatrosu 236
 Fransızca 45, 117, 140, 170, 176, 252, 257
 Fransızlar 120, 121, 124, 159, 160
frengi/ileşme 172
 Freng'i 236
 frengi 39, 162, 165, 166, 167, 168, 171, 173, 174, 175, 244, 267
 Frengili bebek 165, 173
 Frenk 64, 70, 117, 119, 165, 168, 169, 171, 173, 175, 222, 223, 235, 236, 249, 253, 264
Frenk hastalığı 171
Frenk illeti 264
 Frenkçe 70, 253
 Frenkler 242, 249
 Frenkleşen Türkler 172
Frenkleşme 157, 169, 171
Frenkleşme hastalığı 171
 Frenklik 119
 Fretet 26
 Freud 25, 226
 Friedrich Schiller 191

Fuad Köprülü 153
fuhuş 10, 13, 16, 50, 62, 65, 98, 158,
160, 166, 241, 243, 254, 266, 267
Fuzulî 164, 165, 180

Gaboriau 75, 76
Galata 175, 232, 233, 237, 239
Gambrinus 232
Garîbe-i Aşk 109
Garp 45, 46, 74, 176, 178
Gauguin 26
Gazanfer Bey 167
gazino 103
Genç Kız Kalbi 119, 126, 147, 213,
286
Genç Werther'in İstirapları 41, 114,
133, 136, 184, 204
Gençlik 103, 144
Genevieve 136
genius irritabile 23
George Lukacs 70
George Ohnet 75, 108, 109
George Orwell 22, 191, 274
George Sand 130, 152
Georges Bataille 45, 53
Geothe 59, 126
Gerard de Nerval 26, 152
Germinal 66, 157, 216, 294
gizli delilik 224
Gogol 76
Gonkor 27
göğüs ağrısı 196
göğüs hastalığı 168
Graziella 114, 115, 131, 134, 136,
182, 286
Gustave Flaubert 70, 107, 116, 130,
160, 182, 211
Guşacuk 207
Guy de Maupassant 191
güdümlü/angaje 77
gühankârlar 102
Gülcan Tatar 213

Gülñihal 66, 287
günah 18, 32, 45, 46, 48, 56, 57, 58,
59, 60, 61, 62, 63, 65, 66, 68, 69,
97, 98, 198, 199, 202
günah anlatıları 61
günah çıkarma 97, 98
günah çıkarma/ifşa geleneği 98
günah edebiyatı 59
günah ve suç anlatıları 68
Güzel Sanatların Bir Dalı Olarak
Cinayet 47, 289
Güzide Sabri 75
Güzin Dino 51
Gyp 118, 222
Hâbil 47, 61, 67, 199
Hâce-i Evvel 120, 122
Hacer 119
Hacı Ömer 54
Hacıhan 207
Hades 33
Hafız Divanı 40
Hâfız Nûri 228, 29
hafıza kaybı 13, 15
Hak Çalap 228
Hakikat 38, 91, 100, 127, 134, 135,
143, 193, 208, 209, 210, 277, 278,
282, 284
Hakk 57
Hakkı Celis 79
haksızlık 32, 102
halecan-ı kalp 167
Halide 109, 163, 172, 173, 226, 237,
275, 279, 294
Halide Edib-Biyografisine
Sıgmayan Kadın 172, 173, 279
Halide Nusret Zorlutuna 109
Halit Fahri 86
Halit Ziya Uşaklıgil 65, 68, 92, 97,
108, 109, 126, 147, 148, 152, 161,
164, 188, 210, 217, 237, 240

- Haluk Gökalp 203
 halüsinasyon 22
 Hâmi 62, 70, 251, 258, 263, 264
Hamzanâme 81, 133
 Hançerli Hanım 200, 260, 263, 284
Hançerli Hanım Hikâye-i Garîbesi 200, 260, 263, 284
Handan 38, 127, 183, 207, 208, 226, 275, 278, 284
 Hanım Kızlara Roman Mütâlaası ve Tiyatrolar 113, 114, 286
harem 107
 Haritada Bir Nokta 22, 229, 275
 Harriet Beecher Stowe 192
 Hasan Mellâh 118
 haset 13, 15, 18, 52, 66, 67, 138, 140, 165, 166, 198, 199, 201
hasta adam 142
Hasta bir tür 96
 Hasta Çocuk 74
 hasta uygarlığın hastalıklı sözcükleri
hastalık 9, 10, 11, 13, 15-17, 19, 22, 23, 25, 26, 28, 29, 34, 39, 40, 53, 55, 57, 58, 68, 83, 85, 88, 91, 94, 95, 96, 101, 107, 115, 126, 127, 134, 140, 146, 147, 159, 161, 162, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 177, 179, 181, 182, 185, 186, 187, 1888, 189, 190, 191, 193, 194, 196, 197, 199, 200, 205, 209, 213, 214, 215, 225, 230, 231, 234, 241, 242, 243, 244, 245, 247, 249, 250, 251, 254, 259, 264
Hastalık Hastası 192
hastalık taşıyan bir tür 96
 hastalık vehmi 249
hastalıklı bir gezegen 9
hastalıklı bir tür 156
 Havva 46, 47, 61, 199
 Hawthorne 20
 Hayal 76, 91, 134, 135, 143, 193, 208, 209, 210, 227, 247, 251, 277, 247, 251, 277, 282, 291, 293
Hayal İçinde 76, 251, 293
Hayal ve Hakikat 91, 134, 135, 143, 193, 208, 209, 210, 277, 282
Hayalî/romantik eserlerin tesirinin eleştirisi 129
 Haydarpaşa Hastahanesi 192
 hayranlık 14, 23, 86, 142, 156, 157, 165, 168, 178, 250, 271
 Hayriye Ünal 17, 25
hazcı sanat 36
 hebetmani (bunama) 227
 Hector Malot 75, 108
 Heinrich Böll 25
 Hemingway 24, 25
Henüz 17 Yaşında 11, 97, 118, 241, 242, 243, 244, 245, 276
 Herald 253
 Herman Melville 18, 25, 199, 224
 Hesiodos 32
 hezeyan 36, 39
Hıçkırık 197, 287
 Hırsızın Kızı 76
 hırsızlık 10, 13, 14, 16, 57, 58, 102
 Hırvat 145, 200
 Hikâye 43, 57, 64, 100, 111, 136, 143, 144, 151, 188, 198, 200, 216, 229, 260, 263, 275, 279, 281, 284, 286, 292
 Hind 100
 Hippolyte 274
 histeri 15, 162, 166, 208
 HİV 244
 Homer 127
 Homeros 32
How to be a Complete Dandy 253
 Hölderlin 26
 Hristiyanlık 77
 Hristos Efendi 97

- hukuk 56, 57, 167, 236, 266
 Hulki Aktunç 83
 humma 167, 187, 228
 humma-i dimağı (beyin humması) 228
 hurafe 36
 Huri 167
 huysuz deha 23
 Huzur 45, 46, 198, 207, 249, 291
 Hüseyin 43, 61, 62, 70, 75, 76, 118, 122, 129, 141, 160, 165, 167, 168, 170, 176, 178, 179, 180, 200, 203, 204, 222, 223, 240, 244, 248, 249, 258, 260, 262, 264, 270, 276, 280, 282, 283, 284, 287, 293, 294
 Hüseyin Cahit Yalçın 43, 76, 176
 Hüseyin Rahmi Gürpınar 61, 62, 70, 160, 170, 203, 204, 222, 223, 248, 249, 258, 262, 264, 270, 283
 Hüsn ü Aşk 61
 Hüsnü 226, 256
 Hüsnü Bey 256
 Hz. Muhammed 36
 Hz. Peygamber 36, 90, 93, 290
 Hz. Peygamber Devrinde Şiir 36, 93, 290
 İhlamurlar Altında 133, 136
 II. Selim 238
 III. Murat 238
 III. Selim 238
 Iris Murdoch 36, 37, 41, 42, 81, 90
 Isaac Babel 25
 İblis 51, 52, 140, 198, 199, 259
 İbrahim Şemsi 69
 İhsen 28
 içki 44, 62, 65, 156, 157, 158, 159, 166, 187, 222, 232, 233, 239, 240, 241, 248
 içki zaafı 62
 İçli Kız 143, 194, 195
 idealizm saplantısı 22
 ideoloji 66, 107, 169
 İffet 119
 iftira 10, 13, 15, 36, 52, 53
 iftira entrikası 53
 İhsan (Huzur) 45
 İhsan Bey (Sefile) 65, 217, 263
 İkbâl Hanım 65, 118, 188
 İki Hud'akâr 50, 237, 267
 ikiz hastalık 199
 ilk cinayet 60
 ilk günah fikri 45
 ilk kötülük 47
 İlk Osmanlı Dandy'si Bihruz Bey 252
 İmparator 66, 172
 inanç krizi 22
 inançsızlık 15, 18, 36, 41, 250
 ince hastalık 147, 191, 193
 İngiliz 40, 48, 54, 120, 121, 124, 154, 187, 195, 226, 289
 İngiliz deliliği 226
 İngiliz hastalığı 187
 İngilizler 124, 171
 İngiltere 22, 47, 48, 129, 196
 insan problemi 49
 İntibah 103, 104, 143, 145, 162, 167, 186, 1999, 200, 218, 219, 251, 259, 260, 261, 262, 263, 266, 267, 276, 287
 İntihar 10, 42, 53, 68, 105, 112, 131, 138, 141, 144, 147, 150, 152, 165, 166, 184, 193, 201, 202, 203, 204, 205, 207, 212, 213, 227, 249, 265
 intihar deliliği 166
 intihar salgını 184
 intikam 117, 138, 141, 204
 İon 30, 279
 İpek Çalışlar 172, 173
 İsa ereni 87

- isim sembolizasyonu* 139
 İskeçeli Mehmed Sıdkı 113
 İskenderun 175
 İslâm 26, 35, 36, 61, 73, 93, 99, 105, 233, 261, 283, 287, 290
 İslâm Bey 99
 İslâm ve Yeni Ahlâk 105
 İslâmiyet 35, 203
 İsmail Tayfur 148
 İsmet Emre 30, 197, 260
 İsmet Özel 60
 İspanyol 175
 İstanbul 9, 13, 15, 18, 20, 21, 22, 23, 25, 26, 28, 29, 30, 31, 33, 37, 38, 39, 40, 42, 44, 45, 46, 47, 48, 50, 51, 52, 53, 59, 60, 61, 63, 64, 65, 68, 69, 70, 71, 72, 74, 75, 76, 78, 79, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 88, 89, 90, 91, 92, 94, 97, 98, 100, 101, 104, 105, 106, 107, 109, 111, 113, 115, 116, 119, 121, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 151, 152, 154, 157, 158, 160, 161, 162, 163, 164, 165, 167, 168, 170, 171, 172, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 185, 187, 188, 189, 190, 192, 193, 194, 195, 196, 197, 201, 202, 204, 205, 207, 208, 209, 210, 211, 213, 214, 216, 217, 222-252, 254-256, 258-267, 270, 273-295
 İstanbul'da Don Kişot 132
 İstanbul-Paris 231, 232, 278
 isteri 27, 166, 208, 209, 210
 İsteri-Hysterie 210
 İstiğrâk-ı Seherî 129
 İştayn (Stein) 232
 İtalyan 175
 İtalyanlar 171
 iyi sanat 37, 42, 71
 izm'ler 14
 İzmir 126, 149, 175, 263, 286
Jacopo Ortis'in Mektupları 131
 Jacques Lacan 88
 Jale Parla 81, 177, 255, 227, 234, 235, 261
 Jan Lahor 28
 Jan Valjean 59
 Jane Eyre 191
 Jardin des Fleurs 231
 John Claggart 199, 224
 John J. Ross 20, 171, 172
 John Read 191
 Joyce 20, 25
 Jön Türk 55, 101, 102, 117, 119, 140, 141, 167, 183, 201, 204, 207, 218, 219, 220, 222, 226, 276
 Jön Türkler 177
 Jöneviye 136
 Jules de Gaultier 211
 Jules Verne 75, 76
 Jüliet 68
 Jüpiter 10
 Kâbil 37, 47, 61, 63, 67, 199, 292
 Kadıköy 239
 kadın hastalıkları 14
kadınların şeytanı 260
 Kafe Kristal 254
 Kafe Kuron 254
 Kafka 21, 25, 44, 115, 191, 277
Kafkas Mahpusu 29
Kahveler Kitabı 86, 233, 238, 239, 243, 278
 kalıtsal hastalıklar 14
 Kalliope 90
 kalp hastalığı 165, 189
 kalp hastalıkları 14
 kalp illeti 168
 kalp sektesi 168

- kalp zaafıları 206
 Kaluvrusi 232
 Kalyopi 243, 244
Kamelyalı Kadın 133, 136, 191, 192, 259
 Kâmi 247
 kan çıbanı 166, 167
 Kanadalı Misis Kiros (Finten) 54
 kanonik 87
 kanonik metinler 87
 kanser 14, 162
 Kaplan Paşa 66
Karabibik 51, 143, 145, 167, 192, 263, 264, 287
 Karadeniz, 175
Karamazov Kardeşler 25, 226, 274, 282
 karamsarlık 13, 38, 41, 142, 177
 Kârîin-i Kirâma Süret-i Mahsûsada Teşekkür 143
 Karlofça 174
Karnaval 17, 116, 117, 140, 159, 183, 198, 227, 251, 255, 263, 276
 Kasım Şinasi 247, 273
 Kastomonu 175
 Katherine İvanovna 191
katharsis 42
 Kazino Yinuy 232
 Keats 20, 191
kendi özüne Fransızlaşmış 253
Kendimi Tanıdım 105
 kerhâne 242
 Kerime Nadir 75, 191, 197
 Keşfi Bey 169, 170
kırık hayatlar 146, 147
Kırık Hayatlar 143, 146, 147, 148, 273, 274
 Kırım Savaşı 269
Kırk Yıl 109, 148, 152, 161, 292
Kırmızı ve Siyah 59
 kıskançlık 15, 51, 53, 138, 149, 158, 166, 167, 187, 195, 200, 201
 kibir 15, 36, 198, 199
 Kierkegaard 206
 Kileyobas Leyandro Zambullo Peres 99
 Kiliseardı 250
 kin 15, 32, 36, 66, 165
Kiralık Konak 79, 118, 119, 162, 174, 213, 219, 222, 271, 285, 291
 Kiralık Konak'ta Madame Bovary 213, 291
 klasik 19, 61, 70, 71, 89, 126, 127, 152
 Klasik Dedikleri 126
 Klasik Türk şiiri 224
 kolera 142, 166, 167
 kompulsif ilgi 82
 Konkordiya 236
 Kont 117, 138
kötü 15, 18, 32, 33, 34, 36, 37, 42, 48, 50-56, 62, 70-72, 78-81, 102, 108, 112, 114, 116, 117, 120, 125, 130, 138, 161, 179, 190, 199, 201, 208, 248, 270
kötü edebiyat 70, 72, 78, 81
kötü eser salgını 80
kötü eserler 81
kötü kişi 33
kötü metinler 80
kötü okur 81
kötü romanlar 108
kötü sanat 37, 71
kötücüllük 51, 184
kötülük 10, 18, 32, 46, 47, 48, 61, 74, 79-81, 124, 137, 162, 199, 224
kötülük metaforu 162
kötülük salgını 79
Kötülük Üzerine Bir Deneme 71, 280
kötülüklerle dolu bir gezegen 10
Köy Doktoru 248, 273, 278

- Kristal 236, 254
 Kristics 232
 kumar 13, 16, 65, 102, 157, 159, 166,
 187, 231, 235, 236, 237, 239, 240,
 241, 256, 263
 Kumkapı 250
 Kupo 156, 240
 Kur'an-ı Kerim 34, 35, 46, 67, 92,
 161, 286
 kurşun 204, 265
 Kuzen Bette 59
 Küçük Bonmarşe 232
 küçük günahlar 67
 Küçük Şeyler 204, 290
 küfür 93
- La Dame aux Camelia* 263
 La Fontaine 89, 90
 La Maison des Modes Françaises
 232
 Lamartine 114, 115, 131, 182
 Lamartinvari 116, 212
 Laurent 23, 53, 68, 131, 132
 Lazaro Franko 232
le mal du siècle 151, 152
 Lebibe 119
 Lebon 232
 Lehli 239, 240
 Leman 42, 247
 Lenau 26
 Leon 116, 160, 212, 232
 Lerevonan 28
 Les Bazars de Paris et des Provin-
 ces 232
Les Liaisons Dangereuses 71
Letaif-i Rivayat 50, 121, 125, 129,
 143, 144, 157, 160, 180, 182, 189,
 196, 204, 207, 227, 233, 234, 235,
 241, 254, 260, 267, 276
Letâifnâme 260
Levâiyih-i Hayât 149
- Leyla ile Mecnun* 61, 128, 136
Leylâk 113
Lezavantür dü Şövalye dö Koblas
(Şövalye Koblas'ın Maceraları)
 134, 136
 Linardi 263
 Lion 232
 Lisân-ı Türkî 252
 Lisimaki 243
Lolita 260
 Londra 70, 196, 232, 286
 Lord Byron 191
 Lord Dick 54
 lösemi 14
 Luxembourg 231, 232
- M. Kayahan Özgül 24, 44, 72, 77, 86,
 87, 125, 230
 M.B. 253
Mâcerâ-yı Aşk 108
 Macid 207
 Maçka Palas 87
 Madam Anet 232
Madam Bovary 49, 50, 70, 80, 114,
 115, 116, 129, 130, 160, 182, 211,
 213, 266, 273, 282
 Madam C... mektebi 126
 Madam de Courton 271
 Madam Demilliville 232
 Madam Hamparson 183
 Madam Kronski 222, 271
 Madam Mc Ferlan 204
 Madam Trophe 232
 Madam Vapillon 232
 Madame Mirsak 117
 Mademoiselle de Courton 126
 Mahir 204, 222
 Mahmut Yesari 75, 191
Mai ve Siyah 66, 76, 91, 92, 147,
 177, 195, 236, 237, 240, 293
Makber 24, 191

- Maksim 232, 270
male fatale 258, 266, 267, 268
 Mallarmé 26
 manevî hastalık 23
 manevî hastalıklar 15
 Manisa Tımarhanesi 227, 247
 Manon 133, 136, 178, 259, 263, 289
Manon Lescaut 133, 136, 178, 259, 263, 289
 Mansfield 191
 Mansur 138, 273
Mantiku't-tayr 61
 maraz-ı fuhş 241
marazî 38, 41, 69, 70, 80, 96, 105, 142, 149, 153
marazî kitap 105
marazî okur 80
marazlar yüzyılı 142
 Marcel Prevost 63
 Margrit 266
 Marguerite 192, 232, 259, 263
 Marguerite Gautier 259, 263
 Mari 243
mariage civil a l'improviste instantane (kendiliğinden olan medeni evlilik) 222
mariage libre (serbest izdivaç) 222
 Marki d'Andervilliers 130
 Markiz 171
 Marquez 25
 Mars 10
 Maşuk 221
 Matbaa-i Ceride-i Havâdis 259
Matbuat Hatıralarım 75, 292
 Maupassant 173, 191
 Max Nordau 28
 Maxim Gorki 191
 Mayakovski 26
 Mayer 232
 Mazlume 65, 97, 118, 146, 210, 213, 217, 228, 267
 me liz blan 149
medenileşme 169
 Meftun 126, 170, 219, 251, 258, 259
 Mehmed Celal 75, 188
 Mehmed Vecihi 75
 Mehmet Âkif 29, 73, 281
 Mehmet Celal 42, 43, 68, 110, 111, 136, 149, 150, 151, 188, 216, 247, 265, 268, 286
 Mehmet Narlı 26, 52, 224, 225
 Mehmet Rauf 79, 126, 147, 148, 177, 279, 286
 Mehpeyker 51, 52, 103, 104, 145, 186, 187, 200, 260, 261, 266, 267
 Mekkeli 90
 Mektebe Aşk 109
 Mekteb-i Sultânî 208, 257
 melankoli 26, 151, 177
 melankolik 178
 Meliha 69
 Melville 18, 20, 25, 199, 224
 Memduh 207
 Memet Fuat 191
 Mendelino 232
 Menemenlizade Mehmet Tahir 38
 menenjit 162, 165
 Menon 30
merak hastalığı 140
 Meral Demiryürek 214, 215
Merâm 109
 Mergub 204
 Meriç 28, 64, 98, 126, 127
 Mesut Efendi 261
Metafor Olarak Hastalık 162, 190, 290
metastaz 47
Metres 61, 62, 70, 99, 158, 162, 174, 183, 213, 222, 247, 249, 251, 254, 258, 263, 264, 265, 267, 268, 283
Mev'ud Hüküm 66, 163, 172, 173, 174, 237, 247, 273
 Meydancık 250

Meyhane 62, 103, 156, 157, 231,
 232, 233, 235, 238, 239, 240, 241,
 294
Michel Foucault 224
Mihriban 255, 269
mikrop 108, 111, 170, 174, 187, 241
Mil Flor 266
Milliyet 129
Milord 201
Milton 25
mimesis 30, 41
Mir et Cautereau 232
mirasyedilik 48, 65, 250
Mis Alis 201
Missirie 232
Mister Kiros 54
Mişkin 274
Mithat Efendi 11, 17, 50, 55, 58, 77,
 78, 97, 101, 102, 103, 105, 107,
 116, 117, 120, 121, 122, 124, 125,
 129, 132, 134, 135, 136, 137, 138,
 140, 144, 157, 159, 160, 172, 176,
 180, 182, 184, 189, 196, 198, 201,
 203, 204, 207, 208, 210, 218, 221,
 228, 233, 234, 235, 241, 242, 243,
 244, 245, 254, 255, 256, 260, 262,
 237, 268, 275, 276, 279
mithistorima 125
moda 18, 65, 158, 169, 202, 212,
 222, 233, 257, 258, 265, 268
modernleşme 169, 230
Moliere 61, 191, 192
Moll Flanders 62
Molla Cami 183
Molyer 28
monomani 181
Monte Kristo 117, 135, 138
Montepin 75, 76, 108
Montsou 66
Mösyö Piyer 271
Muallim Naci 136

Muazzez Tahsin Berkant 75
Muğla 161
Muhâdarât 55, 112, 113, 123, 124,
 138, 140, 143, 149, 183, 193, 282,
 285
Muhammed aleyhisselam 34
Muhayyelât-ı Aziz Efendi 81, 133
Muhsin 141, 145, 146, 187, 188, 194
Muhsin Bey 145, 146, 187, 188
Muhsin Bey Yahut Şairliğin Hazin
Bir Neticesi 145, 187
Mukaddem 193
Musibetnâme 145
Musset 26, 127
Mustafa Meraki Efendi 269
Mustafa Reşid 75
mutlak hakikat 30, 31
mutlak metin 217
Muzaffer Tayyip Uslu 191
Mükerrem Kâmil Su 75
Mümtaz Bey 138
Münevver 138
Münire Hanım 54, 141
Mürebbiye 160, 262, 268, 270, 279,
 284
Müslüman 35, 97, 158, 159, 173,
 231, 236, 243, 244, 254, 264, 265
Müslümanlık 46
Müslüman-Türk hayatı 231, 254
müstehcenlik 78
Müşâhedât 55, 77, 78, 101, 107,
 121, 122, 126, 135, 276
Müştak 62, 97, 99, 149, 251, 258,
 264
Müştak Bey 97
Mütalâa 148
Müzehher 196

Nabizâde Nâzım 40, 117, 140, 145,
 189, 192, 200, 260, 264, 287, 292
Nabokov 20, 260

Naci 39, 136, 148, 181
Nadide 143
Nahit 147
Nail 147
Namık Kemal 11, 51, 52, 66, 89, 101,
104, 136, 185, 186, 194, 205, 218,
219, 261, 262, 266, 267, 276, 287
Nana 173, 259
narsisizm 166
Narsistik Kişilik Bozukluğu 214
Nasiha Hanım 123
natüralizm 134, 135
Nâzım 86, 87, 207
Nâzım Hikmet 86, 87
Nazikter 141
Nebahat 271
Necdet 69, 143, 183, 188, 196, 251,
290
Necib 40
Necibe 149
Necip Fazıl 29, 74, 285
Nedâmet Yahud Bir Şairin Sernüviş-
ti 111, 188
Nedim 54
Nef'î 89
Nemide 68, 119, 147, 149, 164, 195,
213, 228, 273, 293
Nerval 26, 152
Nesibe 149
Nesl-i Ahir 148
Nesrin 74
nevroz 177
Nevsali Milli 86
Nezih 76, 251
Nezihe Muhittin 75
Nibelungenler 127
Nicholas Nickleby 193
Nietzsche 26, 178
Nigar 119, 126
Nihal 86, 126, 268, 278
Nil 94, 118, 184, 280

niteliksiz sanat 71
Nizami 227
Notre Dame'nin Kamburu 59
Nuovelle Heloise 133, 136
Nurullah 40, 97, 117, 141, 144, 145,
151, 170, 187, 189, 194, 203, 204,
222, 223, 226, 252, 266, 279, 289,
291, 292
Nusret Hanım 119

Obur 121
Octave Feuillet 75
Oğuz Atay 44
Oğuz Özdeş 75
Okuyucudaki hastalık 22
Olimpiya 243
Oliver Goldsmith 46
Oltadaki Yem: Merak 64
olumlayıcı tavır 124
olumsuzlayıcı tavır 124
Orhan Pamuk 104, 105
Orhan Selim 87
Orhun Abideleri 203
orji sonrası 47
Ortaçağ 202
Ortega y Gasset 72
Ortis 131
Orwell 20, 22, 25, 171, 172, 191,
274, 289
Osmaniyet 243
Osmanlı 26, 72, 80, 96, 98, 99, 103,
107, 108, 125, 142, 159, 171, 174,
175, 178, 187, 217, 219, 220, 221,
225, 230, 238, 243, 244, 252, 253,
260, 264, 268, 269, 270, 287, 292
Osmanlı Türkçesi 99

öfke 13, 22, 32, 48, 167, 187
öfke krizleri 167, 187
öfke patlaması 13, 22
Ölü Bir Evden Anılar 59
Ölü Canlar 59

ölümcül günah 202
Ölümün Kaptanı 191
Ömer Behiç 273
Ömer Seyfettin 105, 119, 288, 290
Ömerefendi-Orosdiback 232
Önder Göçgün 249, 249
Öptüğüm El... 87
Örücüler Hamamı 161
Özlem Fedai 53

Pale de Cristal 232
Panait Istrati 191
Pandomima 206
panik atak 15
Para 139, 161
paranoya 14
Paris 71, 117, 160, 167, 180, 218,
231, 232, 236, 258, 263, 267, 273,
278
Paris Belediyesi 160
Parisienne 232
Paris-Londra 232
Paristanbul 258
Parnas 62, 70, 183, 264, 265
Pascal 26
Paskal 27, 206
Pasternak 25
patolojik 70, 155, 157, 230
patolojik tutku 226
Paul 25, 75, 83, 84, 112, 115, 118,
130, 177, 191, 193, 290
Paul Bourget 177
Paul Celan 25
Paul Clarence 112
Paul de Kock 75
Paul Eluard 191
Paul ve Virginie 83, 84, 115, 130,
290
Pera 72, 77, 175, 230, 232, 288
Pera Palas 232
Peride Celâl 75

Periveş 254, 263
Pervin 119, 213
petrol 204
Peyami Safa 21, 25, 96, 105, 126,
162, 165, 166, 173, 191, 197, 213,
245, 265, 266, 283, 290
Peygamberimiz 73
Peyker 268
Phaidros 90, 179, 289
phthonos 41
Platon 30, 34, 37, 41, 42, 81, 90, 179,
279, 287
Poe 20, 24, 26
Pol Borj 27
Polinezya 171
Polini 220, 262
Polonyalı 239
Polonyalılar 171
Ponson de Terrail 75
popüler aşk romanları 197
popüler roman 49, 75
popüler romanlar 75
popüler ve benzer 71
Poul de Cock 108
problemli insan 95
Protagoras 90
prototip 59, 156, 157
Proust 25
psikiyatri 26
psikolojik hastalıklar 15, 47, 58
Puşkin 76, 114
Putları Yıkıyoruz 86
putperestlik 159
Pygmalion 232

Rabia 268
Raci 66, 195, 227, 240, 247
Rafael 76, 136
rahatlatıcı işlev 21
rahatsızlık verici işlev 21
Rahim Tarım 211, 212

- Râkım Efendi 40, 51, 58, 122, 123,
185, 190, 193, 195, 219, 263, 276
- Ralph Fox 154
- Raskalnikov 59, 274
- Raziye 183, 261, 262
- Re'fet 143, 149
- realist 195, 146, 177, 204
- realist Türk hikâyeciliği 204
- realizm 38, 78, 94, 134, 135
- Recâizâde Mahmut Ekrem 40, 145,
187, 263
- Refik 268
- Rejina 165, 173
- Rene 69, 151, 279
- Resmi 183
- Reşat Enis 75
- Reşat Nuri Güntekin 85, 86, 119,
181, 182, 277
- Reyhan 62, 70, 247, 251, 258, 263,
264, 267
- Rıza 128
- Richebourg 75, 76
- Rimbaud 74, 88
- Robert Finn 255
- Robins 253
- Robinson Crusoe 135
- Rodolphe 116, 182, 212, 266
- Rogon Makar 27
- Roje 28
- roman aşkı 116
- Roman Mütâlaası 110, 111, 113,
114, 286
- Romana ve Romancıya Dair Notlar
I 97
- roman delisi 105
- romanesk 128, 129
- Romanlara Dâir -3-: Edebiyat ve
Ahlâk 43
- Romanların Tesiri 104, 111
- romantik 68, 80, 108, 114, 118, 126,
127-137, 143, 146, 149, 150, 152,
177, 178, 182, 190, 191, 197, 205,
212, 213, 244, 284
- romantik romanlar 132, 134
- romantik salgın 244
- Romantik Salgın 197, 244, 277
- romantikler 78, 114, 126, 146
- romantizm 38, 94, 126, 134, 135,
149, 151, 213
- Romanyalı 239, 240
- Romeo ve Juliet 144, 194
- Rouen 50, 130
- Rousseau 26
- Royal 231
- ruhî bunalımlar 192
- ruhî hastalıklar 15
- ruhsal hastalıklar 14
- Rum 233, 239, 270
- Rumca 125
- Rus edebiyatı 114
- Ruslar 171
- Rusya 66, 76, 17
- Rusya Harbi 147
- Rüştü Onur 191
- Sa'dî 73
- Sabiha 195
- Sabite 123
- Sabuncakis 232
- saçma 88, 89
- Sadık 183, 194, 286
- sadist 53
- Sadizm 53
- Sadri Bey 270, 271
- Safahat 73, 281
- Saffet Hanım 62, 264
- Saffet Nezihi 188
- Safveti Ziya 43
- sağlık 9, 10, 13, 17, 95, 96, 101, 164,
190, 199, 237
- Sağlık Bakanlığı 225
- Sağlıklı ya da Hastalıklı Sanat 70

- Sâime 145
 Sait Faik 22, 229, 275
 Salâh Birsell 86, 231, 232, 233, 236, 238, 239, 243
 salgın 39, 96, 107, 114, 174, 175, 244
 Saliha Hanım 144
 Samipaşazade Sezai 195, 206, 290
Sanat insan/toplum içindir 18
Sanat Nedir 37, 62, 292
Sanat sanat içindir 18
sanatçı fetişizmi 86
 Sanayi Devrimi 151
 Sandıkburnu 73
 sanrı 15, 88, 89, 91, 181
 santimantal 129, 134, 178
 santimantalizm 127, 135
 saplantı 181, 224, 226
 sapma 16, 91, 225
 sara 161, 274
 sarhoşluk 161, 236, 240
 Sartre 36, 62
 Schaub 232
 Schiller 25, 191
Secretaire des Amants (Âşıkların Sırdaşı) 133, 136
Sefalet 123, 143, 148, 19, 168, 281
Sefile 11, 65, 66, 80, 97, 118, 143, 146, 147, 161, 188, 210, 212, 217, 219, 228, 263, 267, 293
Sefiller 59, 135, 136, 191
 Selâhattin Enis 244, 249, 277
 Selanik 175
 Senai 167, 168, 172, 234, 235, 236, 241, 251
 Seniha 118, 213, 219, 222, 255, 271, 293
serbest evlilik 222
serbest mizaçlı 219
serbestleşme 72, 217, 221
Sergüzeşt 54, 117, 143, 184, 187, 196, 226, 269, 270, 290
 Sermed 207, 213
 Server Bedi 75
 Servet 26, 28, 42, 43, 73, 96, 111, 143, 146-149, 152, 153, 161, 169, 176-178, 188, 189, 211, 212, 232, 236, 239, 246, 247, 269, 277, 279, 285, 291, 293
 Servet-i Fünûn 26, 43, 96, 111, 143, 147-149, 152, 161, 169, 176-178, 188, 189, 211, 212, 232, 236, 239, 246, 269, 279, 285, 291, 293
 Servet-i Fünûn Romanı ve Boverizm 211, 212, 291
 Seveda 118, 188
sevdâ hastalığı 189, 195
 Seyyie-i Tesamüh 40
 Shakespeare 20, 59, 171, 172, 203, 289
Shakespeare'in Titremesi Orwell'in Öksürüğü 171
 Shalley 20
Sihhat u Maraz 164, 165, 180
 Sırrı Cemal 53, 140, 141, 200, 201
 sıtma 142, 166, 167
 sigara 102, 158
 Sigmund Freud 25, 226
 Simon Gray 178, 179
 Sina Akyol 229
 Sinclair Lewis 25
 sinir buhranları 68, 165, 166
 sinir krizi 22
 Sitare Hanım 195
 Sivas 175
 Siyret 266
 Slavoj Zizek 18
 Smerdyakov 274
 Snike 193
 Snobizm 251
 snopluk 250
Sodom ve Gomore 162, 285
 Soeurs de Charite 116

- Sokrat 29
- Soljenitsin 25
- sosyal tarih* 174
- sosyalist 66, 77
- Sosyalist Ülkelerde Fikir ve Sanatın Kaderi* 77, 283
- Sosyalizm 77
- Souvarine 66
- Sözde Kızlar* 119, 162, 165, 173, 174, 207, 213, 265, 266, 290
- Splendid Cafe Restoran 232
- Suad 213
- Suat 132, 198, 207, 294
- suç 18, 46, 48, 56-59, 66-68, 102, 108, 228, 246
- suç edebiyatı* 59
- Suç ve Ceza* 59, 191, 259, 274, 290
- suç ve günah türü* 58
- suç ve günahı konu edinen anlatılar* 46
- suçlu prototipi* 59
- suçlular hastahanesi* 246
- Suizan 143
- Sulhi 139
- Sultan Abdülmecid 107
- Summer Palas 232
- Suphi 53, 54, 117, 138, 140, 141, 201, 236, 260, 263
- Suriye 175
- Susan Sontag 190
- Süleyman 86, 133, 184, 259, 260, 263, 275
- Süruri 66, 237, 251, 254
- Süruri Efendi 251, 254
- Swift 20
- Sylvia Plath 20, 24
- Şah İsmail 128
- Şahabettin Süleyman 86
- Şair Evlenmesi 97
- Şark 45, 46, 79, 97, 107, 119, 134, 176, 178, 213, 283
- Şarklı 74
- Şâtırzâde Şöhret Bey 251, 257, 262
- Şefik 261, 273
- Şefika 185, 205
- şehevîlik 48, 79, 261
- Şehnaz 117
- şehvet 41, 58, 63, 91, 100, 182, 202, 261, 263
- şehvetlerin fetişleştirilmesi 84
- şehvet-perestik 58, 182
- Şehzade Asil 133
- Şehzade Nesil 133
- şeker 167
- Şemi 270, 271
- Şems Hikmet 182
- Şemsâ 146
- Şemsettin Sami 136, 144
- Şerif Aktaş 186
- şeytan 47, 51, 52, 60, 61, 99, 139, 140, 199, 236, 260-262, 271
- Şeytan Despina 265
- ŞeytanJemmy 199
- şeytan kız 140
- Şeytan Refik 268
- Şeytan Ulviye 103
- şeytan üçgeni 52
- şeytanın entrikaları 103
- şeytani fikir 52
- şeytanilik 48
- şeytanlık 130, 140
- Şık 143, 162, 174, 221, 222, 249, 251, 252, 253, 255, 257, 258, 259, 262, 265, 284
- Şıpsıvdi 119, 126, 162, 170, 174, 204, 219, 222, 223, 244, 251, 258, 284
- şirk 36, 228
- şizofreni 14
- Şolohov 25
- şövalye romanları 105, 224

- Şpigel 232
 Şuarâ suresi 35
 Şükufe Nihal 86
 şüphe 36, 52, 110, 150, 161, 165,
 200, 211

Taaşşuk-ı Talat ve Fitnat 99, 143,
 144, 158, 193, 204, 206, 251
tabii evlilik 222
Tahrib-i Harâbât 89, 287
 takıntı 15, 181
 taklitçilik 14, 18, 157, 158, 250
 Talat 99, 143, 144, 158, 193, 201,
 204, 206, 251, 255
 Talat Hanım 255
tango 265
 Tangolar 265
 Tanrı 29, 30, 31, 33, 80, 84, 202, 277
Tanrı Hakikati Görür 29
tanrı-adam 87
 Tanzimat 52, 53, 73, 96, 125, 136,
 139, 142, 148-150, 155, 157, 161,
 169, 177, 188-190, 193, 203, 205,
 225, 235, 238, 241, 243, 246, 255,
 260, 261, 268, 282, 288, 289
Tanzimat Edebiyatında Kölelik
 157, 289
taşyıcı 11, 102, 103, 107, 233
Tayyarzâde 260
 tecavüz 10, 48
 Teehhül 144, 206
teessürî mevzular 145, 149
 tefecilik 13, 16, 158, 161
telekulak vakası 103, 139
Telemak 135
Temaşa-i Dünya 244
Temâşa-i Dünyâ ve Cefâkâr u
Cefâkeş 125
 tereddüt 146, 165, 200
 terör 10, 58, 66
 terörizm 14, 47
 Terry Eagleton 71

 Terzi Mir 253
 Tevfik Fikret 74, 86, 106, 111, 112,
 146, 152, 153, 161, 178, 285, 292
 Thackeray 20
The Advancement of Learning 72
 Therese 23, 53, 62, 68, 131, 132,
 259, 290, 294
Therese Raquin 23, 53, 62, 68, 131,
 132, 259, 290, 294
 Thomas de Quincey 47, 48
 Thomas Mann 25
 Tıp ve Edebiyat 26
 tifo 166, 167
 Tokatlıyan 232
 Tolstoy 20, 25, 29, 36, 37, 62, 63, 76
Tom Amca'nın Kulübesi 192
Topal Şeytan 98-101, 103, 158, 255,
 286
 toplumsal hastalıklar 14
Turfanda mı Yoksa Turfa mı 273
 Turgenyevev 76
 Tüketim Hastalığı 191
 Türk 11, 21, 34, 46, 51-53, 55, 58,
 61, 64, 65, 68, 73, 74, 85, 96,
 101-103, 106, 107, 109, 117, 119,
 125, 129, 133, 134, 135, 140-143,
 146, 148, 152, 158, 159, 162-168,
 172-174, 177, 181-183, 190, 191,
 193-197, 200-205, 207, 208, 212,
 214, 217-220, 222, 224-227, 231,
 234, 236, 238-241, 243, 244, 246,
 247, 249, 250-257, 259, 265-269,
 273-276, 279, 280-293
 Türk edebiyatı 11, 61, 85, 227, 251
 Türk hikâye ve romanları 204
 Türk hikâye roman ve tiyatrosu 251
 Türk kadını 243
 Türk romanı 193
Türk Romanının Kökenleri ve
Gelişimi 181, 281
 Türk romanları 168, 197, 208, 247,

250, 251
Türk şiiri 73
Türk yazını 51
Türkçe 40, 75, 82, 125, 170, 176,
208, 232, 249, 253, 269, 292
Türkçe Sözlük 82, 208, 232, 292
Türki 89, 252
Türkiye 33, 35, 48, 75-78, 87, 90,
108-110, 173, 176, 197, 203, 219,
225, 238, 242, 252, 274, 281, 284,
286, 289, 292, 293
Türkler 74, 159, 177, 236, 243, 264
Türklük 243

ucube 54, 139
ucube çocuk 54
Udi 149
Ulviye 103, 122, 139, 219
Umberto Eco 81
Union Fransez 232
Unna 175
Urani 141, 236, 260
Ursulines 211
uyuşturucu 10, 13, 26, 48, 91, 102,
233, 248

Üç Frenk Havası 64
ümitsizlik 13, 17, 18, 38, 151, 165,
184, 185, 207
üremi 162
Üsküdar 239
ütopik halüsinasyon 22

Vah 17, 117, 138-140, 159, 198, 201,
220, 221, 231, 232, 236, 238, 239,
247, 251, 255, 256, 276, 278
Vahip 271
Valaury 231, 232
Valet 26
vamp karakter 55
Vangel 232

Vankulu Lügati 203
Vâsıf'ın Divân'ı 253
Vatan Yahut Silistre 99, 185, 194
Veba 96, 119, 142, 166, 167, 191,
233
Vedat 134, 135, 193, 208-210
Vefa 22, 134, 135, 208-210, 291
vehim 36, 83, 200
Vehim... Ve Roman 83, 276
Venedik 131
Verdi 236
verem 39, 40, 142, 150, 151, 162,
165-168, 190-197, 205, 209
verem (tüberküloz) 190
veremliler galerisi 191, 197
veremliler hastahanesi 196, 247
Verlaine 26
Vicdan Azapları Yâhud Bilinmeyen
Kıymet 68, 268
vicdan hapishanesi 102
Victor Hugo 127
Vidoriç 232
Vildan 119
Vilmen 27
Vincenzo Ruggiero 23, 63
Virgina 243
Virginia Woolf 20, 24, 180
Virginie 83, 84, 115, 118, 130, 290
virüs 15
Viyana 165, 173
Volente 109
Voyage en Orient 107
Voyages 107
Vuslat 143, 194, 226
Vuslat Yâhut Süreksiz Sevinç 143,
194, 226

Werther 41, 105, 114, 115, 133, 136,
184, 204, 284
Werther etkisi 114
Werther hayranlığı 114

- Werther modası* 114
Werther salgını 114
 White Death 191
 White Plaque 191
 William Faulkner 24
 Wolfgang Borchert 25

 Xaviere de Montepin 75, 76, 108

Yabancı 62
yabancılaşma 16, 47, 142, 157, 166, 169, 177
 Yahudi 175, 233
 Yahya Kemal 73, 74, 78, 251, 278
 Yakup Kadri 79, 119, 222, 285
 yalan 10, 15, 32, 35, 36, 47, 52, 89, 90, 92, 94, 119, 128, 138, 158, 165, 212
 yalan yumağı 212
 yalancılık 91
Yaprak Dökümü 119, 162, 283
 Yaratıcı 18, 20, 46, 84, 291
yaratıcı/yazdırıcı hastalık 18, 20
yaratıcılık 88
yasak meyve 60
yazar fetişizmi 86
Yazardaki hastalık 22
 Yeats 20, 25
yeni bir insan 102
Yeni Hayat 104, 105, 288
yeni Osmanlı 103
yeni Osmanlı kadını 103
 Yenicami 161
 Yeniçeriler 226
 Yenişehirli Avni Bey 74
Yeryüzünde Bir Melek 55, 137, 138, 140, 182, 221, 261, 262, 273, 276
Yeşil Gece 87
Yevgeni Onegin 114
yıkım edebiyatı 25
 Yonville 212

 Yozefino 193, 219
 Yunan 34, 59, 175, 239, 240
 Yunan mitolojisi 34
 Yunanlılar 36, 37
 Yunus Emre
 Yusuf 36, 44, 79, 85, 93, 223, 288, 290
 Yusuf Hemedâni 223
 Yusuf kıssası 85
 Yusuf ve Züleyha masalı 85
 Yusuf Ziya Ortaç 44, 79
 Yüksek Kazino 232

 Zambullo Peres 99, 100
Zâniyeler 162, 244, 249, 277
 zatürre 166-168
Zavallı Çocuk 143, 185, 194, 205, 287
Zavallı Necdet 69, 143, 183, 188, 196, 251, 290
 zehir 113, 204, 205, 207
Zehra 11, 51, 53, 117, 138, 140, 141, 143, 145, 192, 200, 201, 236, 260, 263, 282, 287
 Zekayi 227, 251, 263
 Zekiye 99, 185, 194
zen-perestlik 187
 Zeytinburnu 239
 zihin hastası (aşk hastası anlamında) 168
 Ziklas 40, 195
 zina 63, 222, 247, 266
 Ziya Paşa 136, 168, 294
 zührevî hastalıklar 14
 Züleyha 85
züppelik 14, 18, 48, 156, 157, 250

SELÇUK ÇIKLA

1972'de Samsun'da doğdu. İlk ve orta öğrenimini Samsun'da tamamladıktan sonra 1995'te yerleştiği Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmenliği Bölümü'nü 1999'da bitirdi. Aynı yıl Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde araştırma görevlisi olarak çalışmaya başladı. Yüksek lisans eğitimini 2002'de Yeni Türk Edebiyatı Bilim Dalı'nda tamamladı. 2002-2003 eğitim-öğretim yılında özel bir dershanede, 2003-2007 eğitim-öğretim yılları arasında Millî Eğitim Bakanlığı'na bağlı çeşitli okullarda çalışırken Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yeni Türk Edebiyatı Bilim Dalı'nda doktora eğitimini tamamladı (2005). Hâlen Erzincan Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde öğretim üyesi olarak çalışan yazar evli ve iki çocuk babasıdır.

Bugüne kadar *Yedi İklim*, *Dergâh*, *Hece*, *Kurgan Edebiyat*, *Tarih ve Toplum*, *Dil ve Edebiyat*, *Türk Edebiyatı*, *Turkish Studies*, *Millî Folklor*, *Millî Eğitim*, *Muhafazakâr Düşünce*, *Doğu Araştırmaları*, *İlmî Araştırmalar*, *Arayışlar*, *Türklük Bilimi Araştırmaları*, *Yeni Türk Edebiyatı*, *Yeni Türk Edebiyatı Araştırmaları*, *Türkbilgi* gibi çeşitli dergilerde çok sayıda makalesi yayınlanan Selçuk Çıkla'nın *Roman ve Gerçeklik Bağlamında Kültür Değişimleri ve Servet-i Fünûn Romanı* (2004), *Hüseyin Siret ve Leyâl-i Girizân* (2009), *Şair, Mizah Yazarı, Gazeteci Yusuf Ziya Ortaç* (2010), *Türk Edebiyatında Manzum Poetikalar 1860-1960* (2010) ve (Gaye Belkız Yeter ile birlikte hazırladığı) *1839-1928 Yılları Arasında Basılmış Türkçe Şiir Kitapları Bibliyografyası* (2013) adlı beş de kitabı bulunmaktadır.

Edebiyat zararlı mıdır? Edebiyat ve hastalık arasındaki bağ nedir? Eflatun Sokrat'la tanıştıktan sonra neden şiir yazmaktan vazgeçti? Cervantes'in *Don Kişot*'u hastalıklı bir özlemin ürünü müydü? Tolstoy neden *Tanrı Hakikati Görür* ve *Kafkas Mahpusu* dışındaki eserlerinin sahte sanat eserleri olduğunu düşünüyordu? M. Âkif neden sanatını hakikat için feda etmişti? Necip Fâzıl gerçek sanatı nerede bulmuştu? Selçuk Çıkla, *Edebiyat ve Hastalık*'ta bu soruların ve daha fazlasının yanıtını arıyor. Türk ve Dünya edebiyatında kendine yer edinmiş hastalıkları, hasta tiplerini, hasta türlerini, doktorları mercek altına alırken özellikle XIX. yüzyıl Türk edebiyatında hastalığın varoluş şekline yoğunlaşıyor. Kötülükle dolu dünyamızın edebiyattaki izdüşümlerini irdeliyor ve okuduklarımızın ya bir kişinin, ya bir kurumun, sınıfın ya da devletin hastalıklı zihniyetinin yansıması olduğunu altını çiziyor. Ahlak felsefesinin en temel meselelerinden biri olan "kötülük problemi"nin en detaylı işlendiği alanın edebiyat olduğunu hatırlatıyor bize. Suçların, günahların, zaafların, ihtirasların, aşırılıkların, entrikaların izini sürüyor. Ele aldığı konunun genişliğine dair bir farkındalık ve dikkatle kaleme alınan *Edebiyat ve Hastalık*, Türk edebiyatının bakir kalmış alanlarından birine işaret ederek edebiyatseverlere farklı ve ilgi çekici bir okuma bağlamı öneriyor.

Kapı No: 518
Araştırma-Inceleme: 107

www.kapiyayinlari.com
f/kapiyayinlariofficial
t/kapiyayinlari
i/kapiyayinlari

